

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Bitlis Eren University Journal of the Institute of Social Sciences

Yıl/Year: 2019 – Cilt/Volume: 8 Sayı/ Number: 2

Bitlis Eren Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Yıl: 2019 - Cilt: 8 - Sayı: 2

Bitlis Eren University
Journal of the Institute of Social Sciences
Year: 2019 - Volume: 8 - Number: 2

ISSN: 2147-5962

Yazışma Adresi:

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 13000,
Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
Tel: 0 (434) 222 0072 Fax: 0 (434) 222 0101
sbedergi@beu.edu.tr <http://sbe.beu.edu.tr>

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bitlis Eren University Journal of the Institute of Social Sciences

ISSN	:	2147-5962
e-ISSN	:	2147-5598
Basım Tarihi	:	31 Aralık 2019
Yayın Sezonu	:	Aralık 2019
Cilt	:	8
Sayı	:	2
İlk Yayın Tarihi	:	2012
Yayın Yeri	:	Bitlis
Yayın Dili	:	Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere yaygın dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
Adres	:	BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
e-posta	:	sbedergi@beu.edu.tr
URL	:	http://dergipark.gov.tr/bitlissos
Mizanpaj Editörü	:	Arş. Gör. Dilber YILDIZ
Dergi Sekreteri	:	İhsan KIZMAZ

BEU SBE Derg.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bitlis Eren University Journal of the Institute of Social Sciences

Yıl/Year: 2019 - Cilt/Volume: 8 - Sayı/Number: 2

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Erdal Necip YARDIM

Bitlis Eren Üniversitesi

Editör (Yayın) Kurulu/Editorial Board

Baş Editör/Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Bitlis Eren Üniversitesi

Editörler/Editors

Doç. Dr. Veysel ERAT

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZDİL

Bitlis Eren Üniversitesi

Doç. Dr. Erdem KARACA

Bitlis Eren Üniversitesi

Editör (Yayın) Kurulu Üyeleri/Editorial Board Members

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ Dicle Üniversitesi	Doç. Dr. Yusuf ÇINAR Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DÁVID Loránd Eötvös Üniversitesi (Macaristan)	Dr. Öğr. Üyesi Dr. Adem ARSLAN Harran Üniversitesi
Prof. Dr. İftikhar MALİK Bath Spa University (İngiltere)	Dr. Öğr. Üyesi Celal İNCE Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Deniz AŞKIN Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ Bitlis Eren Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Emrullah ŞEKER Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Esra KÜRÜM Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk EGE UYGUR Ankara Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Funda MASDAR KARA Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Abid TAHİRLİ Milli Bilimler Akademisi (Azerbaycan)	Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent AKOT Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BARCA Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Canser KARDAŞ Muş Alparslan Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Mansur TEYFUR Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT Celal Bayar Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Metin IŞIK Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Eyüp AKTÜRK Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ARAP Dokuz Eylül Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Yahya DEMİRKANOĞLU Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	Dr. Lilya MEMETOVA Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi (Kırım)

BEU SBE Derg.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2019 - Cilt/Volume: 8 - Sayı/Number: 2

BITLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından "Hakemli Dergi" statüsüne uygun yılda iki sayı olmak üzere yayımlanır. Dergi içeriği, tüm kullanıcılara açık, ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayımcıdan ve yazar/yazarlardan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir. Bu dergide yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden Enstitümüz ve Üniversitemiz sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinin görüşünü yansıtmaz.

Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisine aittir. Makalesi dergimizde yayımlanmış olan yazarlar makalenin Özet kısmının veya tamamının PDF olarak dijital ortamda yayımlanmasını kabul etmiş sayılırlar. Dergi yazım kurallarına uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz. Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayımlanan yazıların da her türlü telif hakları dergiye aittir. Yazara herhangi bir telif hakkı ödenmez.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından geliştirilen yayın etiği ilkelerini ve tavsiyelerini gözetir. Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayımlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir. Olası bilimsel etik dışı davranışlar ve etik yayın ihlali durumunda, COPE Ethics Flowcharts dikkate alınır. Detaylı inceleme yapmak için dergi internet sayfasına bakınız.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

- Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi)
- ASOS (Academia Social Science Index)
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- CiteFactor
- Directory of Research Journals Indexing
- ERIH PLUS
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Index Copernicus (ICI World of Journals)
- Infobase Index
- International Innovative Journal Impact Factor
- ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- İdealonline
- JIF (The Journals Impact Factor)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- SIS (Scientific Indexing Service)
- SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
- Sparc Indexing

BEU SBE Derg.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2019 - Cilt/Volume: 8 - Sayı/Number: 2

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. A. Nuri YURDUSEV
Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. İlhami DURMUŞ
Gazi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. A. Emel KEFELİ
Marmara Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Kadir ARDIÇ
Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR
Bilecik Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI
Erciyes Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU
Çukurova Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Adem GÜNEŞ
Gazi Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mehmet KALPAKLI
Bilkent Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ
İnönü Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Atatürk Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT
Bilgi Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mesut ŞEN
Marmara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU
Ankara Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Meyda YEĞENOĞLU
Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Birol AKGÜN
Selçuk Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN
Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ
Karadeniz Teknik Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Muhittin ATAMAN
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Cemalettin ÇOGUROĞLU
Fırat Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Murat ÇEMREK
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Çağlar KEYDER
Boğaziçi Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Çetin PEKACAR
Gazi Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mustafa UÇAR
Dicle Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Fırat Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Yakındoğu Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU
Atatürk Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Nazan ÖZENÇ UÇAK
Hacettepe Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Gülden YÜKSEKKAYA
Marmara Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ
Ardahan Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK
Ankara Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Suat GEZGİN
İstanbul Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. H. Beril DEDEOĞLU
Galatasaray Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Ufuk EGE UYGUR
Ankara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Halil SEYĞDOĞLU
Doğuş Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Vecdi BİLGİN
Uludağ Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İftikhar MALİK
Bath Spa University (İngiltere)	Prof. Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
Fırat Üniversitesi-Türkiye	Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Fırat Üniversitesi-Türkiye

BEU SBE Derg.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2019 - Cilt/Volume: 8 - Sayı/Number: 2

Dergimizin bu sayısındaki makalelerin değerlendirilmesinde hakem olarak katkı sunan değerli öğretim üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Yayın Kurulu

BU SAYIDAKİ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF THISISSUE

Prof. Dr. Ahmet ÖZEN-Dokuz Eylül Ü.
Prof. Dr. Müfit Selim ARUHAN-Ankara Ü.
Prof. Dr. Nezihe Figen ERSOY ARCA- Anadolu Ü.
Prof. Dr. Sevgi Ayşe ÖZTÜRK-Anadolu Ü.
Doç. Dr. Canser KARDAŞ- Muş Alparslan Ü.
Doç. Dr. Erdem KARACA- Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Eyüp AKTÜRK- Van Yüzüncü Yıl Ü.
Doç. Dr. Fadıl AYĞAN-Siirt Ü.
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR- İnönü Ü.
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA- Muş Alparslan Ü.
Doç. Dr. Mehmet KESKİN- Van Yüzüncü Yıl Ü.
Doç. Dr. Neslihan DALKILIÇ- Dicle Ü.
Doç. Dr. Yusuf ÇINAR- Bitlis Eren Ü.
Doç. Dr. Zeki UÇAR- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Adem PALABIYIK- Muş Alparslan Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Celal İNCE- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Cihan ÖNEN-Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Deniz AŞKIN- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Erdem C. ÖZTÜRK- Ankara Hacı Bayram Veli Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Erdem SARIKAYA-Bozok Ü.

Dr. Öğr. Üyesi Feyza AĞLARGÖZ-Anadolu Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi İtir ERKAN-İstanbul Yeni Yüzyıl Ü.
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BARCA- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut SÖNMEZ-İğdır Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DAĞ- Siirt Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KULAZ- Van Yüzüncü Yıl Ü.
Dr. Öğr. Üyesi- Mehmet YAZICI-Bingöl Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Metin IŞIK- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Necla DURSUN-Selçuk Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan AZGIN- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Ömer SABUNCU-Harran Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Şahin KIZILTAŞ- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Yıldız ATMACA- Van Yüzüncü yıl Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz IRMAK- Bingöl Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Ulvi UZUN- Bitlis Eren Ü.
Dr. Öğr. Üyesi Zeki TAN-İğdır Ü.
Arş. Gör. Dr. Ezgi KARATAŞ YÜCEL- Dokuz Eylül Ü.
Arş. Gör. Dr. Şerife KAZANCI-Bayburt Ü.
Arş. Gör. Dr. Şiyar CANPOLAT- Bitlis Eren Ü.

BEU SBE Derg.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Yıl/Year: 2019 - Cilt/Volume: 8 - Sayı/Number: 2

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Gonca YÜZBAŞI KÜNÇ, Ayşe ATILGAN YAŞA 366-384
Türkiye-OECD Ülkelerine Ait Bütçe Göstergelerinin TOPSIS ve VIKOR Yöntemleri ile Karşılaştırılması

Comparion of the Budget Indicators of Turkey and OECD Countries with TOPSIS and VIKOR Methods

Ethem ESEN, Kemal YILDIRIM 385-405
Ortodoks Ekonomi Yaklaşımına Alternatif Olarak Post Keynesyen Ekonominin Gelişimi

The Development of Post Keynesian Economics as an Alternative to Orthodox Economic Approach

Seyit TAŞER 406-418
Ticaret Ahlakı - Tarihsel Bir İnceleme - Konya Örneği

Commercial Ethics - A Historical Review - Case of Konya

Mehmet Can DEMİRTAŞ 419-439
Bağımsız Siyasi Aday Tercihinde Algılanan Siyasal Fiyat Olgusunun Değerlendirilmesi: Kırklareli İlinde Nitel Bir Araştırma

Evaluation of Perceived Political Price in Independent Political Candidate Preference: A Qualitative Research in Kırklareli Province

H. Mustafa PAKSOY, B. Dilek ÖZBEZEK, Erhan KILINÇ 440-458
The Importance and Place of Information Technology in The Changing Marketing Concept

Değişen Pazarlama Kavramında Bilgi Teknolojisinin Önemi ve Yeri

Hatice ÖZDİL 459-489
Åşıkî'nin "Çıkduş Bādām Dalına" Şathiyesine Bursevî'nin Şerhi

Commentary of Poem "Çıktım Badam Dalına" by İsmail Hakkı Bursevî

Bekir ŞİŞMAN, Elene KİPSHİDZE 490-512
Gürcü Halk İnanışları Üzerine Bir Karşılaştırma (Tiflis - Samsun Örneği)

A Comparison on Gurcu Folk Beliefs (Sample of Tiflis – Samsun)

Nevzat ERDOĞAN 513-537
Çok Partili Hayat Döneminde CHP'nin Muş İli Örgütlenmesi ve Faaliyetleri

During Multi-Party Life the Organization and Activities of CHP in Mus Province

Zahir KIZMAZ, Semra ALTUĞ 538-557
Aile Sorunlarının Ortaya Çıkmasında Ebeveyn Müdahalelerinin Etkisi

The Effects of Parental Interventions on Marital Problems

Rıfat BİLGİN, Hülya DİĞER 558-570
Sağlık Kurumlarına Müracaat Eden Hasta Bireylerin Hak ve Sorumluluk Bilgi Düzeyi Ölçeği'nin Geliştirilmesi
Improving the Knowledge Level of Rights and Responsibility of Sick Individuals Applying to Health Institutions

Musa TURŞAK 571-591
Nedensellik İlkesi Bağlamında Sünnetullahı Anlamak
Understanding Sunnah in the Context of Causality

Mehmet ALTIN 592-604
Âyetlerde Geçen Esmâ-i Hüsnânın Fıkhî ve İtikadî Hükümlere/Meselelere Kaynaklık Etmesi
The History of Esmâ-Hüsna in the Qur'an's Translations for Fiscal Anditical Provisions/Issues

Ramazan TARİK 605-620
Türkiye'de Takrîbü'l-Mezâhib Alanında Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi
The Evaluation of the Studies on Taqrib Al Madhahib in Turkey

Edip YILMAZ, Rumeysa ŞİMŞEK 621-630
Tezhip'te Kullanılan Motif ve Teknikler
Mottif and Techniques Used in Illumination

Sempozyum Değerlendirmesi / Symposium Review

Mehmet YOLCU, Ayşe TOKAY 631-640
Beşinci Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu "Toplum-Birey İkiliminde Ortak Değerler ve Farklılıklar" Değerlendirmesi
5th International Symposium on Religious Studies and Global Peace "Shared Values and Differences in Society-Individual Dilemma" Evaluation

Araştırma Makalesi/Research Article**Türkiye-OECD Ülkelerine Ait Bütçe Göstergelerinin TOPSIS ve VIKOR Yöntemleri ile Karşılaştırılması*****Comparison of the Budget Indicators of Turkey and OECD Countries with TOPSIS and VIKOR Methods*****Gonca YÜZBAŞI KÜNÇ*****Ayşe ATILGAN YAŞA******Öz**

Bu çalışmada, 2018 yılı için Türkiye ve OECD ülkelerinin çok amaçlı karar verme yöntemleri kullanılarak bütçe gelir-gider ve borç değişkenlerine göre sıralanması amaçlanmıştır. Bu kapsamda ikili karşılaştırmalar yapılarak, daha az hesaplama, yüksek tutarlılık ve daha az parametre kullanımı gibi özellikleri bir araya getiren TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi ve probleme ait uzlaşık bir çözümün belirlenmesini sağlayan VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) yöntemi araştırmada kullanılmıştır. Çalışma kapsamında her iki yöntemle elde edilen sıralamalarda, TOPSIS yönteminin VIKOR yöntemine göre OECD raporlarında yer alan ekonomik koşullar ve yaşam kalitesi bakımından ülkelerin genel görünümüyle benzer olmayan sonuçlar verdiği görülmüştür. Çalışma, çok kriterli karar verme yöntemlerinin bütçe gelir-gider ve borç verileri ile uygulanabilirliğinin ortaya konulması, bu göstergeler ışığında Türkiye'nin OECD ülkeleri arasındaki yerinin belirlenmesi ve buna yönelik uygun bütçe ve maliye politikalarının uygulanması bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe, Bütçe Göstergeleri, Çok Kriterli Karar Verme, TOPSIS, VIKOR

Abstract

This study aims that revenue-spending and debt indicators of budget of Turkey and OECD members are ranged by using a multi-objective decision making process in 2018. This research has utilised Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) method, which combines features such as less computation, higher consistency and less parameter usage and Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje (VIKOR) method which enables to determine a compromise solution of probing. Within the scope of the study, the rankings obtained

Geliş Tarihi/Received: 06.09.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 21.10.2019

*Arş. Gör. Dr. Adıyaman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Adıyaman/Türkiye, gyuzbasi@adiyaman.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0213-7310.

**Dr. Öğr. Üyesi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Salihli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Manisa/Türkiye, ayse.yasa@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8890-0553.

by both methods gave that TOPSIS method has been shown to give results that are appropriate according to the expectations of the budget balance performance rankings in the VIKOR method with this methods. The study contributes to the literature in terms of the applicability of the Multi-Criteria Decision-Making Methods with budget indicators. It is important to determine the position of Turkey among OECD countries and implementation of appropriate budget and fiscal policy.

Keywords: Budget, Budget Indicators, Multi-Criteria Decision Making, TOPSIS, VIKOR.

GİRİŞ

Genel anlamda bütçe gelir ve giderlerinden oluşan devlet bütçesi için yapılan tanımlamalar, bilimsel ve hukuki tanımlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Bilimsel tanımlamalar, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın genellikle benzerlik göstermektedir. Bilimsel bir tanımlama ile bütçe, devletin veya diğer kamu tüzel kişilerinin gelecek belirli bir dönem içindeki gelir ve giderlerini tahmin eden ve bunların yürütülüp uygulanmasına izin veren bir hukuki tasarruftur (Feyzioğlu, 1976: 15).

Hukuki tanımlamalar ise, ülkelerin bütçe konusunda benimsedikleri Kanunlara göre değişiklik gösterebilmektedir. Söz konusu değişiklikler, daha çok bütçe sistemleri, kod yapıları, bütçe süreci ve uygulaması bakımından olabilmektedir. Hukuki tanıma örnek olarak, Türkiye’de 2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu 3. maddesinin f fıkrasındaki bütçe tanımı gösterilebilmektedir. İlgili maddede bütçe için, “Belirli bir dönemdeki gelir ve gider tahminleri ile bunların uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belge” şeklinde bir hukuki tanım yapılmıştır.

Devlet bütçesine ilişkin tanımlamaların ortak paydası, devlet bütçesindeki gelir ve giderler kalemlerinin gelecek döneme ait olmasıdır (Tüğen, 2016: 4). Bu yönüyle bütçe göstergeleri temel olarak, bütçe gelirleri, bütçe giderleri ve bütçe gelir-gider dengesizliği nedeniyle meydana gelen bütçe açıkları sonucu ortaya çıkan borçlardan oluşmaktadır. Nitekim bütçe, gelir ve giderler arasında oluşan denge açık durumundaysa o açığın nasıl kapatılacağını gösteren kanuni bir metindir (Eğilmez, 2013). Dolayısıyla bir ülkenin bütçe performansı değerlendirilirken bütçe gelir-giderleri kadar borç göstergeleri de önem arz etmektedir. Bu yönüyle Şekil 1’de devlet bütçesinin açılımına verilmiştir.

Şekil 1. Devlet Bütçesi

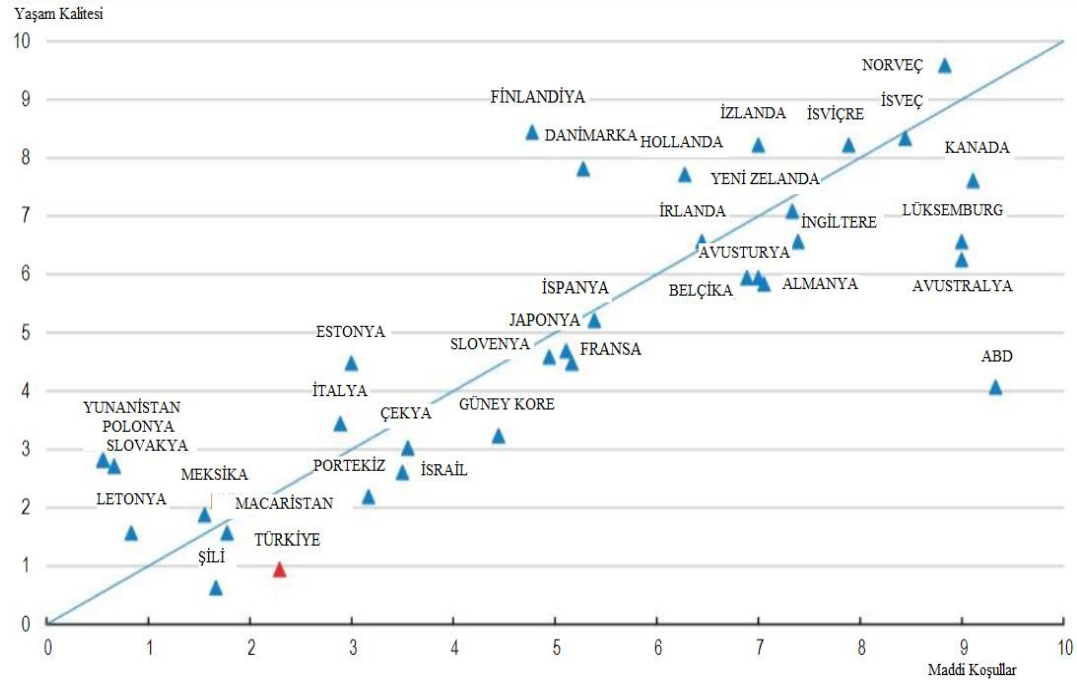
Şekil 1'den görüldüğü gibi, devlet bütçesi gelir ve gider kalemlerinden oluşmaktadır. Bütçe gelirleri bütçe giderlerinden fazla gerçekleşmiş ise bütçe fazlası, bütçe gelirleri bütçe giderlerinden az gerçekleşmiş ise bütçe açığı söz konusu olmaktadır. Bütçe fazlası oluşturmak genellikle ülke ekonomileri açısından sorun oluşturmayan hatta arzulanan bir durum iken, bütçe açığı genellikle ülkelerin borçlanmaya başvurulmalarına neden olmaktadır. O halde devlet bütçesi için bir diğer önemli kalem de bütçe açığı neticesinde ortaya çıkan borçlanma kalemidir.

Bütçe gelir-gider ve borç göstergeleri, ülkeler için oldukça önemli ekonomik göstergelerdir. Geçmişten günümüze ülkeler, bütçe dengesinin sağlanmasına ilişkin çeşitli politikalar benimsemiştir. Bu kapsamda genellikle bütçe gelirlerini arttırmak ya da bütçeden yapılan harcamalarda kısıntıya gitmek gibi politikalar uygulanmaktadır. Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde bütçe dengesinde görülen bozulmalar, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerini gerçekleştirmeleri önünde bir engeldir. Dolayısıyla bütçe gelir-gider dengesi ve borç göstergelerindeki olumsuz gelişmeler, ülkelerdeki ekonomik/maddi koşulları ve yaşam kalitesini de etkileyebilmektedir.

Dünya Bankası, ülkeleri dolar bazında kişi başı milli gelirlerine göre, yüksek, üst-orta, orta-alt ve alt gelirli ülkeler olarak dört grupta sınıflandırmıştır. Dolar bazında kişi başı milli gelir, ülkelerin yerel para birimi üzerinden 'Dünya Bankası Atlas Metodu' kullanılarak tespit edilmiştir. Dünya Bankası'nın tüm ülkeler için yapmış olduğu bu sınıflandırmadan OECD üyesi ülkeler ele alındığında, Türkiye dışındaki tüm OECD üyesi ülkelerin yüksek gelirli ülkeler kategorisinde yer aldığı görülmektedir. Türkiye ise üst-orta gelirli ülkeler

kategorisinde yer almaktadır (World Bank Analytical Classifications 2018, <https://datahelpdesk.worldbank.org>). Grafik 1’de ekonomik/maddi koşullar ve yaşam kalitesi bakımından OECD üyesi ülkelerdeki dağılımına yer verilmiştir.

Grafik 1. OECD Ülkelerinde Ekonomik Koşullar ve Yaşam Kalitesi

Kaynak: OECD Economic Surveys Turkey, July 2018 Overview, <http://www.oecd.org/economy/turkey-economic-snapshot/>, p.14.

Grafik 1’de yer alan ekonomik koşullar: gelir ve servet, iş ve kazançlar, barınma gibi üç boyut karşısında geliştirilen 10 göstergelyi kapsamaktadır. Yaşam kalitesi ise iş-yaşam dengesi, sağlık durumu, eğitim ve yetenekler, sosyal ilişkiler, sivil katılım ve yönetim, çevre kalitesi, kişisel güvenlik ve öznel iyi oluş gibi sekiz boyut karşısında geliştirilen 15 göstergelyi kapsamaktadır.

Grafik 1’e göre, OECD üyesi ülkelerin genelinde ekonomik koşullar arttıkça yaşam kalitesinin de arttığı görülmektedir. Ancak ABD için bu durum söz konusu değildir. ABD’de ekonomik koşullar yüksek olmasına rağmen, yaşam kalitesi görece düşük seviyelerde kalmıştır. Finlandiya ve Danimarka gibi ülkeler ise ekonomik koşullar bakımından orta seviyede yer almasına rağmen, yaşam kalitesi yönüyle yüksek seviyelerdedir. Grafikten hareketle, ekonomik koşullar ve yaşam kalitesi bakımından OECD üyesi ülkeler içinde yüksek seviyede yer alan

ülkelere örnek olarak Norveç, İsveç, İsviçre, Kanada, Lüksemburg, İzlanda, Yeni Zelanda, İngiltere, Almanya, Avusturya, Hollanda, Finlandiya, Danimarka, Avustralya gösterilebilmektedir. Ekonomik koşullar ve yaşam kalitesi bakımından alt seviyede yer alan ülkelere örnek olarak ise Şili, Letonya, Slovakya, Türkiye, Macaristan, Slovakya, Polonya ve Yunanistan gösterilebilmektedir.

Grafik 1'den elde edilen bilgiler ışığında, OECD ülkelerinin ekonomik koşullar ve yaşam kalitesi bakımından farklı noktalarda yoğunlaşması, çalışmamız kapsamında bütçe göstergeleri ışığında yapılacak olan OECD ülke sıralamalarının değerlendirilmesinde katkı sağlaması yönüyle önem arz etmektedir. Nitekim bu çalışma, Türkiye ve OECD üyesi ülkelerde bütçe gelir-gider ve borç göstergelerinin Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden TOPSIS ve VIKOR metotları kullanılarak oluşturulan sıralamanın gösterilmesini amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma da aynı değişkenlerle ele alınan yöntemlerin karşılaştırılma sonuçları yer almaktadır. Bu bağlamda çalışma, Türkiye'nin söz konusu değişkenler ışığında OECD üyesi ülkeler arasındaki yerinin belirlenmesini, kullanılan yöntemler ile oluşturulan sıralamaları değerlendirmeyi ve hangi yöntemin çalışma konusuna uygun olduğunu saptamayı konu edinmiştir. Çalışmada sırasıyla konu ile ilgili literatüre TOPSIS ve VIKOR yöntemlerine ilişkin bilgilere ve analize yer verilmiştir.

LİTERATÜR

Bütçe açıklarının ve buna bağlı olarak borçlanmanın dünyadaki pek çok ülke için önemli bir sorun haline gelmesi, bütçe dengesinin oluşturulmasına ilişkin maliye politikalarının daha çok gelir ya da vergi elde etmek üzerine mi yoksa bütçe giderlerinin azaltılması mı gerekli olduğu üzerine literatürdeki çalışmaları şekillendirmiştir. Bu anlamda modern maliye literatüründe bütçe gelirleri ve giderleri arasındaki ilişki ile ilgili temel olarak dört çeşit teori bulunmaktadır. Bunlar: vergi-harcama teorisi, harcama-vergi teorisi, kurumsal farklılık ve mali uyum teorisidir.

Bütçe gelir-giderleri arasındaki ilişkiyi açıklayan ve bütçe dengesinin vergi gelirlerinin artışı ile gerçekleşmeyeceğini düşünen Monetarist iktisatçı Milton Friedman'a göre vergilerin sınırlandırılması, hükümetlerin bütçeden yapılan harcamalarda daha kontrollü olmalarını ve bütçe açıklarının optimal seviyede olmasını sağlayacaktır (Friedman, 1978: 8). Dolayısıyla bu görüş, bütçede gelirlerin artmasının giderleri de arttıracakları ileri sürmüştür. Mali literatürde bu görüşe "vergi-harcama teorisi" denilmektedir. Friedman'a benzer şekilde vergilerden harcamalara doğru bir nedenselliğin olduğunu ileri süren Buchanan ve Wagner ise, Friedman'dan farklı olarak negatif bir nedensellik ilişkisini savunmuştur (Günaydın, 2004: 166). Onlara göre, bütçe giderlerindeki artış

devletin borçlanabilmesine dayanmaktadır. Çünkü borçlanma kamu mal ve hizmetlerinin vatandaş tarafından algılanan fiyatını azaltır ve bu mal ve hizmetlere olan talep artar. Politikacıların bu durumu göz önüne alarak oluşturdukları tavırlar politikalara yansır. Dolayısıyla yüksek vergi gelirleri bütçe giderlerini azaltan bir etkide bulunacaktır (Buchanan & Wagner, 1978: 630).

Bütçede vergi gelirlerinden giderlere doğru nedensellik ilişkisi kuran “Vergi-Harcama Teorisi”nin tersini savunan görüşler de mevcuttur. Bunlardan biri, Peacock ve Wiseman’ın bütçeden yapılan harcamaların gelirlerde değişikliklere neden olduğu iddiasıdır. Onlara göre, savaş, doğal afetler gibi olağanüstü durumlarda artan bütçe giderleri gelirlerin artmasına neden olur. Olağanüstü hal ortadan kalktığında giderler azalsa bile halk yeni vergi düzeyini kanıksadığı için bütçe gelirleri değişmeyebilmektedir. Dolayısıyla geçici olarak artan kamu harcamaları vergileri kalıcı bir biçimde etkilemektedir (Peacock & Wiseman, 1961: 34). Bütçe gelirlerinden giderlere doğru nedensellik ilişkisi kuran bir diğer yaklaşım da, kamu harcamalarının gelecek nesillerin yükleneyeceği yüksek vergiler anlamına geldiğini vurgulayan Barro yaklaşımıdır (Çavuşoğlu, 2008: 114). Buchanan’ın aksine Barro, bütçe giderlerinin halk tarafından daha az maliyetli olarak algılanması sonucu oluşan mali ilizyonu savunmamaktadır (James, 2002: 334). O daha çok bütçeden günümüzde yapılan giderlerin gelecek kuşaklardan elde edilecek olan gelirler ile finanse edildiğini iddia etmiştir. Peacock ve Wiseman ve Barro’nun bu iki yaklaşımı literatürde harcama-vergi teorisinin temelini oluşturmaktadır.

Bütçe gelir ve giderleri arasındaki ilişkiyi açıklayan diğer teoriler de, “mali uyum teorisi” ve “kurumsal farklılık teorisi”dir. Bunlardan ilki, Musgrave ve Meltzer-Richard tarafından geliştirilmiş olup gelir ve giderlerin kurumlar arasında ortaklaşa alınan kararlar sonucunda oluştuğunu savunmaktadır. Dolayısıyla bu görüşe göre, gelir ve giderler gerçekleştirilirken kurumlar arası koordinasyon oldukça önemlidir. İkincisi, Baghestani ve McKnown tarafından geliştirilen ‘kurumsal farklılık teorisi’ dir. Bu teori, bütçe gelirleri ve giderleri arasında bir ilişkinin olmaması üzerinedir. Söz konusu ilişkinin olmaması, hükümetin bütçe gelir-gider kararlarının farklı kurumlar tarafından uygulanması zorunluluğunu da ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada faydalanılan ÇKKV teknikleri pek çok araştırmacı tarafından çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Günümüzde ekonomi alanında yeni yeni uygulama alanı bulan bu yöntemler, güncel ekonomik konuları analiz etmede ve çözüm önerisi sunmada yararlı bulunmaktadır. ÇKKV yöntemlerinin ekonomik alanda uygulandığı çalışmalara örnek olarak aşağıda yer alan çalışmalar gösterilebilir:

Türe vd. (2018) çalışmalarında, VIKOR ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak AB üyesi ülkeleri, Avrupa Birliği 2020 Stratejileri sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme hedefleri çerçevesinde sıralandırmış, başarı performansları bakımından değerlendirmişlerdir. Sevgin ve Kundakçı (2017) çalışmalarında,

TOPSIS ve MOORA ile Türkiye ve AB üyesi ülkeleri gelişmişlik düzeylerine göre kişi başına gelir, enflasyon, işsizlik oranı, ihracat – ithalat oranı, kamu borçları/GSYH ve bütçe açığı/GSYH gibi karar kriterleri ile sıralamış ve sonuçları karşılaştırmışlardır. Balcerzak ve Pietrzak (2016) çalışmalarında, TOPSIS yöntemi ile 2004-2013 dönemi boyunca AB üyesi ülkelerin sürdürülebilir büyüme kapsamında gelişimlerini analiz etmişlerdir. Çalışma AB'ye yeni üye olan ülkelerin sürdürülebilir büyümede ilk sıralarda yer aldığını ortaya koymaktadır.

Paksoy (2015) çalışmasında, VIKOR yöntemi ile Türkiye ve Avrupa ülkelerinin performanslarını ve gelişmişlik düzeylerini ölçmek için insani gelişim endeksi, küresel rekabet edebilirlik endeksi göstergesi, yolsuzluk algısı endeksi ve refah endeksi gibi karar kriterleri kullanmıştır. Çalışmada, seçilen ülkeler arasında bileşik göstergeler bakımından en ideal ülkenin çözüm olarak belirlenmesi hedeflenmiş ve VIKOR yöntemi ile sıralama yapılmıştır. Mavrič vd (2014) çalışmalarında, DEXi programı ile Avrupa şehirlerini karşılaştırarak sıralamıştır. Çalışmada, 1999-2003 yılları arasında şehirler farklı karar kriterlerine göre gruplandırılarak karşılaştırılmıştır. Krivka (2014) çalışmasında, SAW, TOPSIS ve VIKOR yöntemi ile 2008 krizinin 2006-2011 döneminde Litvanya endüstrilerine (68 tane) etkilerini incelemişleridir. Çalışmada da karlılık, likidite, borç ödeme gücü, varlık devir hızı gibi karar kriterleri kullanarak analiz yapılmıştır. Çalışmada, kriz öncesi, kriz süresi ve sonrası olarak kategorize edilen endüstriler sıralama yapılarak karşılaştırılmıştır. Urfalıoğlu ve Genç (2013) çalışmalarında, ELECTRE, TOPSIS ve PROMETHEE yöntemleri ile Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde ekonomik performansın tespitini ülkelerin 2010 yılında elde ettikleri kişi başı gayrisafi yurt içi hasıla, büyüme hızı, ihracat, ithalat, istihdam oranı, enflasyon gibi karar kriterleri kullanarak karşılaştırmıştır. Çalışmada, Türkiye'nin ekonomik performansı ile AB üye ülkeleri aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

Özden (2012) çalışmasında, VIKOR yöntemi ile Türkiye ve AB üyesi ülkelerin ekonomik performanslarını 2010 yılı kamu borçları/GSYIH, işsizlik oranı, bütçe açığı/GSYIH, cari işlemler dengesi/GSYIH gibi değişkenlerle Maastricht Kriterleri kapsamında sıralamış ve bu sıralama içinde Türkiye'nin konumunu tespit etmiştir. Akyüz, Bozdoğan ve Hantekin (2011) çalışmalarında, TOPSIS yöntemiyle İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören bir anonim şirketin 1999-2008 finansal performansını değerlendirmiştir. Karar kriterleri olarak ise likidite oranları, finansal yapı oranları, faaliyet oranları gibi kriterleri kullanmıştır. Demireli (2010) çalışmasında, TOPSIS yöntemi ile Türkiye'de kamu bankaları performanslarını belirlemek amacıyla yapmış olduğu çalışmasında, 2001-2007 döneminde Türkiye Bankalar Birliği tarafından ilan edilen karar verme kriterleri çerçevesinde Türkiye'deki kamu bankalarının performanslarının yıllar itibarıyla karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Güneş ve Umarusman (2003) çalışmalarında, Bulanık Hedef Programlama yöntemi ile İzmir Bornova belediyesinin 2002 yılına ait gelir bütçesi içindeki tahmini vergi gelirleri ve bunlara ait sapmalarla birlikte geçmiş yıllara ait gelir bütçesi baz

alınarak değerlendirme yapmışlardır. Kullanılan yöntem tahmin edilen değerler ile bulanık hale dönüştürülen verilerin sonuçları arasında fark bulunmadığı sonucunu ortaya koymuştur

ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİ

Çok amaçlı karar almak için geliştirilen uygulamalar belli girdileri ve çıktıları gerektirmektedir. Bu girdiler farklı seçeneklerle ilişkili birkaç boyut karşısındaki skorlar iken çıktılar, bu boyutlar karşısındaki dengelerle ilgili ağırlıklardır (Huang & Keisler & Linkov, 2011: 80). Birçok çok amaçlı karar alma yöntemi farklı kriterlerin nisbi önemini değerlendirmek amacıyla sayısal ağırlıkların belirlenmesini zorunlu kılmaktadır (Opriovic & Tzeng, 2004: 14). O halde çok amaçlı karar verme teknikleri farklı etkileri yansıtan belli kriterlere göre en uygun sonucu belirleme sürecidir (Opriovic & Tzeng, 2007: 3).

Çok amaçlı karar analizi metodolojileri, çeşitli problemlere yönlendirilerek geniş çaplı kullanılmaktadır. Bunlar; seçim problemleri, sıralama problemleri, kümeleme problemleri ve ayırma problemleridir. Seçim problemleri, en iyi alternatifin tanımlanmasına odaklanmaktadır. Sıralama problemleri, alternatiflerin en iyiden en kötüye doğru derecelendirilmesiyle ilgilenmektedir. Ayırma problemleri alternatiflerin önceden tanımlanmış ve sıralanmış homojen sınıflara ayrılmasıyla ilişkidir. Sınıflandırma problemleri ise önceden tanımlanmış ancak sıralanmamış homojen sınıflara alternatifleri ayırmakla ilgilenmektedir. Kümeleme problemleri de önceden tanımlanmamış ve sıralanmamış homojen gruplara alternatifleri ayırmak üzerine yoğunlaşmıştır (Ouenniche & Pérez-Gladish & Bouslah, 2018: 29).

Çok kriterli karar alma sürecinin ana adımları aşağıdaki gibidir:

- Hedeflere bağlı sistem özellikleriyle ilişkili olan değerlendirme kriterini belirlemek
- Hedeflere ulaşmak için alternatif sistemler geliştirmek
- Kriterler açısından alternatiflerin değerlendirilmesi
- Seçilen yöntemi uygulamak
- Optimal olarak bir seçenek kabul etmek
- Nihai sonuç kabul edilmezse yeni bilgiler toplamak ve optimizasyonu interaktif olarak yenilemektir (Opriovic ve Tzeng, 2004: 7).

Topsis

Technique for Order Preference by Similarity to İdeal Solution (TOPSIS), birden fazla yanıt değerlerini tek bir performans yanıt değerine dönüştüren çoklu niteliğe sahip karar alma yöntemidir. TOPSIS, Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiştir (Shukla & Agarwal & Rana & Purohit 2017: 145). Bu algoritma ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözüme en uzak Öklid uzaklığına sahip olan alternatifini seçmeyi amaçlamaktadır. Bu yöntem ile benzer skorlara sahip seçenekleri

sıralamak mümkündür (Ouenniche & Pérez-Gladish & Bouslah, 2018: 20). Her bir alternatifin benzerlik skoru negatif ve pozitif ideal çözümler olarak anlatılan ölçütler ve alternatifler arasındaki uzaklıkların fonksiyonudur. TOPSIS yönteminde karar verici her bir boyut için ağırlıklar tanımlamaktadır ve bu boyutlar üzerindeki her bir seçenek için negatif ideal sonuç ve pozitif ideal sonuç arasındaki uzaklığı hesaplayarak seçenekler kümesini karşılaştırmaktadır (Huang & Keisler & Linkov, 2011: 17).

TOPSIS daha az hesaplama, yüksek tutarlılık, daha az parametre kullanımı gibi özellikleri bir araya getirdiğinden diğer sezgisellerden daha etkin bir yöntemdir. Çünkü bir kriterdeki zayıf bir sonucun başka bir kriterdeki iyi bir sonucu reddetmesiyle kriterler arasındaki değişime izin verdiği gibi modellemenin daha gerçekçi bir formunu sağlamaktadır. İdeal çözüm, bütün kriter değerlerini içeren veri tabanındaki maksimum değerlere uyumlu olan hipotetik çözümdür. Negatif ideal çözüm ise bütün özellik değerlerinin veri tabanındaki minimum özellik değerleriyle uyumlu olduğu hipotetik bir çözümdür. TOPSIS, hem hipotetik en iyi çözüme en yakın sonucu hem de hipotetik en kötü sonuca en uzak çözümü sağlayabilmektedir (Shukla & Agarwal & Rana & Purohit, 2017: 59).

TOPSIS yönteminin işlemsel adımları aşağıdaki gibidir:

1) Hedefin belirlenmesi ve ilgili değerlendirme kriterlerinin belirlenmesi

2) Her bir alternatife ait kriterlerle ilgili bilgilerin yer aldığı karar matrisinin oluşturulması: Oluşturulan matriste her bir satır bir alternatifi, her bir sütunda bir kriteri ifade etmektedir. j . kritere ait i . alternatifin değerini göstermektedir.

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1j} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{i1} & \dots & x_{ij} \end{bmatrix}, \quad i=1, \dots, m; \quad j=1, \dots, n$$

3) Normalize edilmiş karar matrisinin belirlenmesi: Karar matrisinde yer alan her bir elemanın değerinin, matriste yer alan bütün elemanların kareleri toplamının kareköküne bölünmesiyle normalize edilme işlemi gerçekleştirilmiştir olur. (Athawale & Chakraborty, 2010: 201)

$$D_{ij} = x_{ij} / \left[\sqrt{\sum_{j=1}^n x_{ij}^2} \right], \quad i=1, \dots, m; \quad j=1, \dots, n$$

4) Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisinin elde edilmesi: Her bir kriter için belirlenen ağırlık değerleri ile kriterlere ait sütunlardaki değerlerin çarpılmasıyla elde edilmektedir.

$$v_{ij} = w_j \cdot d_{ij}, \quad i=1, \dots, m; \quad j=1, \dots, n$$

5) İdeal çözümün ve negatif ideal çözümün v^0 'ın belirlenmesi: İdeal çözüm v^* 'ye ait j kriter değeri olsun, negatif ideal çözüm v^0 'ye ait j kriter değeri v_j^0 olsun;

$$\text{İdeal çözüm } v_j^* = \begin{cases} \max v_{ij}, & j \text{ fayda kriteri ise} \\ \min v_{ij}, & j \text{ maliyet kriteri ise} \end{cases} \quad j = 1, \dots, n$$

$$\text{Negatif ideal çözüm } v_j^0 = \begin{cases} \max v_{ij}, & j \text{ maliyet kriteri ise} \\ \min v_{ij}, & j \text{ fayda kriteri ise} \end{cases} \quad j = 1, \dots, n$$

6) İdeal ve negatif ideal çözüme sırasıyla uzaklıkların hesaplanması: Söz konusu uzaklık değerleri Öklid uzaklık ölçüsü ile hesaplanmaktadır.

$$\text{İdeal çözümden uzaklık; } r_j^* = \sqrt{\sum_{i=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad ; i=1, \dots, m$$

$$\text{Negatif ideal çözümden uzaklık; } r_j^0 = \sqrt{\sum_{i=1}^n (v_{ij} - v_j^0)^2} \quad ; i=1, \dots, m$$

7)Değerlendirme: Elde edilen her bir sonucun bir bütün olarak değerlendirilir.

$$C_{ij} = r_j^0 / (r_j^* + r_j^0) \quad ; i=1, \dots, m$$

8) En yüksek değerden en küçük değere doğru hesaplanan değerleri sıralanır ve tercih yapılır (Chu & Su, 2012: 72).

Vikor

Serafim Opricovic tarafından geliştirilen VIKOR yönteminin açılımı, Boşnakça Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje'dir. VIKOR yöntemi çelişen ve ölçülemeyen kriterlerle, kesin bir karar problemini çözmek amacıyla çok kriterli karar alma yöntemi olarak geliştirilmiştir. Bu yöntem tüm seçeneklerden bir tanesini seçmeye ve sıralamaya odaklanmaktadır. VIKOR yöntemi, çok kriterli karar almada etkin bir yöntemdir. Özellikle sistem dizaynının başlangıcındaki tercihlerini ortaya koyamayan karar alıcıların kullandığı bir yöntemdir (Opriovic & Tzeng, 2007: 48). Bu yöntem, çatışan kriterlerin varlığı durumunda birden fazla seçeneği sıralama ve bu alternatiflerden seçim yapmayı sağlamaktadır. İdeal çözüme yakınlık ölçüsüne dayalı olarak çok kriterli karar verme yöntemleri indeksinde yer almaktadır.

Yöntem aynı zamanda, nihai karara ulaşmak için karar vericilere yardım etmektedir ve birbirleriyle çatışabilen kriterlerle birlikte problem için uzlaşık sonuçlar sunmaktadır. Uzlaşık sonuç ideale en yakın olan uygun çözümdür. Tespit edilen uzlaşık çözüm karar alıcı tarafından kabul edilmektedir. Çünkü bu yöntem çoğunluğun grup faydasını maksimum, bireysel pişmanlığı ise minimum yapmaya çalışmaktadır. Uzlaşık çözümler kriter ağırlıklarıyla karar alıcıların tercihlerinin dahil olduğu müzakere tabanlı görüşmelerdir. (Opriovic & Tzeng, 2007: 44).

VIKOR yaklaşımında uzlaşma sıralaması ideal seçeneğe yakınlık ölçüsünün karşılaştırılmasıyla ve imtiyazla kurulan bir anlaşma anlamına gelmektedir (Jahan & Mustapha & Ismail & Bahraminasab, 2011: 69). VIKOR sadece sonucu belli olmayan alternatifler kümesi için kabul edilen ideal sonuca bağlıdır. Bir alternatifin dahil edilmesi ya da çıkarılması seçeneklerin yeni kümesinin VIKOR ile sıralanmasını etkilemektedir. Verilen en iyi f_1^* ve en kötü f_1 değerleri bu etkiden korunmaktadır ama bu durum sabit sonucun karar alıcı tarafından tanımlanabildiği anlamına gelmektedir (Yang & Shieh & Leu & Tzeng, 2009: 93).

VIKOR yönteminin özellikleri aşağıdaki gibidir:

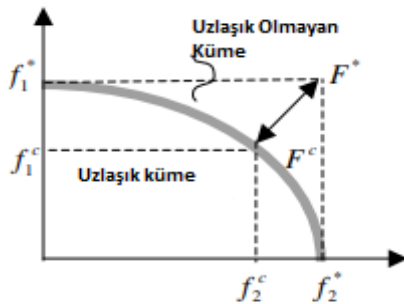
- Uzlaşma, çelişkinin çözümü için kabul edilebilir düzeyde olmalıdır.
- Karar alıcı ideale en yakın sonucu onaylamaya istekli olmalıdır.
- Her bir kriter arasındaki fonksiyon ile karar alıcının fayda fonksiyonu arasında doğrusal bir ilişki olmalıdır.
- Seçenekler bütün kriterlere göre değerlendirilmelidir.
- Karar vericinin tercihi ağırlıklarla ifade edilmelidir.
- VIKOR yöntemi karar alıcın interaktif katılımı olmadan başlayabilmelidir.
- Ama sonucu onaylamak karar alıcının sorumluluğunda olmalıdır.
- Sunulan uzlaşık çözüm bir avantaj oranıdır.
- Denge analizi ağırlık denge mesafelerini belirlemektedir (Oprionic & Tzeng, 2007: 49).

VIKOR yönteminin adımları aşağıdaki gibidir:

Uzlaşık çözüm f_c ideale en yakın olan uygun çözümü ifade etmektedir. Uzlaşma grafikte yer alan olası taviz verme durumlarıyla elde edilen bir anlaşma gibi düşünülmelidir.

$$\Delta f_1 = f_1^* - f_1^c \quad \text{ve} \quad \Delta f_2 = f_2^* - f_2^c$$

Grafik 2. İdeal ve Uzlaşık Çözümler

Kaynak: Oprionic & Tzeng, 2004: 8.

Söz konusu uzlaşık çözüme ulaşmak için aşağıdaki adımlar uygulanmalıdır.

1)Tüm kriter fonksiyonları arasından en iyi f_i^* ve en kötü f_i^- değerleri belirlenir.

i.fonksiyon bir faydayı temsil ediyorsa; $f_i^* = \max f_{ij}$, $f_i^- = \min f_{ij}$ 'dir.

2)Aşağıdaki bağıntılarla S_j ve R_j değerleri hesaplanır. Bu değerler her bir alternatif için ayrı ayrı hesaplanmaktadır.

$$S_j = \sum_{i=1}^n w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-) ,$$

$$R_j = \max [w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-)] ,$$

S ve R değerleri j. alternatife pozitif ideale yani en iyi çözüme uzaklığını ve en kötü çözüme uzaklığını ifade etmektedir.

w_i ise i. kriterle ait ağırlığı ifade etmektedir.

3)Her bir alternatif için Q_i değeri hesaplanmaktadır.

$$Q_i = v(S_j - S^*) / (S^- - S^*) + (1 - v)(R_j - R^*) / (R^- - R^*)$$

$$S^* = \min_j S_j , \quad S^- = \max_j S_j$$

$$R^* = \min_j R_j , \quad R^- = \max_j R_j$$

v: Kriterlerin çoğunluğu stratejisinin (maksimum grup faydası) ağırlığı olarak tanımlanmaktadır (Opriovic & Tzeng, 2007: 51).

4) Alternatiflerin sıralanması: azalan sırada S, R ve Q değerleri sıralanır. Bu sıralama listeleri sonuçları yansıtmaktadır.

5) Q'ya göre en iyi şekilde sıralanan seçeneklerden uzlaşık çözüm A' olsun. Çözümün kabul edilebilmesi için aşağıdaki iki şartı sağlaması gerekmektedir.

a) Kabul edilebilir avantaj:

$Q(A') - Q(A'') \geq D(Q)$ şartı sağlanmalıdır. Burada;

A'' : Q'ya göre sıralamada 2.sırada olan alternatifi ifade etmektedir.

$D(Q)$: $1/(m-1)$ 'dir. m alternatif sayısını ifade etmektedir.

b) Karar almada kabul edilebilir tutarlılık: Elde edilen sıralamada, uzlaşık çözümün istikrarlı olduğunu iddia etmek için sağlanması gereken koşuldur. Bu koşula göre en iyi Q değerine (Q_1) sahip alternatife S ve R değerlerinin en az bir tanesi de en iyi skora sahip olması gerekmektedir.

- Her iki koşulun da sağlanması halinde elde edilen VIKOR sıralamasının istikrarlı ve kullanılabilir olduğu sonucuna varılmaktadır. Belirtilen koşullardan bir tanesi sağlanmazsa, uzlaşık çözüm kümesi önerilmektedir.
- Koşul 1'in sağlanmaması halinde tüm alternatifleri ($j=1,2,\dots,m$) dikkate alarak $Q_{Aj} - Q_{A1} < DQ$ eşitsizliği ile çözüm kümesinde hangi alternatiflerin bulunduğu karar verilir.
- Koşul 2'nin sağlanmadığı durumda ise çözüm kümesini A_1 ve A_2 alternatifleri oluşturmaktadır (Paksoy, 2010: 102)

ANALİZ

Çalışmanın uygulama aşamasında, ilk olarak karar kriterleri ve ağırlıkları belirlenmiştir. Sonraki aşamada, ülkeler TOPSIS ve VIKOR yöntemleriyle bahsedilen kriterlere göre sıralanmış ve bu doğrultuda oluşturulan tablolar ülkelerin bütçe göstergeleri açısından yorumlanmıştır. Ayrıca bütçe bakımından ülkelerin OECD tarafından yayınlanan ekonomik koşullar ve yaşam kalitesi sonuçlarıyla uyumlu olan yöntemin hangisi olduğuna karar verilmiştir. Bu doğrultuda, uygun olan yöntem sıralaması ile çalışmanın giriş bölümünde yer alan OECD ülkelerinin ekonomik koşulları ve yaşam kalitesi bakımından görünümleri arasındaki ilişki yorumlanmıştır.

Karar Kriterleri ve Elde Edilmesi

Araştırmada kullanılacak karar kriterleri üç bütçe göstergesinden oluşmaktadır. Bu kriterler tespit edilirken, makroekonomik kriterler ışığında ülkelerin bütçe performansını anlamaya yönelik ele alınan en önemli bütçe göstergeleri seçilmiştir. Çalışmada kullanılan kriterler bütçe gelirleri/GSYH, bütçe giderleri/GSYH ve kamu borçları/GSYH'dir. Kullanılan bu kriterlerin her birine aynı önem değerine sahip oldukları için aynı ağırlıklar verilmiştir. Araştırmayı yaparken bu konudaki karar kriterlerinin sınırlandırılması gerektiğinden hareketle seçilen karar kriterlerine ilişkin açıklayıcı bilgilere aşağıda yer verilmiştir. Uygulamaya konu olan ülkelere ait 2018 yılı verileri OECD veri setinden elde edilmiştir. OECD'de yer almayan veriler ise tradingeconomics.com adlı web sitesinden elde edilmiştir. Uygulamaya konu olan toplam 34 OECD ülkesinden 32 tanesi değerlendirilmiştir. Şili ve Meksika'ya ait veriler elde edilemediğinden uygulamaya dâhil edilmemiştir.

Yöntemlerin Karşılaştırılması

Çalışmada 2018 yılına ilişkin Türkiye ve OECD üyesi ülkelerin bütçe gelir-gider ve borç göstergeleriyle ÇKKV yöntemlerine göre yapılan sıralamada yöntemler karşılaştırılmıştır. İki yöntem arasındaki ilişki ile ilgili doğru yorum yapılabilmesi için yöntemlerin sıralama sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. OECD Ülkeleri Bütçe Göstergelerinin TOPSIS ve VIKOR Yöntemi ile Sıralanması

SIRA	TOPSIS	VIKOR
ABD	28	11
Almanya	12	18
Avustralya	14	13
Avusturya	18	22
Belçika	22	31
Birleşik Krallık	24	25
Çekya	8	6
Danimarka	1	19
Estonya	5	4
Finlandiya	10	27
Fransa	19	28
Güney Kore	30	15
Hollanda	13	16
İrlanda	21	1
İspanya	23	23
İsrail	15	12
İsveç	3	17
İsviçre	11	3
İtalya	25	30
İzlanda	7	10
Japonya	32	26
Kanada	26	5
Lüksemburg	4	8
Macaristan	20	24
Norveç	2	21
Polonya	16	14
Portekiz	29	29
Slovakya	9	9
Slovenya	17	20
Türkiye	6	7
Yeni Zelanda	27	2
Yunanistan	31	32

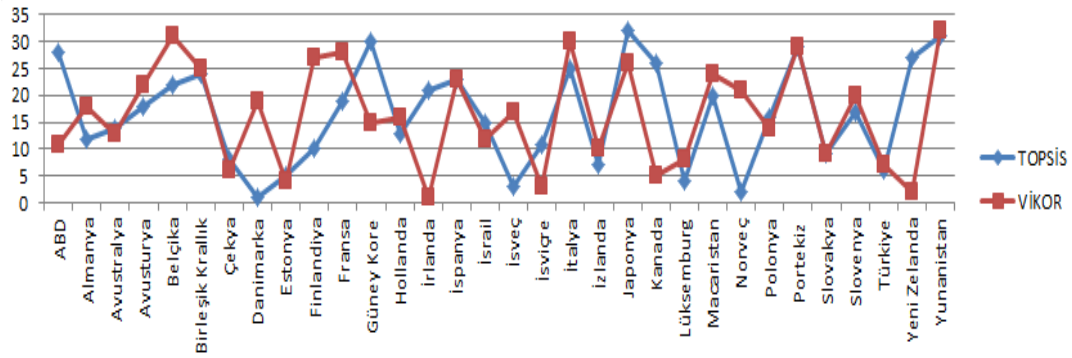
Tablo 1'e göre, TOPSIS yöntemi ile bütçe gelir-gider-borç karar kriterleri kullanılarak yapılan sıralama sonucunda, bütçe dengesi bakımından Danimarka ve Norveç'in birinci ve ikinci sırada olduğu görülmektedir. Lüksemburg, Finlandiya ve İsveç de sıralamada ilk sıralardadır. İlgili yöntem ile yapılan sıralamada son sırada ise Japonya'nın yer aldığı görülmektedir. Japonya'yı Yunanistan ve Güney

Kore takip etmektedir. Portekiz, ABD, Yeni Zelanda, Kanada ve İtalya olarak sıralanmaktadır. Türkiye bu yöntemle göre, ilgili göstergeler bakımından OECD ülkeleri içinde 6.sırada yer almıştır.

VIKOR yöntemi ile bütçe gelir-gider-borç karar kriterleri kullanılarak yapılan sıralama sonucunda, TOPSIS yöntemi ile farklı bir sıralama ortaya çıkmıştır. Bu sıralamaya göre, ilk sıralarda yer alan diğer ülkeler ise İrlanda, Yeni Zelanda, İsviçre, Estonya ve Kanada gibi ülkeler yer almaktadır. İlgili yöntem ile yapılan sıralamada son sırada Yunanistan, Belçika, İtalya, Portekiz, Fransa, Finlandiya, Japonya ve Birleşik Krallık yer almaktadır. Tablo 1’de görüldüğü gibi 32 ülkeden 18 tanesi her iki yöntem açısından yakın sonuçlar vermiştir. 14 tanesi ise farklı sonuçlar vermiştir. Türkiye ise VIKOR yönteminde 7.sırada yer almış ve TOPSIS yöntemine yakın bir sıralama sonucu ortaya çıkmıştır.

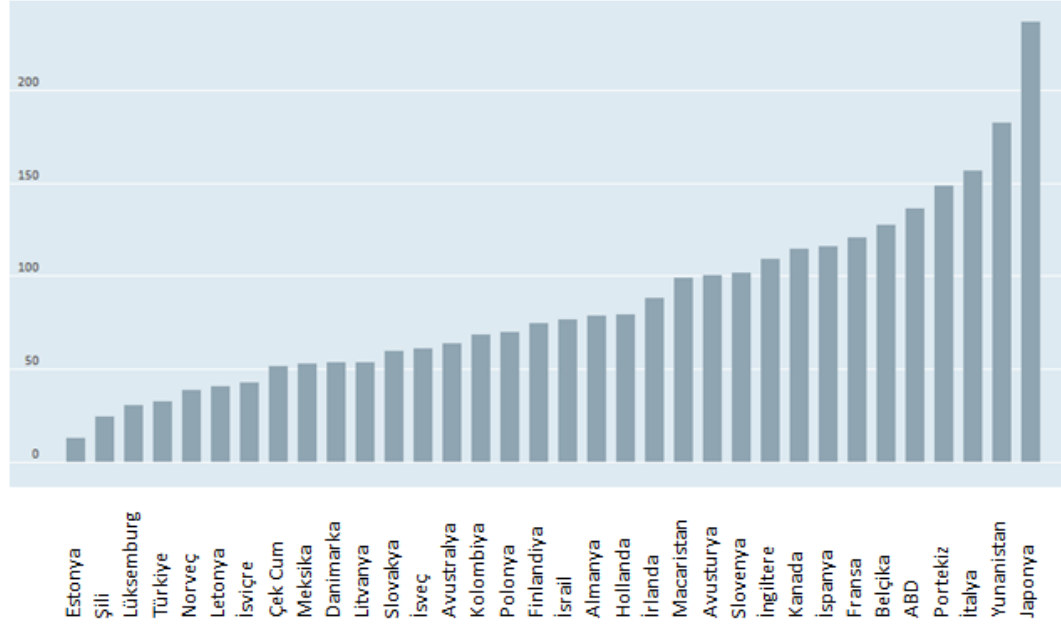
Grafik 3’te ise Tablo 1’de yer alan sıralamanın grafiksel gösterimi yer almaktadır.

Grafik 3. OECD Ülkeleri Bütçe Göstergelerinin TOPSIS ve VIKOR Yöntemi ile Sıralanması

Grafik 4’te ise OECD üyesi ülkelere ait toplam kamu borcu/GSYH oranlarına yer verilmiştir. Çalışmamızda bu grafiğe yer verilmesinde temel belirleyici olan etmen ise, TOPSIS ve VIKOR yöntemi ile OECD ülkeleri bütçe göstergeleri sıralamasında en belirleyici olan göstergenin borç/GSYH olduğunun tespit edilmesidir.

Grafik 4: OECD Ülkeleri Toplam Kamu Borcu/GSYH (%) (2018)

Grafik 4'e göre, OECD üyesi ülkeler içinde en fazla borca sahip olan ülkeler sırasıyla Japonya, Yunanistan, İtalya, Portekiz iken, en az borca sahip ülkeler sıralamasında ise Estonya, Şili, Lüksemburg, Türkiye ve Norveç yer almaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 32 OECD ülkesinin bütçe göstergeleri Çok Amaçlı Karar Verme tekniklerinden TOPSIS ve VIKOR kullanılarak 2018 yılı itibariyle değerlendirilmiştir. Bütçe göstergesi olarak seçilen bütçe gelirleri/GSYIH, bütçe giderleri/GSYIH ve kamu borçları/GSYIH kullanılarak yapılan analizler sonucunda, TOPSIS ve VIKOR yöntemlerinin özellikle son sıralarda yer alan ülkeler açısından benzer sonuçlar verdiği görülmüştür. Elde edilen sıralamalar, OECD ülkelerinin ekonomik koşullar ve yaşam kalitesi verileri ile farklı sonuçlar gösterirken ilgili ülkelerin borç göstergeleri doğrultusunda paralel sonuçlar elde edilmiştir.

2018 yılına ait karar kriterleri ele alındığında, OECD üyesi ülkeler içinde TOPSIS ve VIKOR sıralamasında üst sıralarda yer alan Türkiye'nin bütçe dengesindeki başarılı sayılabilecek performansı, elbette ki dış ödemeler dengesi, büyüme, işsizlik oranı gibi değişkenlerdeki gelişmelerden bağımsız değildir. Fakat bütçe dengesinde olumlu bir seyir yakalanmasına diğer değişkenlerdeki olumsuz seyrin engel olabileceği de düşünülmemelidir. Dolayısıyla bu çalışmadaki sıralama ve değerlendirmelerin yalnızca bütçe göstergeleri bakımından ele alındığı göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim bütçe göstergeleri bakımından

iyi seviyede olan bir ülkenin ekonomik görünümünün de benzer sonuç göstermesi beklenmemelidir. Bu durumu açıklayan en iyi örnek ise, Japonya, ABD ve Belçika gibi ülkelerin TOPSIS ve VIKOR bütçe gelir-gider ve borç sıralamasında alt seviyelerde, ekonomik koşullar ve yaşam kalitesi bakımından ilgili ülke grubunda üst sıralarda yer almasıdır.

Türkiye'nin OECD üyesi ülkeler ile yapılacak pek çok karşılaştırmada üst sıralarda yer alması için kamu kaynaklarının verimli kullanılması, Ar-Ge faaliyetlerine bütçeden daha fazla fon ayrılması, üretim ve ihracatın ithalata bağımlılığının azaltılması, kayıt dışı istihdamın engellenmesi, denetim ve koordinasyonun etkin bir şekilde sağlanması, kamuda hesap verilebilirlik, şeffaflık, yönetim gibi ilkelerin benimsenmesi ve en önemlisi siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. & Bozdoğan, T. & Hantekin, E. (2011). Topsis Yöntemiyle Finansal Performansın Değerlendirilmesi ve Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 13(2): 73-92.
- Balcerzak A.P. Pietrzak, M.B. (2016). Application of Topsis Method for Analysis of Sustainable Development in European Union Countries. *The 10th International Days of Statistics and Economics, Prague, September 8(10)*, 82-92.
- Barro, R. J. (1974). "Are Government Bonds Net Wealth?". *Journal of Political Economy*, 82(6), 1095-1117.
- Buchanan, J. Wagner, R. (1978). "Dialogues Concerning Fiscal Religion", *Journal of Monetary Economics*, 4 (3): 627-636.
- Çavuşoğlu, A. T. (2008). Türkiye'de Kamu Gelirleri ve Harcamaları Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 143-160.
- Demireli, E. (2010). Topsis Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5 (1), 101-112.
- Eğilmez, M. (2013). Bütçe Dengesi ve Faiz Dışı Denge. <http://www.mahfiegilmez.com>, (Erişim Tarihi: 01.08.2018).
- Feyzioğlu, B.N. (1976). *Mukayeseli Bütçe*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Friedman, M. (1978). The Limitations of Tax Limitation. *Policy Review*, 5, 7-14, <https://miltonfriedman.hoover.org>, 30.07.2018.
- Günaydın, İ. (2004). Vergi-Harcama Tartışması: Türkiye Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (2), 163-181.
- Güneş, M. & Umarusman, N. (2003). Bir Karar Destek Aracı Bulanık Hedef Programlama ve Yerel Yönetimlerde Vergi Optimizasyonu Uygulaması. *Review of Social, Economic & Business Studies*, 2, 242-255.

- Huang, I. & Keisler B. J. & Linkov I. (2011). Multi-criteria Decision Analysis in Environmental Sciences: Ten Years of Applications and Trends. *Science of the Total Environment*, 409(19), 3578-3594.
- Jahan, A. & Mustapha, F. & Sapuan, Y. & Bahraminasab, M. (2011). A Comprehensive VIKOR Method for Material Selection. *Materials & Design*, 32(3), 1215-1221.
- Krivka, A. (2014). Complex Evaluation of The Economic Crisis Impact on Lithuanian Industries. *Journal of Business Economics and Management*, 15(2), 299-315.
- Mavrič, J. TOMINC & P. BOBEK V. (2014). Qualitative Indicators for Measuring the Performance Development of Selected Cities, *Naše Gospodarstvo/Our Economy*, 60(3-4), 13-25.
- Opricovic, S. & Tzeng, G. H. (2004). Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS. *European Journal of Operational Research*, 156(2), 445-455.
- Opricovic, S. & Tzeng, G.H. (2007). Extended VIKOR Method in Comparison with 7 Outranking Methods. *European Journal of Operational Research*, 178(2), 514-529.
- OECD Economic Surveys Turkey, July (2018) Overview, <http://www.oecd.org/economy/turkey-economic-snapshot/>, (Erişim tarihi: 10.05.2019).
- Ouenniche, J. & Pérez-Gladish , B. & Bouslah, K. (2018), An Out-of-Sample Framework for TOPSIS-Based Classifiers with Application in Bankruptcy Prediction. *Technological Forecasting and Social Change*, 131, 111-116.
- Özden, Ü. H. (2012). AB'ye Üye Ülkelerin ve Türkiye'nin Ekonomik Performanslarına Göre Vikor Yöntemi ile Sıralanması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 455-468.
- Peacock, A. T. & Wiseman, J. (1961). Determinants of Government Expenditure, Princeton; University Press.
- Phillips, L. D. & Costa, C. A. B. (2007). Transparent Prioritisation, Budgeting and Resource Allocation with Multi-criteria Decision Analysis and Decision Conferencing. *Annals of Operations Research*, 154(1), 51-68.
- Semin, P. (2015). Ülke Göstergelerinin Vikor Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 153-169.
- Sevgin, H. & Kundakçı. N. (2017). TOPSIS ve MOORA Yöntemleri ile Avrupa Birliği'ne Üye Olan Ülkelerin ve Türkiye'nin Ekonomik Göstergelere Göre Sıralanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 87-108.
- Shukla, A. & Agarwal, P. & Rana, R.S. & Purohit, R. (2017). Applications of TOPSIS Algorithm on Various Manufacturing Processes. *A Review. Materials Today, Proceedings*, 4(4), 5320-5329.
- Simon, J. (2002). Taxation: Critical Perspectives on the World Economy. Routledge. London.
- Tüğen, K. (2016). Devlet Bütçesi. İzmir: Başsaray Matbaası.

Türe, H. & Doğan S. & Koçak, D. (2018), Assessing Euro 2020 Strategy Using Multi-criteria Decision Making Methods: VIKOR and TOPSIS. *Social Indicators Research*, 1-21.

Urfalıoğlu, F. & Genç. T. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Türkiye'nin Ekonomik Performansının Avrupa Birliği Üye Ülkeleri ile Karşılaştırılması. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), 329-360.

Yang, O. & Ping, P. & Shieh, H. M. & Leu, J. D. & Tzen, G.H. (2009). A Vikor-Based Multiple Criteria Decision Method For Improving Information Security Risk. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 8(02), 267-287.

Araştırma Makalesi/Research Article**Ortodoks Ekonomi Yaklaşımına Alternatif Olarak Post Keynesyen Ekonominin Gelişimi******The Development of Post Keynesian Economics as an Alternative to Orthodox Economic Approach*****Ethem ESEN******Kemal YILDIRIM*******Öz**

Post Keynesyen ekonomi, günümüz ekonomi anlayışına hâkim olan Ortodoks ekonomi yaklaşımına karşı alternatif bir iktisadi yaklaşım olarak geliştirilmiştir. Post Keynesyen ekonominin temelleri John M. Keynes'in ve Michal Kalecki'nin görüşlerine dayanmaktadır. Post Keynesyen ekonomi heterodoks bir iktisat okulu olarak günümüzde gelişimini sürdürmektedir. Bu şekilde Post Keynesyen ekonomi uygun metodolojik yapıyla kendine özgü pozitif bir düşünce okulu olarak literatürde yer almaktadır. Post Keynesyen ekonominin temel unsurunu efektif talep ilkesi oluşturmaktadır. Post Keynesyenlere göre ekonominin asıl sorunu, kaynakların nasıl genişletilebileceği ve buna bağlı olarak ekonomideki talep yetersizliğinin nasıl ortadan kaldırılacağıdır. Bu bakımdan Post Keynesyen ekonomi, belirsizliğin olduğu bir dünyada tarihsel zaman içinde gerçek ekonomik sorunlarla ilgilenmektedirler. Bu çalışmada, diğer iktisadi okullara göre ekonomiye yeni bir bakış açısı getiren Post Keynesyen ekonomi yaklaşımı açıklanacak, Post Keynesyen ekonominin gelişimi ve temel ekonomik konulara nasıl yaklaştığı üzerinde durulacaktır. Sonuç olarak bu çalışmadan, Post Keynesyen ekonominin uygun yaklaşımlarıyla ekonomide yeni bir bakış açısı olarak literatürde yerini aldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Post Keynesyen ekonomi, Tarihsel zaman, Efektif talep, Keynes, Kalecki.

Abstract

Post Keynesian economics was developed as an alternative economic approach to the Orthodox economy that dominates today's economic approach. The foundations of Post Keynesian

Geliş Tarihi/Received: 24. 03. 2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 29. 11. 2019

* Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında tamamlanan "Post Keynesyen İstihdam Analizi ve Türkiye Uygulaması" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Eskişehir/Türkiye, etheme@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5356-1798.

*** Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Eskişehir/Türkiye, kyildirim@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3660-6886.

economics are based on the views of John M. Keynes and Michal Kalecki. Post Keynesian economics continues its develop as a school of heterodox economics nowadays. In this way, Post Keynesian economics takes part in the literature as a positive school of thought with its appropriate methodological structure. The principle of effective demand constitutes the basic element of Post Keynesian economics. According to Post Keynesians, the main problem of the economy is how to expand the resources and to eliminate the lack of demand in the economy. In this respect, the Post Keynesian economics deals with real economic problems in historical times in a world of uncertainty. In this study, the Post Keynesian economics, which brings a new perspective to the economics according to other economic schools, will be explained, and its development and the approach to the basic economic issues will be emphasized. As a result, it is seen from this study that Post Keynesian economics has taken its place in the literature as a new perspective in the economics with its appropriate approaches.

Keywords: Post Keynesian economics, Historical time, Effective demand, Keynes, Kalecki.

GİRİŞ

Sosyal bir bilim olan iktisadın ortaya çıkışından günümüze kadar iktisatçılar arasında çeşitli görüş farklılıkları yaşanmaktadır. Zaman içinde birçok teori ve model, insanların ideolojik, felsefi, politik ve ekonomik görüşleri çerçevesinde içinde yaşadığımız dünyanın ekonomik yönünün açıklanması için geliştirilmiştir. Dolayısıyla, her bir teori veya model bir ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıldan sonraki ekonomi literatürünün gelişimi incelendiğinde; ilk olarak Neo-klasik ekolün hâkim olduğu bir dönem görülmektedir. 1929 yılında ortaya çıkan Büyük Buhran ile Neo-klasik ekolün ekonomiyi açıklamadaki yetersizliği Keynes'in ve Keynesyen ekolün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dönem ekonomi tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemi takiben, Keynes'in politikalarının ve ekonomiye devlet müdahalesi görüşlerinin gerekliliği, Keynes'in görüşlerinin geniş kitlelere yayılmasını ve çeşitli yorumlarının yapılmasını doğurmuştur. Fakat Keynes sonrası ortaya çıkan ve Keynes'in devamı niteliğinde olduklarını ifade eden Keynes yönlü teoriler, aynı zamanda kapsamları içine Neo-Klasik ekonominin temel varsayımlarını da dâhil ederek Keynes'in temel bakış açısından uzaklaşmışlardır. Bu nedenle, Keynes'in düşüncelerinin modern günümüz dünyasına yansıtılması ve geliştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunun yanında, günümüz ekonomi anlayışına hâkim olan ana akım Ortodoks yaklaşımın ortaya koyduğu ekonomi politikalarına karşı bir alternatif yaklaşımın geliştirilmesi ihtiyacı da doğmuştur. Post Keynesyen görüş bu ihtiyaca dayalı olarak ortaya çıkmıştır.

Post Keynesyen ekonominin temelleri John M. Keynes'e ve Keynes ile aynı dönemde yaşayan Michal Kalecki'nin görüşlerine dayanmaktadır. Bu iki önemli iktisatçının yanında, bu düşünce okulunun temellerinin gelişmesinde Keynes ve Kalecki'nin çalışmalarını birleştiren Joan Robinson ve Nicholas Kaldor gibi heterodoks ekonomistlerin de önemli katkıları olmuştur. Post Keynesyenlerin takip ettiği ve geliştirmekte olduğu düşüncelerin uzun bir geçmişi olmasına rağmen, Post Keynesyen düşüncenin bir okul olarak ortaya çıkması ise, 1970'lerin ikinci yarısında olmuştur. Bu yıllar, Post Keynesyenlerin kendilerini ilk defa bir düşünce okulu olarak gösterdikleri dönemdir. Bunda özellikle Post Keynesyenlerin kendilerini ifade edebilecekleri, akademik ve politik çevrelere kendilerini duyurup, aktarabilecekleri bir dergilerinin ortaya çıkmasının önemli bir payı vardır.

Post Keynesyen ekonominin temel taşıını efektif talep ilkesi oluşturmaktadır. Neo-klasiklere göre ekonominin asıl sorunu, kıt kaynakların nasıl dağıtılacağıdır. Post Keynesyenlere göre ise, sorun kaynakların nasıl dağıtılacağı değil, nasıl genişletilebileceği

ve mevcut olan talep yetersizliğinin nasıl giderilebileceğidir. Post Keynesyen ekonominin en önemli özelliklerinden biri gerçekçiliktir. Post Keynesyenler, gerçek ekonomik sorunlarla ilgilenmektedirler. Post-Keynesyen ekonomi, ekonomik süreçlerin gerçek dünyada tarihsel zaman içinde nasıl işlediğini anlamakla ilgilenmektedir (Hart & Kriesler, 2014: 5). Buna bağlı olarak Post Keynesyen ekonomi, belirsizliğin hüküm sürdüğü bir dünyada, oluşturulacak beklentilerin son derece önemli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, bu ortam içinde yer alan kurumlar ve kurumsal yapılar da ekonomik belirsizlik içinde oldukça önemlidir.

Post Keynesyen ekonominin metodolojisi gerçekçilik yaklaşımı üzerine kuruludur. Post Keynesyenler Neo-klasiklerin aksine, gerçek dünyayı çeşitli varsayımlarla ideal bir yer haline getirme çabası içinde değillerdir. Post Keynesyenler için amaç, içinde yaşanılan dünyanın ekonomik yönünü açıklamaktır. Bu bakımdan, Post Keynesyen iktisatçılar gerçekçi önermelere değer vermektedirler. Neo-klasikler bireyleri atomistik varlıklar olarak görürken, Post Keynesyen ekonominin metodolojik yapısına göre, bireyler sosyal varlıklar olup, organik bir yapı içindedirler (Dow, 1991: 184). Dolayısıyla, Neo-klasiklerin aksine, Post Keynesyenler bireylerin uzun dönemde bile olsa hata yapabileceklerini kabul eder. Bu açıdan Post Keynesyen ekonomistler, insanların mekanik bir şekilde görüldüğü Neo-klasik ekonomiyi kuvvetli bir şekilde eleştirmektedirler. Onlara göre, Neo-klasiklerin aşırı rasyonellik yaklaşımı da anlamsızdır. Belirsizliğin olduğu bir dünyada ekonomik birimlerin kararlarının merkezinde sınırlı bir rasyonellik anlayışı vardır. Çünkü rasyonellik bilinmeyen gelecek tarafından sınırlandırılmıştır ve dolayısıyla da bu durum Neo-klasiklerin savunduğu optimizasyoncu davranışı zayıflatmaktadır (Drakopoulos, 1999: 887). Bu nedenle, ekonomik birimlerin aldığı birçok kararın arkasında optimizasyoncu davranışın yerine, toplumsal ve kurumsal yapıya ait gelenekler, alışkanlıklar ve deneyimler ön plandadır.

Post Keynesyen görüş, başlangıçta Neo-klasik okula karşı alternatif olarak görülmüş olsa bile, gelişen metodolojik ve kapsamlı yapısıyla pozitif bir düşünce okulu olarak gelişimini sürdürmektedir. Bu çalışmanın amacı, literatürde tam olarak bilinmeyen ve hakkında yeterli sayıda çalışmanın olmadığı Post Keynesyen okulu tanıtmak ve çeşitli konulardaki görüşlerini ortaya koymaktır. Böylece çalışmanın özellikle Türkçe literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçla çalışmada, ilk olarak Post Keynesyen ekonomi düşüncesinin temelleri ve gelişimi ele alınacaktır. Çalışmanın kalan kısmında ise, Post Keynesyenlerin fiyatlama, yatırım, gelir dağılımı, büyüme, konjonktür ve para gibi temel ekonomik konulardaki görüşleri açıklanacaktır.

POST KEYNESYEN EKONOMİNİN TEMELLERİ

Post Keynesyen ekonominin tarihi Keynes'in 1936 yılındaki İstihdam Faiz ve Paranın Genel Teorisi isimli kitabıyla başlar. Victoria Chick, Post Keynesyen ekonomiyi, temelleri Keynes ve Kalecki ve onların entelektüel varislerinden ilham almakta olan bir düşünce yolu, bir yaklaşım metodu olarak tanımlayarak, yapılan Post Keynesyen çalışmaların amaçlarını şu şekilde ifade etmiştir (Chick, 1995: 20):

- Keynes'in, Kalecki'nin ve onların eski taraftarlarının görüşlerini iyileştirmek,
- Bu görüşleri Keynes'in 1936'daki Genel Teorisinin sınırları etrafında genişletmek,
- Keynesyen devrimi tamamlamak.

Post Keynesyenlerin bu amaçlarının yanında, Post Keynesyen ekonomiyi, alternatif olduğu Neo-klasik ekonomiden ayıran beş temel özellik ise şu şekildedir (Eichner, 1979: 11-16):

- i. Ekonomik büyüme ve gelir dağılımının bir açıklayıcısı olarak yatırım oranının temel belirleyici olması,
- ii. Zaman içinde devamlı olarak hareket eden ve genişleyen bir ekonomik sistem görüşü,
- iii. Analiz edilen dinamik süreç içinde gelişmiş kredi ve diğer parasal kurumların ekonomik sistemdeki temel rolü,
- iv. Modern ve teknik olarak gelişmiş ekonomi içinde fiyatların yönetilmesi,
- v. Varsayımlardan ziyade, gerçek ekonomik sistemlerin dinamik davranışı ile ilgilenen bir Post Keynesyen teorisinin varlığı.

Bu temel özelliklerinin yanında Post Keynesyen ekonominin çok heterojen bir yapısı vardır. Tek bir düşünce temeli olsa bile, bunun içinde çeşitli yorumları içermektedir. Post Keynesyen ekonomiyi, bu çeşitliliği içinde Hamouda ve Harcourt birbiriyle bazen farklı olan görüşleri de içeren bir portmantoya benzeter. Bu portmanto içinde, Post Keynesyen ekonomistler, Neo-klasik teoriyi ve Keynesyen teorisinin IS-LM genel denge versiyonlarını reddederek, alternatif yeni yaklaşımlar getirmeyi amaçlarlar. Bu heterojen yapıyı oluşturan akımları Hamouda ve Harcourt üç gruba ayırır: (Hamouda & Harcourt, 1988: 2) İlk akım, Marshall'dan direkt olarak etkilenen Keynes'in *Treatise on Money* ve *General Theory* eserlerini başlangıç noktası olarak alan Sidney Weintraub, Paul Davidson, Victoria Chick, Jan Kregel ve Hyman Minsky gibi Post Keynesyenlere dayanmaktadır. Bu grup temel olarak, belirsizliğin rolü ve paranın temel özellikleri üzerinde durmuştur. İkinci akım, Marx'a kadar gitmekte ve özellikle Sraffa'nın etkisinde olan, efektif talep ilkesini uzun dönem analizi ile uyumlaştırmaya çalışan Garegnani, Krishna Bharadwaj, Eatwell, Milgate ve Pasinetti gibi ekonomistleri içermektedir. Üçüncü akım ise, Kalecki'ye dayanmaktadır. Bu akım, Kalecki'nin Marx'ın yeniden üretim şemalarını gerçekleştiren sorunların üstesinden gelmek için uyarlaması yoluyla Joan Robinson ve O'nun takipçilerine kadar uzanmaktadır.

Hamouda ve Harcourt'un yaptığı Post Keynesyen ekonomiyi oluşturan akımların gruplandırılmasına benzer olan bir ayrımı Philip Arestis (1996a) yapmıştır. Arestis, Veblen'in kurumsalcı geleneğinden gelen bir akımı da Post Keynesyen ekonominin içine katmış, fakat Sraffa'dan gelen akımı gruplandırmaya almamıştır. Burada özellikle belirtilmesi gerekir ki; 1980'lerde ve 1990'ların başında Keynes'in felsefi literatürü geliştirilerek, Keynes'in felsefesinden modern Post Keynesyenizme doğru genel bir düşünce tarzı geliştirilmiştir. Bu metodolojik gelişimde, belirsizlik üzerine olan ilgi artmıştır. Sraffa'nın ekonomisinde ise belirsizlik kavramına önem verilmemiştir. Dolayısıyla, Hamouda ve Harcourt'un Post Keynesyen ekonominin oluşumunda bir akım olarak ifade ettikleri Sraffa'nın ekonomisinin, belirsizliğe önem veren Post Keynesyen ekonomi ile nasıl uyumlu olabileceği konusunda tereddütler ortaya çıkmıştır (Dow, 2003: 475).

Post Keynesyen ekonominin bu çeşitliliğiyle beraber, Keynes'in ve O'nun bir devrim yaratan Genel Teorisinin Post Keynesyen ekonomi anlayışı üzerinde anahtar bir önemi vardır. Keynes'in Genel Teori kitabı için Kalecki, "şüphe yoktur ki, ekonomi tarihinin bir dönüm noktasıdır" ifadesini kullanmıştır (King, 2002: 39). Keynes, Genel

Teorisinin ‘görünmez el’e duyulan güven sayesinde piyasaların kendi kendine eski gücüne kavuşacağına ifade eden Klasik teoriye alternatif olduğunu ifade etmiş ve metodolojik olarak Ortodoks teoriden ayrıldığını belirtmiştir (Dow, 1985: 56). Keynes’in analizinin merkezinde efektif talep bulunmaktadır. Keynes’e göre, “Klasik Teorinin önermeleri sadece özel bir duruma uygulanabilir, genel duruma uygulanamaz. Klasik teorinin özel bir duruma uygulanan varsayımlarının özelliklerinden dolayı, bunlar içinde yaşadığımız ekonomik topluma uygulanamaz. Eğer uygulanmaya çalışılırsa yanlış ve yanıltıcı sonuç verir” (Keynes, 1936: 3). Diğer bir ifadeyle, Keynes, Klasik görüşün ekonomiyi bütünüyle ilgilendiren makro düzeyde bir analiz geliştiremediğini ve analizlerinin daha çok mikro düzeyde olduğunu ifade etmiştir. Hyman Minsky de Keynes’in üzerinde durduğu dengesizlik olgusunun Neo-klasik sentezde göz ardı edildiğini ifade etmiştir. Minsky’e göre Keynes, Genel Teorisinde her zaman, süreçlerin ve belirli durumların geçici doğasını dikkate alırken, Neo-klasik sentezin modelleri temelde zaman kavramını dikkate almamıştır. Bunun yanında, Genel Teori, açık bir şekilde bir ekonominin belirli kurumsal karakteristikleriyle ilgilenirken, standart Neo-klasik sentez kurumsal detaylardan soyutlanmıştır (Minsky, 1975: ix).

Keynes’in görüşleri Post Keynesyen ekonomiye öncülük etmiştir. Keynes’ten sonra gelen Post Keynesyenler, Keynes’in fikirlerini geliştirerek ve Genel Teoriden faydalanarak, kendi ifadeleriyle bitmeyen Keynesyen devrimi tamamlamaya çalışmaktadırlar.

POST KEYNESYEN EKONOMİNİN GELİŞİMİ

Post Keynesyen düşünce üzerine Keynes’ten sonra diğer önemli bir etki, Polonyalı iktisatçı Michal Kalecki’nin çalışmalarıdır. 1930’larda Keynes’ten bağımsız ve çalışmalarından habersiz olarak Kalecki de Keynes gibi, efektif talebi içine alan bir konjonktür modeli geliştirmiştir. Kalecki’deki ve Post Keynesyen analizdeki efektif talep, modern ekonomilerde karşı karşıya kalınan temel sorunun, kaynakların kıtlığından ziyade talep kıtlığı olduğunu ifade etmektedir (Arestis, 1996b: 12). Kalecki, firmalar arasında farklı derecelerde rekabet olduğunu varsaymıştır. Bununla da, konjonktür analizini farklı sınıflar ve farklı ekonomik sektörler açısından ele almıştır. Ona göre, toplumsal ilişkiler üretimde önemlidir ve bu nedenle sosyal sınıflar açık bir şekilde analiz içinde ele alınmıştır. Kalecki’ye göre, beklentiler ekonomiyi çalıştıran yatırım harcamalarını yönlendirir. Değişen beklentiler ise, olası kararsızlıklara yol açar. Neo-klasik ekonominin tersine, Kalecki’ye göre monopolün derecesi, ne kadar firmanın fiyatları oluşturacağını ve böylece ücretler ve kârlar arasında gelir dağılımının nasıl yapılacağını belirler. Bu şekilde de; gelir dağılımı talebi etkiler (Holt & Pressman, 2001: 3).

Post Keynesyen ekonominin radikal içeriğinin öğrenilmesi için Kalecki’nin çalışmaları önem arz etmektedir. Kaldor, Kalecki’nin başlangıç noktası olarak monopolistik rekabeti alan orijinal işsizlik dengesi modelinin, Keynes’in çalışmalarından daha iyi olduğunu ifade etmesi, Kalecki’nin Post Keynesyen Ekonomi için ne denli önemli bir ekonomist olduğunu ortaya koymaktadır. Joan Robinson’a göre de Kalecki, eksik rekabet ve efektif talep analizlerini çok iyi bir şekilde kurmuştur ve bu açıdan da Post Keynesyen Ekonomi isminin oluşmasında önemli katkı sağlamıştır (Lavoie, 1992: 2)

Keynes ve Kalecki’den sonra Post Keynesyen ekonominin gelişiminde özellikle Joan Robinson’un başını çektiği ve Nicholas Kaldor’un da içinde bulunduğu Cambridge

İktisatçıların çalışmaları önemlidir. Post Keynesyen ekonomiyi ortaya çıkaran Keynes'in mirasını geliştirmeye çalışan Robinson ve diğer Cambridge iktisatçıların çalışmalarıdır. Bu bakımdan, Kaldor ve Robinson çalışmalarında, Keynes ve Kalecki'den önemli ölçüde yararlanmışlardır. Bu açıdan da genellikle, Cambridge'deki Post Keynesyenler birinci kuşak Post Keynesyen olarak ele alınırken, Amerikan Post Keynesyenleri ise, ikinci kuşak Post Keynesyenler olarak anılırlar.

Post Keynesyen Ekonominin İngiltere'deki Gelişimi

Kalecki'nin Cambridge'de kısa süreli bulunuşunda en büyük destekçilerinden biri Joan Robinson olmuştur. Robinson'un 1937 yılında yayımlanan Neo-klasik ekonomiyi eleştirdiği 'İstihdam Teorisinde Denemeler' adlı çalışmasında Kalecki'nin etkisi görülmektedir. Bu çalışmasında Robinson, parasal ücretler ile reel ücretlerin ayrı ayrı belirleneceğini; parasal ücretlerin sendikaların pazarlık gücü tarafından ve reel ücretlerin ise üretimin teknik koşulları tarafından belirleneceğini; reel ücretler ile istihdam arasındaki herhangi bir ilişkinin tesadüfi olduğunu ifade etmiştir (King, 1999: 881). Bu nedenle, reel ücret oranındaki herhangi bir azalma, tam istihdamı sağlamayacaktır.

Bir görüş olarak Post Keynesyen ekonomi, Robinson'un 1956 yılındaki 'Sermaye Birikimi' ve 1962 yılındaki 'Ekonomik Büyüme Teorisinde Deneme' adlı eserleri ile öne çıkmıştır (Arestis, 1992: 87). Joan Robinson'un çalışmaları, Keynesyen efektif talep teorisini, Kalecki'nin eksik rekabet analizini ve Neo-klasik teorinin Sraffa eleştirisini bir araya getirmiştir. Robinson, Post Keynesyenler arasındaki liderliği ve Post Keynesyenlerin Neo-klasik ekonomistlere fikirlerini nakletmesi açısından da önemli bir yere sahiptir (Dow, 1991: 179).

Robinson, 1953-54 yıllarında yazdığı bir dizi makale ile 'Kapital teorisinde Cambridge Münazaraları' olarak bilinen tartışmaları başlatmıştır. Bu tartışmalarda Robinson, sermaye, dağılım ve büyümenin Neo-klasik analizinin mantığı uygunluğunu eleştirmiştir. Bunun yanında, Robinson ve Kaldor, ekonomik analizde oluşan denge kavramına karşılık olarak tarihin rolünü vurgulamışlardır. Robinson'a göre, ekonomiler dinamik bir yapıya sahip olarak zaman içinde değişip büyüdüğü için, ekonomi gibi bir disiplin için stabil dengeden bahsetmek uygun değildir. Bunun yanında Robinson, gerçek dünyanın tam rekabet altında olmadığını da vurgulamıştır. Robinson'a göre, büyük firmalardan oluşan birçok endüstri, geniş piyasa gücünü kullanmaktadır. Bu yaklaşım, Kalecki'nin fiyatlama ve gelir dağılımı analizi ile tam uyumdadır.

Nicholas Kaldor, Cambridge'e Londra Ekonomi Okulundan gelmiştir. Kaldor, Cambridge'de geliştirilen ekonomik düşünceye hiçbir zaman tam anlamıyla uyum sağlayamamış olsa da, Post Keynesyen ekonominin gelişiminde önemli katkılarda bulunmuştur. Kaldor, büyüme ve ekonomi politikası konularıyla ilgilenmiştir ve sektörel analizler yapmıştır. Kaldor, uzun dönem analizler üzerinde durmuş, ekonomik büyümenin belirleyicileri üzerine bir analiz yapmıştır (Holt & Pressman, 2001: 3). Bunun yanında Kaldor, paranın içselliği konusunda Post Keynesyen düşüncenin gelişiminde ve Monetaristlere karşı olan mücadelesinde Post Keynesyen düşünceye katkıda bulunmuştur. Kaldor'a göre; para arzı, merkez bankasının parasal politikalarından ziyade, işlerini genişletmek için krediye ihtiyacı olan firmalar ve kredi vererek kâr elde etmek isteyen bankalar tarafından içsel olarak belirlenir.

Aynı dönemde Cambridge’de Piero Sraffa da bulunuyordu. Sraffa’nın az sayıda eseri olmasına rağmen, onun Cambridge iktisadına önemli katkısı olmuştur. Sraffa, Marshall’ın kısmi denge analizini hem de ölçüğe göre getiri yasasının, maliyet ile üretilen miktar arasındaki (U biçimindeki) fonksiyonel bir ilişki kurmak için kullanımını eleştirmiştir. Sraffa, teorik araştırmasını Ricardo’nun çalışması paralelinde ilerletmiş ve daha sonra, Ricardo’nun değer teorisini tekrar güncelleştirmek için çalışmıştır. Sraffa’nın *Production of Commodities by Means of Commodities* adlı kitabı, Neo-klasik değer teorisinin eksik yanları olduğunu vurgulamaktadır. Burada Sraffa, klasik değer sorununu, nispi fiyatların ve kâr oranının eşanlı belirlenimi ile çözmüştür. Sraffa’nın analizi, marjinalist değer teorisinin (özellikle, sermaye olarak adlandırılan üretim faktörünün kıtlık fiyatı olarak kâr oranı kavramının) eleştirisi için katkılar sağlamıştır (Roncaglia, 1999: 1085-1087).

Post Keynesyen ekonomiye, her biri farklı konularda olan diğer katkıda bulunan ekonomistler arasında Richard F. Kahn, George L.S. Shackle ve Roy Harrod da vardır. Gelir çarpanı kavramı ile ilgili belirli katkılarının yanında Kahn’ın, Keynes’in Genel Teori düşüncesinin gelişiminde de katkıları olmuştur. Cambridge dışında fakat İngiltere’de bulunan Shackle ise, belirsizlik altında karar alma konusunda Keynes’in Genel Teorisindeki görüşlerinin gelişmesinde katkı sağlamıştır (Dow, 1991: 179). Dinamik bir makroekonomik model oluşturma çabası içinde olan Roy Harrod ise, bunu yaparken özellikle, Keynes’in analizini uzun dönem işsizlik ve büyüme sorunlarına ilişkin olarak genişletmiştir.

Sraffa, Robinson ve Kaldor ile birlikte Cambridge’de 1950’li ve 1960’lı yıllarda, A. Asimokopulos, Pierangelo Garegnani, Luigi Pasinetti ve G. C. Harcourt’u içeren yeni bir jenerasyon Post Keynesyen ekonominin gelişimine katkı sağlamıştır (Holt & Pressman, 2001: 4). Asimokopulos, birçok yönden Post Keynesyenler arasında farklıdır. Asimokopulos, Keynes’in düşüncelerinin aydınlatılması ve Kalecki’nin görüşlerinin ciddi bir şekilde incelenmesi gerektiği konusunda ısrarcıdır. Asimokopulos, Keynes’in Genel Teorisindeki yatırım teorisine bir eleştiri geliştirmiştir. Asimokopulos’a göre Keynes, başlangıç finansmanının sağlanmasıyla birlikte planlanmış harcamalar yapıldıktan sonra likidite eksikliğinin giderileceğini ve bu finansmanın kendini yenileyen bir döner sermayeye dönüşeceğini ve böylece de, çarpanın etkisini eşanlı olarak göstereceğini ifade etmiştir. Asimokopulos’a göre burada Keynes’in hatası, yatırımdaki bir artıştan sonra, kısa dönem denge durumuna ulaşmak için gereken zamanı dikkate almamasıdır (Işık, 2004: 102). Bu eleştirisiyle birlikte Asimokopulos, daha yeterli bir Post Keynesyen yatırım teorisi geliştirmek için çalışmıştır.

Garegnani, Sraffa ile marjinalist dağılım teorisine bir eleştiri getirmiştir. Bu alternatif dağılım teorilerine yolu açan bir çalışma olmuştur. Ayrıca Garegnani, Sraffa’nın çalışmalarını izleyerek, fiyatların arz ve talep yoluyla belirlenmesini reddeden ve uzun dönem efektif talep teorisini artık kavramı ile birleştiren bir çalışma yapmıştır (Hamoudo & Harcourt, 1988: 11). Pasinetti ise, jenerasyonunun önde gelen üyelerinden biridir. Pasinetti, Sraffa’nın çalışması olan Ricardo’nun değer ve dağılım teorisini özenli bir matematiksel formülasyon ile geliştirmiştir. Kaldor’un yaptığı çalışmanın üzerine Pasinetti, marjinalist olmayan bir dağılım teorisinin geliştirilmesine yardım etmiştir. Bu teori, bir ekonomideki kâr oranının, büyüme oranına ve kapitalistlerin tasarruf yapma eğilimlerine bağlı olduğunu öne sürmektedir. Son olarak, Harcourt, kapitalist sisteme karşı Cambridge yazarları arasında en iyi tanınanlardan biridir. Harcourt, 1960’lı ve 1970’li

yıllarda iki sektörlü modeline örnek olarak fiyat oluşumu ve mark-up teorisi üzerine önemli ve etkili bir dizi makale yazmıştır (Holt & Pressman, 2001: 4).

Post Keynesyen Ekonominin Amerika'daki Gelişimi

Post Keynesyen ekonominin Amerika'daki gelişimine bakıldığında göze çarpan iktisatçılardan biri John Kenneth Galbraith'dır. Aynı zamanda kurumsal iktisatçı olarak da bilinen Galbraith, Avrupa ve Amerikan Post Keynesyenleri arasında köprü oluşturmaya yardımcı olmuştur ve bunun yanında Post Keynesyen ekonominin Marksist yönünün oluşturulmasında katkılarda bulunmuştur. Galbraith, Alfred Eichner ile birlikte, Joan Robinson'un eksik rekabet üzerine olan çalışmalarını geliştirmiştir. Galbraith, birçok ekonomik analizin temelini oluşturan piyasanın, satın alınan malların çoğunu üreten büyük oligopolller tarafından düzenlendiğini ve bu piyasa gücünün firmalara ücretleri ve fiyatları kontrol gücü sağladığını vurgulamıştır. Galbraith, enflasyonu kontrol etmek için uygulanan gelirler politikasının veya hükümet tarafından yapılan bazı biçimlerdeki ücret ve fiyat kontrollerinin, insanları işten atan makroekonomik politikalarından daha iyi bir sonuç vereceğine değinmiştir (Holt & Pressman, 2001: 4-5).

Amerika'da ikinci jenerasyon Post Keynesyenler, Sidney Weintraub ve Paul Davidson ile başlar. 1970'li yılların başlarında Post Keynesyenlere önemli dergilerde yer verilmiyordu. 1978 yılında birçok ekonomistin desteğiyle Weintraub ve Davidson tarafından *Journal of Post Keynesian Economics* dergisi yayın hayatına başlamıştır. Bu dergi, Post Keynesyenler için önemli bir iletişim ve araştırmalarını kitlelere sunma aracı görevlerini görmüştür.

Sidney Weintraub, 45 derecelik model ve IS-LM modeli ile gösterilen geleneksel Keynesyen modelin, arz yönlü faktörleri göz ardı ettiğini ifade etmiştir. Weintraub'a göre bu modeller aynı zamanda, fiyat ve fiyat değişikliklerini de göz ardı etmiştir. Weintraub, Keynes'in Genel Teorisinde arka plana ittiği toplam arz fonksiyonunu yeniden geliştirmiş ve bu modelini, büyüme ve dağılım gibi önemli makroekonomik konuları analiz etmek için genişletmiştir. Bunun yanında, Keynes'in toplam talep analizini de, efektif talebi ve gelir dağılımını dikkate alarak geliştirmiştir. 1970'lerin sonlarına doğru OECD ülkelerini önemli ölçüde tehdit eden enflasyon sürecine karşı Weintraub'un savunduğu vergi-tabanlı gelirler politikası onun daha çok tanınmasını sağlamıştır. Paul Davidson'a göre, Weintraub'un 1958 yılındaki *An Approach to the Theory of Income Distribution* adlı çalışması Post Keynesyen ekonominin ayrı bir düşünce okulu olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Davidson, 2003: 251).

Weintraub'un Pennsylvania Üniversitesinde öğrencisi olan Paul Davidson, *Money and Real World* adlı eserini çalışmak için Cambridge'e gitmiştir. Bu çalışma, Post Keynesyenlerin paraya olan bakışlarını yansıtmada temel olabilecek önemli bir eserdir ve para üzerine yapılan Post Keynesyen çalışmaların gelişimine ön ayak olmuştur. Davidson, 1964 yılında E. Smolensky ile birlikte *Aggregate Supply and Demand Analysis* adlı bir kitap çıkarmıştır. Davidson'a göre bu kitap, Post Keynesyen makroekonominin temel bir kitabıdır (Davidson, 2003: 255).

Davidson, Keynes gibi, para doğasından dolayı enflasyona neden olur, görüşünü savunmuştur. Ona göre, para, temel açıdan diğer mallardan farklıdır. Eğer kişi parayı elinde tutmak istiyor ve mal satın alımı yapmıyorsa, firma satışları düşecek ve işçiler işten

çıkarılacaktır. Davidson'a göre dünyayı tahmin edilemez yapan belirsizliktir ve bu insanları ellerinde para tutmaya iter.

Keynes'in ekonomik görüşünün gelişimine katkıda bulunan bir diğer önemli isim de Hyman Minsky'dir. Minsky, finansal istikrarsızlık hipotezi olarak adlandırılan, reel ve parasal faktörlerin etkileşiminden sonuçlanan bir içsel konjonktür dalgalanması teorisi geliştirmiştir. Minsky, çalışmasında piyasa başarısızlıklarını ve konjonktürü açıklamaya yardımcı olacak bir analiz geliştirmiştir. Özellikle, 1929 Büyük Depresyonu, borsanın çöküşü bu konuda Minsky'nin önemli ilham kaynağı olmuş ve Minsky depresyona neyin neden olduğunu bulma yoluna gitmiştir. Minsky, finansal kırılganlık ile ilgili çalışmasında, bir efektif talep başarısızlığının veya faiz oranındaki dışsal bir artışın, bir firmayı veya bir bankayı ya da bir ülkeyi bir finansal kırılganlık pozisyonuna sürükleyebileceğini ifade etmiştir. Minsky'e göre, ülkelerin hızlı büyüme yoluna girmek için (1970'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi) finansal piyasalardan ilave likidite sağlaması, yani borçlanmaları ve bu borçların giderek artması, kırılganlık derecelerini arttırmaktadır ve bu durum, onları borç krizine doğru ilerletmektedir (Chick, 1995: 33).

Bu isimlerin yanında Post Keynesyen ekonominin gelişmesinde katkıları bulunan birçok ekonomist vardır. Bunlar arasında, Davidson'un döneminden Alfred Eichner, Kalecki'nin firma teorisini geliştirmiştir. 1973 yılında yazdığı 'Oligopol Altında Markup'ın Belirlenmesi Teorisi' günümüz firma ve fiyatlama teorisine ışık tutmuştur. Fransa'da ise, Alain Parquez öncülüğündeki bir grup tarafından para üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu grup, çalışmalarında Keynesyen ve Marksist analizleri birleştirmiştir (Dow, 1991: 180). Bu dönem içinde ayrıca, Basil Moore'un para üzerine yaptığı çalışmalar Post Keynesyen ekonomi için önemlidir. Moore, Kaldor'un paranın içselliği ile ilgili çalışmasının üzerine kendi teorisini geliştirmiştir. Bu isimlerin yanında, Jan Kregel, Philip Arestis, Malcolm Sawyer, Sheila Dow, Victoria Chick, Anthony Thirlwall, Marc Lavoie, Randall Wray, John McCombie, Peter Kreisler ve birçok yeni nesil Post Keynesyenin, Post Keynesyen iktisadın gelişiminde katkıları olmuş ve olmaktadır.

POST KEYNESYEN YAKLAŞIMDA TEMEL EKONOMİK KONULAR

Post Keynesyenlere göre, bir ekonominin analizinde, sosyo-politik arajmanların, önemli ekonomik kurumların ve toplumu ilgilendiren teknik ve bilimsel gelişmelerin değerlendirilmesi gerekir. Ekonomide ortaya koyulan görüşleri ve uygulanan politikaları iyi analiz etmek için, Post Keynesyenlerin ekonomiyi ilgilendiren konulara nasıl yaklaştıklarının bilinmesi gerekir. Bu bakımdan, bu kısımda Post Keynesyen ekonomiyi daha iyi tanıtmak için Post Keynesyen ekonomiyi ilgilendiren, fiyatlama, yatırım, gelir dağılımı, büyüme ve para konularına değinilecektir.

Fiyatlama

Post Keynesyenler, iki tür piyasanın varlığından bahsederler. Birincisi, Ortodoks ekonomideki gibi, esnek fiyatlı rekabetçi piyasalardır. İkincisi, oligopolistik firmaların bulunduğu sabit fiyatlı piyasalardır (Kenyon, 1979: 34). Bu piyasalardaki fiyat değişimini Kalecki, birinci çeşit piyasalar için talepteki değişimlerle belirlenen fiyatlar, ikincisi için ise üretim maliyetindeki değişimlerle belirlenen fiyatlar olarak ikiye ayırmaktadır (Kalecki, 1971: 43).

Esnek fiyatlı piyasalar, hammaddelerin ve temel gıda maddelerinin yer aldığı piyasalardır. Bu piyasalarda piyasa arz ve talebine göre fiyat belirlenmektedir. Sabit fiyatlı piyasalar ise, nihai malların (işlenmiş ürünlerin) bulunduğu piyasalardır. Sabit fiyatlı piyasalarda, talep miktarındaki yükselişe istinaden üretim miktarı değişmekte olup, fiyat düzeyi değişmeden sabit kalır. Post Keynesyenler, buradaki iki çeşit piyasadan ikincisinin mevcut olduğunu belirtirler.

Post Keynesyen fiyatlama yaklaşımları maliyet-artı fiyatlama yöntemine dayanır. Kalecki'nin mark-up fiyatlama yaklaşımında, piyasaların eksik rekabetçi bir yapıda oldukları ve sektörler arasında fiyatların belirlenmesinde maliyet yapılarının farklılık gösterdiği belirtilmiştir. Kalecki, kısa dönemde bilgi eksikliğinden dolayı denge koşullarının oluşmayacağını belirtmiştir. Bu nedenle, firmalar fiyatlarını belirsizlik durumunda belirlediklerinden kârlarını maksimize etme çabası içinde olmayacaklardır (Reynolds, 1996: 74). Kalecki'nin fiyatlama yaklaşımı aşağıdaki gibidir (Kalecki, 1971: 45):

$$p = mu + n\bar{p} \quad (1)$$

Eşitlik 1'de, firmanın fiyatı p ; endüstrideki ortalama fiyat \bar{p} ; ortalama asıl maliyetler u ; firmanın monopol derecesini gösteren pozitif katsayılar ise m ve n 'dir. Firma fiyatını oluştururken dolaysız maliyetlere mark-up ekler.

Maliyet-artı fiyatlamaya ilişkin diğer bir yaklaşım olan tam-maliyet fiyatlama yaklaşımı R.L. Hall ve C.J. Hitch tarafından açıklanmıştır. Bu yaklaşımda, firmalar fiyatlarını oluştururken tüm maliyetlerini dikkate alırlar. Böylece, tam-maliyet yöntemi birim maliyetlere bağlıdır. Eşitlik 2'de tam-maliyet fiyatlama yaklaşımı gösterilmiştir (Lavoie, 2001: 29):

$$p = (1 + \phi)TC/q \quad (2)$$

Eşitlik 2'de, firmanın fiyatı p , net maliyetleme marjini ϕ , toplam maliyetler TC , gerçek çıktı düzeyi de q ile gösterilmiştir.

Andrews ve Brunner tarafından açıklanan normal-maliyet fiyatlama yaklaşımı, en çok kabul edilen maliyet-artı fiyatlama yaklaşımıdır. Normal-maliyet fiyatlama yaklaşımında, firmalar çıktının normal seviyelerinde birim maliyetlere bir maliyet marjini ekleyerek fiyatları belirlerler. Andrews'e göre normal bir durumda, çoğunlukla cari planlanan dönemde üretim faktörlerinin fiyatları sabittir (Esen & Yıldırım, 2012: 81). Normal-maliyet fiyatlama yaklaşımı Eşitlik 3'deki şekildedir (Lavoie, 2001: 29):

$$p = (1 + \phi)TC_s/q_s \quad (3)$$

Eşitlik 3'de, firmanın fiyatı p ; net maliyetleme marjini ϕ ; normal toplam maliyet TC_s ; çıktının normal seviyesi de q_s ile gösterilmiştir. Tam-maliyet fiyatlama yöntemindeki gibi, bu yaklaşımda da dolaysız maliyetler ile sabit maliyetler göz önünde bulundurulmuştur. Ancak birim maliyetler çıktının bazı normal düzeylerinde dikkate alınmıştır.

Fiyatlama yaklaşımları arasında firmaların en çok tercih ettiği yöntem normal-maliyet fiyatlama yaklaşımıdır. Bunun yanında, çoğu iktisatçı ise bu yaklaşımlar arasında kullanımının kolay olması sebebiyle mark-up fiyatlama yaklaşımını karmaşık makroekonomik sorunların çözümünde kullanmaktadır.

Yatırımlar

Post Keynesyen yatırım teorisi Keynes ve Kalecki'nin 1930'lu yıllardaki çalışmalarıyla başlar. Post Keynesyenlere göre, firma yatırım harcamalarına yönelik olarak başlıca şu kararları vermelidir (Harcourt & Kenyon, 1976: 449): Birincisi, ürün seçimidir. Firma yatırım kararı verirken, planlarını seçtiği ürüne uygun olarak yapacaktır. İkinci olarak, ekstra kapasitenin miktarının her bir dönem için ileriye dönük olarak saklanabileceğine ilişkin karar vermelidir. Üçüncü olarak, yapılacak yatırımın çeşidine karar vermelidir. Diğer bir ifadeyle, aynı ürünü üreten alternatif üretim yolları arasında seçim yapılmalıdır. Son olarak ise, finansman yöntemine ve maliyetine ilişkin olarak karar vermelidir.

Arestis'e (1997: 16) göre yatırım kararlarını etkileyen başlıca faktörler şu şekildedir:

- Beklenen ve gerçekleşen kârlılık
- Beklenen ve gerçekleşen büyüme talebi
- Finansmanın bulunması ve maliyeti
- Kapasite kullanımı

Post Keynesyenlere göre yatırım kararlarını etkileyen faktörleri bu şekilde sıralamak, bu kararları modellemekten daha kolaydır. Çünkü yatırım kararlarını modellerken ortaya beklentilerin modellenmesinin zorluğu ve içinde bulunulan dünyanın belirsizliği sorunları çıkmaktadır.

Yatırımın Post Keynesyen ekonomi içinde önemli bir yeri vardır. Çünkü yatırım, hem büyüme ve konjonktürle hem fiyatlamayla hem de gelir dağılımıyla sıkı bir ilişki içindedir. Bunun yanında, yatırım ileriye dönük beklentilerin nasıl oluşturulacağı konusuyla da ilgilidir. Ayrıca, yatırım harcamalarının finanse edilmesi zorunluluğu onu, finansal piyasaların yapısı, ödünçleri ve paranın yaratımı konularıyla da bir ilişkiye sokmuştur.

Keynes'in yatırımın belirleyicileriyle ilgili düşünceleri Neo-klasik teoriden, yatırım harcamalarının kârlılığı üzerine olan beklentilere ve finansal piyasa fiyatlarının belirlenmesindeki beklentilere yapılan vurgulama bakımından farklılık gösterir. Keynes Genel Teoride yatırım talebi eğrisini, sermayenin marjinal etkinliği eğrisi olarak açıklamıştır. Keynes'e göre, bu eğri aşağıya doğru eğimli olduğu için sermaye malları için artan bir talep, onları üretme maliyetini arttıracaktır ve herhangi bir sermaye çeşidinin artan bir arzı da onun muhtemel getirisini azaltacaktır. Bunun yanında Keynes, yatırım için finansman arzının, ilgili faiz oranını belirleyen likiditeden vazgeçen kamu ve bankaların isteğinden geldiğini görmüştür (Mott, 2003: 205-206). Kalecki, Keynes'in yatırım teorisini yeterli derecede dinamik olmaması nedeniyle eleştirmiştir. Kalecki, veri bir sermayenin marjinal verimliliği eğrisinin ve ilgili faiz oranlarının karışımının yatırımı belirleyeceği görüşünü sorgulamıştır (Mott, 2003: 206).

Post Keynesyen yatırım görüşünde içsel fonların önemli bir yeri vardır. Post Keynesyenlere göre, yatırım harcamalarının finansmanının çoğu işçilerin tasarrufları yoluyla değil, dağıılmayan kârlar yoluyla olur. Çünkü gerçek hayatta çalışanların çoğunun elde ettiği ücret geliri ve tasarrufu çoğunlukla tüketim harcamalarına gitmektedir ve böylece firma yatırımlarının bu kaynaklardan finanse edilmesi mümkün olmamaktadır. Bu bakımdan, oligopolistik firmaların fiyatlama kararları ile yatırım planları ve yatırım

harcama düzeyleri arasında bir ilişki vardır. Oligopolistik firmalar, ellerindeki güçler sayesinde fiyatlama yaparken marjlarını normal üretim maliyetinin üzerinde oluşturur. Böylece, yatırım harcamaları için gerekli olan fon kaynağı, iç kaynaklardan sağlanmış olur (Kenyon, 1979: 38). Bazı durumlarda, gereksinim duyulan ek kaynaklar da, firmanın fiyatlama politikası yoluyla kâr marjlarının (limitler dâhilinde) daha da artırılması yoluyla sağlanabilir. Dolayısıyla burada, planlanmış yatırım harcamaları ile mark-up arasında dolaysız bir bağlantı kurulmuştur.

Post Keynesyen yatırım modelleri içinde Davidson'un 1970'lerde oluşturduğu yatırım modeli, finansman maliyeti olarak sadece faiz oranlarını ve yatırım projelerinin değerinin ölçüsü olarak da sermaye piyasası fiyatlarını görmektedir. Bunun yanında, 1980'lerde Steven Fazzari ve birkaç farklı yazar, yatırım üzerine Post Keynesyen görüşü ampirik destek sunmuşlardır. Fazzari ve Mott (1986), çalışmalarında yatırımın açıklanmasında çıktı talebinin, içsel finansmanın ve borç yükü ölçülerinin rolünü göstermişlerdir (Mott, 2003: 208).

Gelir Dağılımı

Post Keynesyen analizde, yatırım harcamaları gelir dağılımıyla da ilişkilendirilmiştir. Post Keynesyen ekonominin gelir dağılımı yaklaşımında hareket noktası olarak Keynes'in hasıla ve istihdam teorisinin 'hasıla ve istihdamın düzeyi bütünüyle yatırım miktarına bağlıdır' temel önermesi alınmıştır. Post Keynesyenler, Keynes'in bu önermesini genişleterek, yatırımların sadece hasılanın ve istihdamın temel belirleyicisi olmadığını, aynı zamanda, ücretler ve kârlar arasındaki milli gelir dağılımının da temel belirleyicisi olduğunu ifade etmişlerdir (Kregel, 1979: 46). Yatırımın, gelir dağılımı üzerindeki önemine ilişkin olarak Pasinetti, yatırım oranı üzerindeki kontrolün, gelir dağılımı üzerindeki kontrolü ifade ettiğini belirtmiştir (Arestis, 1997: 17).

Keynes, Genel Teorisinde dağılım sorunuyla tam olarak ilgilenmemiştir. Bunun yerine, gelir dağılımının, istihdam düzeyi ve özellikle toplam talep düzeyi ve kompozisyonu üzerine etkileri ile ilgili birtakım önermelerde bulunmuştur (Kregel, 1979: 46).

Post Keynesyen gelir dağılımı üzerine en büyük etkiyi Michal Kalecki yapmıştır. Kalecki çalışmalarında, yatırım, fiyatlar ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiler üzerinde durmuştur. Kalecki'nin modeli iki sınıflı (işçiler ve kapitalistler) üretim modelidir (Akyüz, 1977: 232). Kalecki'nin modelinde, işçiler kazandıklarını harcarlar, kapitalistler de harcadıklarını kazanırlar. İşçiler bütün ücret gelirleri ile tüketim harcaması yapmaktadır ve marjinal tasarruf eğilimleri sıfırdır. Diğer bir ifadeyle, işçiler tasarruf yapmamaktadır. Buna karşın, kapitalistler, gelirlerinin bir kısmını tüketime, bir kısmını da tasarrufa ayırmaktadırlar ve aynı zamanda da yatırımcıdırlar (Kalecki, 1971: 36). Kalecki'nin modelinde, toplam gayrisafi kâr, yatırım oranı ve kapitalistlerin tüketim eğilimi tarafından belirlenir.

Kalecki'nin bu modeli çerçevesinde, kapitalistler milli gelirden kâr olarak aldıkları payı, yatırıma harcadıkları miktarı artırarak, artırabilirler. Daha yüksek yatırım düzeyi toplam hasılda bir artış yaratacaktır. Öte yandan, kapitalistler yatırım yapmaktan ziyade, kârlarını daha yüksek yaşam seviyesi için harcasalar bile, kâr gelirlerinde bir azalma olmayacaktır. Kapitalistlerin geliri olan kâr, bu açıdan, nasıl harcanacağından bağımsızdır

(Kregel, 1979: 53). Burada, yatırımların gelir yaratıcı rolü ve dağılımdaki etkisi nedeniyle, gelir dağılımı ile büyüme arasındaki ilişki de görülmektedir.

Kaldor'un da gelir dağılımıyla ilgili çalışması vardır. Kaldor çalışmasında, kârların (kapitalistlerin) tasarruf eğiliminin ücretlerin (işçilerin) tasarruf eğiliminden büyük olduğunu, ücretler ve kârlar arasındaki ilişkiyi yatırımın belirlediğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Kaldor, yatırımın gelire olan oranındaki değişikliklerin, kâr ve ücretlerin toplam gelir içindeki payları üzerinde ne gibi değişikliklere yol açacağını göstermektedir. Kaldor, ekonomide tam istihdam koşullarının hüküm sürdüğünü ve hem ücretli hem de ücret dışı gelir gruplarının her ikisinin de tasarruf eğilimlerinin sabit olduğunu varsaymaktadır (Peterson, 1976: 467). Modelin başlangıç noktası, Kalecki'nin modelindeki gibi, milli gelirin sınıflar arasındaki paylaşımıdır (Kaldor, 1955: 95).

Kaldor'un modelinde, kapitalistlerin tasarruf eğilimi ücretlilerin tasarruf eğiliminden büyük olduğunda, yatırım-gelir oranındaki bir artış, kâr-gelir oranında bir artışa neden olacaktır. Diğer bir ifadeyle, yatırımların milli gelir içindeki payının artması, kâr oranının da artmasına yol açacaktır. Modelde, kapitalistler kârlardan elde ettikleri gelirin bir kısmını tüketim mallarına harcarsa, milli gelirden alacakları pay daha fazla olacaktır. Burada, milli gelirin nispi paylarını belirleyen iki temel faktör vardır: Birincisi, yatırımın milli gelire oranı; ikincisi de, kâr geliri elde edenlerin tüketim eğilimidir (Eichner & Kregel, 1975: 1297-1298).

Kaldor modelinin bir uzantısı olan Pasinetti modeli de, gelir dağılımıyla ilgili olarak, işçilerin tasarruf yapmaları durumunda, kâr gelirlerinin akışının kısmen işçilere gideceğini; fakat bunun, toplam kâr gelirleri miktarını değiştirmeyeceğini söylemektedir. Pasinetti'ye göre, toplam kârlar tamamen firmaların ve hükümetin harcama kararlarına bağlıdır.

Kaldor modelinde hem işçiler hem de kapitalistler tasarruf yapmaktadır. Kapitalistler yaptıkları tasarruflar karşılığında kâr geliri elde ettikleri halde, işçiler tasarrufları karşılığında ne bir faiz ne de bir kâr geliri elde etmektedirler. Pasinetti bu durumun, işçilerin tasarruflarının kapitalistlere karşılıksız olarak aktarılması anlamına geldiğini; oysa tasarrufların, üretim araçlarının mülkiyetini sağladığını belirtmektedir. Pasinetti'nin modelinde de Kaldor'un modelindeki tasarruf fonksiyonlarının geçerli olduğu ifade edilmekte; sadece kapitalistlerin yatırım yaptıkları ve yalnızca kâr geliri elde ettikleri ifade edilmektedir. İşçilerin tasarrufları ise onları üretim araçlarının mülkiyetine ortak etmektedir. İşçiler tasarruflarıyla tahvil satın alarak kapitalistlere borç verecek veya hisse senedi satın alarak üretim araçlarının mülkiyetine sahip veya ortak olacaklardır. Eğer işçiler tahvil satın alıyorsa, bunun üzerinden elde ettikleri gelir faiz geliridir. Kapitalistlerin, işçilere tasarrufları karşılığında ödedikleri gelir, toplam kârların bir parçası olmakta ve böylece, işçiler hem ücret geliri hem de kâr geliri elde etmektedirler. Kaldor modelinden farklı olarak bu modelde, işçilerin tasarruf eğilimlerinin sıfır olması durumu söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla, işçilerin kâr geliri elde etmesi için uzun dönemde net tasarruf ve birikim yapmaları gerekmektedir. Bunun yanında, modelin Kaldor modelinden ayrılan en önemli sonucu, kâr oranının işçilerin tasarruf eğiliminden bağımsız olmasıdır. İşçilerin tasarruf eğilimlerinin etkilediği tek şey, toplam kârların ve dolayısıyla milli gelirin sınıfsal dağılımıdır (Akyüz, 1977: 563-568).

Post Keynesyenler içinde gelir dağılımıyla ilgili diğer önemli bir katkı Sidney Weintraub'dan gelmiştir. Weintraub, gelirin işlevsel dağılımını, gelir ve istihdam kuramında önemli bir yere sahip olan toplam arz yoluyla çözümlenmeye çalışmıştır. Weintraub, sabit fiyatlar yerine cari fiyatlar yoluyla kurulan bir toplam arz işlevinin, gelir

ve istihdam kuramıyla gelir dağılımı arasındaki bağlantıyı oluşturduğunu ifade eder. Weintraub, toplam arz eğrisini, istihdam ve çıktı düzeyi değıştikçe işlevsel gelir dağılımının nasıl değıştiğini göstermekte kullanır. Bunun yanında, toplam talep düzeyini de gelirin işlevsel dağılımına bağlamıştır (Peterson, 1976: 469). Weintraub'un modelinde gelirin toplam arz (Z) ile ilişkilendirilmiş dağılımı şu şekildedir (Weintraub, 1977: 27):

$$Z = wN + F + R \quad (4)$$

Burada; w , veri ücret oranını; N , istihdam miktarını; F , sabit ödemeler miktarını (sermaye stokunun sabitliği ve analizin kısa dönem doğası gereği sabit varsayılır) ve R , kârı göstermektedir. Eşitlik 4'deki toplam arzın parasal hasıla yoluyla ölçülen bu üç bileşeni milli gelirin ücretler, sabit gelirler ve rant şeklinde paylaştırıldığını göstermektedir. Weintraub'a göre, kısa dönemde azalan verim ilkesinin ve parasal ücret oranının sabit kaldığı varsayımı altında, gelir ve çıktı düzeyindeki bir artış, milli gelirin paylaşımı açısından büyük olasılıkla ücretlilerin ve sabit gelir elde eden kişi ve grupların aleyhinde olurken; kâr elde edenlerin lehinde olacaktır.

Büyüme ve Konjonktür

Post Keynesyen ekonomide büyümenin, gelir dağılımı, yatırım, fiyatlama ve sermaye birikimi ile yakın bir bağlantısı vardır. Post Keynesyen ekonomi hem uzun dönem hem de kısa dönem analizlerle ilgili olaylarla ilgilenir. Ekonomik faaliyetteki konjonktür dalgalanmaları, kapitalist ekonomilerin doğasında vardır. Konjonktür dalgalanmalarının derecesi, hükümet faaliyetlerinden ve diğer birçok faktörden etkileniyor olabilir. Kapitalist ekonomilerin konjonktürü sınırlandırması mümkün değildir. Konjonktür dalgalanmaları içsel bir olay olarak görülür ve bu yüzden kapitalist ekonomik sistemin normal fonksiyonu içinde ortaya çıkmış olarak analiz edilmek zorundadır. Dışsal şoklar ise, herhangi bir konjonktürü etkileyebilir; fakat konjonktürün temel nedeni değildir (Arestis, 1997: 18-19).

Post Keynesyen ekonomik analiz tarihsel süreçte, zaman boyunca genişleyen bir ekonomik sistemle ilgilenir. Bu sistem içinde büyüme dinamikleri önemli bir yere sahiptir. Post Keynesyen analizde büyüme dinamikleri Roy F. Harrod'un çalışmalarına dayanır. Harrod, çalışmalarında Keynes'in düşüncelerini dinamik bir oluşum içine yerleştirmeye ve geliştirmeye çalışmıştır. Harrod'a göre, Keynes'in statik analiz modelini dinamik bir duruma taşımak için gelirin büyümekte olması gerekir. Bu, planlanan yatırımların artması ve aynı zamanda tasarrufların da onlara ayak uydurması anlamına gelmektedir (Arestis, 1992: 205-206).

Harrod'un modelinde, herhangi bir zaman dilimindeki net tasarruf, bu dönem içinde elde edilen gelirin sabit bir oranıdır. Analizde, ex-ante tasarruf ve ex-post tasarruf eşittir. Planlanan yatırım ile tasarruf arasındaki herhangi bir farklılık, tamamen yatırımın planlanandan farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Planlanmış yatırım, gelir düzeyindeki değışikliklere bağlıdır. Harrod'a göre büyüme, tasarruf eğiliminin gerekli sermaye-hasıla katsayısına oranı olarak tanımlanabilecek gerekli bir büyüme oranına gidecektir. Çünkü bu oran, yatırım ve tasarrufların zaman boyunca eşit oldukları bir orandır. Diğer bir ifadeyle, üreticiler planladıkları çıktıdaki bir artışın toplam talepteki bir artışla tamamen eşleştiğini gördükleri sürece gerekli bir büyüme oranı sürdürülecektir (Arestis, 1992: 207). Gerekli büyüme oranı, girişimcileri ekonomik faaliyetin sonucu itibarıyla memnun eden bir büyüme hızıdır. Fakat gerekli büyüme yolu istikrarsızdır. Gerçek büyüme oranının, gerekli büyüme oranından herhangi bir farklılığı, ekonomiyi bu gerekli büyüme oranından daha da

uzaklaştırıcaktır. Modelde gerçek büyüme oranı, gerekli büyüme oranından büyük olduğunda, ekonomi çıktının arttığı bir durumdadır. Toplam talep ise toplam arzın artışından daha hızlı artmaktadır. Böyle bir durumda, gerçek yatırım sürekli olarak planlanan yatırımın gerisinde kaldığından, ekonomi sürekli bir sermaye yetersizliği ile karşı karşıya olacaktır. Sonuçta, girişimciler ekonominin sermaye yetersizliğini gidermek için planlanan yatırımları arttırmaya çalıştıkça, gerçek büyüme oranı gerekli büyüme oranından daha fazla uzaklaşacaktır (Peterson, 1976: 419). Gerçek büyüme oranı, gerekli büyüme oranından küçük olduğunda, planlanmış (ex-ante) yatırım, gerçek (ex-post) yatırımdan daha küçüktür. Dolayısıyla, aşırı kapasite ortaya çıkacaktır. Bunun sonucunda ise ekonomide bir durgunluk ortaya çıkacaktır.

Harrod'un ifade ettiği diğer bir büyüme oranı da doğal büyüme oranıdır. Bu oran, emeğin tam istihdamı ile tutarlı, teknolojik gelişmelerden dolayı verimlilikteki artışlara izin veren bir orandır. Bu yüzden bu oran, önemli ölçüde dışsal olarak belirlenen teknik ilerleme hızına ve demografik faktörlere dayanmaktadır. Harrod'a göre, doğal büyüme oranı ile gerekli büyüme oranı farklı faktörlere dayandıkları için ikisinin uyum sağlamasını gerektiren herhangi bir mekanizma yoktur. Eğer doğal büyüme oranı gerekli büyüme oranından büyük olursa, uzun dönemde sürekli olarak artan bir işsizlik ortaya çıkacaktır (Akyüz, 1977: 265). Ters durumda ise, hızlanan enflasyonla birlikte tam istihdam sağlanacaktır.

Sonuç olarak, Harrod'un büyüme durumunu açıklamak için Genel Teoriyi genişletmesi Post Keynesyen dinamik büyüme analizinin temelini oluşturmuştur (Arestis, 1992: 208). Harrod'a göre, ekonomik genişleme doğası gereği istikrarsızdır ve dolayısıyla büyüme, her zaman istikrarlı olmayacaktır ve ekonomi, tam istihdamı sağlayacak otomatik bir mekanizmaya sahip değildir.

Joan Robinson, yatırım ve teknik değişimle birlikte gelir dağılımının büyümenin önemli belirleyicileri olduğunu ifade etmiştir. Fakat gelir dağılımındaki değişikliklerin tam istihdamı sağlayacağına inanmamaktadır. Ona göre, belirli bir zamandaki büyüme oranı, temelleri geçmişteki ekonomik, toplumsal ve teknolojik gelişmeler de atılmış bir olgudur (Arestis, 1992: 211). Robinson, zamanın ve tarihin büyüme süreci üzerindeki etkisini vurgulamak için ekonomileri karşılaştırma metodunu uygulamıştır. Robinson, bir ekonominin uzun dönem büyümesinin temel belirleyicilerinin; başlangıç sermaye donanımı, reel ücret oranı, emek gücünün büyüme oranı ve teknik ilerleme hızı olduğunu ifade etmiştir (Eichner & Kregel, 1975: 1295).

Post Keynesyen literatürde yabancı sektörden gelen talebin de büyüme üzerinde etkisi vardır. Bu literatür, büyüme analiziyle bir kümülatif süreç olarak ilgilenmektedir. Kaldor, kümülatif nedensellik ifadesini, ekonomilerin gerçek performansını açıklamak için kullanmıştır. Kaldor, yabancı sektörden gelen talebe, büyüme süreci hareketinin oluşumunda önemli bir rol yüklemiştir. Kaldor'a göre, ekonominin farklı sektörlerinde değişken getirilerin varlığı ve artan getirilerin başlıca sermaye malları sektöründe olması sebebiyle, çıktı ve talep kompozisyonunun verimlilik değişim hızı üzerinde önemli bir etkisi vardır. Üretken yapıdaki yüksek yatırım-toplam talep oranı ve sermaye malları sektörü oranının yüksekliği, verimlilik değişikliklerini olumlu anlamda arttırmakta; bu da ekonominin uluslararası performansını geliştirmekte, kümülatif süreçleri oluşturmakta ve yoğunlaştırmaktadır.

Kaldor, tüketim-yönlü ve ihracat-yönlü büyüme kavramları arasında ayırım yapmıştır. Ona göre, ihracat-yönlü büyüme, tüketim-yönlü büyümeye göre daha arzu edilen

bir durumdur. Kaldor'a göre, tüketim-yönlü büyümenin, verimlilik ve uluslararası rekabet üzerinde uzun dönem negatif etkileri vardır. Çünkü tüketim-yönlü büyüme, ekonominin üretken yapısındaki artan getirili olmayan sektörlerin ağırlığını arttırmaktadır (Panico, 2003: 174). Bu ayrım Kaldor'un çalışmasına temel teşkil etmekte olup, diğer iktisatçılara da esin kaynağı olmuştur.

Robert Dixon ve Anthony Thirlwall, ihracat-yönlü bir büyüme modeli sunmuşlardır. Diğer yandan Thirlwall, büyümenin ödemeler bilançosu dengesi tarafından nasıl sınırlandırılmış olabileceğini gösteren dinamik bir analiz yapmıştır. Ülkeler arasındaki büyüme oranlarındaki farklılıkları ve ülkelerin GSYH düzeylerindeki kümülatif uzaklaşmaları açıklayan Thirlwall'ın bu çalışmasının ampirik uygulamaları Dixon ve Thirlwall'ın modeline göre daha tatminkar sonuçlar üretmiştir. Thirlwall'ın analizine göre, endüstri çıktısının yüksek büyüme oranları, verimliliğin büyüme oranının yükselmesine neden olmaktadır. Ayrıca, Thirlwall'a göre, ithalat için talebin gelir esnekliği yüksek olan ve ihracat için talebin gelir esnekliği düşük olan ülkeler, toplam talebi genişletmek için yaptıkları girişimlerde hükümetleri kısıtlayan ödemeler dengesi güçlükleri ile karşılaşmalar (Arestis, 1997: 67).

Hyman Minsky, büyüme konusunda istikrarsızlıklarla ilgilenmiştir. Minsky'e göre, bir dönemin istikrarlı ekonomik büyümesi, kapitalistleri riskten kaçınma kararlarını gözden geçirmeye itecektir. Bu durum onları, genişlemelerini finanse etmek için borç almaları konusunda istekli yapacaktır. Bu da, kırılabilirliği artırarak, kaçınılmaz bir şekilde finansal gerilimin ve büyüme oranında bir çöküşün olduğu bir dönemle sonuçlanacaktır. "İstikrar, istikrar bozucudur" hipotezi, büyüme oranı ile kapitalistlerin gelişimi ve dolayısıyla yatırım oranı arasında bir bağlantı sağlayarak, Post Keynesyen büyüme teorisinin Harrodcu temellerini işaret etmektedir (Keen, 2003: 179).

Paranın Rolü

Neo-klasik teoride para nötrdür ve nominal fiyatları belirlemesi dışında paranın önemli bir rolü yoktur. Neo-klasik ekonominin paraya bu yaklaşımına, Post Keynesyenler alternatif bir yaklaşım getirmişlerdir. Keynes'in ve Post Keynesyenlerin ekonomik analizlerinde para nötr değildir ve tarihsel zaman bağlamında ve belirsiz bir geleceğin varlığı altındaki kapitalist ekonomilerde hem kısa hem de uzun dönemde paranın önemli bir rolü vardır (Cottrell, 1994: 589). Post Keynesyenlere göre para, belirsizlik altında şimdiki zaman ile gelecek arasında bağlantı sağlayan bir araçtır. Dolayısıyla, para dışsal değil, kurumsal gelişmelerle birlikte ekonomik sistemin bir parçası olarak içseldir.

Para arzının içselliği ile ilgili olarak Keynes, para arzının artan döner sermaye ihtiyaçlarını karşılamak için banka kredi talebi tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Keynes, para arzının kredi talebine bağlı olduğunu ifade ederek, para arzının içselliğinin önemini vurgulamıştır (Işık, 2004: 68-69).

Robert Pollin, gelişen Post Keynesyen ekonomi literatüründe, para arzının içselliği ile ilgili iki farklı teorisin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Pollin'e göre, her iki yaklaşım da genel bir başlangıç noktasını paylaşır: Para arzı büyüme oranı ve daha da önemlisi, kredi ediniminin esas olarak finansal piyasalardaki talep baskıları tarafından belirlendiği düşüncesidir. Pollin, her iki yaklaşımın da Alan Holmes'in 1969'daki bir yazısındaki "gerçek dünyada, bankalar süreç içinde kredi verirler, mevduat yaratırlar ve daha sonra rezerv ararlar" değerlendirmesini kabul ettiğini; farklılığın ise, "daha sonra rezerv ararlar"

sürecinin açıklamasında yattığını belirtir. Diğer bir ifadeyle farklılık, bankaların (ve diğer aracı kurumların) süreç içinde daha çok kredi verip, mevduat yarattıktan sonra, gerekli olan ek rezervleri nasıl ve nereden elde ettikleri hususundadır. Bu bakımdan Pollin bu iki perspektifi, tam içsellik teorisi ve yapısal içsellik teorisi olarak ikiye ayırmıştır (Pollin, 1991: 367-368). İki yaklaşım temel olarak faiz oranlarının nasıl belirlendiği üzerinde farklılaşmaktadır. Tam içsellik yaklaşımına göre faiz oranları merkez bankası tarafından dışsal olarak belirlenirken; yapısal içsellik yaklaşımına göre, para arzı gibi faiz oranları da ekonomide içsel olarak belirlenir.

Pollin, para arzına tam içsellik yaklaşımının başlıca temsilcileri olarak Kaldor, Moore, Lavoie, ve Weintraub'ı saymıştır. Bu görüşü savunan Post Keynesyenlere göre, kredi arzının üretim yasalarına bağlı olmaması nedeniyle, kredi arzını aşan kredi talebi faiz oranlarını yükseltmez. Diğer bir ifadeyle, finansal sektörde banka kredi faiz oranlarına denge piyasa yaklaşımı uygulanamaz. Bu açıdan Kaldor, “herhangi bir zamanda veya bütün zamanlarda faiz oranlarının merkez bankası tarafından, para stokunun ise, kredi talebi tarafından belirleneceğini” ifade etmektedir. Yani, para arzı içsel ve talep yönlü iken, faiz oranı dışsal olarak merkez bankası tarafından belirlenmektedir (Rousseas, 1998: 99). Moore ve Kaldor'a göre, kredili işlemlerin olduğu para ekonomilerinde merkez bankasının finansal istikrarı sağlama yükümlülüğü, faiz oranlarının dışsal olarak belirlenmesine neden olmaktadır (Işık, 2004: 159-160).

Moore'a göre, merkez bankasının temel rolü piyasa faiz oranlarındaki büyük ölçekli dalgalanmaların ortaya çıkmasını önlemektir. Bu nedenle merkez bankası, dışsal olarak belirlediği kısa vadeli faiz oranında bankaların tüm rezerv taleplerini karşılar. Eğer, merkez bankası, bankaların rezerv taleplerini karşılamazsa, reel üretim hacminin sürekli artışı sağlayacak bir toplam talep düzeyinin oluşması da olası olmayacaktır (Togay, 2001: 70-71). Bu açıklamalarıyla beraber Moore, para arzının belirli bir faiz oranında yatay olduğunu ifade eder. Bu açıdan da Moore ve diğer tam içselliği savunan iktisatçılar yataycılar (*horizontalists*) olarak anılmaktadır. Burada önemli nokta, faiz oranlarının merkez bankası tarafından politika aracı olarak değiştirilebileceğidir (Moore, 1988: 398).

Tam içsellik yaklaşımında para arzının içselliği nominal ücretlerin artış oranı ile ilişkilendirilirken, yapısal içsellik yaklaşımında para arzını içsel hale getiren olgu faiz oranlarının artışıdır (Togay, 2001: 71).

Yapısal içsellik yaklaşımına göre, ekonomide kredi talebi arttıkça faiz oranları yükselir. Yani, bankalar perakende piyasalarda belirledikleri faiz oranından kendilerine yönelik tüm kredi taleplerini karşılayamazlar. Merkez bankasının bankalara yönelik miktar kısıtlamaları uygulaması halinde Wray, bankalar toptan fon piyasalarında fiyat alıcı-miktar belirleyici olsalar bile, tüm bankaların bu piyasalardan aynı faiz oranından fon elde edemeyeceklerini ifade etmektedir. Eğer, bankalar büyüme yoluna giderlerse toptan fon piyasalarından katlandıkları maliyet artacaktır. Bu da, kredi faiz oranlarının artması sonucunu doğuracaktır. Faiz oranlarının artışı finansal yeniliklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bütün bunlar, bir yandan merkez bankasının finansal istikrarı sağlamak için finansal sisteme müdahalesini zorunlu kılarken; diğer yandan, merkez bankasının faiz oranlarını dışsal olarak belirleme gücünü azaltmaktadır ve bu şekilde faiz oranı içsel hale gelmektedir (Togay, 2001: 73).

SONUÇ

Ortodoks ekonomi anlayışına alternatif bir yaklaşım olarak ortaya çıkan Post Keynesyen ekonominin temeli esasen Keynes'in 1936'da yayınladığı kısaca Genel Teori olarak adlandırılan kitabına dayanmaktadır. Bununla birlikte, Post Keynesyen ekonominin ayrı bir düşünce okulu olarak gelişimi 1970'li yıllardan itibaren olmuştur. Post Keynesyen ekonomi başlangıçta Ortodoks ekonomiye alternatif bir anlayış olarak görülse de, zaman içinde gelişen kendine özgü düşünce yapısı ve metodolojisiyle, günümüzde hâlâ ekonomiye ilişkin çeşitli alanlarda gelişimini sürdürmektedir.

Bu çalışmada, ekonomi literatüründe tam olarak bilinmeyen Post Keynesyen okulun temelleri ve gelişimi açıklanarak, çeşitli konulardaki görüşleri ifade edilmiştir. Post Keynesyenlerin temel amacı, Keynes'in ve Kalecki'nin görüşleri çerçevesinde günümüzdeki gerçek ekonomik işleyişi açıklayan yaklaşımlar geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda Post Keynesyenler, Neo-klasikler ekonomistler gibi gerçek dünyayı çeşitli varsayımlar altında ideal bir yer haline getirmeye çalışmaktan ziyade, içinde yaşadığımız dünyanın ekonomik yönünü gerçekçi önermelerle açıklamaya çalışmaktadırlar.

Post Keynesyen ekonominin heterojen bir yapısı olmasına rağmen, Post Keynesyen ekonominin merkezinde efektif talep ilkesi yer almaktadır. Bu ilkeye bağlı olarak Post Keynesyenler, kıt kaynakları nasıl tahsis edileceği sorunundan ziyade; mevcut kaynakların nasıl genişletilebileceği ve talep yetersizliğinin nasıl ortadan kaldırılacağı üzerinde durmaktadırlar. Post Keynesyenler, tarihsel zaman içinde belirsizliğin hüküm sürdüğü gerçek dünyada, oluşturulacak beklentilerin oldukça önemli olduğunu ifade ederler. Ayrıca bu belirsiz ortam içinde kurumsal yapıların da oldukça önemli olduğunu belirtirler.

Post Keynesyen yaklaşımda piyasalar çoğunlukla oligopolistik bir yapıya sahiptir. Post Keynesyenlere göre, belirsizliğin var olduğu bir yapıda firmalar fiyatlarını marjinal maliyet-marjinal hasılat eşitliği yöntemiyle değil, maliyet yapılarına ilişkin olarak, maliyetlerinin üzerine bir kâr marjini koyarak belirlerler. Post Keynesyenler, ekonomi içinde yatırımların oldukça önemli bir değişken olduğunu ifade ederler. Çünkü yatırımlar; büyüme, fiyatlama ve gelir dağılımı ile ilişki içindedir. Post Keynesyenlere göre yatırımlar, sadece gelirin ve istihdamın temel belirleyicisi değil, aynı zamanda ücretler ve kârlar arasındaki gelir dağılımının da temel belirleyicisidir. Ayrıca, yatırımların büyüme üzerinde de önemli bir etkisi vardır. Çünkü ekonomide istenilen büyüme oranlarının sağlanması için yatırımların içinde bulunduğu toplam talebin uyarılması gerekir. Yatırım harcamalarının finansmanı gerekliliği de yatırımları finansal piyasalarla, kredilerle ve para ile ilişkilendirmektedir. Özellikle, gelecekteki yatırımların finansmanı için kredilerin yaratılması gerekir. Bu da bankacılık sistemi doğrultusunda, krediler vasıtasıyla yaratılan paranın içsellliğini ortaya koyduğundan, Post Keynesyenler açısından para arzı, kredi talebinde bulunan firmalar ile onlara kredi veren bankalar tarafından içsel olarak belirlenmektedir.

Post Keynesyen ekonomi bütün bu özellikleri, gelişimi ve farklı konulara getirdiği önermelerle Ortodoks ekonomi anlayışına karşı, gerçekçi, tutarlı ve uygun bir ekonomi yaklaşımı olarak gelişimini devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (1977). *Sermaye, Bölüşüm, Büyüme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 400.
- Arestis, P. (1992). *The Post-Keynesian Approach to Economics: an Alternative Analysis of Economic Theory and Policy*. Aldershot: Edward Elgar Publishing.
- Arestis, P. (1996a). Post-Keynesian Economics: Toward Coherence. *Cambridge Journal of Economics*, (20), 111-135.
- Arestis, P. (1996b). Kalecki's Role in Post Keynesian Economics: An overview. *An Alternative Macroeconomic Theory: The Kaleckian Model and Post-Keynesian Economics*. (Ed. J.E. King). Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Arestis, P. (1997). *Money, Pricing, Distribution and Economic Integration*. London: Macmillan Press.
- Chick, V. (1995). Is there a Case for Post Keynesian Economics?. *Scottish Journal of Political Economy*, 42(1), 20-36.
- Cottrell, A. (1994). Post Keynesian Monetary Economics. *Cambridge Journal of Economics*, 18(6), 587-605.
- Davidson, P. (2003). Setting the Record Straight on A History of Post Keynesian Economics. *Journal of Post Keynesian Economics*, 26(2), 245-272.
- Dow, S. (1985). *Macroeconomic Thought: A Methodological Approach*. Oxford: Basil Blackwell.
- Dow, S. (1991). The Post-Keynesian School. *A Modern Guide to Macroeconomic Thought*. (Ed. D. Mair ve A. G. Miller). Aldershot: Edward Elgar Publishing.
- Dow, S. (2003). Post Keynesian Economics. *A Companion to the History of Economic Thought*. (Ed. W. J. Samuels, J. E. Biddle ve J. B. Davis). Oxford: Blackwell Publishing.
- Drakopoulos, S. A. (1999). Post-Keynesian choice theory. *Encyclopedia of political economy*. (Ed. P. A. O'Hara). Vol. 2, London: Routledge.
- Eichner, A. S. (1979). *A Guide to Post Keynesian Economics*. New York: M. E. Sharpe.
- Eichner, A. S. & Kregel, J. A. (1975). An Essay on Post-Keynesian Theory: A New Paradigm in Economics. *Journal of Economic Literature*, 13(4), 1293-1314.
- Esen, E. & Yıldırım, K. (2010). Belirsizlik Altında Fiyatlandırma Teorilerine Post Keynesyen Yaklaşımlar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 77-84.
- Fazzari, S. M. & Mott, T. (1986). The Investment Theories of Kalecki and Keynes: an Empirical Study of Firm Data, 1970-1982. *Journal of Post Keynesian Economics*, 9(2), 171-187.
- Hamouda, O. F. & Harcourt, G. C. (1988). Post Keynesianism: From Criticism to Coherence?. *Bulletin of Economic Research*, 40(1), 1-34.
- Harcourt, G. C. & Kenyon, P. (1976). Pricing and the Investment Decision. *Kyklos*, 29(3), 449-477.

- Hart, N. & Kriesler, P. (2014). Keynes, Kalecki, Sraffa: Coherence?. *Australian School of Business Research*, Paper No. 2014-06.
- Holt, R. & Pressman, S. (2001). What is Post Keynesian Economics. *A New Guide to Post Keynesian Economics*. (Ed. R. Holt ve S. Pressman). London: Routledge.
- Işık, S. (2004). *Para, Finans ve Kriz*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaldor, N. (1955). Alternative Theories of Distribution. *The Review of Economic Studies*, 23(2), 83-100.
- Kalecki, M. (1971). *Selected Essays on the Dynamics of Capitalist Economy 1933-1970*, London: Cambridge University Press.
- Keen, S. (2003). Growth Theory. *The Elgar Companion to Post Keynesian Economics*. (Ed. J. E. King). Cheltenham: Edward Elgar.
- Kenyon, P. (1979). Pricing. *A Guide to Post Keynesian Economics*. (Ed. A. S. Eichner). New York: M. E. Sharpe.
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. New York: Harcourt.
- King, J. E. (1999). Post-Keynesian Political Economy: History. *Encyclopedia of Political Economy*. (Ed. P. A. O'Hara). London: Routledge.
- King, J. E. (2002). *A History of Post Keynesian Economics Since 1936*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Kregel, J. A. (1979). Income Distribution. *A Guide to Post-Keynesian Economics*. (Ed. A. S. Eichner). New York: M. E. Sharpe.
- Lavoie, M. (1992). *Foundations of Post-Keynesian Economic Analysis*. Aldershot: Edward Elgar Publishing.
- Lavoie, M. (2001). Pricing. *A New Guide to Post Keynesian Economics*. (Ed. R. Holt ve S. Pressman). London: Routledge.
- Minsky, H. P. (1975). *John Maynard Keynes*. New York: Columbia University Press.
- Moore, B. J. (1988). Endogenous Money: Concluding Comments. *Journal of Post Keynesian Economics*, 10(3), 398-400.
- Mott, T. (2003). Investment. *The Elgar Companion to Post Keynesian Economics*. (Ed. J. E. King). Cheltenham: Edward Elgar.
- Panico, C. (2003). Growth and Income Distribution. *The Elgar Companion to Post Keynesian Economics*. (Ed. J. E. King). Cheltenham: Edward Elgar.
- Peterson, W. C. (1976). *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*. New York. Çeviren: Servet Mutlu, Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Pollin, R. (1991). Two Theories Of Money Supply Endogeneity: Some Empirical Evidence. *Journal of Post Keynesian Economics*, 13(3), 366-396.
- Reynolds, P. J. (1996). Kalecki's Theory of Prices and Distribution. *An Alternative Macroeconomic Theory: The Kaleckian Model and Post-Keynesian Economics*. (Ed. J. E. King). Boston: Kluwer Academic Publishers.

- Roncaglia, A. (1999). Sraffa, Piero (1898-1983). *Encyclopedia of Political Economy*. (Ed. P. A. O'Hara). London: Routledge.
- Rousseas, S. (1998). *Post Keynesian Monetary Economics*. Third Edition, London: Macmillan Press.
- Togay, S. (2001). Kasım 2000 Krizine Teorik Yaklaşım: Para Arzının İçselliği ve Minsky'nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi Üzerine Bir Not. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 16(182), 68-83.
- Weintraub, S. (1977). *An Approach to the Theory of Income Distribution*, Second reprinting, Westport: Greenwood Press.

Araştırma Makalesi/Research Article**Ticaret Ahlakı - Tarihsel Bir İnceleme - Konya Örneği***Commercial Ethics - A Historical Review - Case of Konya***Seyit TAŞER*****Öz**

Her mesleğin gerektirdiği bilgi, donanım, kabiliyet ve tecrübe ayrı ayrıdır. Fakat ortak olan temel kriterlerden en önemlisi ahlakıdır. Ticaretle uğraşmak her şeyden önce bir peygamber mesleği olduğu bilinciyle hareket etmeyi gerektirir. Diğer taraftan bu konuda tarihten alınabilecek güzel dersler vardır. Çeşitli kıssalar veya özlü sözler ticaretle ahlaki hassasiyetler konusunda, ticaretle uğraşanlara yol gösterir.

Bir şehrin tarihi, kültürel ve turistik zenginlikleri o şehri gerek yerelde gerekse dünya ölçeğinde tanıtan öncelikli unsurlardır. Bu zenginlikler şehir hakkında belli bir kanaat oluşmasını sağlar. Fakat uzun vadeli olarak bu kanaat üzerinde etkili olan en önemli husus, o şehrin insanıdır. Şehir ve şehirlileri temsil edenlerin başında ise esnaf ve tüccarlar gelir. Bu ve sair nedenlerle ticaret ahlakı önem taşır. Konunun tarihsel nitelikleri ise sosyal yaşamın yakından tanınmasına bağlı olup, geniş bir sahada ayrıntılı bir inceleme ve araştırma gerektirmektedir. Tarihte veya günümüzde ticari hususlarda zaman zaman insanların tutumu, alışkanlığı, kültürü veya karakteri kapsamında olumsuz durumlarla karşılaşılabilir. Bununla birlikte tarihte ticaret hayatında hassas bir şekilde davranılmıştır denilebilir. Zira bu konuda izlenen örnek davranışlar Osmanlı Devleti'ne ve toplumuna karşı ilgi ve alaka uyandırmıştır. Bu çalışmada Konya örneğinde tarihte ticaret ahlakının yaşama yansımalarının izi sürülmüştür. Bununla birlikte farklı kaynakların değerlendirilmesi konuyla ilgili akademik yayınların artmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Konya, Ticaret, Ahlak, Tarih.

Abstract

The knowledge, equipment, skills and experience required by each profession are separate. But the most important common criteria is morality. Dealing with trade requires, above all, the awareness that it is a prophet's profession. On the other hand, there are good lessons to be learned from history. Various parables or concise remarks provide guidance to those dealing with moral sensitivities in trade.

The historical, cultural and touristic richness of a city are the primary elements that promote the city both locally and globally. These riches provide a certain opinion about the city. But the most important factor that has a long-term impact on this opinion is the people of that city. Representing the city and the city, the tradesmen and traders come first. Trade ethics is important for these and other reasons. The historical characteristics of the subject depend on the close recognition of the social life and require a detailed examination and research on a wide area. From time to time in commercial matters in the past, people's attitudes, habits, culture or

Geliş Tarihi/Received: 07.03.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 30.10.2019

* Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Konya/Türkiye, staser@erbakan.edu.tr, ORCID:0000-0002-2236-4644.

character can be encountered in the context of negative situations. However, it can be said that history has been treated in a sensitive way in trade life. This is because the exemplary behaviors on this subject have aroused interest and relevance to the Ottoman Empire and society. In this study, traces of reflections of trade ethics on life have been traced in history of Konya. However, the evaluation of different sources will increase the number of academic publications on the subject.

Keywords: History, Trade, Konya, Morality.

GİRİŞ

Ticaret ahlakı üzerine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan biri Prof.Sabri Erturhan'a aittir. Çalışma İslam'da hukuk-ahlak bütünlüğü kapsamı içerisinde ticaret hukuku konusuna yönelik gerçekleşmiştir. Abdus-semi El-Mısri'nin İslam'da Ticaret Adabı adlı eseri Ramazan Şimşek tarafından Türkçeye çevrilmiştir. İşletmelerde İş Ahlakı üzerine Ahmet Diken ve Meral Erdiren Çelebi tarafından kitap bölümü hazırlanmıştır. Yine, Taha Eğri ve Lütfi Sunar tarafından Türkiye'de İş Ahlakı üzerine çalışma yapılmıştır. Bu makale ve kitaplara bakıldığı zaman günümüz iş ve ticaret ahlakı ve özellikle İslam dini kaynakları açısından konunun ele alındığı görülür. Ticaret ve iş ahlakının güncel çerçevede değil de tarihi açıdan incelendiği çalışmalar da mevcuttur. Bu kapsamda Dilaver Selvi'nin Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlaki İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü başlıklı makalesi vardır. Bu çalışmada ahilik ve tasavvufun zaten kavram karşılığı olan güzel ahlak arasındaki ilişkiden söz edilmiştir. Bununla ilişkili diğer bir örnek Kadir Özköse'nin Ahilikte Ahlak ve Meslek Eğitimi adlı makalesidir. Diğer taraftan ticaret ahlakının tarihi yönüne ilişkin bir diğer önemli çalışma olan, Nejat Bozkurt'un Ticaretin Felsefesi, Tarihi ve Etik Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar adlı makalesinde, tarihte geçerli olan söz senettir durumunun artık yerini sözleşmelerin aldığı değerlendirilmesi yapılır. Tarihten yakın döneme kadar bilim adamlarının meseleye yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Berrak Kurtuluş da, geçmişten günümüze ticaret ahlakı konusunu ele almıştır. Ahmet Vecdi Can vd. Kutadgu Bilig'de Ticari Hayat ve Etik konusunu incelemiştir. Emine Yeniterzi de makalesinde Divan Şiiri'nde Son Dönem Osmanlı'da toplumsal, iktisadi ve ahlaki çözülmeyi ele almıştır. Dolayısıyla ticaret ahlakı ve konunun tarihsel yönü farklı çalışmalarda ele alınmıştır. Burada ise konu mekân yönüyle sınırlandırılarak belli bir vilayet üzerinden irdelenmiştir. Diğer taraftan konuyla ilgili elde edilebilen arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Farklı başlıklar altında ve özellikle sosyal tarihle ilgili yapılan çalışmalardan, bu konuyu destekleyebilecek içeriklere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Gerek yurtiçinden gerekse yurt dışından gelen kimselerin öncelikli tanıdığı bildiği, gördüğü insanlar o şehrin esnafları, tacirleridir. İş veya gezi amaçlı bir ziyarette bulunan turist veya seyyah kalacak bir yer bulmak için esnafla görüşecek, diğer ihtiyaçları için de yine farklı esnaf kolları ile karşılaşacaktır. Böyle olunca bir

şehrin güzel bir imaj oluşturabilmesi, hatırı sayılır bir itibara sahip olabilmesi noktasında ahlakilik ilkesinin ticarete önemli bir yeri vardır.

Toplumsal hayatı düzenleyen kurallar yazılı ve yazısız olmak üzere tasnif edilir. Yazılı kurallar hukuki, yazısız kurallar örfidir. Hukuk kurallarına uygun davranmayanlar için devlet tarafından uygulanan cezai bir yaptırım vardır. Örf, adet, gelenek ve göreneklere uyulmadığında ise sosyal bir yaptırım söz konusudur. Gerek ailede, gerek toplumsal hayatta uyulması gereken ahlaki kurallar da yazısızdır. Fakat dini kaynaklarda yer alan kuralların birçoğu ahlaki kaidelerden söz eder.

Din ve ahlak arasındaki temel ilgiyi belirten hadis şöyledir: “Dinin yarısı edeptir, ahlaktır” (diyanet.gov.tr). Ahlaki kaideleri içeren kaynaklar olarak Kuran ve hadisler temel düsturlardır. Ahlaki kuralların yaptırım gücü daha çok kişinin dini ve vicdani hassasiyeti ile ilgilidir. Ahlaki kaidelere uyulmadığı zaman kişinin vicdani bakımdan kendini rahatsız hissetmesi, insani bir haslet olarak beklenir. Fakat bu insani hasleti kaybetmiş birey vicdanını da dinlemeyebilir. Örneğin bir esnaf malını kötü veya eksik olduğunu bilerek müşteriye bir şekilde satmak ister ve sattıktan sonra vicdani olarak herhangi bir şey hissetmezse bu insanın ticarete devamı toplum için faydalı olmayabilir. Bazı insanlar ise, ahlaki kurallara uymayan bir davranış sergilediğinde bunun muhasebesini kendiyile yapar, bir suçluluk duygusu hisseder. Dolayısıyla ticarete ahlakiliği sağlayacak en önemli unsur veya yaptırım gücü kişinin vicdanındadır.

Tabi tek yaptırım bu olmayabilir. Mesela tarihte ticarete ahlakiliğe riayet etmeyenler için askerlik şartı vardı. Osmanlı Devleti’nde XIX. asırda ticaretin faydalarını ihlal edenlerin askere gelerek ömrü boyunca burada kalmaları kararı alınabiliyordu (Bildik, 2010:300). Ticaret ve ahlak meselesinin manevi değil maddi kazançla ilişkilendirilmesi de meselenin bir başka boyutudur. Bu anlayış aslında her meslek için geçerlidir. Birçok mesleğin odağında insan vardır. Özellikle toplumsal alanda faaliyet yürütenler bir şekilde insanlarla iletişim ve etkileşim halindedirler. Tüccar veya esnaflar ise daha fazla oranda insanlarla iç içedir. Mesleğini severek yapan güler yüzlü, dürüst, ahlaklı bir tüccarın belki herkesten çok insanlara ihtiyacı vardır ve insanı kazanmalıdır. Dolayısıyla müşteri memnuniyeti ve hizmet etmiş olmanın kazandırdığı manevi hazzı değil de maddi kazancın ön plana alınması meseleye tamamen ticari gözle bakılması bir takım olumsuzlukları beraberinde getirebilir.

Ticarette uğraşanların birçok meslek koluyla da ilişkisi vardır. Bunlardan biri de eğitimidir. Mesela özel okullar, kurslar, özel ders verenler vb. eğitimci olmanın yanında aynı zamanda ticari olarak da çalışmalarını yürütürler. Fakat asla işin ticari tarafı eğitimin önüne geçmemelidir. Sağlık alanında da aynı şekilde örnekler verilebilir.

Ticarette doğru yol üzere hareket edebilmek önemli bir düsturdur. Bunun sürdürülebilirliği de çok önemlidir. Zira herhangi bir iş yerinin açılışı ve sonrasındaki birkaç aylık zaman zarfında müşteri ile iyi ilişkiler kuran, ahlaki ölçülere riayet eden bir esnafın daha sonrasında aynı kaliteyi koruyamaması, aynı çizgide devam edememesi kazandığı itibarı olumsuz etkiler. Ticari ilişkilerde meselenin yalnız maddi boyutuyla ele alınması ve çıkar odaklı bir anlayışla hareket edilmesi yerine güven odaklı bir süreç yakalanması daha verimli sonuçların ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Ahlaklı, dürüst tüccarlar güzel sözlerle yad edilip saygınlık kazanmaktadırlar. Güler yüzlü, samimi, dürüst, saygılı, ciddi esnaf veya tüccarı müşteri nerede olsa arayıp bulacaktır. Zaman zaman ticarete ahlaki hassasiyete uygun olmayan durumlar ise insanların güvenini zedeleyebilir.

Tarihsel süreçte ticari konuda ahlaki hassasiyet denilince hemen aklımıza geliveren bazı örnekler vardır. Bunlardan biri mesela Osman Bey zamanında gayr-ı Müslim tüccarın malını çalan bir Müslim'in cezalandırılarak, çaldığının iade edilmesinin sağlanmasıdır. Burada bir adalet örneği sergilenmiş ve haklı olanın hakkı Müslim olsun gayr-ı Müslim olsun iade edilmiştir.

Çeşitli kanuni metinlerle ticari konularda düzenleme yapılırken, hayvanların dahi haklarını savunan bir anlayış tarihten günümüze ışık tutmuştur. Mesela, bir merkebin taşıyabileceği yük miktarı belirlenmiş ve ihtisap ağaları bu yükü kontrol etmişlerdir. Şayet yük, belirlenen sınırın üstünde ise ceza kesilmesi söz konusu olmuştur. Mesela XVI. Yüzyılda II. Bayezid zamanında Bursa, Edirne ve İstanbul için düzenlenen İhtisab Kanunnamesinde at, katır ve eşek ayağının gözetilmesi semerininin gözetilmesi, ağır yük vurulmaması konuları üzerinde durulmuştur (Kırımlioğlu, 2017:106). Yine Sultan III. Murad'ın fermanında hayvanların sahiplerince iyi beslenmeleri gerektiği, belli bir ağırlıktan fazlasının yüklenmemesi gereği belirtilmiştir. Hatta yük hayvanlarının haftanın bir günü dinlenmeleri emri verilmişti. Görevlendirilen memurlar bu emir kapsamında esnafı kontrol edecekti (Afyoncu, 02.07.2017).

Bir başka örnekte ise, genel ekonomik gelişmelerden zarar gören esnaf ve tüccarların zararının telafi edildiği görülür. Osmanlı Devleti'nde mallarının değerini kaybettiğini düşünen bir tüccar, bunun sorumlusu olarak hükümdar ve devlet yönetimini görmektedir. Bu nedenle serzenişte bulunur. Bunun duyulması üzerine konu üzerinde hemen değerlendirme yapılmış, tüccarın zararları telafi edilmiştir. Dolayısıyla tüccarın müşteriye hakkaniyet ölçüsünde davranması konusuna verilen ehemmiyet, tüccarın hakları bakımından da aynen muhafaza edildiği görülür.

Yine Fatih Sultan Mehmed'in tebdil-i kıyafet çarşısı denetiminde olduğu bir sırada müşteri olarak girdiği bir esnaftan bal ve sabun almak istediğini belirtmesi

üzerine; balı tartıp veren esnafın “Sabunu da komşumdan alın o siftah yapmadı henüz” demesi ticarete ahlakiliğin tarihsel yönüne verilebilecek klasik bir örnektir.

Osmanlı Devleti’nde ahilik teşkilatı ile esnaf ve tüccarların uyması gereken kaideler belirlenmişti. Bunun yanında ihtisap ağaları veya muhtesipler yani bir nevi zabıta teşkilatı ile de kontrol sağlanıyordu. Bu sistemle bir taraftan esnaf ve tüccarın ahlaki yönleri de değerlendiriliyor, bazı ahlaki olmayan davranışlar uyarılıyordu.

Muhtesip esnafı denetlerken, esnaf ahilik ilkeleri kapsamında kontrollü hareket ediyordu. Üyelerin meslek ahlakına uygun veya uygun olmayan davranışları tespit ediliyor ve çeşitli cezalar da veriliyordu. Bir esnafın yaptığı olumsuz davranış diğer meslek erbaplarını da töhmet altında bırakabileceği düşüncesiyle hoş karşılanmazdı. Dolayısıyla esnaf da birbirini kontrol edebiliyordu. Muhtesipliğin temelinde kişinin ahlaki yapısı ile meslek ahlakını buluşturmak vardı. Genel ahlakın korunması, hileli satışlar yapılmaması, pazar ve sokakların denetlenmesi gibi konular muhtesibin uhdesinde idi (Bildik, 2010:81-121).

Günümüzde iş ahlakı veya mesleki ahlak ticarete veya ekonomik faaliyetlerde rasyonel bir anlayışla ele alınmaya başlamıştır. Oysa büyük oranda toplumsal fayda temelinden meseleye yaklaşılmalıdır. Zira artan rekabet sonrasında daha fazla kar elde etme düşüncesi ahlaki kuralların zorlanmasına neden olur. Günümüzde ahlaki kurallara uymanın işletmecilere sağlayacağı yararlar bahsedilmek suretiyle de, ahlakilik sağlanmaya çalışılmaktadır (Eğri&Sunar, 2010:44,46). Bu noktada rasyonel anlayış ile ahlakiliği bir şekilde birleştirme çabası ortaya çıkar. Sonuçta dürüst ahlaklı bir ticaret gerçekleşir. Fakat hadisenin sonucu kadar sebep de önemlidir. Sebebin rasyonel değil de manevi veya vicdani olması davranışı daha yüce kılacaktır.

Meslek ahlakı her meslek için ayrı maddeler ihtiva eder. Farklı meslekler farklı koşullar içerir (Eğri&Sunar, 2010:53). Ahilik teşkilatı ile belirlenen ve her türden esnafı kapsayacak kurallar ticaret ahlakının yerleşmesine katkı sağlamıştır. Bu kuralları içeren hususlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Unlu madde mamulünün pişmesi, ağırlıklarına kadar göreceği işlem; kasapların, türlü kasaplık hayvanlarının özellikleri, fiyatı, temizliği; aşçıların her türlü yemeği nasıl pişirecekleri ve satış fiyatları; garsonların, lokantalarda kullanılan araç gereçlerin temizliği, başçıların (kellecilerin), işkembecilerin, tavukçuların, börekçilerin halk sağlığı ve fiyatlar bakımından dikkat edeceği hususlar (Niray, 2002:7). Böylece üretimde belli bir nitelik ve kalite sağlanmış, ticaretin kuralları belirlenmiş olmaktadır. Tarihte ticari hususlarda belirlenen ilkeler dışında yaşanan sosyal siyasi veya ekonomik gelişmelerin ticarete nasıl etki ettiğine bakılabilir. Bunun dışında Konya’da konuyla ilgili belgelere yansıyan örneklere de yer verilecektir.

TİCARETTE AHLAKİLİĞİ ETKİLEYEN AMİLLER

Sanayi inkılabının getirdiği yeni ekonomik düzen ve ticaret ahlakı algısındaki değişimler Müslüman tüccarları etkilememiştir denilemez. Üretim modelinin değişmesi kısa sürede daha fazla üretimin gerçekleşebilmesi önceden alışlagelen sistemden farklılık arz ediyordu. Faiz ve bankacılığın gelişmesi de dini hassasiyetler çerçevesinde hareket eden Müslüman tüccarları etkiledi.

Ticaretin suiistimale yatkın olması, riskli olması, gayr-ı ahlaki yola saptırma ihtimali ve bu konudaki İslami kural ve kaideler Müslüman tüccarların girişimciliğini etkilemekteydi (Tuş, 1993:209). Gayr-ı Müslim halk toplam nüfus içerisinde oran olarak daha az bir rakama tekabül etse de ticaret konusunda daha etkin bir niteliğe sahiptiler. Özellikle XIX. Asır sonlarına doğru Osmanlı Devleti dış ticaretinde önemli bir yeri olan, deniz yoluyla gerçekleşen ticaretin önemli bir kısmı Rum tacirler tarafından yürütülmekteydi.

Ticarette ahilik geleneğinin etkisiyle Müslüman esnaf ve tüccarları ahlaki çizgide tutan faktörlerden biri tasavvuftur. Tasavvuf gerek ahilik geleneği gerekse tekke ve zaviyelerin rolü ile esnaf ve tüccarların davranışlarına ve ticari ilişkilerine tesir etmiştir. Tasavvufun eğitim ve terbiye boyutu; zaviyenin dünyayı algılayışı ve yorumlama biçimi gibi düşünsel hassasiyetler birleşip içselleşince ticarete bakış açısı da muhakkak ki günümüzden farklı idi. Dünyanın ve dünyadaki nimetlerin geçici ve Allah'ın mülkü olduğu inancına sahip bir insan bunu gündelik hayata da yansıtılabildiği ölçüde helal dairesinde kalmaya gayret etti.

Tasavvuf, madde karşısında bir tavır alma anlamında dünyaya kıymet vermeme şeklinde de yorumlanabilir. Tasavvufta aslında dünya kötü değildir, ne aşağıda ne de yukarıdadır. Kötü olan şey insandaki dünya algısıdır. Bu algının insana ne ölçüde tesir ettiği önem arz eder (Erginli, 2006:118-128). Dünya algısının olumsuz tarafı aşırı kazanma hırsını beraberinde getirmesidir. Bunun sonucu da ahlakilikte zafiyetin ortaya çıkma ihtimalidir.

Tasavvufla irtibatlı ticarete ahlakiliğin bir diğer amili ise sabır ve şükürdür. Kanaat sahibi olabilmek, elde ettiğiyle yetinebilmek, sürekli kendinden yüksektekileri değil alttakileri de görebilmek gibi duygu ve düşüncelerin çıkış noktası sabır ve şükürdür. Zira ticari hayatta bazen olağan dışı durumlar nedeniyle uğranılan zararlar söz konusu olabilir. Diğer taraftan ticari rekabette haksızlıklarla karşılaşılabilir. Bu tür durumlarda ahlaki kaidelerin en mühimlerinden olan sabırla hareket etmek önemlidir (Erturhan, 2010:241).

Ahiliğin kurucusu Ahi Baba'nın kalfalıktan ustalığa yükselen bir zanaatkâra öğütlerinde şu hususlar yer alır (Göktaş, 2011:151):

Harama bakma, haram yeme, haram içme,

Doğru, sabırlı, dayanıklı ol,

Yalan söyleme,

Büyüklerinden önce söze başlama,

Kimseyi kandırma, kanaatkâr ol,

Dünya malına tamah etme,

Yanlış ölçme, eksik tartma,

Kuvvetli ve üstün durumda iken affetmesini,

Hiddetli iken yumuşak davranmasını bil ve

Kendin muhtaç iken bile başkalarına verecek kadar cömert ol

Bu kurallar asırlar öncesinden günümüze kadar gelerek bizlere yol göstermektedir. Gerek esnaf ve tüccarlar gerekse tüm insanlık bu hasletlere riayet etmek durumundadır.

Ticaret, tarihten günümüze gelen meslek grupları içerisinde her zaman ilk sıralarda yer alır. Gazali ticaret, tarım, hayvancılık, avcılık, dokumacılık, inşaatçılık olmak üzere beş sanat sayar. Diğer taraftan ticaret peygamber mesleği olarak bilinir. Gerek dini gerek tarihsel boyutları itibariyle ticaret önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı Devleti'nde şehirlerde ticari alanda denetim muhtesipler tarafından yürütülmekteydi. Muhtesipler bazı temel tüketim mallarına narh koymak, denetlemek, tartı ve ölçü aletlerini kontrol etmek gibi görevleri yürütmekteydiler (Ökmen&Yılmaz, 2009:103). Alınan kararların uygulanmasında adaleti sağlayacak olanların ahlaki niteliklerine de önem verilirdi. Sosyal ve iktisadi hayatta veya ticaret alanında kurallar ve kaidelerin tespit edilmiş olması yeterli değildi. Bunların uygulamada tam olarak yerini bulması gerekirdi.

Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin talimatnamesinde kadıların dikkat etmesi gereken hususlardan bahsedilmiştir. Yalancı şahitlerin adaleti etkilemesine izin verilmemesi vurgulanırken, kibir, kötü ahlak, kabalık, sertlik vb. kötü şeylerden uzak durulması gerektiği belirtilmiştir (Şahin, 2013:35). Bu maddeler aslında kadılar kadar diğer meslek gruplarını da ilgilendirmektedir.

Ticaret ahlakı denildiği vakit yalnızca ölçüde tartıda hakkaniyete riayet etmek, malın ayıbını söyleyebilmek, kâr oranını belli bir seviyede tutmak şeklinde konu sınırlandırılmamalıdır. Örneğin günümüzde sıkça karşılaşılan ve belki de birçok müşterinin hoşuna gitmeyen esnaf veya tüccar davranışları vardır. Bunlardan biri de yüksek sesle bağırarak malını satmak isteyenlerdir. Hatta oldukça yüksek sesle ani bir şekilde bağırıldığı zaman insan kulağında hassasiyet oluşabilir. Tarihe bakıldığında bu türden davranışların olmadığı görülür.

Müşteri olmadığı zaman birbiriyle sohbet eden ve birbirlerine ikramda bulunan esnaf, dükkânına yaklaşan müşteriye nazik davranmakta ve malını satmak ve övmek maksadıyla bağırıp çağırmamaktaydı (Yılmaz, 2015:48). Bunun gibi esnafın veya tüccarın müşteriye malını satmak üzere bir anlamda psikolojik baskı oluşturması da ahlaki bir davranış değildir. Diğer taraftan müşterileri rahat ettirecek bir ortam sağlanmalıdır. Küçük, dar, havasız ve temiz olmayan yerler müşterileri olumsuz etkilerken, dört beş esnafın aynı anda o dükkânın içinde muhabbet etmesi ve bu sırada kullanılan ifadelerin uygun olmaması gibi durumlar da müşterilerin hoşnutsuzluğuna sebep olacaktır. Bu noktada tarihten çıkartılabilecek güzel dersler, hasletler, duyarlılıklar ve incelikler de vardır. Tabi tarihte bu manada hiçbir sorun yaşanmamıştır denilemez.

KONYA TİCARETİNDE AHLAKİLİKLE İLGİLİ ÖRNEKLER

Ticaret ve ahlak kelimelerinin gündelik hayata yansımalarının tarihsel örneklerini görebileceğimiz kaynaklar sınırlıdır. Zira bununla ilgili ya bir hatıra tarzında bir çalışma veya monografi şeklindeki çalışmalara bakılabilir. Diğer taraftan seyahatname tarzı eserlerde gündelik hayatı resmeden bir içerik de konuyu aydınlatmaya katkı sağlayabilir. Bunun dışında şeriyeye sicilleri kayıtları değerlidir. Şeriyeye sicilleri ekonomik ve sosyal tarih ile hukuk tarihi açısından önemli kaynaklardır. Kadılar tarafından mahkemede tutulan kayıtlar numaralandırılarak korunmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Şeriyeye sicillerinde tarihte görülen davaların içeriğine ulaşma imkânı doğmaktadır. Bu davalardan bazıları ticaret konusuyla ilgilidir. Dolayısıyla şeriyeye sicilleri aynı zamanda sosyal tarih açısından da önem taşır. Fakat burada ahlaki boyutla meseleyi ilişkilendirebilecek somut veriler bulmak zordur. Bununla birlikte yorumsal olarak irdelemeler yapılabilir.

Ticarette ahlaki duyarlılıkla ilgili tarihi örnekleri, uygulamaları ve gündelik hayattaki yansımaları görmek için çok geniş bir inceleme yapmak gerekir. Zira ticaret denilince ticaret yolları, hanlar, kervansaraylar, çarşılar vb. hakkında bilgilere rahatlıkla ulaşılabilmektedir. Çoğu kaynakta bu başlıklar etrafında şümüllü bilgiler mevcuttur. Oysaki gündelik hayatta iktisadi sürecin insanlarda oluşturduğu tesirler hakkında bilgiler sınırlıdır. Bununla birlikte bazı örnekler sunmak mümkündür.

Ticari amaçlarla İslam coğrafyasına gelen Türk tüccarlar, Müslümanları ve İslam dinini gördüler. Böylece bazı tüccarlar İslamiyet'e girmek istediler, Müslüman oldular. Türkistan'da İslam dininin tanınması bu tüccarlar vasıtasıyla olmuştur. Müslüman tüccarların dürüst bir şekilde alış veriş yapmaları buradaki diğer insanları da etkiledi ve böylece Türklerin İslamiyet'e girişi hızlandı (SBDK, 2018,63).

Ticarette ahlakilik denilince, müşteriye aldatmamak, yalan yere yemin etmemek, hileli ölçüp tartmamak, spekülasyon yapmamak, müşteriye iyi davranmak, ticari işlemleri kayıt altına almak, piyasaya arz edilmeden önce dışarıdan malları karşılayarak, üretici ve tüketicilere zarar vermemek şeklinde maddeler sıralanabilir (Akar, 2018). Bu maddelere ticaretin kurallarını yerine getirmek de eklenebilir.

Bilindiği üzere yabancı tüccarlara Anadolu'da ticaret gerçekleştirebilmesi için verilen berat belgesi vardı. Beratlı bir tüccar ile Konyalı Mehmed Efendi arasında bir dava söz konusu olmuştur. Konu ticaret meclisinde ele alınmıştır. Mehmed Efendi haksız bulunmuştur. Hatta Mehmed Efendi konunun şer'i mahkemede görülmesini talep etmiştir. Fakat isteği uygun bulunmamıştır (Tuş, 1993:213).

Ticari denetim yalnız vicdanla veya ihtisap ağaları ile sınırlı değildi. Mahalle kültürünün de, ticari faaliyetlerin denetiminde önemli bir yeri vardı. Tarihte bir cami, çeşme veya belirli bir yer merkez ittihaz edilip çevresinde mahalle oluşmaktaydı. Mahalle esnafı, tüccarı, esnaf mahalleliyi tanımaktaydı.

Mahallede genel ahlaka aykırı hareketi olanlar, mahallelinin kendi içerisinde oluşturduğu toplumsal bir mekanizma ile kontrol edilmekteydiler. Yanlış yapanlar bu şekilde bir denetimle engellenmekteydi. Hatta Konya'dan bir örnekte mahalleli yanlış yapan o kimseyi mahalleden attırmıştı (Sevici, 2011:28).

Her mesleğin etik kuralları vardır. Ticaretin de kuralları belirlenmiş, hem tacirin hem müşterinin hakları korunmaya çalışılmıştır. Belli bir alanda bir nizamname veya yönetmelikle belirlenen kurallar aynı zamanda o işin ahlaki ve etik sınırlarını da ortaya koyar. Konya'da da bu konuda hassas davranılmıştır. Örneğin Konya'da ayakkabıcı esnafından olmadığı halde diğer vilayetlerden gelerek daha önceki ruhsatları ile ticaret yapmaya çalışan esnaflar Meclis-i Vala kararıyla ticaretten men edilmiştir. Böylece oradaki mevcut esnafın koruma altına alınması söz konusudur (Şahin, 2013:88). Bir nevi haksız rekabetin önüne geçilmiştir.

Şeriyeye sicillerine yansıyan ve ticari alanı kapsayan davalar çoğunlukla çeşitli anlaşmazlıklar veya kefillik süreciyle ilgilidir. Örneğin, borçlunun vermesi gereken borcu geciktirmesi vb. konularda sıkıntılar yaşanabilmektedir. Mesela Konya'da Sille Karyesinden bir şahsın zamanında borcunu ödememesi nedeniyle borç miktarı artmıştır. Borçlu Gayr-ı Müslim borcunu ödemediği için, eşi ve çocuğu da bunu ödemek istememiştir. Bununla birlikte davaya bakacak olan naip, borcu tahsil etme yoluna gitmiştir. Bir başka örnekte ise arazi anlaşmazlığıyla ilgili bir durum vardır. Burada tarlasının gasp edildiğini iddia eden biri bulunmaktadır. Fakat bu davada işin aslı farklı çıkmıştır. Zira olayın bir gasp olmadığı tarlanın bir başkasından satın alındığının anlaşıldığı görülür (Eroğlu, 2007:56,57).

Şeriyeye sicillerinde ahlakiliğe örnek bir başka husus da herhangi bir yerde bulunan bir şeyin beyt'ül mala veya hazineye verilmesi ile ilgilidir. Yolda, sokakta herhangi değerli bir şeyin örneğin paranın bulunması halinde bunun hazineye verilmesi gerekmektedir. Yakın tarihle ilgili örnekler ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ulaşmak mümkündür. Arşivde ticaret konusunda Konya vilayeti kapsamında yüzlerce belge bulunmaktadır. Fakat ticaret ahlakı konusunda yer verilebilecek belge adedi sınırlıdır. Az da olsa bu belgelerin içeriklerine bakılabilir:

Buğday Pazarı ahalişi adına Hasan Efendi Sadrazamlığa yazdığı 27.05.1332 tarihli yazıda kendilerinin ticaret odası ve borsaya kayıtlı olduklarını belirtmiştir. Zahirelerin de yüzde onu ile ilgili belediyenin talebi olmuştur. Fakat Hasan Efendi bu işi perakende yaptıklarını belirterek bu konuda kolaylık talep etmektedir. Aynı zamanda Konya borsası da dürüst çalışanlara yardımcı olduklarını üçkağıtçı ve hilekârlara da taviz veremeyeceklerini belirtmiştir (BOA,DH-İD 40-33). Dolayısıyla bu düstur ile hareket edildiğinde dürüst davranmayanların destek bulamayacağı açıktır.

Ticaret Ahlakı açısından sorunlu olduğu gibi hukuki açıdan da uygun olmayan bir mesele de memurların ticaretle meşgul olması idi. Bozkır kaymakamlığı yaptığı sırada (27 Teşrin-i evvel 1319). Kemal Efendi'nin ücret mukabilinde ticaret yaptığı bilgisine ulaşılmıştır. Bunun üzerine soruşturma açılmıştır. Şuray-ı Devlet-i Mülkiye dairesi de kaymakamın mahkemeye alınmasına gerek olmadığına karar vermiştir. Fakat tekrarlanmaması konusunda kaymakam uyarılmıştır (BOA DH-MKT 804-5).

Bir diğer belgede ise Konya Kadınhanı arasında yapılan yol çalışmaları sırasında gerçekleşen ihaleden bahsedilir. Bu ihalede de yolsuzlukla ilgili iddialar ortaya atılmıştır. Bunun üzerine ticaret ve ziraat nezareti konunun tahkiki maksadıyla memur görevlendirmiştir (BEO / 301 – 22554).

SONUÇ

Osmanlı ticari hayatında ticaretin kural ve kaidelerinde, ahlakiliğe değer ve önem verilmiştir. Yine ticaret hukukunda yer alan maddeler ve bunların uygulayıcılarındaki nitelikler gözlemlendiği zaman ilk sıraya ahlakilik konulmuştur. Bu konuda uygulanagelen kaideler kapsamında ticari hayatta örnek bir rol model sergilenmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti klasik dönemi yani XVI. Asır sonlarına kadar siyasi, sosyal veya ekonomik hayat bir bütün şeklinde kemale erişmiş bir mahiyet arz etmekteydi. Fakat diğer alanlarda olduğu gibi ticaret veya ekonomide de XVII. asrın başlarında istenilen seviyede bir gelişme görülemedi. Bunun sosyal hayata yansımaları neticesinde ahlakiliğin ticari hayatta temel düstur olarak yer bulması ilkesinde değişimler olabilmektedir.

Konya’da gerek mahalle kültürünün ahlakiliğe verdiği değer, gerekse ticaret davalarında adalet ilkesine riayet ve borçlunun sorumluluğu, esnaf birlikteliğinin ticaret için gerekli şartları yerine getirmeye riayet etme konusundaki duyarlılıkları, bu konuda ifade edilebilecek örnekler arasında sunulmuştur. Diğer taraftan ticari veya ekonomik hayatın en ince hususlarına kadar ayrıntılı kaideler ortaya konulmuştur. Mesela bulunan kıymetli bir şeyin hazineye verilmesi uygulaması bunu göstermektedir.

Ticaret hakkında zaman zaman gerçekleşen olumsuzluklar ahlaki açıdan olduğu kadar kanunlara uygunluk bakımından da ele alınmalıdır. Ticarete olmaması gereken bazı uygulamalar kanunlara uygun olabilir ama ahlaki açıdan problemlidir sayılabilir. Bu durumun tersi de olabilir. Küresel gelişmeler, toplumsal değişimler, teknolojideki ilerlemeler ve dünyada değişen dengeler sonucu ticaret kanunları yeniden düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti de uluslararası piyasada ticareti yeni gelişen sisteme göre yapma ihtiyacı hissederek rasyonel kaidelerle hareket etmeye başlamıştır. Ticaret anlayışında da bu gelişmelere bağlı olarak bir farklılık gözlenmiştir. Bu anlayış değişikliği ticaret tarihinde yaşanan olumsuz örnekleri yakın tarihe gelindiğinde biçimsel olarak etkilemiştir denilebilir. Zira bankalar, ihaleler, faiz vb. yeni kavramlar hem ekonomi hem ticarete yer bulmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA,DH.İD,40-33.

BOA, DH.MKT, 804-5.

BOA,BEO / 301 – 22554.

Afyoncu, E. (2017). Osmanlı’da Hayvanların Tatil Hakkı Bile Vardı <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2017/07/02/osmanlida-hayvanlarin-tatil-hakki-bile-vardi>.

Akar, M. (2018). *İslam'da Ticari Ve Ahlâkî Prensipler*. [http://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/İslam'da Ticari ve Ahlaki Prensipler.pdf](http://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/İslam'da%20Ticari%20ve%20Ahlaki%20Prensipler.pdf), adresinden 16.10.2018 tarihinde alındı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA,DH.İD, 40-33.

Bildik, F. (2010). *1837-1840 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (83 Numaralı Konya Şeriye Siciline Göre (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Konya: Selcuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Binbir, G. (2012). *18. ve 19. Yüzyıllarda İstanbul'da Üretim ve Ticaret'in Denetiminde İhtisap Kurumunun Yeri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BOA, DH.MKT,804-5.
- BOA,BEO / 301 – 22554.
- Bozkurt, N. (2002). Ticaretin Felsefesi, Tarihçesi ve Etik Olan Sıkı Bağına İlişkin Bazı Saptamalar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 2, 153-179.
- Can, A. V., Karabınar, S. & Küçüker, M. (2012). Kutadgu Bilig'de Muhasebe, Ticari Hayat ve Etik İle İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2), 68-100.
- Diken, A. & Çelebi, M. E. (2015). İşletmelerde İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk İlişkisi, Değerler Bilançosu (213-247). *Değerler Bilançosu* (Ed. H. Hüseyin Bircan & Bülent Dilmaç), Konya, Çizgi Kitabevi.
- Eğri, T. & Sunar, L. (2010). Türkiye'de İş Ahlakı Çalışmaları: Mevcut Durum ve Yönelimler. *İş Ahlakı Dergisi*, 3(5), 41-67.
- Erginli, Z. (2006). Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Toplu Bir Bakış. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2). 117-181.
- Eroğlu, S. (2007). *1847 – 1848 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal Ve Ekonomik Durumu (80 Numaralı Konya Şer'iyeye Siciline Göre)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erturhan, S. (2010). İslam Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlaki Esaslar. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 16, 201-246.
- Göktaş, V. (2011). Ahilik ve Tasavvuf'taki Bazı Müşterek Ahlaki Öğeler. *Uluslararası Ahilik Sempozyumu Kalite Merkezli Yaşam*, 20-22 Eylül 2011, Kayseri.
- Hadislerle İslam. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/?p=kitap&i=1.0.367> adresinden 02.07.2019 tarihinde alındı.
- Kırımlıoğlu, N. (2017). XVI. Yüzyılda Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında Atların Korunması. *Lokman Hekim Dergisi*,7(2), 95-109.
- Kurtuluş, B. (2005). İş Ahlakı: Geçmişte ve Günümüzde. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 737-759.
- Nasır N. (2002). Anadolu Ahîliği'nin Sosyo-Ekonomik Yönleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 24, 7-15.

- Ökmen, M. & Yılmaz A. (2009). Klasik Dönemden Tanzimat'a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 91-112.
- Özköse, K. (2011). Ahilikte Ahlak Ve Meslek Eğitimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 5-19.
- Selvi, D. (2016). Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlaki İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 2(1),1-37.
- Sevici, H. (2011). *54 Numaralı Konya Şer'iyet Sicili'nin (1-190) Değerlendirme Ve Transkripsiyonu, (H. 1150 1152/M. 1738-1740)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, M. (2013). *Konya'da Tanzimat'ın Uygulanması (1840-1843 Tarihli 76 Numaralı Konya Şer'iyet Siciline Göre)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taha E. & Sunar L. (2010). Türkiye'de İş Ahlakı Çalışmaları: Mevcut Durum ve Yönelimler. *İş Ahlakı Dergisi Turkish Journal of Business Ethics*, Mayıs 3(5), 41-67.
- Tuş, M. (1993). *Sosyal ve Ekonomik Açısından Konya (1756-1856)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeniterzi, E. (2000). Divan Şiirinde Osmanlı Devletindeki Sosyal, Ahlaki ve İktisadî Çözülmenin Akisleri. *Selçuk Üniversitesi Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi* 7-9 Nisan 1999, Bildiriler, Konya, 361-377.
- Yılmaz, E. (2015). *II. Abdülhamit Döneminde Konya ve Kentin Yapısal Değişimi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Araştırma Makalesi/Research Article**Bağımsız Siyasi Aday Tercihinde Algılanan Siyasal Fiyat Olgusunun Değerlendirilmesi: Kırklareli İlinde Nitel Bir Araştırma*****Evaluation of Perceived Political Price in Independent Political Candidate Preference: A Qualitative Research in Kırklareli Province*****Mehmet Can DEMİRTAŞ*****Öz**

Siyasal pazarlama karması içerisinde belki de en tartışmalı alan siyasal fiyat olgusu ile ilgilidir. Seçmenlerin oy verme kararlarında algıladıkları siyasal maliyetlerin toplamı olarak görülmesi gereken siyasal fiyat olgusu, seçimlere yönelik başarının da anahtarını ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma, 31 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilen Mahalli İdareler Genel Seçimi'nde bağımsız bir adaya yönelik oy kullanma kararı alan seçmenlerin ve seçimlere bağımsız olarak katılan siyasi adayın algıladığı siyasal fiyat bileşenlerini nitel bir analiz aracılığı ile değerlendirme amacını taşımaktadır. Çalışmada kullanılan veriler literatür incelemesi sonucu oluşturulan yarı yapılandırılmış mülakat formu aracılığı ile Kırklareli ilinde oy kullanacak yirmi seçmenin ve seçime bağımsız olarak katılan bağımsız adayın konuya yönelik değerlendirmelerinden elde edilmiştir. Çalışma sonucunda seçmenlerin bağımsız adaya yönelik oy kullanma sürecinde algıladıkları siyasal fiyat bileşenlerinin; “seçim türü”, “siyasi parti desteğinden mahrum kalma ve merkezi hükümet ilişkileri”, “adayın gelecekteki konumu”, “belediye meclisi ilişkisi”, “geçmişe yönelik değerlendirmeler”, “yerel imaj”, “görüş/ideoloji/fikir birliği” ve “adayın seçimi kazanmasına yönelik yüksek beklenti” olmak üzere yedi başlıkta ortaya çıktığı görülmüştür. Bağımsız adayın algıladığı siyasal fiyat bileşenleri ise; “bağımsız olma fikri, rakiplerden gelen negatif söylemler, siyasi geçmiş”, “belediye meclisi ilişkileri”, “medya görünürlüğü ve finansal kısıtlar” ve “seçim sonrası döneme ilişkin izlenecek politikalar” olmak üzere dört başlık altında sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Pazarlama, Siyasal Fiyat, Bağımsız Aday, Yerel Seçimler.

Abstract

Perhaps the most controversial field in the political marketing mix is related to the phenomenon of political price. Political price phenomenon, which should be seen as the sum of the political costs perceived by voters in voting decisions, also reveals the key to success in elections. The aim of this study is to evaluate the political price components perceived by the independent political candidate and the voters who made the decision to vote for an independent candidate and in the General Election of Local Administrations held on March 31, 2019 through a qualitative analysis. The data used were obtained from the semi-structured interview form prepared as a result of literature review of twenty voters who will vote in Kırklareli Province and independent candidate who participated

* *Geliş Tarihi/Received: 06.07.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 29.11.2019*

*Dr. Öğr. Üyesi. Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Kırklareli/Türkiye, mehmetcan.demirtas@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4116-2415.

in the elections independently. As a result of the study, the political price components perceived by the voters during the voting process for an independent candidate are seen within seven titles as; "Election type", "deprivation of political party support and central government relations", "candidate's future position", "city council relationship", "retrospective assessments", "local image", "opinion / ideology / consensus" and "high expectation for the candidate to win the election". The political price components perceived by the independent candidate are classified in four headings as; "the idea of being independent, negative discourse from competitors, political past", "city council relations", "media visibility and financial constraints" and post-election policies".

Keywords: Political Marketing, Political Price, Independent Candidate, Local Elections.

GİRİŞ

Türk Dil Kurumu "siyaset" kelimesini "Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış" olarak tanımlamaktadır (<http://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 04/05/2019). Siyaset; hükümet etme, halkın idare edilmesi, kamusal ve siyasal alanın düzenlenmesi, uzlaşma-uyum-müzakere ile siyasal kararların alınması, siyasi iktidarın ele geçirilmesi mücadelesi, siyasi iktidar üzerinden kaynakların, değer ve sembollerin dağıtılması gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Akdoğan, 2008: 9). Siyaset kavramı, kamu gücü ile kamu hizmetlerinin vatandaşlar için etkin kullanılması olarak görüldüğünde pazarlama biliminin değer yönlü değişimi içeren modern anlayışının siyaset için de geçerli olacağı söylenebilmektedir. Böylelikle pazarlama bilimi ile siyasi partiler, adaylar, belediyeler ve diğer kamu örgütleri hizmet yeteneklerinin geliştirilmesi; seçmen ve vatandaş memnuniyetinin sağlanması sürecinde pazarlama çabalarını pazara yönlendireceklerdir. Kotler ve Levy (1969) eserlerinde, pazarlamanın sadece fiziksel mallara değil, fikir, kişi ve kar amacı gütmeyen örgütler için de kullanışlı bir araç olduğunu belirterek, pazarlamanın sınırlarının genişletilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Dolayısı ile kamu hizmetlerinin tüketicisi olan vatandaş aynı zaman dilimi içerisinde siyasal pazarı oluşturan, siyasi partilerin ve adayların vaatlerini satın alan bir seçmen rolü üstelenerek "tüketici - seçmen" kavramına hayat vermiştir. İlgili kavram ve anlayış, tüketicinin tüketim tercihleri ile siyaset arasındaki ilişkiyi görmesi ve bu ilişkiyi gönüllü bir sorumluluk, bir hak olarak yerine getirmesi anlamına gelmektedir (Odabaşı, 2008: 1).

Seçimler, seçmenler için bir tüketim pazarını ortaya çıkarmaktadır. İlgili pazarda tüketime konu hususlar ise; seçmenin gelecek seçime kadar kim ve hangi anlayış tarafından yönetileceğine karar vereceği bir süreci kapsamakla birlikte; siyasi partileri, adayları, vaatleri, ideolojileri ve programları içermektedir. Seçmenlerin bu tür bir tercih süreci içerisinde yer almaları tüketime konu olan tarafların siyasal pazardaki hâkimiyeti elde etmeleri için doğru ürünleri, doğru araçlarla, doğru zamanda, doğru iletişim mecraları ve en önemlisi seçmenlere en az maliyet yaratacak şekilde ortaya çıkarmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu noktada da modern pazarlamanın hedefleri ile açıklanan hedefler birbirleri ile uyuşmakta ve pazarlama bilimi artık seçmen tercihlerinin etkilenmesi için kullanılabilecek bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal pazarlama olarak isimlendirilen ilgili pazarlama çabası temelde seçmen memnuniyetini sağlama hedefi ile seçmen istek ve ihtiyaçlarına uygun ürünlerin oluşturulması, tutundurulması, dağıtımı ve fiyatlandırılması süreci olarak tanımlanabilmektedir. Bongrad (1992: 17)'a göre siyasal pazarlama; bir adayın potansiyel seçmenlerine uygunluğunu sağlamak, adayı en yüksek sayıdaki seçmen kitlesinin ve bu kitledeki her bir seçmen tarafından tanınır hale getirmek, rakiplerle –ve muhalefetle- farkını yaratmak ve minimum araçla, bir kampanyayı kazanmak için gerekli oy sayısını elde etmek için kullanılan tekniklerin tümüdür. İlgili

tanıma göre siyasal pazarlama öz olarak, bir siyasal ürünü minimum maliyetler ile seçmenlerce talep edilebilir hale dönüştürmek amacını taşımaktadır. Buradaki bahse konu maliyet olgusu ise siyasal fiyat ile açıklanabilmekte ve siyasal başarının elde edilmesi için önemli bir bileşeni ortaya çıkarmaktadır.

Seçmenlerin siyasal pazarda tercihte bulunmaları (bir fikri, aday, ideolojiyi oy karşılığı satın almaları), yaşadığı bölgenin ya da ülkenin bir sonraki seçime kadar nasıl yönetileceğine yönelik verilen karardaki katılım payı olarak değerlendirilebilir ve bu tür bir tercihin seçmen tarafından hem olumlu hem de olumsuz sonuçlarının ortaya çıkması muhtemeldir. Yerel seçimler özelinde ise seçmen ikamet ettiği bölgeye ilişkin ilgili karar sürecine dâhil olmakta, belediye başkanı ve meclis üyelerini belirlemektedir. Yerel seçimleri genel seçimlerden ayıran temel olarak belediye hizmetlerinin geleceği ile ilgili karar sürecinde seçmenlerin, seçim sonrası gelecek beş yıllık döneme ilişkin potansiyel maliyetleri göz önüne alabilmeleridir. Seçimlerde çoğunluğu elde eden siyasi parti adayı ya da bağımsız adayın belediye hizmetlerini yürüteceğinin bilinmesi, ilgili oy verme kararının daha dikkatli verilmesini sağlamaktadır. Yanlış tercihin alternatif maliyetinin oldukça yüksek olması ihtimali, seçmenleri yerel seçimlerde aday ya da partilere yönelik karşılaştırmalı potansiyel maliyet analizleri gerçekleştirmeye zorlayabilmektedir. Bağımsız bir aday özelinde ilgili konu çok daha zorlu bir süreci temsil etmektedir. Herhangi bir siyasi partiye bağlı olmaksızın, bir kentin yerel hizmetlerine talip olan bir adayın, seçmenlere kendisini ve projelerini anlatması ve tercihlerinde yer alması önemli bir çabanın sarf edilmesini gerekli kılmaktadır. Belediye başkanlığının kentsel siyasette ve rant dağıtımında önemini giderek artırıyor olması ve yerel seçimlerde artık başarı kazanmak için daha çok profesyonelliğin ve para gücünün ön plana geçmesi, partileşmenin bağımsız adayların önünü kapatması gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır (Çınar, 2007: 161). Seçim kampanyalarının yüksek maliyet yarattığı, dijitalleşen dünya ile profesyonel ekiplerin, reklam ajanslarının entegre olduğu bir siyasal pazarda, bağımsız bir adayın hiçbir destek almadan rekabet edebilmesi her ne kadar zor olsa da, siyasal başarının anahtarı seçmenlerce algılanan maliyet unsurlarının aday yönünden azaltılması, rakipler nezdinde de arttırılmasından geçmektedir.

Bu çalışma, seçmenlerin bağımsız bir adaya oy verirken algıladığı siyasal maliyetleri, siyasal pazarlama karmasının bir alt unsuru olan fiyat olgusu kapsamında değerlendirmeye yönelik hazırlanmıştır. Çalışmada, öncelikle siyasal fiyat kavramı tanımlanmış olup, siyasal fiyat kavramı çerçevesinde 31 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilen Mahalli İdareler Genel Seçimi'nde bağımsız adaya oy verme niyeti olan seçmenlerin ve bağımsız adayın hissettiği siyasal maliyetleri tanımlamaya yönelik Kırklareli ilinde gerçekleştirilen alan araştırması sonuçlarına ait bulgulara yer verilmiştir. Çalışma sonucu ve öneriler kısmı ile tamamlanmıştır.

SİYASAL PAZARLAMADA FİYAT BİLEŞENİ

Pazarlama, toplumun ve insanların ihtiyaç, istek, arzu ve beklentilerini en üst düzeyde ve en ekonomik biçimde tatmin edecek mal ve hizmetlerin, fikirlerin, çözümlerin tasarlanması, üretilmesi, toplumun ve insanların yararına sunulması ve sonuçlarının değerlendirilmesini kapsayan sosyal bir sistem ve yönetim sürecidir (Demirtaş, 2015: 21). Pazarlama bilimi ilgili hedeflere yönelik eylemler için pazarlama karması olarak tanımlanan (4P) ürün, dağıtım, tutundurma ve fiyat unsurlarının müşteri odaklı olarak tanımlanmasını sağlamaktadır. Siyasal pazarda pazarlama biliminin öğretilerinin

uygulandığı çaba ise siyasal pazarlama olarak adlandırılmaktadır. Siyasal pazarlama, geleneksel pazarlamada olduğu gibi pazarlama karmaşıklık bileşenlerinin seçmen memnuniyeti sağlayacak şekilde düzenlenmesini kapsamaktadır. Ancak geleneksel pazarlama içerisinde fiyat bileşeni, tüketicilerin ürün ya da hizmetlere ilişkin ödedikleri bedel odaklı iken, siyasal pazarlama açısından fiyatlandırma daha karmaşık bir süreci temsil etmektedir. Bu durumun temel nedeni ise seçmenlerin oy vermek için herhangi bir ödeme yapmalarına gerek olmamasıdır. Dahası ülkemiz örneğinde olduğu gibi, seçmenler, ilgili yasaların açık hükümlerine uygun olarak seçim günü belirlenen yerde oy kullanmak zorundadır ve oy kullanmama durumunda kamu kuruluşları tarafından yürütülen cezai yaptırımlarla karşılaşmaktadırlar. Polat vd. (2004: 36) “fiyat” olgusunun, siyasal pazarlamanın en tartışmalı bileşeni olduğunu ifade etmektedir. Yazarlara göre, siyasal pazarlamada, geleneksel pazarlamada olduğu şekilde bir “satış” söz konusu olmayıp, siyasal satın alma, bir kabul ve benimseme olayı olarak görülmektedir. Limanlılar (1991: 32)’a göre de siyasal fiyatlandırma geleneksel pazarlamadaki fiyatlandırmadan farklıdır. Siyasal pazarlamada fiyat, siyasetçiler için, seçmenlere sunulan hizmetlerin karşılığında beklenen oy olarak değerlendirilirken, seçmenler için ise, kendilerine en çok yararı sağlayacağını düşündükleri adaya/lidere oy vererek adayın kişiliğinde somutlaşan yarar veya hizmetin satın alınması olarak görülmektedir. Ticari pazarlamada yer alan fiyatla siyasal fiyat arasındaki en önemli kavramsal ve işlevsel fark, bireysellik ve kitlelilik farkıdır. Ticari pazarlamada satın almaya yönelik oluşan maliyet, satın almadan finansal olarak sorumlu olan kişiyi doğrudan etkilemektedir. Oysa siyasal pazarlama kapsamında fiyata yüklenen anlam nedeniyle gerçekleşen satın almadan oy veren seçmen sadece kendi oyunun neden olduğu maliyete değil aynı zamanda diğer seçmenlerin verdikleri oylar neticesinde oluşacak maliyete de katlanmak zorunda kalabilecektir (Yılmaz, 2016: 421).

Siyasal pazarlamada fiyatlandırma stratejileri, parti kurma harcamaları, adaylık için yapılan harcamalar, rüşvet, komisyon, taviz, haksız ödemeler, teşvik ve ihale yoluyla haksız kazanç vb. gibi pek çok şekilde ortaya çıkabilir. Bu tür fiyatlar, toplumların, daha çok dolaylı olarak ödemek durumunda oldukları siyasal pazarlama maliyetleri olarak da görülebilir. Ayrıca, seçmenlerin seçim için katlandıkları maddi ve manevi maliyetler onların doğrudan siyasal pazarlama için ödedikleri için fiyatları oluşturur (Torlak, 2002: 37). Siyasal pazarlamada fiyat, üye aidatları, bağışlar, partiye verebilecekleri çeşitli hizmetler, ürünler karşılığında bir bedel olabileceği gibi, seçim zamanı adaya ya da partiye oy vermek ve adı geçen parti ve adayın ortaya koyduğu ve savunduğu politikaları desteklemeyi de kapsayabilir. Seçmenin adayın değerlerini kabul etmesi veya adayın seçmeni hoşnut edebilmek için değerlerini değiştirmesi de bu alışverişin bir başka yönü sayılabilmektedir (Polat vd, 2004: 37). Siyasette fiyat; taahhüt edilen hizmetler karşılığında seçim zamanı adaya ve partiye verilen oy, üye aidatları, bağışlar ve partiye ya da adaya yapılan diğer hizmetlerdir (Tek & Özgül, 2013: 61). Ustaahmetoğlu (2014: 33)’na göre oy nitelik itibari ile hizmete benzemekte ve doğru ya da zamanında kullanılmaması durumunda geçerliliğini kaybetmektedir. Temel siyasal fiyat olarak görülmesi gereken bu olgunun yanında, finansal, zamansal, psikolojik ve durumsal maliyetler de siyasal fiyat kapsamında değerlendirilebilmektedir. Lock ve Harris (1996: 22)’e göre ise siyasal fiyat seçmenlerin düşüncelerinde var olan “psikolojik” bir olguyu temsil etmektedir. Baines vd. (2003: 54) ise anılan psikolojik olguyu, siyasi partilerin ya da adayların seçmenlerde oluşturduğu inanç ve güven kazanımı ya da inancın ya da güvenin kaybedilmesi olarak görmektedir. Siyasal fiyatlandırma konusunda önemli tanımlamalar geliştiren Niffenegger (1989: 48)’e göre siyasal fiyat bir siyasi adayın seçilmesi ile ilgili ortaya çıkarılan toplam maliyetlerdir. Bahse konu toplam maliyet ise, ekonomik maliyetler (kampanya dönemi

boyunca yapılan tüm harcamalar), psikolojik maliyetler (güvenlik, etnik köken, eğitim, din konularıyla ilişkilidir) ve ulusal imaj (gurur duyma hissi verme yeterliliği) olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır (Yılmaz, 2016: 420).

Siyasal pazarlama açısından fiyat kavramının tanımlanmasına yönelik süreç seçmenlerin belirli bir zaman dilimi içerisinde tercihlerini gerçekleştirmek zorunda olmaları ile başlamaktadır. Seçimlerin bir tercih süreci olması, seçmenlerin oy kullanmasının ardından bir alternatiften vazgeçtiği gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır. Dolayısı ile vazgeçilen her alternatif seçmen için bir maliyet unsuruna dönüşebilmekte, böylelikle oy kullanma kararı seçmen için bir siyasal maliyet ya da fiyat bileşeni olarak tanımlanabilmektedir. Seçmenlerin algıladığı siyasal maliyetler hem maddi hem de manevi nitelik taşımaktadır. Bir seçmenin seçim günü oy kullanmak için katlandığı ulaşım maliyeti, seçim süresince bilgi toplama için ödenen bedeller, seçim sürecindeki gönüllü hizmetleri, zaman vb. gibi unsurlara yönelik tüm harcamalar siyasal fiyatın seçmen tarafına ait maddi boyutu oluşturmaktadır. Siyasal fiyatın manevi tarafı ise daha karmaşıktır. Psikolojik bir satın alma (Reid, 1988) kararının alınması sürecinde seçmenlerin demokrasilere olan inanç düzeyleri, geleceğe yönelik beklentileri, doğru kararı verdiğine olan inancı, siyasete ve siyasetçilere yönelik güven algılamaları, seçimlere katılmama kararı alması ve siyasetten tamamı ile uzaklaşması yani kendisini apolitik olarak tanımlaması makro anlamda siyasal fiyatın manevi taraflarını oluşturmaktadır. Dahası seçmenler için oy kullanacakları adayın dini yönelimi, etnik kimliği hatta cinsiyeti dahi bir maliyet yaratabilmektedir. Sanbonmatsu (2002: 20) çalışmasında seçmenlerin, erkek adayların “suç” ve “uluslararası ilişkiler”; kadın adayların ise “yoksullara yardım”, “kadın haklarının korunması” konularında daha başarılı olacaklarına inandıklarını bulgulamıştır. Böyle bir algı farklılığının ortaya çıkması, seçmenlerin seçim sürecinde tercihlerine yönelik oldukça yüksek sayıda uyarandan etkilendiğini, bir anlamda ise oy verme karşılığında fiyat bağlamında çok boyutlu bir yapı ile yüzleşmek zorunda oldukları söylenebilmektedir.

Siyasal pazarlama açısından fiyat olgusu sadece seçmenlerce üstlenilen bir maliyeti ortaya çıkarmamakta, seçime yönelik hazırlık yapan ve yönetime talip olan siyasi parti ve adaylar da ilgili olguya konu olmaktadır. Karşısında bir aday olmasa bile bir siyasetçi için siyasal maliyetler oldukça yüksektir. Örneğin, Kuzey Amerika’da bulunan Missouri bölgesinde bir hafta boyunca televizyon reklamı vermenin maliyeti 65.000\$’a yaklaşmaktadır (www.kbia.org Erişim Tarihi: 05/04/2019). Bağımsız aday özelinde ise bu durum daha derin bir maliyet düzeyine ulaşabilmektedir. Çınar (2007: 161)’a göre, bağımsız adayların seçimlerdeki başarısı belediye ölçeği ile yakından ilişkilidir. Bağımsız adaylar küçük belediyelerdeki seçimlerde (daha düşük maliyet yaratan) daha başarılı olurlarken, belediyenin ölçeği büyüdükçe başarılarının da düştüğü gözlenmektedir. Siyasal fiyatın arz yönlü analizi bir takım etik sorunları da beraberinde getirmekte hatta demokrasilerin gelişimine de olumsuz etki yaratabilmektedir. Hughs (2011) medya ve demokrasi serilerine ait yazılarında, yönetim gücünün elde edilmesi söz konusu olduğunda karşılaşılan siyasal maliyetlerin boyutlarına bakılmaksızın demokrasinin siyasetçiler tarafından terk edilmekte olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, siyasal pazarlamanın artan oranda kullanımının temel nedeni, seçmenlerin seçmen kimliklerini terk ederek tüketici kimlikleri ile siyasal hayatta var olmalarıdır. Toplumun tüketim odaklı bir davranış yapısına evrilmesi ile seçmenler, uzun dönem yerine kısa dönem odaklı düşünen tüketici gruplarına dönüşmüştür. Dolayısı ile “ben” odaklı seçmenlerin pazarda egemenliği elde etmesi siyasetçiler tarafından siyasal maliyetlerin yüksekliğinin görmezden gelinmesine neden olmuştur (<http://theconversation.com/democracy-is-dead-long-live-political-marketing-2666> Erişim Tarihi: 10/03/2019).

Siyasal pazarlama sürecinde fiyatlandırma hem seçmenler hem de siyasi partiler için önemli algısal maliyetlere yol açabilmektedir. Bu nedenle siyasi partiler ve adaylar seçim öncesi dönemlerde seçmenlerin ihtiyaçlarını belirlerken, seçmenlerin sahip olduğu çekinceleri, aday ve parti hakkındaki olumlu ya da olumsuz görüşlerin neler olduğu hakkında bilgi sağlamalı ve herhangi bir negatif algılamaya yönelik muhtemel siyasal maliyetleri minimum seviyeye indirecek çabaları üstlenmelidir (Demirtaş, 2015: 89).

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırmanın metodolojisinin içeriği ile ilgili bu başlıkta, araştırmanın amacı, kısıtları, yöntemi, veri toplama tekniği ve araştırmada kullanılan ifadelerle ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Araştırmanın temel amacı, seçimlerde bağımsız aday olan siyasetçilerin ve bağımsız bir adayı desteklemeyi düşünen seçmenlerin tercihlerine ilişkin algıladıkları muhtemel siyasal fiyat bileşenlerinin tanımlanmasıdır. İlgili amaç kapsamında araştırma, “siyasal fiyat” olgusuna yönelik hem arz hem de talep yönlü değerlendirmeler elde etme imkânı sağlayarak, siyasal pazarlama literatürüne katkılar sunmayı hedeflemektedir. Her ne kadar araştırmanın ana kütlelerini ülkemizde yerel seçimlerde bağımsız adaylara oy vermeyi planlayan tüm seçmenler oluşturmakta ise de, araştırmacının ilgili seçmen gruplarına ulaşmada yaşadığı zaman ve maliyet kısıtları, araştırmanın belirli bir örneklem ile amaca ulaşmasını gerektirmektedir. İlgili örneklem ise, 31 Mart 2019 tarihinde gerçekleşen yerel seçimlerde Kırklareli İli’nde bağımsız adaya oy vermeyi planlayan seçmenleri kapsamaktadır. Araştırmanın bir diğer kısıtı ise, bağımsız aday ile ilgilidir. Kırklareli İli’nde 31 Mart 2019 tarihinde gerçekleşen yerel seçimde mevcut başkan Mehmet Siyam KESİMOĞLU bağımsız olarak seçimlere katılma kararı almıştır. Dolayısı ile birçok bağımsız adayın yaşadığı “bilinirlik” sorununun ilgili seçimde mevcut olmaması araştırmanın diğer bir kısıtını ortaya çıkarmaktadır. Araştırma, siyasal fiyat olgusuna yönelik aday ve seçmen değerlendirmelerini elde etmek amacıyla nitel bir desende planlanmıştır. Nitel bir araştırma deseni taşıyan çalışmada verilerin sağlanmasında “görüşme” tekniği kullanılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler araştırmacı tarafından ilgili literatür okumaları sonucu elde edilen değerlendirmeler ve yerel seçimlere ilişkin temel nitelikler (belediye meclisi, merkezi hükümet ilişkileri, sandık güvenliği, bölge imajı) göz önünde bulundurularak oluşturulan “yarı-yapılandırılmış görüşme formu” aracılığıyla elde edilmiştir. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde Başkale (2016: 27)’nin görüşme tekniği için işaret ettiği “yaklaşık 30 kişi ile görüşme” önermesi dikkate alınmış olup, seçmenlerin konuya ilişkin sorulara cevap vermedeki isteksizlikleri, siyasal konularda görüş bildirmeden kaçınmaları ve en önemlisi ortalama olarak 45 - 60 dk süren görüşmelere zaman ayırmada yaşanan sorunlar, araştırmanın 20 seçmen görüşmesi ile tamamlanmamasına neden olmuştur. Siyasal fiyat olgusunun arz yönlü değerlendirilmesi için ise bağımsız aday olan Mehmet Siyam Kesimoğlu ile 19 Mart 2019 tarihinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada seçmenler ve bağımsız adaya yönelik olacak şekilde iki farklı görüşme formu hazırlanmıştır. Seçmenlerin algıladıkları siyasal fiyat bileşenlerinin tanımlanması için hazırlanan görüşme formu dokuz adet soru ve demografik nitelikleri içeren yedi ifadeden oluşmaktadır. Seçmenlere yöneltilen sorular; bağımsız adayın desteklenme nedeni, bir siyasi partinin desteği olmaksızın bağımsız adayın merkezi hükümet ilişkileri, sandık güvenliğinin sağlanması, adayın seçim sonrası dönemde bağımsız kalıp kalmayacağına yönelik düşünce, belediye meclisinin çalışabilirliği üzerine düşünceler, bağımsız adayın rakiplerine göre üstün ve zayıf nitelikleri, Kırklareli ilinin bağımsız bir

aday ile yönetilmesi durumundaki ortaya çıkacak şehir imajı, siyasal görüşün çatıştığı durumda bağımsız adayın desteklenmesi ve bağımsız adayın seçimde alacağı düşünülen oy yüzdesinin minimum maksimum aralığı hususlarını içermektedir. Siyasal fiyat olgusunun arz yönlü değerlendirilmesi için hazırlanan görüşme formu ise altı soru içermektedir. İlgili formda bulunan ifadeler ise, seçmenlerin bağımsız bir adayı desteklediklerinde herhangi bir risk üstlenip üstlenmediği, siyasal parti çatısı altında ve bağımsız olarak seçimde bulunmanın farklılıkları, Kırklareli ilinin imajı, belediye meclis çalışmaları, medya görünürlüğün ve seçim sonrası dönemde bağımsızlığa devam edip etmeyeceği konularından oluşmaktadır. Araştırma kapsamında görüşmeler 01/03/2019 - 28/03/2019 tarihleri arasında çalışmaya katılmaya istekli olan seçmenler ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde içerik analizinden yararlanılmış olup, seçmenlerin cevapları konuya ilişkin olarak sınıflandırılarak tasnif edilmiş, benzer cevaplara ilişkin frekans tabloları oluşturulmuş ve seçmen değerlendirmelerinin detaylı olarak ele alınabilmesi için “doğrudan aktarma” yöntemi kullanılarak bu yöntem sonucu elde edilen sonuçlar bulgular kısmında açıklanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma bulgularının değerlendirilmesinde öncelikle seçmenlerin demografik nitelikleri açıklanmıştır. Araştırmaya katılan seçmenlerin demografik niteliklerine ilişkin bulgular Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Seçmenlerin Demografik Nitelikleri

	f	%
Cinsiyet		
Kadın	10	50
Erkek	10	50
Medeni Hal		
Evli	13	65
Bekar	7	35
Yaş		
19-28	5	25
29-38	5	25
49-58	8	40
59 ve üstü	2	10
Meslek		
Özel Sektör Çalışanı	2	10
Kamu Çalışanı	6	30
Serbest Meslek Sahibi	4	20
Emekli	2	10
Ev Hanımı	3	15
Öğrenci	3	15
Eğitim		
Lise	11	55
Lisans	5	25
Lisansüstü	4	20

Seçmenlerin demografik niteliklerine ilişkin verileri sunan Tablo 1 incelendiğinde, çalışmaya katılan seçmenlerin cinsiyetlerinin eşit sayıda ve onar kişi olduğu, %65'nin evli ve %35'inin bekar olduğu görülmektedir. Yaş dağılımı açısından en yoğun katılım 49-58 yaşa aralığında olup, 19-28 ve 29- 38 yaş aralığında ise yine eşit sayıda seçmen bulunmaktadır. Meslekler açısından ilgili tablo değerlendirildiğinde; seçmenlerin %30'u kamu çalışanı, %20'si serbest meslek sahibi iken, öğrenci ve ev hanımı seçmenlerin oranı %15 ve emekli ile özel sektör çalışan seçmenlerin oranı ise %10'dur. Eğitim düzeyi kapsamında konu değerlendirildiğinde, seçmenlerin %55'i lise, %25'i lisans ve %20'si ise lisansüstü mezuniyet dercesine sahiptir.

Seçmenlerin bağımsız adaya yönelik algıladıkları siyasal fiyat düzeyinin belirlenmesinde önemli bir husus, seçmenlerin daha önce herhangi bir bağımsız aday lehine oy kullanıp kullanmadıklarının belirlenmesidir. Yani bir anlamda seçmenlerin ilgili hususa yönelik siyasal tecrübesinin belirlenmesi için, "Daha önce bağımsız adaya oy verdiniz mi?" ifadesi oluşturulmuştur. İlgili ifadeye ilişkin elde edilen veriler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Geçmiş Seçimlerde Bağımsız Adaya Oy Verme Tecrübesi

Daha Önce bağımsız bir adaya oy verdiniz mi?	f	%
Evet	3	15
Hayır	17	85

Tablo 2 incelendiğinde, seçmenlerin %85 gibi önemli bir çoğunluğu daha önce bağımsız bir adaya oy vermediğini belirtmektedir. Böylelikle çalışma kapsamında önemli bir kısmı ilk kez bağımsız adaya oy vermeyi planlayan seçmenlerin siyasal fiyat algılarının değerlendirilmesine imkân bulunduğu söylenebilir.

Araştırma bulgularının değerlendirilmesi sürecinde öncelikle seçmen yönlü siyasal fiyat olgusuna yönelik elde edilen verilerin sunulması, ilgili açıklamaların tamamlanmasının ardından ise konunun arz yönlü verilerinin sunulması planlanmıştır. Seçmenlerin siyasal fiyat algılarını belirlemek için yöneltilen ilk ifade "Neden bağımsız bir adayı desteklemeyi düşünüyorsunuz?" şeklindedir. İlgili ifadeye yönelik elde edilen verilere ilişkin bulgular Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Bağımsız Adaya Yönelik Oy Verme Nedenleri

	f	%
Hizmet Odaklı Olması ve İcraatçı Yapısı	10	29
Adayın Seçmenlere Güven Vermesi	5	15
Adayın Fikir ve Düşüncelerine Yönelik İnanç	5	15
Halktan Biri Olması	3	8
Liderlik Yeteneği	2	6
Çalışkan Olması	2	6
İletişim Yeteneği	2	6
Temsil Yeteneği	1	3
Atatürkçü Olması	1	3
Mağdur Olması	1	3

Şehir Ekonomisine Sağladığı Katkı	1	3
STK ile İlişkiler	1	3

Seçmenlerin bir bağımsız adayı neden desteklediğine dair ifadeye yönelik elde edilen verilerin sınıflandırılmasına ilişkin sonuç bulgular Tablo 3'te gösterilmektedir. Söz konusu tablo incelendiğinde; seçmenlerin bağımsız adayı destekleme nedenleri açısından sayılan özellikler içerisinde en yüksek düzeyde karşılaşılan özellik adayın geçmiş beş yıllık dönemde sergilediği yönetim performansı yani hizmet ve icraat odaklı çalışmasıdır. Seçmenlerin oy verme nedeni olarak önemli gördüğü diğer iki yüksek frekansa sahip özellikler ise seçmenlerin adaya yönelik hissettikleri güven ve adayın fikir ve düşüncelerine yönelik inanç olarak görülmektedir. Tabloda bahsi geçen diğer nedenler ise, halktan biri olması, liderlik yeteneği, çalışkan olması, iletişim ve temsil yeteneği, Atatürkçü olması, mağdur olması, şehir ekonomisine sağladığı katkı ve STK ile ilişkileridir. Seçmenler ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde ilgili soruya yönelik daha detaylı verilere ulaşacak değerlendirmeler elde edilmiştir. Örneğin, Seçmen 2 (çalışmanın ilerleyen kısımlarında seçmenler için "S" kısaltması kullanılacaktır): *"Normalde oy kullanmayı düşünmüyordum, Kesimoğlu'nun adaylığını seçmen istedi ve ben de kararımı değiştirdim. Şimdiye kadar hep CHP'ye oy vermiştim, bu seçim beni gerçekten pişman ettiler"* değerlendirmesinde bulunmuştur. S 9'un ise bağımsız adaya oy vermesinin temel nedeni şehirde meydana gelen dönüşümdür. *"Kırklareli kasabadan şehre döndü, kültür ve sanat etkinlikleri ilk kez bu son 5 yılda şehrimizde yer buldu, şehir olmanın gerekliliklerini tam anlamıyla yerine getirdi"*. S 12 ise adaya desteğinin temel nedenini "mağdur olmasına" dayandırmaktadır. S 12 *"Aslında Kesimoğlu bağımsız aday değil, CHP'yi CHP'den daha iyi temsil ediyor"* ifadesini belirtmiştir. Seçmenlerin yoğun olarak olumsuz değerlendirmelerde buldukları konulardan birisi de bağımsız adayın istifa ettiği CHP'nin yerel seçimlerdeki aday belirleme sürecine ilişkin tutumudur. S 19 konu ile ilgili olarak; *"Adayın arkasında duran insanları ve verilen desteği gördükçe kazanacağına yönelik inancım artıyor. Keşke CHP aday belirleme sürecinde halkın görüşlerine önem verseydi"*, S 20 ise, *"CHP'nin seçim için halktan kopuk, halkı dinlemeyen, emrivaki tavrı hiç hoşuma gitmedi, keşke bir kez gelip bize sorsalardı"* şeklinde düşüncelerini belirtmiştir. İlgili soruya yönelik seçmenlerin değerlendirmeleri ele alındığında, bir adayın görevine ilişkin işleri yerine getirebilme yeteneği arttıkça seçmenlerin algıladığı siyasal fiyat düzeyi azalmakta iken, seçmenlerin siyasal pazarın pasif bir bileşeni olarak tanımlanmaları ve fikir ve önerilerine değer verilmemesi durumunda siyasal fiyat düzeyinin önemli ölçüde artmakta olduğu söylenebilmektedir. İlgili soruya yönelik gerçekleştirilen görüşme sürecinde seçmenlere mevcut seçimin bir genel seçim olması durumunda bağımsız adaya yönelik siyasal tercihlerinin değişip değişmeyeceği hususu ayrıca iletilmiştir. Böyle bir soru iletilmesinin temel nedeni ise seçmenlerin seçim türüne ve hizmet beklentilerinin yoğunluğuna ilişkin bir siyasal fiyat bileşeninin var olup olmadığını belirleyebilmektir. Elde edilen veriler ışığında; dokuz (9) seçmen, seçim türü fark etmeksizin yine de bağımsız aday olan kişiyi destekleyeceğini, on bir (11) seçmen ise genel seçimde ulusal siyasete karar verilmesi gerektiğinden bir siyasi partiyi destekleyeceklerini belirtmiştir. Böylelikle "seçim türü" siyasal fiyat olgusunun tanımlanmasında muhtemel bir değişken olarak değerlendirilebileceğini belirtmek mümkün hale gelmektedir.

Bağımsız bir adayı destekleyeceğini belirten seçmenlerin algıladıkları siyasal fiyat bileşenlerinin tanımlanması için yöneltilen ikinci soru *"Bağımsız adayın arkasında*

kurumsal bir yapının (siyasi parti) olmaması sizi endişelendirir mi? Sizce bağımsız adayın merkezi hükümetle olan ilişkilerde sorun yaşama şansı var mı?” şeklindedir.

Tablo 4. Bağımsız Aday Siyasi Parti Desteği ve Merkezi Hükümet İlişkisi

	Evet	Hayır
Siyasi Parti Desteğinin Olmamasına Yönelik Endişe Duyma	4	16
	Sorun Yaşar	Sorun Yaşamaz
Merkezi Hükümet İlişkisi	5	15

Tablo 4 incelendiğinde; bağımsız adayın herhangi bir siyasi parti desteği almadan seçimlere katılması hususunun, seçmenlerin önemli bir çoğunluğu tarafından endişe konusu olarak görülmediği, benzer şekilde bağımsız adayın seçilmesi durumunda merkezi hükümetle olası ilişkilerinde de sorun yaşaması ihtimalinin de seçmenler tarafından muhtemel görülmediği söylenebilir. Seçmenlerin bu tür bir ortak fikre ulaşmasında adayın bir önceki dönem CHP adayı olarak seçimlere katılması ve geçmiş siyasi deneyimleri önemli bir yere sahip olmaktadır. İlgili soruya yönelik seçmenlerin değerlendirmeleri içerisinde konunun daha detaylı incelenmesine olanak tanıyacak ifadeler bulunmaktadır. Örnek olarak S 2 düşüncelerini; *“Bence başkanın bağımsız aday olması ona daha çok özgür hareket etme imkânı tanıyor, kendisi zaten 5 yıldır görevde ve bütünleştirici bir yapısı var dolayısı ile şimdiye kadar hükümet ilişkileri ne düzeyde ise aynen devam edeceğini düşünüyorum”* şeklinde ifade etmiştir. Benzer şekilde konuya ilişkin endişe taşımadığını belirten S 19 düşüncelerini, *“Bağımsız adayın eski partisinin genel başkanı şehre hiç uğramadı, seçmenleri de önemsemediğini düşünmüyorum. Desteklediğim aday iktidar partisinin adayı olmadığı sürece hükümetle problem yaşayabilir. Siyasi parti konusunda da sadece bağımsız adayın bir siyasi partinin finansal desteğinden mahrum kalması söz konusu olabilir, bence çok da önemli bir konu değil”* şeklinde açıklamıştır. Konuya yönelik olumsuz görüş bildiren S5’e göre *“Bağımsız aday, hükümet onayı gereken projelerde ilerleme kaydetme hususunda problemler yaşayabilir”*, S 11’e göre, *“Bağımsız adayın arkasında bir siyasi partinin olmaması, karar alma etkinliği açısından (belediye meclisi) sorun yaratabilir”* ve S 18’e göre ise *“Her ne kadar siyasi parti desteği önemli olmasa da, merkezi hükümetle olan ilişkilerde bir siyasi partinin desteğinin olmaması gerginliklerin yaşanmasına neden olabilir. Aynı zamanda hükümetin ilimize bakış açısının değişmesi de mümkündür”* şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Elde edilen bulgular ve seçmen değerlendirmeleri ile bağımsız bir adayın *“bir siyasi partinin desteğinden mahrum kalarak seçime katılması”* ve *“merkezi hükümetle olan ilişkileri”* şeklinde tanımlanabilecek muhtemel siyasal fiyat bileşenlerine sahip olduğu söylenebilmektedir.

Araştırma kapsamında seçmenlere iletilen üçüncü soru bağımsız adayın sandık güvenliği konusundaki yeterliliği olgusuna yöneliktir. İlgili soru *“Bağımsız adayın sandık güvenliğini sağlama yeterliliği sizce ne düzeydedir?”* şeklinde hazırlanmıştır. İlgili sorulara verilen cevapların tümü ortak bir hususu ortaya çıkarmaktadır. Sandık güvenliği konusunda seçmenler herhangi bir tereddüt yaşamamakta ve problem çıkabileceğini düşünmemektedir. Ancak bu tür bir sonucun ortaya çıkmasında şehrin toplumsal yapısının, görece olarak düşük nüfusun (seçmen sayısının) ve sandık sayısının az sayıda olmasının etkili olabileceği düşünülmektedir. Sandık güvenliği konusunda kurumsal bir yapıyı adres

gösteren S 3'ün düşünceleri şu şekildedir: “*Hırsız eve girmeye niyetli ise eve girer, sandığın güvenliği seçim kurulunca sağlanmalıdır*”. Sandık güvenliği konusunda tereddüt yaşamayan S 10 ise; “*Kırklareli ilinin yapısından kaynaklanıyor, nüfusumuz az, halk bilinçli dolayısı ile sandık başında çok fazla insanın bulunmasına gerek yok*” şeklinde konuya yönelik düşüncelerini belirtmiştir. Sandık güvenliği konusunu demokratik gelişmişlik ile ilişkilendiren S 12'ye göre ise, “*Sandık güvenliği gibi bir problemin Kırklareli'nde olduğunu düşünmüyorum. Nedeni ise sandık ile ilgili şüphe için gerekli faktörler burada yok, yeterli düzeyde siyasi çeşitlilik var dolayısı ile demokrasi tam anlamıyla karşılığını bulmaktadır*”. Sandık güvenliği konusunda benzer şekilde şehrin toplumsal yapısının önemli bir faktör olduğunu belirten S 20 ise düşüncelerini, “*Sandık güvenliği hususu bence düşünülecek en son husus, bu bölgenin insanı her partinin oyuna sahip çıkacak karakterde, hangi partiyi desteklerse desteklesin kimsenin hakkının yeneceğini düşünmüyorum*” şeklinde açıklamaktadır. Araştırma kapsamında ilgili soruya verilen yanıtlar ile seçmenlerin sandık güvenliği konusunda herhangi bir siyasal fiyat bileşeni taşımadığı, ancak bu durumun ortaya çıkmasında da şehrin toplumsal ve siyasal yapısının etkili olduğu söylenebilmektedir.

Bağımsız adaya oy vermeyi düşünen seçmenlerin siyasal fiyat algılarının tanımlanmasına yönelik oluşturulan dördüncü ifade bağımsız adayın seçim sonrası bağımsız olarak yoluna devam edip etmeyeceği hususuna ilişkindir. Seçimlere herhangi bir partiye bağlı olmaksızın katılan ve dolayısı ile her siyasi görüş tarafından desteklenmesi muhtemel bir adayın seçim sonrasında herhangi bir siyasi partinin kurumsal yapısına dahil olması bir takım seçmen grubu için olumsuz bir algıyı yaratabilir. Seçmenlerin ilgili soruya ilişkin cevaplarına ait frekans tablosu Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. Bağımsız Adayın Seçim Sonrası Bağımsız Kalıp Kalmamasına İlişkin Seçmen Görüşleri

	f	%
Seçim Sonrası Adayın Bağımsız Kalacağını Düşünüyorum	12	60
Seçim Sonrası Adayın Bağımsız Kalacağını Düşünmüyorum	8	40

Tablo 5 incelendiğinde, seçmenlerin %60'ı seçim sonrası dönemde bağımsız adayın bağımsız olarak göreve devam edeceğini, %40'ı ise ilerleyen zaman diliminde bir siyasi partiye katılacağını düşünmektedir. Gerçekleştirilen görüşmeler sürecinde adayın bağımsız kalmasının doğru olduğu düşünen seçmenlerin özellikle aday belirleme sürecinden duyduğu rahatsızlıktan dolayı bu tür bir düşünce içinde oldukları izlenimi elde edilmiştir. İlgili hususu S 2 şu şekilde açıklamıştır: “*Kılıçdaroğlu CHP'den ayrılıncaya kadar aday bağımsız kalmalıdır, CHP içinde bir değişim yaşanırsa partisine dönmesi uygundur*”. S 5 ise görüşünü, “*Bağımsız olarak yoluna devam edebilir ancak CHP ile ilişkilerini hala olumlu ilerleteceğini düşünüyorum*” şeklinde belirtmiştir. Bağımsız adayın mensup olduğu eski partisi CHP ile ilgili eleştirileri olan S 9'un düşünceleri ise şu şekildedir: “*Bağımsız adayın başkanlık yapması için bir siyasi partiye ihtiyacı yok, eski partisine ancak bir değişim yaşanırsa dönmelerini isterim, kendisi zaten yıllarını partiye vermiş birisi*”. Bağımsız adayın kısa vadede bir siyasi partiye geçmesini doğru bulmayan S 13 ise, “*Başkanın kendisini destekleyen bireylere karşı sorumluluğu var dolayısıyla öncelikle halkını bağımsız temsil etmelidir. Yerelde başkanın siyasi geçmişi zaten biliniyor, partilerin lider hegemonyasından çıkması durumunda geri dönebilir*” şeklinde cevap vermektedir. Konuya ulusal siyaset etkisi yönü ile yaklaşan S 17, “*Bağımsız kalmaya*

devam edecektir. Bence bağımsız olması Türkiye siyaseti için bir mesaj olacaktır. Hala şu sorunun cevabını veremediler, neden aday gösterilmedi?” şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. Bağımsız adayın seçim sonrası dönemde bağımsız kalmayacağını düşünen S 3 ilgili konuya ilişkin nedenini “yörenin çıkarlarının korunması”, S 10, “hizmet odaklı ilerlemenin sağlanması” ve S 12 ise, “siyasi geçmişinin bir siyasi parti ile özdeşleşmesi” faktörleri ile açıklamışlardır. Elde edilen bulgular ışığında bağımsız adayın gelecekteki konumunun (yoluna bağımsız ya da bir siyasi parti çatısı altında devam etme), seçmenler için bir siyasal fiyat bileşenini ortaya çıkarmadığı, özellikle de “aday belirleme” gibi bir sürecin seçmenleri temsil etmediği noktalarda siyasi görüşlerde ve tercihlerde önemli etkiler yarattığı söylenebilmektedir.

Çalışmanın beşinci sorusu bağımsız adayın seçilmesi durumunda belediye meclisinin muhtemel tutumu üzerine kurgulanmıştır. 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 17. maddesine göre “belediye meclisi, belediyenin karar organıdır ve ilgili kanunda gösterilen esas ve usullere göre seçilmiş üyelerden oluşur” (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf> Erişim Tarihi: 05/05/2019) ifadesinden anlaşılacağı üzere karar mekanizmasının sorunsuz işlemesi başkan ve meclisin birlikteliğinin önemini ortaya çıkarmakta ve dolayısı ile de seçmenlerin konuya ilişkin düşüncelerinin elde edilmesi önemli görülmektedir. Çalışma kapsamında beşinci soru seçmenlere şu şekilde iletilmiştir: “Belediye meclisinin oluşumunda siyasi tercihinizi hangi kriterler eşliğinde belirleyeceksiniz? Bağımsız adayın uygulamalarına yönelik belediye meclisinin tutumu sizce nasıl olacaktır? Sizce belediye meclisi, başkanın bağımsız olması nedeniyle çalışmalarını engelleyebilir mi?”. Seçmenlerin belediye meclisi kapsamındaki düşünceleri Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. Bağımsız Aday Belediye Meclisi İlişkilerine Yönelik Seçmen Görüşleri

	f	%
Belediye Meclisi İçin Oy Kullanma Durumu		
• Siyasi Parti	12	60
• Henüz karar vermedim	4	20
• Bağımsız Meclis Üyesi	2	10
• Oy Kullanmayacağım	2	10
Belediye Meclisinin Bağımsız Adayın Çalışmalarını Engellenme İhtimali		
• Engel çıkaracağımı düşünüyorum.	11	55
• Engel çıkaracağımı düşünmüyorum	9	45

Tablo 6’ya göre yerel seçimlerde bağımsız adayı desteklemeyi düşünen seçmenlerin belediye meclisinin oluşumunda oy tercihlerindeki öncelik siyasi partidir. Çalışmaya katılan seçmenlerin %60’ı belediye meclisi için bir siyasi partiyi destekleyeceklerini belirtmektedir. Seçmenlerin %20’si kararsız olduklarını, %10’u bağımsız meclis üyesini tercih edeceklerini ve yine %10’luk bir kısmı da belediye seçimleri için oy kullanmayacağını belirtmektedir. Belediye meclisinin başkanın çalışmalarına engel olma durumuna ilişkin ise seçmenlerin %55’i potansiyel bir engellenmenin olabileceğini, %45’i ise bu tür bir engelin ortaya çıkmayacağını düşünmektedir. İlgili konu hakkında olumlu ve olumsuz seçmen düşüncelerinin aktarılmasının daha derin bir açıklama yaratacağı düşünülmektedir. Belediye meclisi seçimlerinde “kendisini siyasi parti odaklı oy kullanma

konusunda mecbur hisseden” S 1 düşüncelerini, “Belediye meclisinin yapılanmasında CHP’li üye sayısı muhtemelen fazla olacaktır ve büyük ihtimalle başkana engel olacaklarını düşünüyorum. Başkanın iletişim yeteneği kuvvetlidir, meclis üyeleri üzerinde kamuoyu baskısı oluşturacağını düşünüyorum” şeklinde açıklamaktadır. Benzer şekilde meclisin bağımsız adaya engel çıkaracağını düşünen S 2 görüşünü, “CHP’ye oy vermeyeceğim, meclis için oyumu boş kullanacağım. Meclis üyeleri çıkarlarını düşünüyorlar, dünya onların etrafında dönüyor zannediyorlar. Seçime kadar güler yüz sonrasında asık surat. CHP’li meclis üyeleri çoğunluğu sağladığı takdirde kesinlikle engel çıkartacaktır” şeklinde açıklamıştır. Belediye meclisi seçimlerinde bağımsız meclis üyesini destekleyeceğini belirten S 7 ise görüşünü “Bağımsız adayın uyum içinde çalışacağını düşünüyorum, ötekileştirmeden yönetmeli. Yine de meclis bir sorun çıkartırsa karşısında bizleri bulacaktır” şeklinde belirtmektedir. Meclis seçimleri için kararsız olduğunu belirten S 11 ise, “Meclis muhakkak ki bu durumu koz olarak kullanmak isteyecektir ancak bağımsız adayın kararlarının engellenmesi halkın tepkisini çekecektir, meclis seçilen başkanın arkasında durmalıdır” şeklinde konuya yaklaşmaktadır. Belediye meclisi seçimleri için CHP’yi destekleyeceğini belirten S 20 konuya farklı bir bakış açısı getirmektedir: “CHP adaylarını destekleyeceğim, beklentim meclisin başkanın arkasında durması ve engel olmamasıdır. En kötü başkan meclis toplantılarını sosyal medyadan canlı yayınlasın, o zaman görürüz bakalım kim destek oluyor kim köstek. Ne de olsa 5 sene sonra tekrar karşımıza çıkacaklar”. Belediye meclisinin herhangi bir engel yaratmayacağını düşünen S 9 ise görüşünü şu şekilde açıklamıştır: “Meclis konusu hiç aklıma dahi gelmedi, sorun yaratacağını düşünmüyorum, Kırklareli hizmete ihtiyaç duyuyor. Başkanın meclisi halka şikayet edeceğini kesinlikle düşünmüyorum, konu Kırklareli olduğu için itiraz söz konusu olmaz”. Belediye meclisi tercihi kararsız olduğunu belirten S 10 ise konuya yönelik, “Bağımsız aday siyasal çizgisi itibariyle marjinal birisi değil, meclis başkanla işbirliği içinde çalışacaktır” değerlendirmesinde bulunmuştur. S 12’nin düşüncesi ise “Belediye meclisi başkanı engelleyemez, başkan tek başına olması ile aslında çok büyük bir esnekliğe sahip” şeklindedir. Elde edilen görüşler doğrultusunda bağımsız aday destekleyen seçmenlerin özellikle yerel seçim çerçevesinde belediye meclisine yönelik oy tercihleri için çekincelere sahip olması hatta oy kullanmamayı düşünmesi algılanan siyasal fiyat bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Yine belediye meclisinin başkanın hedeflerine yönelik eylemlerinde engelleyici bir rol üstlenme ihtimali de seçmenler üzerinde olumsuz algılamalara yol açarak diğer bir siyasal fiyat bileşeni olarak görülebilmektedir.

Çalışmada seçmenlere iletilen altıncı soru rakipleri ile karşılaştırıldığında, bağımsız adayın seçmenler tarafından nasıl algılandığının belirlenmesine ilişkindir. Bağımsız adaya ilişkin algılamalar ise adayın zayıf ve üstün yönleri ile belediye yönetiminde bulunduğu geçmiş beş yıla ait başarılı ve başarısız olduğu alanlar kapsamında değerlendirilmiştir. Seçmenlere ilgili soru “Bağımsız adayı rakipleri ile karşılaştırdığınızda üstün yönleri ve zayıf yönleri nelerdir? Geçmiş 5 yılı göz önüne aldığınızda başarılı ya da başarısız olduğu alanlar nelerdir?” şeklinde iletilmiştir. Seçmenlerin bahse konu soruya ilişkin cevapları Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Bağımsız Adayın Üstün ve Zayıf Yönleri ile Başarılı ve Başarısız Bulunduğu Alanlar

Üstün Yönleri	<ul style="list-style-type: none">• Kriz Yönetimi• İletişim Yeteneği• Emekçinin Yanında Bulunması• Kendisini Yetiştirmiş Olması• Sosyal Etkinliklere Önem Vermesi
----------------------	---

	<ul style="list-style-type: none">• Problem Çözme• İkna Yeteneği• Sempatik Bir Tavrı Olması• Siyasi Deneyim
Zayıf Yönleri	<ul style="list-style-type: none">• Duygusal Bir Yapıda Olması• Özel Hayatı• Bürokratlarına Çok Güvenmesi• İnatçı Olması• Belediye ile İlgili Borç Söylentileri
Başarılı Olduğu Alanlar	<ul style="list-style-type: none">• İcraatlar• Söz Verdiği Projeleri Bitirmesi• Vatandaş İlişkileri• Şehirde Sanatsal Faaliyetlerin Sayısının Artması• Şehir Planlaması
Başarısız Olduğu Alanlar	<ul style="list-style-type: none">• Bürokrat Seçimi• Toplu Ulaşımında Yaşanan Sıkıntılar• Üniversite-Şehir Bütünleşmesinin Sağlanamaması• Finansal Kaynak Yaratma• Su Sorunu• CHP'den İstifa Etmesi

Tablo 7 içerisinde bağımsız adaya oy vermeyi düşünen seçmenlerin adayın rakipleri ile karşılaştırıldığında üstün ve zayıf yönleri ile beş yıllık yönetim geçmişine ait başarılı ve başarısız görülen alanlara ilişkin değerlendirmeler sunulmaktadır. Buna göre bağımsız adayın rakipleri ile karşılaştırıldığında üstün yönleri; “Kriz yönetimi, iletişim yeteneği, emekçinin yanında bulunması, kendisini yetiştirmiş olması, sosyal etkinliklere önem vermesi, problem çözme, ikna yeteneği, sempatik bir tavrı olması, siyasi deneyim” şeklinde algılanmaktadır. CHP'nin Kırklareli Belediye Başkan Adayı M. Tuna Soykan ve MHP'nin adayı Derya Bulut ile bağımsız aday Mehmet Siyam Kesimoğlu'nu karşılaştırmalı değerlendiren S 19 görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: “*Bağımsız aday MHP adayından daha olgun ve siyasi olarak çok daha derin tecrübeye sahip, CHP'nin adayı ise bizi yönetmek için çok yaşlı.*”. Bağımsız adayın zayıf olarak algılanan yönleri ise; “duygusal bir yapıda olması, özel hayatı, bürokratlarına çok güvenmesi, inatçı olması, belediye ile ilgili borç söylentileri” şeklindedir. Bağımsız adayın geçmiş beş yıllık yönetimine ilişkin başarılı görülen alanları; “icraatları, söz verdiği projeleri bitirmesi, vatandaş ile olan ilişkileri, şehirde sanatsal faaliyetlerin artması, şehir planlaması” iken, başarısız görülen alanlar ise; “bürokrat seçimi, toplu ulaşımında yaşanan sorunlar, üniversite şehir bütünleşmesinin sağlanamaması, finansal kaynak yaratma, su sorunu ve CHP'den istifa etmesi” şeklinde değerlendirilmiştir. Görüşmeler sürecinde seçmenlerin ısrarla üzerinde durdukları konuların başında, “Atatürk Evi”, “Ali Rıza Efendi Kültür Merkezi”, “Kapalı Pazar Yeri” ve “Katlı Otopark” gelmektedir. Ortaya çıkan bu tür eserlerin şehrin ekonomisine ve görünümüne önemli katkılar sunduğu dolayısı ile memnuniyet yarattığı ifade edilmiştir. Seçmenlere iletilen bu soru yoluyla seçmenlerin bağımsız adayı değerlendirirken adayın iletişim yeteneğini, siyasi deneyimini ve geçmiş dönemlere ilişkin vaat edilen projelerini hayata geçirmesini önemli olarak gördükleri, dolayısı ile ilgili hususların yerine getirilmediği durumlarda seçmenler için önemli bir siyasal fiyat bileşenin ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın yedinci sorusu Niffenegger (1989) tarafından bir siyasal fiyat bileşeni olarak tanımlanan “ulusal imaj etkileri” faktörünün yerel seçimlere uyarlanmasını içermektedir. İlgili soru seçmenlere “Kırklareli’nin bağımsız bir belediye başkanı tarafından yönetilmesi, şehrin imajı açısından nasıl bir etki yaratır?” şeklinde iletilmiştir. Görüşme sürecinde seçmenlerin tamamı ortak bir yönelim olarak böyle bir sonucun Kırklareli ilinin imajı için siyasal ve sosyal açıdan oldukça önemli ve olumlu sonuçlar yaratacağını düşünmektedir. Seçmenlerin ortak görüşü olarak böyle bir sonuç tam anlamıyla “demokrasi dersi” olacaktır. Konu ile ilgili olarak S 20 görüşünü; “Herhalde haberlere konu oluruz, şehrin adı tanınır ve Kırkkale ile karıştırılmaktan artık kurtuluruz. Kırklareli halkına baskı ve zorlama ile aday sunulmaz, ülkeye de böyle bir mesaj vermiş oluruz” şeklinde belirtmiştir. S 10 ise görüşünü şu şekilde açıklamıştır: “Nadir bir örnek olacağız, halkın fikri ve vicdanı hür olduğunu ispatlayacak. Kırklareli çantada keklik görülecek ya da kale olarak tanımlanacak bir yer değil, Ankara’ya yerelin sesinin dinlenmesi gerektiğini açıklayacaktır”. S 14 ise konuya farklı bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. “Sadece bağımsız adayın seçilmesi nedeniyle şehrimize gelebilecek bir kitle oluşacağını düşünüyorum” şeklindeki ifadesi ile bir anlamda “siyasal turizm” olgusunun da ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Elde edilen seçmen değerlendirmeleri ve seçim sonuçları ile yaşanan bölgenin cazibesinin artmasına yönelik bir inancın var olduğu ve seçmenlerin bu tür bir gelişmeden memnuniyet duyacakları algısının mevcut olduğu görülmektedir. Böylelikle Niffenegger (1989) tarafından “ulusal imaj etkileri” olarak tanımlanan siyasal fiyat bileşenin, yerel düzeyde de varlığını korumakta olduğu söylenebilmektedir. Aynı zamanda aday belirleme süreci gibi bir karar sürecinde seçmen onayının alınmaması durumunda, seçmenlerin seçim sonuçlarını etkileyebilecek karşıt duruşlara yönelebileceği görülmektedir.

Çalışmanın sekizinci sorusu bağımsız aday desteklemeyi düşünen seçmenlerin “görüşüne destek verilen bağımsız aday- görüşüne destek verilmeyen siyasi parti” ikileminde hangi yöne hareket edeceğini belirlemeye yönelik hazırlanmıştır. İlgili ifade ise çalışmada şu şekilde yer almaktadır: “Bağımsız aday, bağımsız olmak yerine görüşüne destek vermediğiniz bir siyasi partiden aday olsa yine de oy vermeyi düşünür müydünüz?”. Bu tür bir ifade seçmenlerin “ideoloji tercihi - aday tercihi - parti tercihi” arasında seçim yapmasını gerektirecek bir siyasal fiyat bileşenini ortaya çıkarmaktadır. Seçmenlerin verilen ifadeye ilişkin yanıtları Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8. Bağımsız Adayın Görüşüne Destek Verilmeyen Bir Partiden Aday Olması Durumunda Oy Tercihi

Bağımsız Aday Görüşüne Destek Verilmeyen Siyasi Partiden Aday Olursa;	f	%
Yine de Adaya Oy Veririm	5	25
Adaya Oy Vermem	15	75

Görüşmeler sürecinde bağımsız aday destekleyeceğini belirten seçmenlerin, aynı adayın görüşüne destek verilmeyen bir siyasi partiden aday olması durumunda tercihlerinin nasıl şekilleneceği sorusuna ilişkin yanıtları içeren Tablo 8 incelendiğinde; seçmenlerin %75’inin adaya oy vermeyeceğini, %25’inin ise aday desteklemeye devam edeceğini belirttiği görülmektedir. Seçmenlerin ilgili soruya yönelik cevaplarının incelenmesi sonucunda adaya oy vermeye devam edeceğini belirten seçmenlerin özellikle adaya yönelik hissettikleri güven ve hizmet odaklı düşüncelerinin etkili olduğu, adaya oy

vermeyeceğini belirten seçmenlerin ise aday-ideoloji-parti-görüş açısından paralellik göstermesi gerektiği hususunu dikkate aldıkları bulgulanmıştır. Konu ile ilgili S 20 görüşünü şu şekilde belirtmiştir: “*İdeolojim, hayat tarzım benzemiyorsa oy vermem, gerekirse oy kullanmam ancak benimsemediğim bir fikri destekleyemem*”. S 12 ise görüşünde; “*Bağımsız adayın seçilmek için bu tür gereksiz hareketlere yönelmesi hoşuma gitmez. Bağımsızlık bir gövde gösterisidir, ilkeli bir duruş gerektirir. Siyaset araç mı yoksa amaç mı?*” hususlarını vurgulamıştır. S 11 ise; “*Görüşlerime uymayan bir partinin adayını destekleyemem. Her ne kadar kişi bazlı oy versem de parti ve ideoloji faktörünü göz ardı edemem*” şeklinde görüşünü ifade etmiştir. Siyasi parti fark etmeksizin aday desteklemeye devam edeceğini belirten S 10 ise cevabında, “*Bu bir yerel seçim, önceliğim icraatlar ve başarılı bir hizmet dönemidir*” ifadesini kullanarak hizmet odaklı oy kullanma niyetinin olduğunu belirtmiştir. Elde edilen seçmen değerlendirmeleri göz önüne alındığında, seçmenlerin önemli bir çoğunluğu için doğru adayın anlamının kendisi ile “görüş/ideoloji/fikir” birliğine sahip olan kişiyi işaret ettiği görülmektedir. Bu nedenle de seçmenlerin özellikle “ideoloji/fikir/görüş/yaşam tarzı” açısından çatışma yaşayacağını düşündüğü siyasi partilerden aday olan kişilere yönelik yüksek siyasi fiyat algılamalarına sahip olduğu, dolayısı ile aday hakkında olumlu görüşlere sahip olsalar bile oy vermekten kaçınacakları görülmektedir.

Çalışmanın seçmen yönlü son sorusu bağımsız adayın seçimde alacağı oy oranına ilişkin seçmen tahminlerinin minimum ve maksimum beklenti aralıklarının belirlenmesine yöneliktir. İlgili soru çalışmada “*Sizce bağımsız aday önümüzdeki seçimlerde % kaç oy alacaktır?*” şeklinde seçmenlere iletilmiştir. Çalışmaya katılan seçmenlerin seçim sonuçlarına ilişkin beklentileri Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Bağımsız Adayın Elde Edeceği Oy Tahmini: Minimum-Maksimum % Oy Aralığı

	f	%		f	%
Minimum Oy Seviyesi			Maksimum Oy Seviyesi		
%10 ve altı	1	5	%25 ve altı	1	5
%11 - %25	3	15	%26-%40	1	5
%26 - %40	6	30	%41-%55	8	40
%40 ve üstü	10	50	%56 ve üstü	10	50

Bağımsız aday desteklemeyi düşünen seçmenlerin seçim sonuçlarına ilişkin adayın alacağını düşündükleri minimum ve maksimum oy aralıklarını gösteren Tablo 9 incelendiğinde, seçmenlerin %50’sinin bağımsız adayın minimum %40 ve üstü, %30’unun ise minimum %26-%40 aralığında oy alacağını düşündüğü görülmektedir. Seçmenlerin %15’i adayın minimum %11-%25 ve %5’i ise minimum %10 ve altında oy alacağını belirtmişlerdir. Bağımsız adayın alacağı tahmin edilen maksimum oy aralıkları incelendiğinde ise, seçmenlerin %50’sinin bağımsız adayın %56 ve üstü oy oranına ulaşacağını düşünmekte olduğu görülmektedir. Seçmenlerin %40’ı ise bağımsız adayın maksimum %41-%55 aralığında oy alabileceğini düşünmektedir. Seçmenlerin tahminleri doğrultusunda elde edilen sayısal değerlere göre minimum beklenen oy ortalaması %39,45, maksimum beklenen oy ortalaması ise %55,65 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen seçmen

tahminleri göz önüne alındığında, seçmenlerin destekledikleri adaya yönelik oldukça yüksek oy beklentisine sahip oldukları görülmektedir. Ancak böyle bir beklenti aynı zamanda seçim sonuçlarına yönelik psikolojik bir siyasal fiyat bileşenini de ortaya çıkarmaktadır. Bu tür yüksek beklenti ile seçime odaklanan seçmen kitlesinin seçimlerdeki olası başarısızlık durumunda, alternatif tercihlere yönelik bir “özdeğerlendirme süreci” yaşaması, siyasete yönelik ilginin kaybına dahi yol açabilecek olası bir siyasal fiyat bileşeni olarak görülebilmektedir.

Çalışmanın amaç kısmında açıklandığı üzere araştırmanın hedefi, siyasal fiyat olgusunu arz ve talep yönlü olmak üzere iki temel noktada açıklamaktır. Siyasal fiyatın talep yönlü (seçmen) açıklamalarının ardından sırada arz yönlü bakış açısı ile siyasal fiyata yönelik bulguların değerlendirilmesi bulunmaktadır. Siyasal fiyat olgusunun arz yönlü değerlendirilmesi Kırklareli ilinde bağımsız aday olarak seçimlere katılan Mehmet Siyam KESİMOĞLU ile gerçekleştirilen görüşme sonucu elde edilmiştir. İlgili görüşme sürecinde kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu altı sorudan oluşmaktadır. Görüşmeciye iletilen ilk soru “*Sizce seçmenler bağımsız bir adayı desteklediklerinde belirli bir siyasal risk ya da maliyet üstlenmiş olmakta mıdır?*” şeklindedir. Mehmet Siyam KESİMOĞLU (çalışmanın ilerleyen kısımlarında “KESİMOĞLU” şeklinde kullanılacaktır) ilgili soruya yönelik olarak; “*Hem aday hem de seçmen için risktir. Özellikle bağımsız aday güçlü bir siyasi partinin karşısında aday olarak bulunuyorsa seçmenler için risk daha da artmaktadır. Beni bölen olarak nitelendirmeye çalışıyorlar, ben bir bölen değilim. Demokrasi halkın gücüdür ve halkın iradesine ipotek koyulamaz. Bağımsız olarak seçime katılma kararımı halkın tepkisi sonucunda aldım. Ayrıca 40 yıllık CHP’liyim, başka bir rozet taşıyamam*” şeklinde yanıt vermiştir. Elde edilen cevap ile öncelikle seçime bağımsız olarak katılma düşüncesinin bir siyasal fiyat bileşeni olduğu görülmektedir. Bağımsız adayın üstlendiği diğer bir siyasal fiyat bileşeni; rakipleri tarafından seçmen yönlü negatif algılara yol açacak söylemlerle itham edilmesidir. İlgili negatif algı bağımsız aday için “oyları bölen” olarak gerçekleştirilen nitelirmede açıkça görülmektedir. Bağımsız aday için tanımlanması gereken üçüncü siyasal fiyat bileşeni ise geçmiş siyasi hayatında mensup olduğu siyasi partiden farklı bir parti adına seçime katılmaktır. Böylelikle aday yönlü siyasal fiyat bileşenlerini; “adaylığın türü”, “rakipler tarafından oluşturulan negatif söylemler” ve “siyasi geçmiş” şeklinde üç başlıkta ifade etmek mümkün görülmektedir.

KESİMOĞLU’na iletilen ikinci soru “*Siz hem bir siyasi partinin kurumsal kimliği ile hem de bağımsız statüde seçimlerde yarışan bir siyasetçisiniz. Her iki kampanya dönemini göz önüne aldığımızda, seçmenlerin tepkilerinde nasıl değişim sezmedesiniz?*” şeklindedir. İlgili soruya yönelik KESİMOĞLU’nun yanıtı ise şu şekildedir: “*Her ikisi de farklı temelde yürütülen kampanyadır. Siyasi parti gibi bir kurumsal yapının varlığı, belediye meclisi gibi bir gücün arkanızda olmasını sağlıyor. Ben bu yola halkın kararı ile çıktım, kampanyayı da aslında onlar yürütüyor. Her iki durum için karşılaştırdığımda seçmenlerin seçime olan ilgisi açısından bir farklılığın olduğunu söyleyebilirim*”. Görüşmenin ikinci sorusuna yönelik elde edilen bulgu ile bağımsız aday için bir siyasi partinin desteği olmaksızın yerel seçimlerde yarışmanın, belediyelerde karar organı olan “belediye meclislerine ilişkin hâkimiyetin sağlanamaması” gibi önemli bir siyasal fiyat bileşenini ortaya çıkardığı görülmektedir.

Siyasal fiyat olgusunun arz yönlü tanımlanması için oluşturulan üçüncü soru daha önce seçmenler için de ifade edilen “imaj etkisi” konusunu ele almaktadır. İlgili ifade ise çalışmada şu şekilde sunulmuştur: “*Kırklareli’nin bağımsız bir belediye başkanı tarafından yönetilmesi, şehrin imajı açısından nasıl bir etki yaratır?*”. KESİMOĞLU ilgili soruya şu

şekilde yanıt vermiştir: “*Bu seçim Türk demokrasi tarihi için işaret, siyasi partiler için de bir çıktı üretecektir. Aritmetik bir işlemin geometrik sonucunu elde edeceğiz, halk özgüveni ile seçimi kazanmanın keyfini yaşayacaktır. Kırklareli’ne şapka koyar yine de seçimi kazanırım anlayışı kesinlikle kaybedecektir. Ulusal medyada ilimiz ileri demokrasi kültürüne örnek olarak gösterilecektir. Bence bu seçimi kazanarak ulusal siyasette Siyasi Partiler Kanunu’nun değişmesinin ve siyasi partilerdeki lider hegemonyasının sonlandırılmasının gerekli olduğunu ispatlayacağız*”. Bağımsız aday olarak seçime katılan KESİMOĞLU’na göre seçimi kazanması durumunda elde ettiği başarının etkisi sadece yerel düzeyle sınırlı kalmayacak, ulusal siyasete yönelik bir takım çıkarımların da ortaya çıkmaktadır. Böylelikle ilgili seçim sürecinin bağımsız aday tarafından siyasi partilere karşı adeta bir “başkaldırı” olarak görülmekte olduğu, yerel seçim sonuçları ile seçim bölgesinin ulusal farkındalık kazanacağını düşündüğü ve seçime ilişkin elde edilecek her kazanımın aslında seçmenlerin kendi özgür iradeleriyle karar verdiği bir sürecin sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

KESİMOĞLU’na iletilen dördüncü soru seçilmesi durumunda belediye meclisi ile olan muhtemel ilişkileri üzerinedir. İlgili soru çalışmada “*Belediye Meclisi’nin çalışmalarınızda herhangi bir engel teşkil edeceğini düşünüyor musunuz? Eğer böyle bir durum ile karşılaşırsanız nasıl bir önlem almayı planlamaktasınız?*” şeklinde sorulmuştur. Belediye başkanı ve belediye meclisi arasındaki muhtemel problemlerin hem seçmenler hem de başkan için bir siyasal fiyat bileşenini ortaya çıkardığı çalışma kapsamında değerlendirilmektedir. KESİMOĞLU’nun ilgili ifadeye yönelik cevabı ise şu şekildedir: “*Anlayışlı ve uyumlu bir yapım var, seçim zamanı hasımdık şimdi hısım olduk. Artık Kırklareli için doğru bir tane. Koltuk kalıcı bizler gidiciyiz, önemli olan ilin iyiliği için ortak hareket etmeyi öğrenmektir. Ayrıca geçmiş beş yıllık yönetim sürecinde kararların %90’ına yakını oy birliği ile aldık. Bu tür problemlerin çözülmesinde karşılıklı işbirliği ve özgüven gerekli, siyaset adamı geleceği düşünür, geleceğe yatırım yapmalıyız*”. Bağımsız adayın ilgili soruya verdiği yanıt değerlendirildiğinde; belediye meclisinin yaratacağı muhtemel engeller seçmenler için olduğu kadar bağımsız aday için de önemli bir siyasal fiyat bileşenini ortaya çıkarmaktadır. Bağımsız adayın bu tür bir siyasal fiyat bileşeninin etkisini zayıflatmak için kullandığı yöntem ise, uyumlu çalışma koşullarının geliştirilmesi ve Kırklareli’nin geleceğine yatırım yapacak “ortak aklın” işlerlik kazandırılmasına yönelik çalışmaların derinleştirilmesi olarak görülmektedir.

Siyasal fiyat olgusunun arz yönlü değerlendirilmesi için oluşturulan beşinci soru “*Medyada yeterince yer aldığımızı düşünüyor musunuz?*” şeklindedir. Bağımsız bir aday için belki de en zor konu seçmenlere ulaşmada yaşanan güçlüklerdir. Özellikle de bir siyasi partinin kurumsal desteği sağlanmaksızın ilgili iletişim mecralarında yer alabilmek oldukça zorlaşmaktadır. Dolayısı ile bağımsız aday için medyada yer alma konusu siyasal fiyat kapsamında bir arz yönlü bileşen olarak değerlendirilebilmektedir. KESİMOĞLU’nun soruya yönelik yanıtı ise şu şekildedir: “*Şuan sadece kişisel diyaloglar ile iletişim çabalarını üstleniyorum ancak 1 Nisan sabahı medyanın şehrim için özel bir ilgi göstereceğine inancım tam*”. Elde edilen değerlendirme ışığında, bağımsız aday için medyada yer bulmak oldukça zor bir durumu ortaya çıkarmakta ve dolayısı ile de kampanyasının iletişim aracısını bire bir seçmen teması olarak kişisel çabası ile sürdürmektedir. Böylelikle özellikle finansal imkanlar bakımında kısıtlı bir bütçe ile seçimlere hazırlanmak, bağımsız aday için önemli bir maddi siyasal fiyat bileşenini ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmanın arz yönlü son sorusu ise bağımsız adayın seçim sonrası dönemde bağımsız kalıp kalmayacağına ilişkin görüşünün belirlenmesine ilişkindir. İlgili soru

seçmenlere de iletilmiş ve adayın geleceğine ilişkin beklentiler araştırma bulguları ile değerlendirilmiştir. Çalışmada ilgili soru ise “*Seçim sonrası dönemde bağımsız kalmaya devam etmeyi düşünüyor musunuz?*” şeklinde ifade edilmiştir. KESİMOĞLU’nun yanıtı şu şekildedir: “*Bağımsız kalmaya devam edeceğim, siyasi ahlak bunu gerektirir. Bence siyasette ahlaki ve demokratik bir gelişimin yaşanması şarttır. Bir siyasi partiye geçişim siyasi anlamda ahlaksızlık olur, bunun tek istisnası ise böyle bir konu için halka danışırım, referandum yapar sonucu ne olursa ona uygun hareket ederim*”. KESİMOĞLU’nun verdiği yanıt ile seçim sonrası dönemde nasıl ki seçmenler kendisini bağımsız bir aday olarak desteklemekte ise, aynı koşullarda yönetime devam edeceğini aksi bir hareketin adeta seçmene yönelik bir hakaret olarak değerlendirileceği ve siyasi ahlak boyutuyla da bu durumun gereksiz olduğunu düşündüğü görülmektedir. Böylelikle bağımsız bir aday için seçim sonrası dönemde bağımsız olarak yoluna devam edip etme hususu hem seçmenler hem de aday açısından siyasal fiyat bileşeni olarak değerlendirilebilmektedir.

SONUÇ

Pazarlama karması ve özelinde tüketici davranışı için önemli bir bileşen olan fiyat alt karması, geleneksel anlamının ötesinde siyasal pazar için de üzerinde önemle durulması gereken bir unsuru ortaya çıkarmaktadır. Fiyat kavramı, geleneksel pazarlama açısından tüketicilerin herhangi bir ürün ya da hizmeti elde etmesi için ödemesi gereken bedel olarak açıkça tanımlanabilirken, siyasal pazarlama açısından ise ilgili kavram, seçimlerde oy kullanan seçmenlerin oyları karşılığı yönetim hakkının devrine ilişkin psikolojik satın alma süreci olarak görülebilmektedir. İşletmeler için rekabetçi bir pazarlama aracı olan fiyat, siyasi partiler ve adaylar için de siyasal rekabetin vazgeçilmez bir parçasıdır. Seçmenlerin herhangi bir bedel ödemeksizin gerçekleştirdiği oy verme işlemi, mübadele sürecinin bir parçası olarak algılanan siyasal maliyetler kapsamında verilen bir kararı temsil etmektedir. Bu nedenle siyasal pazardaki başarı seçmenler üzerinde minimum siyasal maliyetler yolu ile rekabetten geçmektedir.

Bağımsız aday olarak seçime katılan bir kişinin ve bağımsız adaya oy verme niyetinde olan seçmenlerin algıladığı siyasal fiyat bileşenlerinin tanımlanmasına yönelik nitel bir desende hazırlanan bu çalışma, konunun hem seçmen hem de aday yönlü değerlendirmelerini elde ederek, siyasal fiyat olgusuna yönelik daha geniş bir açı yaratma amacını taşımaktadır. Çalışma sonucunda, Kırklareli il merkezinde bağımsız adaya oy kullanma yönünde tercihini şekillendiren seçmenlerin önemli bir çoğunluğunun daha önce bir bağımsız adaya yönelik oy kullanmadığı görülmüştür. Seçmenlerin bağımsız aday yönünde oy kullanırken algıladıkları siyasal fiyat bileşenlerinden ilki “seçim türü” olarak tespit edilmiştir. Bahse konu seçimin yerel seçim yerine genel seçim olması durumunda seçmenlerin aday odaklı olmaktan ziyade parti odaklı oy verme eğilimine sahip olacakları ve dolayısı ile de bağımsız adayı desteklemekten vazgeçme niyetinde oldukları sonucu elde edilmiştir. Bağımsız adaya yönelik oy kullanma sürecindeki ikinci siyasal fiyat bileşeni bağımsız adayın “siyasi partinin desteğinden mahrum kalarak seçime katılması” ve “merkezi hükümetle olan muhtemel ilişkileri” şeklinde tanımlanmıştır. Elde edilen üçüncü siyasal fiyat bileşeni ise bağımsız adayın gelecekteki konumu (gelecekteki yönetim döneminde bağımsız ya da bir siyasi parti çatısı altında yoluna devam etme) şeklindedir. Seçmenlerin algıladığı siyasal fiyat bileşenlerinin dördüncüsü, belediye meclisi ve bağımsız aday ilişkisine odaklı olarak elde edilen tespitler ile ilgilidir. Belediye meclisi ve başkan arasındaki muhtemel anlaşmazlıklar seçmenler tarafından oldukça endişe verici düşüncelerin oluşmasını sağlamaktadır. Çalışma kapsamında bulgularan beşinci siyasal

fiyat bileşeni adaylara ilişkin söz ve vaatlerin yerine getirilmesini de içeren “geçmişe yönelik değerlendirmeler” olarak tespit edilmiştir. Seçmenlerin beklentilerinin söz ve vaatlerin yerine getirilmesi olarak görülmesi durumunda, geçmişteki çalışmaları ile beğeni kazanmış adayların yeniden tercihte önemli bir tercih kriterini de elde ettiği söylenebilmektedir. Çalışmada bulgularanan altıncı siyasal fiyat bileşeni ise “yerel imaj” olarak tanımlanmıştır. İlgili husus ise, seçmenlerin bağımsız adayın seçimi kazanması durumunda yaşadıkları bölgenin sahip olacağı potansiyel imaja yönelik potansiyel beklentilerini içermektedir. Elde edilen yedinci siyasal fiyat bileşeni seçmen ile aday arasındaki “görüş/ideoloji/fikir” birliğidir. Seçmenlerin oy kullanmayı düşündüğü aday ile “fikir çatışması” yaşaması çok önemli bir siyasal maliyet ve fiyat bileşeni olarak görülmektedir. Çalışma kapsamında seçmen yönlü elde edilen son siyasal fiyat bileşeni, oy vermeyi düşündüğü bağımsız adayın seçimi kazanmasına yönelik sahip olunan yüksek beklentidir. Bu durum ise adayın seçimi kazanamaması durumunda seçmenlerin zihninde oldukça önemli hayal kırıklıklarına yol açması muhtemel bir olgu ortaya çıkarmaktadır.

Çalışma kapsamında siyasal fiyat olgusunun arz yönlü değerlendirilmesinde elde edilen ilk bileşen bağımsız adayın seçimlere “bağımsız olma fikri” ile katılmasıdır. Adayın seçimlere bağımsız olarak katılması, “adaylığın türü”, “rakipler tarafından oluşturulan negatif söylemler” (oyları bölen olarak itham edilmek) ve “siyasi geçmiş” şeklinde siyasal fiyat bileşenlerini ortaya çıkarmaktadır. Bağımsız adayın algıladığı ikinci siyasal fiyat bileşeni “belediye meclislerine ilişkin hâkimiyetin sağlanamaması” şeklinde değerlendirilmektedir. Siyasal fiyat konusunda arz yönlü olarak elde edilen üçüncü bileşen ise; adayın “medya görünürlüğü” ve “finansal kısıtlar” olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada elde edilen dördüncü ve son siyasal fiyat bileşeni bağımsız adayın seçim sonrası döneme ilişkin izleyeceği politika ile ilgilidir. Bağımsız aday tarafından bağımsızlığın bir “başkaldırı” olarak değerlendirilmesinden dolayı, seçim sonrası dönemde bağımsız olarak yoluna devam etme hususu ve aksi koşulu hem seçmenler hem de aday açısından önemli bir siyasal fiyat bileşenini ortaya çıkarmaktadır.

Siyasal fiyat olgusunun seçimlerdeki başarı için anahtar bir rol üstlenmesine karşın, siyasal pazarlama alanında çalışma gerçekleştiren araştırmacıların siyasal fiyat olgusunun açıklanmasına yönelik gerçekleştirdiği çalışmaların önemli bir çoğunluğunun kavrama ilişkin tanımlama ve sınıflandırma odaklı olduğu görülmektedir. Dolayısı ile hem seçmenlerin hem de adayların algıladığı siyasal fiyat bileşenlerine ilişkin nicel ve nitel desende planlanmış eserlerin sayısının artırılmasının alana önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Y. (2008). Yerel Siyaset-Kavramlar, *Yerel Siyaset Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. İstanbul: Okutan Yayınları, 9–14.
- Baines, P. R. & Brennan, R & Egan, J. (2003). Market Classification and Political Campaigning: Some Strategic Implications. *Journal of Political Marketing*, 2 (2), 47-65.
- Başkale, H. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi. *DEUHFED*, 9 (1), 23-28.
- Bongrad, M. (1992). *Politikada Pazarlama*. Çeviren: Fatoş Ersoy. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çınar, T. (2007). Yerel Seçimlerde Kent Büyüklüğü İle Oy Vermenin Yönü Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği 1963-1999. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62 (3), 141-165.
- Demirtaş, M.C. (2015). *Seçmen Davranışlarına Etki Eden Faktörlerin Siyasal Pazarlama Açısından Analizi: İzmir İlinde Çok Değişkenli Bir Uygulama* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kotler, P. & Sidney J. L. (1969). Broadening The Concept of Marketing. *Journal of Marketing*, 33 (1): 10-15.
- Limanlılar, M. (1991). Siyasal Pazarlama. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, 5 (29): 29-39.
- Lock, A. & Harris, P. (1996). Political Marketing- Vive La Difference!. *European Journal of Marketing*, 30 (10/11), 21-31.
- Niffenegger, P. B. (1989). Strategies For Success From Political Marketers. *The Journal of Consumer Marketing*, 6 (1): 45-51.
- Odabaşı, Y. (2008). Siyasallaşan Tüketiciliğin Demokratik Denetim Gücü. *Türkiye'de Siyasetin Dinamikleri Sempozyumu*. 4-5 Nisan 2008, Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Bolu.
- Polat, C. & Gürbüz, E. & İnal, M.E. (2004). *Hedef Seçmen*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Reid, D.M. (1988). Marketing The Political Product. *European Journal of Marketing*, 22 (9): 34-47.
- Sanbonmatsu, K. (2002). Gender Stereotypes and Vote Choice. *American Journal of Political Science*, 46 (1), 20-34.
- Tek, Ö.B. ve Özgül, E. (2013). *Modern Pazarlama İlkeleri Uygulamalı ve Yönetimsel Yaklaşım*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Torlak, Ö. (2002). Bir Politik Pazarlama Aracı Olarak Hükümet Pazarlaması. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 14 (1): 33-47.
- Ustaahmetoğlu, E. (2014). Political Marketing: The Relationship Between Agenda-Setting and Political Participation. *Innovative Marketing*, 10 (1), 32-39.
- Yılmaz, K.G. (2016). Politik Pazarlama Karmasına Kavramsal ve Güncel Bir Bakış. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 413-431.
- <http://sozluk.gov.tr/04/05/2019> tarihinde alındı.
- <https://www.kbia.org/post/talking-politics-unopposed-mid-missouri-candidates-pay-price-political-marketing#stream/05/04/2019> tarihinde alındı.
- <http://theconversation.com/democracy-is-dead-long-live-political-marketing-2666> 10/03/2019 tarihinde alındı.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf> 05/05/2019 tarihinde alındı.

Araştırma Makalesi/Research Article**The Importance and Place of Information Technology in the Changing Marketing Concept****Değişen Pazarlama Kavramında Bilgi Teknolojisinin Önemi ve Yeri***H. Mustafa PAKSOY******B. Dilek ÖZBEZEK*******Erhan KILINÇ********Abstract**

Nowadays, information is a tool that provides strategic and competitive information that supports strategic marketing decisions through accurate, valid and reliable information. This has led organizations to develop new policies and strategies in a competitive environment based on existing information technologies and the nature of economic activities has changed radically in parallel with the development process of information technologies. Many concepts such as the definition, scope and role of marketing have been affected by this change. Although the literature does not cover a long period of time, the foundations of marketing discipline, which had a past history until humanity, were influenced by changes in information technologies. The aim of this article is to present this new marketing perspective which is shaped by information technologies within the scope of innovations in marketing activities and functions based on a literature research. In this study, after briefly explaining the definition of globalization, the concepts of the development of information communication technologies and the popularization of the Internet are examined in detail and the role of the developments in information technologies on the changing marketing activities has been investigated. In the conclusion section, the place and importance of information technologies in the changing marketing approach are evaluated.

Keywords: Globalization, information technologies and marketing.

Öz

Günümüzde bilgi, stratejik pazarlama kararlarını çeşitli kaynaklar vasıtasıyla doğru, geçerli ve güvenilir bilgilerle destekleyen bir ve rakabet avantajı sağlayan bir araçtır. Bu durum örgütlerin mevcut bilgi teknolojilerine dayanan rekabetçi ortamda yeni politikalar ve stratejiler geliştirmelerine neden olmuş ve ekonomik faaliyetlerin niteliği bilgi teknolojilerinin gelişim sürecine paralel olarak radikal bir biçimde değişmiştir. Bu değişim sürecinde pazarlamanın tanımı, kapsamı ve rolü gibi birçok kavram da bu durumdan etkilenmiştir. Literatürde uzun bir

Geliş Tarihi/Received: 28.01.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 26.12.2019

* This study was presented as an oral presentation in the “International Conference on Economic and Social Studies (ICESoS`14)”

** Prof. Dr. Gaziantep University, Economics and Administrative Sciences, Gaziantep, Turkey, hmpaksoy@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-7975-1795.

*** Asst. Prof. Dr. Gaziantep University, dilekozbezek@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7176-1534.

**** Asst. Prof. Dr. Selçuk University, erhankilinc@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2065-2407.

süreyi kapsamamasına rağmen insanlık tarihine kadar eski bir geçmişi olan pazarlama disiplininin temelleri, bilgi teknolojilerindeki değişimlerden etkilenmiştir. Bu makalenin amacı, bir literatür araştırmasına dayanarak pazarlama faaliyetleri ve işlevleri alanındaki yenilikler kapsamında bilgi teknolojileri tarafından şekillendirilen bu yeni pazarlama perspektifini ortaya koymaktır. Bu çalışmada, küreselleşmenin tanımını kısaca açıkladıktan sonra, bilgi iletişim teknolojilerinin gelişimi ve internetin popülerleşmesi kavramları detaylı bir şekilde incelenmiş ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin değişen pazarlama faaliyetleri üzerindeki rolü araştırılmıştır. Sonuç bölümünde, değişen pazarlama yaklaşımında bilgi teknolojilerinin yeri ve önemi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, bilgi teknolojileri ve pazarlama.

INTRODUCTION

Marketing is defined as the activities like creating, communicating, sharing and exchanging proposals that create great value for customers, partners and society, as a set of enterprises and processes (Keelson, 2012). While marketing is a broad and complex science that includes economic and social actions, the field of application of marketing is based on an idea that is not hard to understand. This is based on the fact that marketing is based on the exchange of mutual satisfaction in the commercial sense (Grönroos, 1994). Although it has been accepted that marketing practices are as ancient as the history of mankind, it has been studied in the academic sense as a marketing science at the beginning of this century. Throughout the first three quarters of the twentieth century, when as a discipline it gained momentum and developed, the main focus was on trade and exchanges (Sheth & Parvatiyar, 1995).

Today, the world is in a process of change and restructuring. The main dynamics of this process are globalization, information society and technology. Although globalization is used as a multifaceted concept, its most fundamental idea is the increasing integration of societies and economies. The idea of the information society entered the world's agenda with the discussion of the information age and the transnational society. In this social order, knowledge; it is defined as an important force that shapes advanced economies and affects the professional structures as well as the nature of work and production. The use of information and communication technologies, becoming widespread since the end of the 20th century, is also expanding rapidly. The rapid development of information and communication technologies enables people to reach the information they want with the help of computers effortlessly. Thanks to these technologies, it is possible to transfer information from the information center anywhere in the world.

Parallel to the development of information and communication technologies, the nature of economic activities has changed radically. There has also been a number of changes in the marketing approach in parallel with the development of the consumer market, the competitive environment and technology and globalization with the increase in education and communication levels of consumers (Alabay, 2010b). Local marketing activities based on the face to face communication process of the past have undergone a major transformation process together with the globalized world. In the course of this change, many concepts have changed, including the definition, scope and role of marketing. These developments, which are composed of complex processes closely related to each other, have revealed the necessity of the societies to think and live on the world scale. The Internet, which has been seen as the communication tool of the third millennium in recent years, has created a great usage area especially in international marketing. The aim of this

article, which is based on a literature research, is to reveal the theoretical structure of the marketing thought as a process of change in terms of its historical and scientific development from the 1900s to the present and to make a review of the structural change and development that it has been exposed to. While doing so, the processes of marketing will be explained by social events and movements in the world.

GLOBALIZATION

The term “globalization”, which refers to the emergence of an international network belonging to an economic and social system, comes from English (Cuterela, 2012). Globalization is a complex concept which is defined in many different ways in the literature (Marginean & Orestean, 2012). The differences in definition are based on world views, perspectives and ideologies (Paksoy, 2012). By its very nature, globalization embraces a multitude of disciplines, society and culture. This, no doubt, allows for economic, social or political perspectives (Al-Rodhan, 2006).

Globalization is a concept that is used in many ways, but it’s most basic idea to be underlined is that it is increasingly integrating societies and economies. This integration is carried out by a wide range of actors, including civil society, labor force, enterprises, international organizations and states, national and international policies, new economic relations and new technologies (Gunter & Hoveen, 2004). Globalization or global integration includes phenomena that look different yet are closely related to each other like global integration, the dissemination and development of economic, political and social relations among countries, resolution of polarization based on ideological distinctions, better recognition of different social cultures, beliefs and expectations, and the intensification of relations among countries (Reich, 1998).

Globalization is defined as the process by which societies become increasingly aware of the fact that geographic boundaries begin to lose their importance in terms of their social, cultural and economic aspects as well as the fact that the economic activities are interconnected worldwide and become increasingly interconnected (Ture, 2009). The concept of globalization refers to social, political and economic activities that are primarily spread across borders; such that events, decisions and activities in a region of the world are considered to be noteworthy by individuals and communities in remote regions of the globe (Held and McGrew, 2008). From this point of view, globalization means, in a sense, the spread of material and spiritual values and the accumulations within the framework of these values across the world by spreading international borders. The concept of globalization is often the case that certain ideas, opinions, practices, events, technologies, institutions, etc. are globally established, or that a large part of the social life in which the national identities, economies and borders are solved on a global scale is determined by global processes and the emergence of global culture (Paksoy, 2012).

Globalization includes some specific descriptive technologies specified as computerization, miniaturization, digitalization, satellite communication, fiber optic technology and some Internet (Cuterela, 2012). It is possible to express the descriptive perspective of globalization as integration through technologies. All of these processes show that the concept of globalization symbolizes social change and that the world, society and daily life are in a process of expanding, deepening and accelerating change. The

globalization processes in economic, political and cultural fields both expand and shrink the world (Bayrac, 2003).

DEVELOPMENT OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND OF INTERNET BECOMING WIDESPREAD

Societal Change

In the literature, it seems that the concept of change defined by loading different meanings. While Toffler (1981) expresses as consisting the number of events in specific time interval, Blake and Jarvenpaa (1991) describe change as turning into from a given situation to another case of planned or unplanned system in a parallel description (Saylı & Tufekci, 2008). Changes constitute a fundamental and indispensable characteristic of each structure. Change that is social and cultural has inherent in everything. This social and cultural phenomenon exposes could never remain static (Ince, 2005).

Since the existence of human race, the world has witnessed continuous social changes. Until today, called information age is required to take a look at the history of civilization (Bayrac, 2003; Celme & Isevi, 2002). When examined by means of history of world, mankind —until recent years— had various phases beginning as “primitive societies” lived on respectively, nature and hunting behind agriculture-based “farming community” moving on using steam power in the industry during “commercial- industrial society” as its specific characteristics carrying different social stages in each phase. Classical structure of the society has rapidly changed leaving its place to an information society. Nowadays “information society” is called as “beyond industrial society” after the information became a resource to the fore with the introduction and source processing and used for managing the technological advances (Bensghir, 1996).

Alvin Toffler, a famous future scientist, explains social change in his “Third Wave” (Kocabas, 2005) by analogy with the successive waves (Wan, 2012). Alvin Toffler explains the economy and society at three levels, which he calls “waves.” Each of these three waves has its own characteristics (Haller, 2011). Stating that there observed two major waves in human history, the first of which is synonymous with pre-industrial agriculture and hunter societies, Toffler explains the second wave with the social practice and ways of thinking in which narrow conception of industry is overcome. According to him, we are on the threshold of the Third wave. “The belief by Toffler that Third Wave societies will be based on transnational corporations, but also on widely decentralized socio-economic institutions will show that capitalist practices will continue” (Nair, 2009: 231).

Considered to have started with the invention of the plow, the nomadic life of humanity is settled now; therefore the market is limited to production areas and nearby villages Agricultural Society, is the first step. The second stage is the industrial society, starting with the invention of the steam machine, that led to mass production making specialization important under the influence of economic, social and cultural areas of the French enlightenment and anywhere physically accessible comes to the fore as a market within that modernization process. The third stage is the information society beginning with the development of the first digital computers, putting information and qualified human resources and the market in the center of the digital communication network that can be accessed from all over the world (Tascı, 2007).

Development of Information Society and Information Communication Technologies

The concept of knowledge comes from Latin “informato”, meaning “forming”, “markup” and is used to mean “notification”. Knowledge is the product of human curiosity. Information in general is defined as “intellectual property” or “learned thing” obtained through thinking, judgment, reasoning, reading, observation and experiment (Balay, 2004; Pamukoğlu and Ocak, 2007). Production, processing and sale of knowledge are the fastest growing industries in the world. Although the information is of high cost during the first production, the reuse of it offers a lower cost. Therefore, information spreads faster than the labor, the goods and services and money. Speed of dissemination of information creates a limitless society, as well as businesses, due to equal opportunities in access to information, paved the way for the firms entering into the system of competitiveness. Accordingly, information is of great importance and changing people's lives, while creating new paradigms. Thus, the most important element in the information society is information itself (Yucel, 1997; Cop and Bekmezci, 2008). In the last decade of the 20th century, the rapid development of information and communication technologies is the most significant characteristic of the important development in the history of civilization (Alabay, 2010a).

The concept of the information society, shaped with the developments in information technology, differs from the industrial society in all aspects and has emerged as a new type of society. Many concepts have been proposed to identify the new society that is replacing the industrial society. These can be listed as posteconomy society, postindustrial society, information society, etc. (Sahin and Temizel, 2007). Whichever is used, in reality, we are witnessing a new era of social transformation which is to be highlighted. Transformation, in fact, is related to the industrial societies. These societies, have been evolving into a new kind of society which is called “Information society” (Goker, 2001).

In this context, that social structure emerged in 21st century, even if it has been labeled by different names by scientists, has a common point to be agreed on by all of them. Information and communication technologies which have marked this century have initiated a transformation into a new social and industrial society and have created “information society” (Kaypak, 2011). The information society is defined as a society that allows people to access various kinds of information easily, to convert them into knowledge and, to have a self development (Kocacık, 2003). Phase of information society, is the phase that comes after industrial society (Sarigoz, 2012).

Drucker (1995) stated that the age in which we live is a transition age in all areas. Information and communication technologies can provide extremely economic and social benefits. New technologies help to increase the efficiency of the economy, to create new business opportunities, to disseminate technical developments and ideas more easily and to establish simultaneous communication among people and institutions in different countries and regions (Alabay, 2010a). Information society has been a stage within the growing use of information technologies in the 1950s and 1960s, in developed countries such as America, Japan, and Western European countries (Selvi, 2012; Sarigoz, 2012; Yuksek, 2013).

One the most important technological developments of the world we live in, is the advance in information technology. Developments in information technology suggest co-ordination based “common knowledge” or, in a way, identification of common human labor and creating theories with a contemporary approach. Opportunities on behalf of common

knowledge that are offered especially by computers or internet technology, and communication are very important. These developments make human life easier. In addition, faster usage of information leads acceleration of scientific developments (Aksoy and Akdemir, 2009). In this context when the concept of information technology is analyzed, it is seen that by this concept, it is intended to mean all the tools like computers, data collection tools, network and communication tools which are used to provide information to organizations and fast-developing applications (Akolas, 2004).

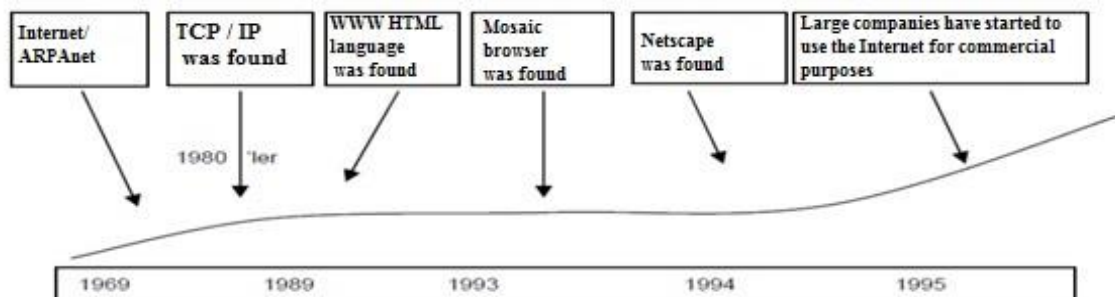
Communication technologies have a much longer history than computer technology. It did not have such long time to understand that electric is the ideal tool for transmitting the information. Using electric in telecommunication has a history of 150 years. This process has been an important step in the field of communications in every twenty years: Telegraph towards 1850, the phone between 1850 and 1880, communication with electromagnetic waves towards 1900, television technology between 1950 and 1960 have been developed, finally, since 1970, new media technologies have been in use until our time (Seker, 2005).

In this way, with the development of information technologies business, management, and consumption activities which are necessary for the execution of setup data has increased. International companies that are operating in international sectors using information and communication technologies simply had the competitive advantage (Kevuk, 2006). These developments increased effectiveness by making the flow of information of all kinds for the production acceleration besides the advantages in the use of time and space, and efficiency in production. Thus, in the information society it is obvious that the technological infrastructure consists of mostly communication equipments (Erkan, 1998).

Internet

Internet consists of a computer network that enables millions of computers worldwide to communicate with each other through fiber-optic cables, telecommunications satellites and ordinary telephone lines (Seker, 2005:380). All kinds of data transferred to the computer in this network can be used by almost everyone and users have unlimited possibilities. Internet is an open-ended, wide-area network system, and it is an umbrella term used for information and communication technology lines that provide communication potential (Yaman and Erdogan, 2007: 238).

Figure 1. Development Process of Internet

Source: Ince, 1999

Internet began with the initiative of President Dwight D. Eisenhower, who saw the ARPA (Advanced Research Projects Agency) project as a need in the United States in 1957 to provide America's computer network and communications infrastructure. This computer network and communication were mainly used by major organizations such as the army and the government. In 1969, the first steps of the Internet were laid with the ARPANET (Advanced Research Projects Authority Net) system, which was created by the United States Department of Defense ARPA unit. The first link within the ARPANET was held in 1969 with four centers in the University of California at Los Angeles, the Stanford Research Institute, the University of Utah and the University of California at Santa Barbara. The first form of the Internet came up with inter-computer connections. With this project, the aim of the scientists connecting the computers in California (3) and the state of Utah (1) was to communicate and exchange information among military bases in different places (Leiner, et al., 1997; Leiner, et al., 2009). At the International Computer Communication Conference held in October 1972, ARPANET merged with the NCP (Network Control Program). Electronic mail (e-mail) was introduced in the same year. In 1980, ARPANET was divided into the Military Computer Network of the US Department of Defense; "Military Net" and NSFNET (National Science Foundation NETwork), which was used to support education and research. On January 1, 1983, the Transmission Control Protocol entered into force under ARPANET. TCP/IP is the main chain of the internet network that exists today. TCP / IP has been developed and used as a common language that enables different computers and networks on the Internet to communicate with each other in a healthy way. In 1987, NSFNET announced that it would operate a strong backbone called NSFNET MERIT over seven regional points with it's Internet structuring planning. American giant computer firm IBM and American giant communications firm MCI later joined this operation. Internet was used as text-based until 1989. In 1989, the world has faced the most important development to date on the Internet. A World Wide Web-WWW, a hypertext based information system project that will enable scientists from all over the world to work in coordination with each other, was proposed by a scientist called Tim Barners-Lee. The accepted project began to develop rapidly, and in 1990, the first browser-only browsers were developed and the process of privatizing the Internet backbone was started with the Advanced Network Services generated for NSF-NET operation. In the first half of the 1990s, Internet was commercialized with software developed one after the other and the other elements complementing it introduced to the market (Yannis and Albertos, 2009; Frischmann, 2001) and it became a means of communication for at least 20 million people (in fact estimated at 30 million) in 135 countries on subjects such as education, sales, health information, etc. (Dehkordi, et al., 2012).

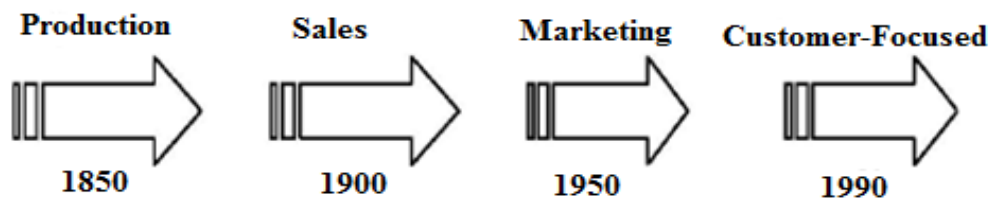
CHANGING ROLE OF MARKETING

Course of Marketing from Historical Perspective to the Future

Marketing practices are thought to have been since ancient times. However, it can be said that marketing ideas became an academic discipline in the 20th century (Shaw and Jones, 2009). The emergence of marketing can be called as old as human history. In course of time mankind has supplied to the market more than their needs and in this way there has been a significant supply-demand balance even in periods where there is no money in usage. In primitive societies, marketing didn't make any sense because everybody supplied their own necessities. Over time, the interdependence of people has increased and then the

necessity of intercommunal cooperation and specialization in production emerged. This dependence generated the exchange as the most primitive form of trade. In the exchange payments were made with commodities, no-cash. Through the following ages, to create changing the balance of supply-demand along with rapidly increasing population and developing industrialization, a new system was considered necessary on behalf of ensuring the balance of market (Kececi, 2011; Altunışık et al., 2001). Implementations of marketing (Shape: 2) was adopted respectively manufacturing, product, selling and customer-oriented approaches from past to present. In present, ensuring satisfaction of customers will not be enough but also protecting of the welfare of society has emerged as a necessity (İlter and Bayraktaroglu, 2007).

Figure 2. Evolution of marketing

Source: Alabay, 2010b.

It has shown that the development of marketing was considered as four main periods in the process of between 1850 and 1990 and the last one was expressed as “Customer-Oriented Marketing Perception”. Owing to effects of some factors, like technological developments, qualitative and quantitative developments in the form of competition and changes in customer expectations, marketing approach has been moved from product-oriented approach to customer-oriented approach (Ilban et al., 2009). Using marketing as an academic term comes across to the year 1897 (Erdogan et al., 2011). Providing that it starts at 1900’s, including the first twenty years of the discovery process of the marketing opinion has been started by academicians who are still working at the University of Wisconsin. In these periods, considering of marketing as a subset of the economics has played an important role in emergence of the marketing as a distinct discipline and economists are interested in distribution of manufactured products (mostly agricultural products) (Paylan & Torlak, 2000).

Marketing is basically an exchange process based upon supplying people's necessities and wishes. Each of two or more parties in order to supply his/her own necessity, while they give some valuable things (good, service or opinion) to other side, they win other important things (money, account receivable or credit) (Emgin & Sungu, 2004). As a science, marketing gained momentum during the first three quarters of the 20th century; the main focus was on trading and exchange (Sheth & Parvatiyar, 1995). If it is necessary to consider the period of the marketing until 1950 as a period that was formed historical and implementational background of the marketing, it is possible to see the following period as a turning point and breakpoint (Paylan & Torlak, 2009).

In the 1960s, some criticism was started to make about the marketing implementations after the welfare of society was emerged as a rising value. There upon Philip Kotler (1972) has made two contributions to the field of marketing in response to

this criticism. The first, he proposed to use of marketing methods for “non-profit organizations” as well. Thus, the concept of “social marketing” has been propounded expressing that social opinions and events could be marketed. It is known that the marketing was used in the field of public health and political marketing by non-profit organizations long ago but this term became widespread with contributions of Kotler and Zaltman (1971) into the field. Kotler, who defended to add social perspective to the marketing in response to some criticism about implematations of the marketing should be more ethical, made one more contribution to field of marketing as he developed term of marketing (1972) (İlter & Bayraktaroglu, 2007).

Kotler, who put forward those two opinions, laid a foundation of the marketing. American Marketing Association, which wants to develop marketing as both a science and an implementation area and contributes to this field with its publications, redefined the marketing expanding its content in 1985 (Emgin & Sungu, 2004). According to this definition made by American Marketing Association, “marketing” is a process of planning and implementation of creating, pricing, distributing and promotion efforts of products, services and opinions with the aim of providing exchange suitable for aims of individuals and organizations (Terkan, 2011).

General Factors of the Change in Marketing

As it is known, marketing began to flourish in the societies that produce more than the requirements. Again, as it is well known, marketing followed a series of marketing focused understandings from “production-marketing”, “marketing-product” and “marketing and sales” to an understanding of market focused marketing (Susar & Narin, 2012). Despite many different factors that influence changing of marketing, in general it is possible to collect those factors under three main headings. These can be listed as (Kececi, 2011);

- Globalization
- Increase in consumer’s level of education and communication.
- Technological developments and the expansion of Internet,

During the radical change, coming with the globalization period, the industrial society is entirely leaving its place to information society. In the information society, based on different paradigms, factory and material production is losing its value as the key feature of quality of the society and, instead, the production of knowledge as an important symbolic element is gaining importance. In like manner, the capital playing a strategic role in industrial society leaves its place to information; the raw materials and labor which has an important place in production also increasingly lose importance (Bayrac, 2003).

Growing rapidly in the production and communication technologies, focusing on customer, new management understanding, and the social, political and cultural changes is emerged as features shaping the competitive environment in information age and giving course to the competitive environment (Cop ve Bekmezci, 2008). Globalization is not only a change in terms of the production and management of businesses, but also has led to new insights in the field of marketing (Karacor, 2007). In the globalized world is shown rapidly changes and developments in communications technology. With advances in the field of communication is growing in volume of the information available to the public every day and as a result of this growth, interaction among people is increasing (Karacor, 2007).

This phase which is expressed as the information era has uncovered intense competitive global markets along with the consumer groups who know what they want,

who have very good use of communication networks, and come with complex demands. Those consumers, who are equipped with information technology, have forced global markets and businesses of this era to change in a way that requires (Topcu et al., 2007). With the increasing use of computer technology and the Internet, especially advances and getting cheaper of information technologies in business offer the opportunities on a global level to the companies (Alabay, 2010a). From this aspect, improvements especially in the field of computer, telecommunication, information and transportation enabled companies to offer value to their customers with new expansions in the marketing. So that enterprises, which have to get organized according to customer expectations, could make an interaction with their customers as creating much more values by technologies in digital era (Pirtini, 2009).

In the information society that individual customer orientation is important, all the dynamics of economy is affected owing to these variations. Those dynamics in economy started to improve new production and marketing plans towards individual customer demands. Market dynamics starts to give a direction to its activities with holistic understanding of the marketing, combines marketing tactics and strategies of production and marketing, can be responded qualifications and demands of target consumer group as benefits from the components of market dynamics information economy (Topcu vd., 2007).

The New Marketing Perspective Shaped by Information Technologies

The development of Internet technology and communication has changed the direction of activities of businesses, they have more adapted on this electronic environment day by day. Internet technologies have affected companies in many different areas. One of the most important of these effects was observed in marketing activities and marketing concept and operation has been adapted to the Internet environment (Kocoglu & Ozcan, 2010). In recent years, showing a very rapid development, information technology has been significantly rocked in current marketing balance in all industries around the world (Birkan, 1998). Accordingly, geographical boundaries disappeared; markets where buyers and sellers meet gained a different dimension (Elibol & Kesici, 2010). International marketing activities over the Internet has been exploded and has emerged accompanying global information network. The Internet has fundamentally provided a different environment for international marketing and it has required different and permanent strategic approaches (Tan et al., 2004).

Internet marketing is a strategical process related to placing, promotion, and pricing the products in the “target markets”. The characteristics of the Internet and benefits can be described as a revolution in the world of marketing. In the context of internet marketing when compared to the benefits, it seems to be a very suitable environment for promotion that have accrued unchanging element of the marketing mix (Karaca, 2012). Internet allows companies to work for the needs of their customers with less cost. Companies have opportunity to make direct connect between production-supply chain and both the partners and the end user. Thus, they can both create a wide customer data base and provide reliable feedback (Tan et al., 2004). With emerge of new Internet company structure and marketing concept, the sales of consumer-focused companies has brought a new dimension to international trade. The Internet economy is especially undergoing marketplace or market changes. In the traditional market methods lead to a transformation in the business relationship shifting in electronic plane what we call a virtual plane sales and purchases of style, created by means of objective (Altınok et al., 2003).

Nowadays, businesses have become very important as a result of the facts like virtual marketing, information age and globalization. Unlike traditional marketing process, virtual marketing has a structure which has a different feature (Yurdakul & Kiracı, 2008). Namely, it is possible to say that Four P's of Marketing have changed by information and communication technologies. With the aid of interactive media, the product can be designed to suit the needs and appeal of customers, while its stage of design. Personalized pricing and dynamic pricing can be seen "online" pricing systems. At the distribution stage, organization through managing the supply chain online and integrating channels etc. has the ability to meet with the customer "at the right time and place" product for customer. Four P's of marketing, the "Promotion" also has become integrated marketing communication in a virtual environment (Aytekin, 2007). The main reasons for this change are rapidly changing conditions in the creation of marketing activities in electronic environment and of external factors being more dynamic in the virtual marketing environment (Yurdakul & Kiracı, 2008).

Existing marketing and sales practices and theory, sales force automation tools, database marketing, relational marketing, network marketing, electronic commerce systems and Internet, including the adoption of new technology tools and marketing concepts are undergoing unprecedented transformations (Avlonitis and Karayanni, 2000). With the rapid advancement of electronic communication and adoption of the Internet in marketing practices, traditional marketing methods have changed dramatically. Being a huge global network connecting millions of computers around the world, Internet is considered as a new marketing tool with the potential to radically change the way companies do business with their customers (Yannis & Albertos, 2009).

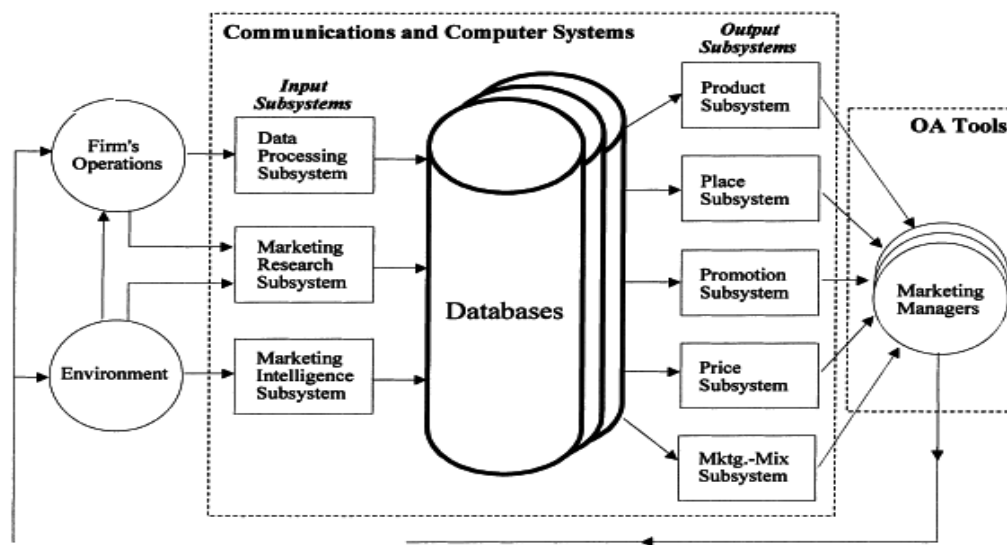
As a result of the information revolution in the information age, business managers have taken into consideration issues such as the globalization of markets, the change in industry structure, constantly changing customer needs, rising customer expectations as important issues. This also caused a change of business management and customer understanding and has made them more customer focused (Cop & Bekmezci, 2008). Nowadays, the need for marketing research and information gathering and the importance of strategic marketing planning are rapidly increasing with the popularization of the concept of marketing, and the strategic planning (Karayormuk & Koseoglu, 2005).

Marketing is accepted as the first functional area that adopts the concept of management information system (MIS) and adapted to the needs of its managers. In 1966, Philip Kotler used the term "Marketing Neural Center" and described how to create a separate section for computer resources based on supporting a company's marketing activities. The marketing management information system was conceptualized by a number of academics in the field of marketing, which developed conceptual models of marketing information systems (later, abbreviation MKIS) to illustrate system components and their use (Li, et al., 2001).

In this context, in today's economy, marketing information systems are of great importance for businesses (Karayormuk & Koseoglu, 2005). Market information is quite extensive to cover all the technical and economic information on marketing system. This information consists of producers' income and investments, production, distribution factors, climate factors, productivity, stocks and market, a variety of prices and quality or the quantity consumed in a variety of income levels and etc., the statistics revealing consumer behaviors and demands and price fluctuations (Fidan, 2009).

Marketing is defined as the activity, set of institutions, and processes for creating, communicating, delivering, and exchanging offerings that have value for customers, clients, partners, and society at large (Keelson, 2012). Marketing Information System (Figure: 3) reflects the transformation of data entries into information outputs, control unit of marketing management and feedback mechanism by using outputs to make changes in the operations and environments of firms. Marketers who draw attention with their ground studies formed by theoretical models prefer to apply advanced computer technology to model components. This advanced computer has been used in both input subsystems and output subsystems and in advanced applications such as mathematical modeling, knowledge bases and artificial intelligence (Li, et al., 2001).

Figure 3. The Framework of a Marketing Information System

Source: Li et al ., 2001.

According to the Marketing Information System model in Figure 4, there are three sub-systems that provide data collection and data entry: data processing, marketing research, and marketing intelligence. The computing subsystem is the accounting information system of the enterprise and digitizes all kinds of input of the enterprise. The marketing research subsystem is usually a system of customer surveys that collects data on specific issues. The marketing intelligence subsystem provides data on external environmental issues, such as the environment, competitors and government agencies. This data is then collected in databases. In the database, data is transmitted to the Marketing Information System outlet to be converted into information. There are five subsystems in the Marketing Information System model that provide information output from databases which are product, place, promotion, price and marketing mix. Four of the output subsystems express the classical marketing mix; fifth refers to the ability to integrate marketing P's into marketing strategy. The data in the database are transmitted to marketing managers by means of five output subsystems (Li, et al., 2001:312-315).

The concept of marketing information system has been seen to occur as a technique to apply specific marketing decisions on time to process new information technology in the

1960s (Karayormuk and Koseoglu, 2005). Decision time of managers becomes a bit more complicated in the business world, where the customer becomes the boss and obtaining information getting more difficult day by day. Marketing managers are required to take the right decisions as soon as possible for business continuity. In this context, Marketing information system consists of the infrastructure of integrated marketing which is necessary for managers while deciding (Fidan, 2009). Ideally a marketing information system creates regular reports, makes repeated studies, updates information combining old and new data, determines emerging trends and can analyze the data using mathematical models representing the real world (Tek & Dalkılıç, 2010).

CONCLUSION

We can affirm that concept of marketing in the academic literature started to be discussed through the end of the 20th century and the concept has been coming to existence since the first days of mankind till today. It seems that the history of marketing is as old as humanity in the studies of history of marketing concept. Actually, although it is an ambitious statement to express that the marketing has an adventure, which follows the same way with social life it is possible to assert the statement having supported by some researches.

As a result of the study, many concepts, including the definition, scope and role of information technology and technology tools and marketing, are developing in parallel. Information technologies have brought some benefits to the phase of processing information together with the effect of the change in the nature of enterprise activities. In terms of the production, distribution and service that organizations gain competitive advantage and, on the basis of all activities of the organization, information technologies are used in inter-organizational relations and internal communication. Thanks to information technology, enterprises can access information about customers in a faster way. In today's competitive environment, information-oriented enterprises can survive. Businesses reach their information about their customers in databases in a short time and they can easily identify the needs of their customers and find the necessary solutions.

Information technologies have brought some easiness to processing of information with its effects on changing the nature of business activities. Information technology is used on the basis of all activities of the organization, inter-organizational relationships and in communication within the organization where they provide to gains competitive advantage of manufacturing, in terms of the services and distribution. Companies reach information about customers more quickly through information technology. Businesses which focus on information can survive in today's competitive environment. Businesses reach the information about customers located in their database and find necessary solution by identifying the needs of customers easily in a short time.

REFERENCES

- Akolas, A. D. (2004). Bilişim Sistemleri ve Bilişim Teknolojisinin Küreselleşme Olgusu ve Girişimcilik Üzerine Yansımaları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 29-43.

- Aksoy, A. & Akdemir, B. (2009). Yöneticilerin Kişisel Özelliklerindeki Farklılıkların Bilgi İşlem Teknolojilerinden (Bit) Faydalanmalarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 189-208.
- Alabay, M. N. (2010a). Role and Importance of CRM in Global Competitive Environment. *2nd International Symposium on Sustainable Development*, June 8-9 2010, Sarajevo, 412-421.
- Alabay, N. M. (2010b). Geleneksel Pazarlamadan Yeni Pazarlama Yaklaşımlarına Geçiş Süreci, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2) 213-235.
- Al-Rodhan, N. R. F. (2006). *Definitions of Globalization: A Comprehensive Overview and a Proposed Definition*. Program on the Geopolitical Implications of Globalization and Transnational Security, CH-1211 Geneva 1, 1-21. Available Online at <http://www.sustainablehistory.com/articles/definitions-of-globalization.pdf>.
- Altınok, S. Sugözü, İ. H. ve Çetinkaya, M. (2003). Geleneksel Ticaretten Yeni Ekonomiye Elektronik Ticaretin Temel Ekonomik Etkileri, INET-TR 2003 IX. *Türkiye’de İnternet Konferansı* 11-13 Aralık 2003 Askeri Müze/Harbiye Kültür Sitesi, İstanbul. Available Online at <http://inet-tr.org.tr/inetconf9/bildiri/89.pdf>.
- Altunısık R. Özdemir S. & Torlak O. (2001). *Modern Pazarlama*, Sakarya: Değişim Yayınları.
- Anameric, H. & Rukanci, F. (2004). Bilgi Toplumu ve Toplumun Bilgilenmesinde Kütüphanelerin Rolü. *Kütüphaneciliğin Destanı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 21-24 October 2004, 330-338.
- Avlonitis G. J. & Karayanni D. A. (2000). The Impact of Internet Use on Business-to-Business Marketing Examples from American and European Companies. *Industrial Marketing Management*, 29, 441-459.
- Aytekin, N. (2007). Bilgi İletişim Teknolojileri ve Örgütsel İletişim. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, 28, 7-18 Available Online at <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/iletisim/article/view/12288/11532>.
- Balay, R. (2004). Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 61-82.
- Bayrac, H. N. (2003). Yeni Ekonominin Toplumsal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutları. *Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1) 41-62.
- Bensghir, T. K. (1996). *Bilgi Teknolojileri ve Örgütsel Değişim*. Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, TODAİE Yayın No: 274, Ankara.
- Celme, B. & Isevi A. S. (2002). Bilgi Çağında Yeni Hazine: Entelektüel Sermayeye Rekabeti Yakalamak, I. UNAK (Üniversitesi ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği) Konferansı, 10-12 Ekim 2002, Samsun, 1-16.
- Cop, R. ve Bekmezci, M. (2008). Değer Temelli Pazarlama Anlayışında Balanced Scorecard’ın Stratejik Önemi. *I.U. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39, 247-266.

- Cuterela, S. (2012). Globalization: Definition, Processes and Concepts, *Revista Română de Statistică*, Supliment Trim, 4, 137-146. Available Online at http://www.revistadestatistica.ro/suplimente/2012/4/srrs4_2012a22.pdf.
- Dehkordi, G. J., Rezvani, S., Salehi, M., Eghtebasi, S., And Abadi, A. H. (2012). A Conceptual Analysis of The Key Success of Business in Terms of Internet Marketing. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(1), Available Online at <http://journal-archieives18.webs.com/811-816.pdf>.
- Elibol, H. & Kesici, B. (2010). Çağdaş İşletmecilik Açısından Elektronik Ticaret. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 303-329.
- Emgin, Ö. & Sungu, A. (2004). Pazarlama Kavramı İçerisinde Tutundurma Fonksiyonu. *Mevzuat Dergisi*, 7 (78), Available Online at <http://www.mevzuatdergisi.com/2004/06a/02.htm>.
- Erdogan, Z. B., Tiltay, A. M., Kımzan, H. S. (2011). Pazarlama Teorisi'nin Felsefi Temelleri: Değişim mi, İlişki mi? *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 3(1) 1-27.
- Erkan, H. (1998). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fidan, H. (2009). Pazarlama Bilgi Sistemi (PBS) ve Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS)'nin Pazarlamada Kullanımı, *Journal of Yasar University*, 4(14), 2151-2171.
- Frischmann, B (2001). Privatization and Commercialization of the Internet Infrastructure: Rethinking Market Intervention into Government and Government Intervention into the Market, 2 *Columbia Science and Technology Law Review*, 1, 1-70, Available Online at <http://www.stl.org/html/volume2/frischmann.pdf>.
- Gilley, A., Gilley J. W., & Mcmillan H. S.(2009). Organizational Change: Motivation, Communication, and Leadership Effectiveness, International Society for Performance Improvement Published online in Wiley InterScience, (www.interscience.wiley.com) DOI: 10.1002/piq.20039, 75-94.
- Gökçer, A. (2001). Bilim ve Teknoloji Politikalarına Giriş İçin 'Enformasyon Toplumu' Üzerine Kavramsal Bir Yaklaşım Denemesi. *Mülkiyet Dergisi*, Eylül-Ekim 2001, XXV, 230, 1-24.
- Grönroos, C. (2004), The Relationship Marketing Process: Communication, Interaction, Dialogue, Value. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 19(2), 99–113.
- Gunter, B. G. & Hoeven, R. V. D. (2004). The Social Dimension of Globalization: A Review of The Literature, *International Labour Review*, 24, 7-43. Available Online at <http://www.ilo.org/public/english/revue/download/pdf/gunter.pdf>.
- Haller, A. P. (2011). Alvin Toffler and The Economico-Social Evolution, *Lucrări științifice* - 54 (1), 222-226. Available Online at [http://www.revagrois.ro/PDF/2011/paper/2011-54\(1\)-45-en.pdf](http://www.revagrois.ro/PDF/2011/paper/2011-54(1)-45-en.pdf).
- Held, D. & McGrew, A. (2008), *Küresel Dönüşümler*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
<http://ccrg.soe.ucsc.edu/CMPE252A/FALL2012/PAPERS/history1.pdf>

- Intriligator, M. D. (2003). Globalization of The World Economy: Potential Benefits and Costs and A Net Assessment. Senior Fellow, Milken Institute Professor of Economics, Political Science, and Policy Studies University of California, Los Angeles, 33, 1-21. Available Online at http://www.milkeninstitute.org/pdf/globalization_pb.pdf.
- İlban, M. O., Dogdubay, M. & Gürsoy, H. (2009). Otel İşletmelerinde İlişkisel Pazarlama Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 117-144.
- İlter, B. & Bayraktaroglu, G. (2007). Kar Amacı Gutmeyen Sosyal İçerikli Pazarlama Uygulamaları: Sosyal Pazarlama. *Erciyes Üniversitesi IIBF Dergisi*, 28, 49-64.
- İnce, M. (1999). *Elektronik Ticaret: Gelişme Yolundaki Ülkeler İçin İmanlar ve Politikalar*. Ankara: DPT Yayınları, Available Online at <http://fixedreference.org/en/20040424/wikipedia/Internet>.
- İnce, M. (2005), Değişim Olgusu ve Örgütlerde İhsan Kaynakları Yönetiminin Değişen Fonksiyonları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 319-339.
- Karaca, S. (2012). İnternette Pazarlama ve Urun Karar Stratejileri. *Çukurova Üniversitesi IIBF. Dergisi*, 16(1), 37-51.
- Karacor, S. (2007). İnternetin Uluslararası Pazarlamada Kültürel Farklılıkları Asmada Rolü ve Etkisi. Konya'daki İhracatçı Firmalar Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk İletişim*, 4(4), 194-202.
- Karayormuk, K. & Köseoğlu, M. A. (2005). Pazarlama Bilgi Sistemi ve Bir Kamu Kuruluşu Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, VII(2), 103-121.
- Kaypak, S. (2011). Bilgi Toplumu Olma Yolunda Kentsel Değişim ve Bilgi Kentleri. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 6(1), 117-130.
- Keçeci, T. (2011). Sosyal Medyada Var Olmanın KOBİ'lere Olan Etkisi ve Kobi'ler İçin Sosyal Medyada Etkin Tutunma Stratejileri. 7. *KOBİ'ler ve Verimlilik Kongresi*, 1-9.
- Keelson, S. A. (2012). The Evolution of the Marketing Concepts: Theoretically Different Roads Leading to Practically Same Destination! *Online Journal of Social Sciences Research*, 1 (2), 35-41; Available Online at <http://www.onlineresearchjournals.org/JSS>.
- Kevuk, S. (2006). Bilgi Ekonomisi. *Journal of Yasar University*, 1(4), 319-350. Available Online at http://journal.yasar.edu.tr/wp-content/uploads/2011/07/no4_vol1_03_kevuk.pdf.
- Kocabaş, F. (2005). Değişime Uyum Surecinde İCJ ve Dış Örgütsel İletişim Cabalarının Entegrasyonu Gerekliliği. *Manas University, Journal of Social Sciences*, 13, 247-257.
- Kocacık, F. (2003). Bilgi Toplumu ve Türkiye. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1),1-10.
- Koçak, H. (2011). Kablosuz İletişim ve İnternet Teknolojilerindeki Yeniliklerin Toplumsal Yasama Katkıları. *TSA*, 15 (3), 37-48.

- Koçoğlu D. & Özcan, S. O. (2010). İşletmelerin İnternet Pazarlama Faaliyetleri Doğal Taş ve Mermer Sanayinde Bir Araştırma, İnternet Uygulamaları ve Yönetimi. *IUYD*, 1, 23-37. Available Online at http://iuyd.pau.edu.tr/index.php/iuyd/article/viewFile/5/pdf_12.
- Leiner, B. M., Cerf, V. G., Clark, D. D., Kahn, R. E., Kleinrock, L., Lynch, D. C., ... Wolff, S. (1997a). The Past and Future History of the İnternet, *Communications of the ACM* 40(2), 102-108.
- Leiner, B. M., Cerf, V. G., Clark, D. D., Kahn, R. E., Kleinrock, L., Lynch, D. C., ... Wolff, S. (2009b). A Brief History of the İnternet. *ACM SIGCOMM Computer Communication Review*, 39, 22-31. Available Online at <http://www.sigcomm.org/sites/default/files/ccr/papers/2009/October/1629607-1629613.pdf>.
- Li, E. Y., Mcleod, R. J. & Rogers, J. C. (2001). Marketing Information Systems in Fortune 500 Companies: A Longitudinal Analysis of 1980, 1990 and 2000, *Information and Management*, 311.
- Lusch, R. F. (2007). Marketing's Evolving Identity: Defining Our Future. *Journal of Public Policy & Marketing*, 26(2):261-68 Available Online at http://www.sdlogic.net/Redefining_Marketing.pdf.
- Marginean, S. C., & Orestean, R. (2012). Multiple Definitions: A Key Issue In The Debate On Globalization. *Academica Science Journal, Economica Series*, 1(1), 29-34. Available Online at <http://academica.udcantemir.ro/wp-content/uploads/article/economica/e1/E1A4.pdf>.
- Nair, G. (2009). Bilgi'nin Değişen Anlamı ve Kavram Tartışmaları. *C.U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Doç. Dr. Feramuz AYDOĞAN'ın Anısına, 229-237.
- Nazemi, N. (2012). How Globalization Facilitates Trafficking in Persons? *AUDC*, 6 (2), 5-14. Available Online at <https://www.academia.edu/3225699/>.
- Özilhan, D. (2010). Müşteri İlişkileri Yönetimi (MİY) Uygulamalarının İşletme Performansına Etkileri, Gümüşhane Üniversitesi. *Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 1, 18-30. Available Online at <http://sbedergi.gumushane.edu.tr/belgeler/sbe-cilt1-sayi1/sayi1-6makale2do.pdf>.
- Paksoy, H. M. (2012). Küreselleşme, Liderlik ve Liderlik Teorileri. *Liderlik ve Motivasyon*. (Ed. Celalettin Serinkan). İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pamukoğlu, K. & Ocak, M. (2007). Bilişim Teknolojilerinin Devletin Etkinliğindeki Rolü ve İnternet Üzerinden Satış Uygulaması. *Harita Genel Komutanlığı Harita Dergisi*, 137, 54-71.
- Paylan, M. A. & Torlak, Ö. (2009). Tarihsel Perspektiften Geleceğe Pazarlamanın Seyri. *14. Ulusal Pazarlama Kongresi*, 1-11.
- Pırtını, S. (2009). Pazarlamada Yeni Eğilimler Açısından Vizyon Yönetimi ve Müşteri İlişkilerinde Rekabet Avantajı Yaratma, Marmara Üniversitesi IIBF. *Dergisi*, XXVI(1), 225-238.
- Reich, S. (1998). What is Globalization? Four Possible Answers. *Working Paper*, Helen Kellogg Institute for International Studies, University of Notre Dame, 12, 1-23.

- Available Online at
<http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/261.pdf>.
- Sarıgöz, O. (2012). Bilgi Toplumunun Eleştirisi ve Türkiye’de Modern Eğitimin Gerçekleştiremedikleri., *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Mayıs, 72-84.
- Saylı, H. & Tüfekçi, A. (2008). Başarılı Bir Örgütsel Değişimin Gerçekleştirilmesinde Dönüştürücü Liderliğin Rolü Dönüştürücü Liderliğin Rolü. *Erciyes University, Journal of Economics and Administrative Sciences*, 30,193-210.
- Selvi, Ö. (2012). Bilgi Toplumu, Bilgi Yönetimi ve Halkla İlişkiler. *Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 3, 191-214.
- Shaw, E. H. & Jones, D. G. B. (2009). A History of Schools of Marketing Thought. *Marketing Theory*, 5(3): 239-281.
- Sheth J. N., & Parvatiyar, A. (1995), The Evolution of Relationship Marketing. *International Business Review*, 4(4), 397-418. Available Online at http://www.iei.liu.se/program/ekprog/civilek_internt/ar_3/722g60/gruppernas_artiklar_och_presentationer/1.149402/Artikel.GruppC3.pdf.
- Susar, A. F. & Narin, B. (2012). Sosyal Paylaşımın Tecimsel Estirilmesi Bağlamında İnternet Reklamcılığı: Eksi Sözlük Örneği. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 3, 1-14. Available Online at https://www.arel.edu.tr/pages/iletisimfakulte/dergi/sayi_3/filizsusar-bilgenarin.pdf.
- Şahin, A. & Temizel, H. (2007). Bilgi Toplumunun Örgütsel ve Yönetimsel Yapılar Üzerine Etkileri Bağlamında Türk Kamu Yönetiminde Liderlik Anlayışı: Bir Anket Çalışması. *Maliye Dergisi*, 153, 179-194.
- Şeker, T. B. (2005). Bilgi Teknolojilerindeki Gelişmeler Çerçevesinde Bilgiye Erişimin Yeni Boyutları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 377-391.
- Tan, A. Bağdaş, A. & Aksen N. (2004). Kahramanmaraş İlindeki İşletmelerin Pazarlama Faaliyetlerinde İnternet’i Kullanma Eğilimleri. *KSÜ. Fen ve Mühendislik Dergisi*, 7(2): 83-89.
- Taşçı, K. (2007). Bilgi Ekonomisinin Kuramsal Çerçevesi. *XII. Türkiye’de İnternet Konferansı*, 8-10 Kasım 2007, Ankara, 317-332.
- Tek, N. & Dalkılıç, F. (2010). Pazarlama-Satış ve Muhasebe İşlevlerinin Etkileşiminde Muhasebe Eğitiminden Beklentiler. *XXIX. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu*, 29-52.
- Terkan, R. (2011). Pazarlamanın Bir Parçası Olarak Halkla İlişkiler: Tüketici Davranışlarının Önemi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 297-306.
- Topcu, Y. Işık, H. B. & Dağdemir, V. (2007). Yeni Ekonomide Gıda Pazarlamasının Değişen Rolü. *Atatürk Univ. Ziraat Fak. Dergisi*, 38 (2), 207-214.
- Türe, İ (2009). Küreselleşme, Kapitalizm ve Ulus-Devlet. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46(530): 41-52.
- Uzunoglu, E. (2007). Müşteri Odaklı Pazarlama Anlayışına Gore Değer Yaratma: Bir Model Olarak Değer İletim Sistemi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İIBF Dergisi*, 2(1), 11-29.

- Wan Z. W. F. A. (2012). Alvin Toffler: Knowledge Technology and Change in Future Society. *International Journal of Islamic Thought*, 1, 54-61. Available Online at <http://www.ukm.my/ijit/IJIT%20Vol%201%202012/7wan%20fariza.pdf>.
- Yaman, H. & Erdoğan, Y. (2007), İnternet Kullanımının Türkçeye Etkileri: Nitel Bir Araştırma. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 3(2), 237-249.
- Yannis, H. A. & Albertos, A. C. (2009). International Marketing and İnternet: Identified Stages of İnternet Use at Company Level. *35th EIBA (European International Business Academy) Annual Conference on "Reshaping the Boundaries of the Firm in an Era of Global Interdependence"*, At Valencia, Spain. 1-25. Available Online at <http://www.afs.edu.gr/files/PerrotisCollege/Identified%20Stages%20of%20Internet%20Use%20at%20Company%20Level.pdf>.
- Yurdakul, M. & Kıracı, H. (2008). Sanal Pazarlama Karması Bilesimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 165-185.
- Yücel, I. H. (1997). Bilim- Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- Yüksek, G. (2013). Bilgi Teknolojilerinin Gelişimi, Seyahat İşletmeleri ve Küresel Dağıtım Sistemi Örneği. *Jurnal of İnternet Applications and Management*, 4(1) 53-68.

Araştırma Makalesi/Research Article

Āşıkî'nin "Çıkdum Bādām Dalına" Şathiyesine Bursevî'nin Şerhi

*Commentary of Poem "Çıktım Badam Dalına" by İsmail
Hakkı Bursevî*

Hatice ÖZDİL*

Öz

Bursevî, 18. yüzyılın en çok eser veren divan şairlerinden ve şârihlerinden birisidir. 13. yüzyılda yaşayan şair Yunus Emre ile 18. Yüzyılda yaşayan şârih İsmail Hakkı Bursevî'nin yolları edebiyatımızda pek çok kez kesişmiştir. Yunus Emre'ye atfedilen birçok şiir İsmail Hakkı Bursevî tarafından şerh edilmiştir.

Edebiyatımızda eserleri birbirine karıştırılan şairlerden Āşıkî'nin şiirleri, birçok kez Yunus Emre'ye atfedilmiştir. "Çıkdum bādām dalına" diye başlayan şathiyeyi de Yunus Emre'nin bir şiiri olduğunu düşünen Bursevî, şerh etmiştir. Aslında bahsi geçen şiir, Yunus Emre'nin meşhur "Çıkdum erik dalına" şathiyesine Āşıkî tarafından yazılmış bir nazireden ibarettir. Böylelikle çalışmamızda, edebiyatımızda üç önemli şahsın buluşması yer almaktadır: "Çıkdum erik dalına" şathiyesini yazan Yunus Emre; bu şathiyeye "Çıkdum bādām dalına" diye nazire yazan Āşıkî ve bu nazireyi şerh eden Bursevî.

Çalışmamızda Āşıkî'nin "Çıkdum bādām dalına anda yidüm üzümü / Ol dem ki üzüm yidüm ma'na buldum sözümi" beyti ile başlayan şathiyesine, İsmail Hakkı Bursevî'nin yaptığı şerhin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No: OE_Yz_0296_01'de kayıtlı nüshası, çeviri yazıya aktarılmıştır. Tam metni verilen şerh ile birlikte Yunus Emre, Āşıkî ve Bursevî'nin tasavvufî görüşlerine yeniden göz atma imkanı sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çıktım badem dalına, Yunus Emre, Āşıkî, İsmail Hakkı Bursevî.

Abstract

Bursevî is one of the most famous poets and commentator of the 18th century. The roads of the poet Yunus Emre, who lived in the 13th century, and commentator İsmail Hakkı Bursevî, who lived in the 18th century, have crossed many times. Many poems attributed to Yunus Emre were interpreted by İsmail Hakkı Bursevî.

Geliş Tarihi/Received: 12.04.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 31.10.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis/Türkiye, hozdil@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6372-7272.

Poetry of Āşıkî, one of the poets whose works were confused with other poems together in Turkish literature, has been attributed to Yunus Emre many times. Bursevî, who thought that "Çıkduş bādām dalına" was a poem of Yunus Emre, has commented the poem. In fact, the poem is a nazire written by Āşıkî to Yunus Emre's famous poetry "Çıkduş erik dalına". Thus, in our study, the meeting of three important people in Turkish literature is: Yunus Emre who wrote poem "Çıkduş erik dalına"; Āşıkî who wrote nazire this poem "Çıkduş bādām dalına"; and Bursevî is commentator of this poem.

In our study, commentary of Āşıkî's poem by İsmail Hakkı Bursevî which is registered in the Istanbul Metropolitan Municipality Atatürk Library, No: OE_Yz_0296_0, starting with "Çıkduş bādām dalına anda yidüm üzümü / Ol dem ki üzüm yidüm ma'na bulduş sözümi", was transferred to the Latin alphabet. With full text interpretation, it will be possible to reconsider Yunus Emre, Āşıkî and Bursevî's mysticism.

Keywords: Çıktım badem dalına, Yunus Emre, Āşıkî, İsmail Hakkı Bursevî.

GİRİŞ

ŞATHİYE NEDİR?

"Şathiyeye, sūfinin vecd ve istiğrak halinde söylediği, muhtevasında bir iddia bulunan söz anlamındaki tasavvuf terimidir. Sözlükte "hareket etmek, sarsılmak, taşmak" gibi anlamlara gelen şatah kelimesi, yatağı dar olan bir ırmağın sel ile kenarlarına taşması gibi sūfinin kalbinden taşan ilâhî hakikatleri ifade eder. İsmail Hakkı Bursevî, şatahı "gönül ehlinin dimağına lezzet veren hakikatın özünden süzölmüş irfan kelimeleri" şeklinde tanımlar ve bu sözlerin söylenme maksadının Hakk'ın kemalini beyan, celâl ve cemâl hakikatlerini ayan etmek olduğunu, şatah ehlinin vücūdiyye mezhebine nisbet edilemeyeceğini, şathiyâtın vahdet-i vücūda ve insân-ı kāmile işaret eden sözlerden sayıldığını belirtir. Bursevî'ye göre Hâfız-ı Şîrâzî, Sa'dî-i Şîrâzî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Molla Câmî gibi âriflerin mecazi sözlerini hakiki mânâda söylenmiş gibi yanlış anlayıp değerlendirenlerin hatalı davranışları kadar ârif kişilerin zâhir erbabını fitneye düşürecek sözler söylemesi de doğru değildir. Ârifler muhatabın yanlış anlayacağı sözlerden kaçınmalıdır." (Uludağ 2010: 370-371).

"ÇIKDUM BĀDĀM DALINA" ŞATHİYESİ

Çalışmamıza esas oluşturan şiir, "Çıkduş bādām dalına anda yidüm üzümü / Ol dem ki üzüm yidüm ma'na bulduş sözümi" beyti ile başlayan 16 beyitlik bir şathiyedir ve şathiyeler içinde "akla aykırı, saçma görünen ve dinleyeni güldürüp düşündüren şathiyeler" (Aslan 2008: 123) sınıfında kabul edilir. Şiir incelendiğinde Yunus Emre'ye atfedilen "Çıkduş erik dalına anda yidüm üzümü" dizesi ile başlayan şathiyeye yazılmış bir nazîre olduğu anlaşılmaktadır."

Atatürk Kitaplığı nüshasında yer alan şathiyenin tamamı şu şekildedir:

1. Çıkduş bādām dalına anda yidüm üzümü
Ol dem ki üzüm yidüm ma'ni bulduş sözümi
2. O bādām bağçesini varmadın seyrân itdüm
Bostancı baña eydür ne çok yoldun kızumu
3. O baña uğrı dedi ben aña bühtân itdüm
Bir öküzli Tātār dir boğazladuñ kızumu
4. Dikilmedük bağçenüñ bitmedük nārın yidüm
Yükler ile götürdüm toyurmadım özümü
5. Egrilmedik ipliği üstāz cüllāhe virdüm
Üstāz yumağ iderken ben hoş geydüm bezimi
6. Bir 'ayyar uğrı ile ortakluğa barışdum
Üç ol alur bir virmez baña dir hey söz mi
7. Yügrek kötürümü gördüm gözsüz şıçāna uymuş
Ġāyet becidd giderler Kāf Tağıdur 'azmi
8. Bir dilsiz yol şordum gözsüz yolum bildirdi
Bir şağır tiz işitmiş ol añladı rāzımı
9. O şağır ile dilsüz ikisi beni avlar
Gözsüz ardıma düşmüş turmaz izler izimi
10. Gözsüze fısıldadım şağır anı işitmiş
Dilsiz çağırır eydür añlamaduñ sözünü

11. Şāğır ile dilsizi o gözsüze gönderdim
Gözsüz gözüngü virđi anda gördüm yüzümü
12. Kötürümle güreşdim elsüz belim kavradı
Duruşđum başamadım koyıvirđim tazımı
13. Bu şöhbette bir aşçı kırk kazan aş pişirmiş
Şuyı hevā eti yok tuzı ise toz mı?
14. Ol aşçı kazanınuñ dibi divārı yokđur
Od yakmadan taşırır kapağ ider tozumu
15. 'Āşıkî ile Yūnus il bulmaz yola gitđi
Münkir olmasun diyü şapđurırın izimi
16. 'Āşıkî bu felegüñ devrinde semā' eyler
Kul şalmadan uyandıım hem çalarım sāzımı

Bu şiir, Tevārîh-i Āl-i Osmān adlı eseri ile tanınan, şiirlerinde Āşıkî mahlasını kullanan ve Āşık Paşa'nın torunlarından olan Derviş Ahmed tarafından tanzîr edilmiştir." (Yavuz 2013: 411).

Āşıkpaşazāde'nin (ö. 889/1484'ten sonra) asıl adı Derviş Ahmed, mahlası Āşıkî'dir. Fakat daha çok, büyük dedesi olan Āşık Paşa'ya nisbetle Āşıkpaşazāde adıyla anılır. Hayatı hakkındaki bilgiler yazmış olduğu Osmanlı tarihine dayanmaktadır (Özcan 1991: 6-7).

"ÇIKDUM BĀDĀM DALINA" ŞATHİYESİNİN ŞERHİ

"Çıkđum bādām dalına" şathiyesi 18. Yüzyılda yaşayan şārih İsmail Hakkı Bursevî tarafından şerh edilmiştir. Bursevî, eserinin başında şiirin Yunus Emre'ye ait olduğunu belirtse de, nazîreyi yazan kişinin Āşıkî mahlaslı bir şair olduğu anlaşılmaktadır (Gölpınarlı 1961: 229; Çelebioğlu 1992: 229,230).

"Āşıkî ile Yūnus il bulmaz yola gitđi" ve "'Āşıkî bu felegüñ devrinde semā' eyler" (1) mısralarında Āşıkî'nin mahlası açıkça görülmektedir. İsmail Hakkı Bursevî, beyitteki "Āşıkî ile Yunus" ifadesini "Yūnus kendi aşikiyle" şeklinde anlamış "Āşıkî bu feleğın" sözünü de "bu feleğın aşığı" şeklinde düşünmüş ve böylece yanlış bir şerh meydana gelmiştir (Gölpınarlı 1961: 230).

Āşıkî beyitte kendini Yunus Emre ile aynı yolda görerek şiirinin Yunus Emre'ye nazîre olduğunu îmâ etmiştir. Bursevî gibi çok yönlü ve araştırmacı bir şârihin bunu fark etmemesi şaşkıncıdır. Yunus Emre'ye hayranlığından dolayı bu şiiri de ona atfetmek istemiş olabilir (Duru 2007: 143).

Burhan Toprak, Yunus Emre Divanı'nı hazırlarken düştüğü hataları açıklarken Bursevî'nin "Çıktım badem dalına" şiirini Yunus'a ait zannederek şerh etmesi konusunda "İşte bu kasidenin taklidini, kalpını Bursalı İsmail Hakkı gibi 105 eser yazan, İslam âleminde meşhur bir müellif, doğru sanacak kadar aldanmış, oturup tefsir etmiştir." açıklamasını yapar (Toprak 2004: 13). Bursevî'nin şerh edeceği metinleri seçme konusunda, şairden çok metnin özelliklerine dikkat ettiğini ve tasavvufî kaideleri açıklamasını sağlayacak metinler seçtiği bilinmektedir. "Çıktım badem dalına" şerhi de onun bu amacına hizmet ettiği için seçilmiş olabilir. Çünkü Bursevî, bu şiirin şerhinde özellikle Kitâbü'l-Envâr'daki şerh sistemine uygun olarak "seçme eksenini" doğrultusunda metindeki kavramların çağrışımsal özelliklerine yönelik bir metot izlemiştir (Duru 2007: 143).

BURSEVÎ ŞERHİNİN NÜSHALARI

"Çıkıdum bādām dalına anda yidüm üzümü" dizesiyle başlayan şiire İsmail Hakkı Bursevî tarafından yazılmış Türkçe şerhin kütüphanelerde tespit edilmiş nüshaları şöyle sıralanabilir (2):

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, No: 1521/4, 18 vr.
2. Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Bölümü, No:724/4, 25 vr.
3. Bayezid Kütüphanesi, Genel Bölüm, No: 3506/6, 43 vr.
4. Atıf Efendi Kütüphanesi, No: 1420/4, 43 vr.
5. Atıf Efendi Kütüphanesi, No: 1414/4, 20 vr.
6. Üsküdar-Selimağa Kütüphanesi, Hüdâî Bölümü, No:469, 30 vr.
7. İstanbul Belediye Kütüphanesi, Osman Ergin Bölümü, No:145, 20 vr.
8. İstanbul Belediye Kütüphanesi, Osman Ergin Bölümü, No:28, 26 vr.
9. Yapı Kredi Bankası Kütüphanesi, No: 27, 13 vr.
10. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No: OE_Yz_0296_01, 17vr.

"Burhan Toprak 1934 yılında yayınladığı Yunus Emre Divanı'nın üçüncü cildinde Esad Efendi 1521 numaralı nüshaya dayanarak Bursevî'nin "Çıkdım bādām dalına...", "Sırttan gel sifata...", "Adım adım ileri..." şerhlerini yayınlamıştır. Ancak bu yayın ilmî bir neşir olmadığı gibi, tek başına esas alınmasına mânî imlâ mahzurları da taşımaktadır." (3) Aynı

husus, Ahmet Taştan'a ait "Bir Şarih olarak İsmail Hakkı Bursevî ve Edebî Şerhleri" isimli yüksek lisans tezinde verilen metin için de geçerlidir (4).

İsmail Hakkı Bursevî, "Çıkıdum bādām dalına anda yidüm üzümü" dizesiyle başlayan şiirin şerhini Cemâziyelâhir 1123 (Temmuz / Ağustos 1711)'de yazdığını ifade etmektedir (5). Atatürk Kitaplığı nüshasının müstensihî Tekfurdağı'nda İbrâil Kalesi'nin başmimarı Muhammed Said'dir. İstinsah tarihi ise 14 Rebiulevvel 1226 (8 Nisan 1811)'dir (6).

Çalışmamızda Atatürk Kitaplığı nüshası kullanılmıştır. Nüshada fiziksel bozulmalar nedeniyle okunamayan kısımlar için müellif nüshası olduğu düşünülen Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, No: 1521/4 nüshasından yararlanılmıştır. Müellif nüshasında bozulmalar oldukça fazladır. Müellif nüshası ile Atatürk Kitaplığı nüshası karşılaştırılmış ve arasında bir beyit dışında fark olmadığı görülmüştür. Atatürk Kitaplığı nüshasında bir beyit fazladır. Fazla olan beyit: "Gözsüze fısıldadım şağır anı işitmiş / Dilsiz çağırır eydür anlamaduñ sözünü" yazıldıktan sonra şu ifade yer alır: "Bu beyt ba'zı nüshada bulunmağın derc olundu." (7). Bu beyit ve beytin şerhi, Bursevî'nin "Çıkıdım erik dalına..." şerhinde de mevcuttur (Sevim 2014: 187-188; Yakıt 2015: 95; Ak 2015: 74-75).

ÇALIŞMAMIZDA İZLENEN YOL

Çalışmamızda, fiziksel olarak yıpranmış müellif nüshası ile Atatürk Kitaplığı nüshası esas alınarak; metin, çeviri yazıya aktarılmıştır. Kısmen harekeli olan nüshanın çeviri yazıya aktarımında hareketlerin ve ünlü işaretlerinin kullanıldığı yazımlar, ilgili işaretlere göre okunmuş olup, hareketlerin veya ünlü işaretlerinin kullanılmadığı yazımlarda metnin ait olduğu dönemin dil özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Ayet, hadis ve diğer Arapça ibarelerin okunuşu yazılmış ve makale sonunda notlar kısmında Türkçe anlamları verilmiştir (8).

Çalışmamızda, İsmail Hakkı Bursevî'nin şerhi, hacminden dolayı metin olarak verilmekle yetinilmiştir. Bu çalışmanın, metnin muhteva ve tasavvuf unsurları ile ilgili başka çalışmalara kaynaklık edebileceği ümit edilmektedir.

ÇEVİRİ YAZILI METİN

(1b) *Hazā şerhū maḳāletun uḫra min maḳālāti Ḥazreti şeyḫi Yūnus Emre rafe'e Allāhu zikrehu fāde min meşre'i ḳalemü'l faḳîr el-veledi'l-ekberi eş-şeyḫi İsmā'il Ḥaḳḳı nesebe Allāhu lehu livāe teraḳḳi bi ḫurmeti'n-nebî ve 'ala allahümme ecmā'in* (9).

Çıkıdum bādām dalına anda yidüm üzümü

Şecere-i bādāmdan murād ma'rifet-i ilāhiyye i'tibāriyle vücūd-ı insānîdür. Zîrā bādāmdan mu'zam-ı maḳşūd dehenidir ki îrâş-ı ruḫûbet için musta'meldür. Maḳām-ı ma'rifet ise maḳām-ı ruḫûbetdür. Anuñçün

ma'rifetden feyz ile ta'bîr olunur. Nitekim maqâm-ı cehâlet maqâm-ı yübüsetdür. Anuñçün cähile huşuşan zâhîde huşuk ve fersüde dirler. Şecere-i cevz dañi vücüd-ı insânîdür velâkin tarîkat i'tibâriyledür. Ve kezâ erik meyvelerüñ sâfili olmağla erik ağacı dañi vücüd-ı insânîdür. Velâkin beşeriyet i'tibâriyledür. Zîrâ beşeriyet turâba nâzırdur. Turâb ise esfelü'l-'anâşırdur.

Çıkıdum didüğü rûh-ı insânînüñ cesede bilâ-keyfiyye belki bi-tarîkı'l-tedbîr ve't-taşarruf ta'alluqukdur. Ve aña "rûh-ı menfuñ minhü" (10) dirler. Nitekim Tenzîl'de gelür: "Ve nefahtü fihî min rûhî." (11). Maqşûd şebeh-i Ādem'de pertev-i rûhuñ zühürünü beyândur. Pes nefh zikri bi-tarîkı't-temsîldür. Fe'fhem cidden (12). Ve rûh-ı hayvânî rûh-ı mezkûruñ eşeridür ki dem-i cigerden şâ'id olan buhârdur ki 'urûka ve a'sâbe sâridür. Binâ'en 'alâ hazâ mebd-e-i hiss ü hareketdür. Ve hulül u nüfûzla mevşüfdur. Velâkin şâhibü'r-rü'yâ evvelkidür. Zîrâ rûh-ı hayvâniyyenüñ davî-i bedenden munkatî' olsa insân helâk olur. Ve ba'zılar şânidür didiler. Nitekim fersek insân gibi rü'yâsı olmağ aña daldur. Ve dal ta'birinüñ aşlı budur ki rûhuñ cesede ta'alluqu ma'rifetullâh için(dür. Ve ma'rifet-i şan'at kalbdür.) (13). Ve kalb sâ'ir (2a) kuvâ ve a'zâya göre ağşân-ı şecereden guşn-ı 'azîm gibidür.

Üzümde murâd zevk-i rûhânîdür. Pes 'ilm-i tecelliyât-ı 'ilm-i billâha vesîle ve 'ilm-i billâh dañi ezvâk-ı rûhâniyyeye vâsıtdur. Ve 'ilm dört vechledür: Biri 'ilm-i kesbîdür ki enhâr-ı erba'adan âb aña nâzırdur. Ve biri 'ilm-i fıtrîdür ki enhâr-ı mezkûreden şîr aña dâ'irdür. Ve biri 'ilm-i hâl-i sekrîdür ki hamr aña daldur. Ve biri 'ilm-i haqîkat-i zevkiyyedür ki 'asel anı müş'irdür. Ve üzümde iki vechle ma'rifet hâşıldur ki biri cemâl ve biri dañi celâlden nâşîdür. Cemâle delâleti lezîz iken 'uşâre-i maţbuhasından tabh-ı halvâ olunduğudur. Ve celâle işâreti âbı kazf-ı zebedden şoñra irâş-ı sekr itdüğidir ve bundan fehmi olundu ki müte'allıq-ı ma'rifet esmâ-i cemâliyye ve celâliyyedür 'asel ve hamr gibi. Ve insânüñ yedeyn ile hilkat-i esmâ-i mezkûreye îmâ ve teşbîhe ve tenzîhe remz ider. Ve insân-ı kâmil gâlibü'l-hâl olmağla zâhiri eşer-i sekrden maḥfûzdur. Nitekim insân-ı nâkış maḡlûbü'l-hâl olmağla zâhiri 'arza-i evzâ'-ı ġarîbedür maḡbûl olan evvelkidür. Zîrâ laḡife-i insâniyye 'âlem-i ḡabi'atüñ fevḡından me'ḡüzdür. Pes insân-ı kâmilde ḡukm-i ḡabi'at olan ḡarekât-ı zâhire mefḡûd u fehmi me'ânîden nâşî olan ḡarekât-ı bâḡına mevcüddür. Ve 'âlem-i ḡabi'at maḡâm-ı 'arşa dekdür. Fevḡ-ı 'âlem ervâḡ u me'ânîdür. Anuñçün leyle-i mi'râcda zirve-yi terkîbde temâyül-i cismâni vâkı' olub ba'dehu şıyt ü şadâ ve ḡareket ve ıztırâb-ı münkatî' olub vuşlat-ı tâmm-e-i sırrıyye ile zâhir ü bâḡın râkid ü ḡâmid oldu. Ve bunda işâret vardur ki kalb-i insân ağşân-ı şecereden guşn-ı kavî menzilesinde olduğı gibi vücüd-ı 'âlem-i şaḡîr dañi vücüd-ı 'âlem-i kebîre göre böyledür. Anuñçün eşyâ-yı muḡlaḡa müte'allıq ma'rifetdür zîrâ meḡâhir-i esmâ-i ilâhiyyedür. Ve kalb sırr-ı ḡayâta maḡzar olduğı gibi cemî'-i eşyâ dañi böyledür. Nitekim Ḳurân'da gelür: "Ve in min şey'in (2b) illâ yüsebbihü bi-ḡamdihî." (14). Maqşûd ḡayât-ı zâtiyenüñ 'adem-i mufâraḡatini beyândur ki zühür-ı âşâr esmâ vü şıfât aña menüḡdür. Ve kalb kuvâ-yı rûhâniyyenüñ tekevvün cihetiyle evvelidür 'acbü'z-zeneb a'zâ-i cismâniyyenüñ evveli olduğı gibi. Anuñçün cemî' kuvâ-

Yı kalbden münbeş ve cümle-i a'zā 'acbü'z-zenebden münşe'ibdür. Bu sebebdan insān qalbü'l-âlemdür ki rûh-ı Muḥammedî evvelü'l-âbâdur. Ey min ciheti'r-rûhâniyye ve âdem-i evvelü'l-âbâdur. Ey min ciheti'l-cismâniyye ve Nûḥ evvelü'l-âbâdur. Ey min ciheti'r-risâlete zîrâ andan muḥaddem gelenlere enbiyâ iḥlâk olınurdu. Ve İbrâhîm evvelü'l-âbâdur. Ey fi'l-İslâm zîrâ müslim tesmiyyesi ibtidâ andan şâdir olmuştur. Nitekim Kûrân'da gelür: "*Hüve semmâkümü'l-muslimîne min qabl*"(15).

Ve bu çâr-i pederden ya'ni rûh-ı tâhir ve cesed-i tâhir ve şer' ü risâlet-i tâhir ve ism-i şerîf-i tâhirden tevellüd iden neticeden es'ad olmaduğı zâhir oldı. Ve câ'izdür ki mışra'-ı mezkûr istiğrâb tarîkıyla ola. Zîrâ zuhûr-ı ḥakâyık izdivâc-ı ma'nevi ve nikâh-ı rûhânî üzerine mevḳûf ve izdivâc ü nikâh dağı münâsebâta dâ'irdür. Anuñçün münâsebet-i celiyyesi olan derece-i qurbde ve münâsebe-i hafıyyesi olan derece-i bu'dda i'tibâr olındı. Bundandur ki ekârib u ecârib dirler. Pes dimekdür ki tecelliyât-ı şuhûdiyye tecelliyât-ı vücûdiyyeye merbûḥ ve tecelliyât-ı vücûdiyyenüñ dağı her biri bir sırr-ı menûḥdur. Anuñçün âbdan rûğân olmaz. Egerçi ki şirk aş-ı âb ve âbdan mütevellid olan nebâtât ve emsâlidür. Fe-emmâ iḥtilâf-ı meslekden iḥtilâf-ı mizâc ḥâşıl olmağla her biri ḥakîkat-ı maḥşûşa i'tibâr olınmuştur ki iḥtilâf-ı ḥakâyık ile esmâ dahi günâ-gündür. *Fa'rif cidden* (16).

Ol dem ki üzüm yidüm ma'nî buldum sözümü

Ya'ni zevḳ-ı rûhâni ḥâşıl olduğda yenbû'-ı ḥikmet qalbimden lisânıma cârî olub sözüm (3a) ma'nâ-yı zevḳî oldı. Pes ma'nâdan murâd lafzuñ melekûti olan vahy ve ilhâmdır yoḥsa yalnız ma'nâ-yı medlül degüldür. Zîrâ ma'nâ-yı medlül ki ma'nâ-yı zevḳiye nisbetle qaşr mertebesidür bî-mezâk olana dağı ḥâşıldur. El-ḥâşıl ḥikem ü ḥakâ'ik-i ḥaşâ'ış ehl-i zevḳ ü vicdândandur. Ve buldum didiği tarîḳ-ı vehbe işâretdür. Zîrâ kesble ma'nâ-yı zevḳî ḥuşûle gelmez. Ve bunda 'âlem-i kudretüñ te'şîrine imâ vardır. Anuñçün niçe ümmîler nazm u neşirde qâdir olub âşâr-ı celîle aşḥâbı olmuştardur. Ve niçe 'âlemler dem-beste qalub ḥakâyıqdan ḥirmân bulmuşlar ve belki ma'lûmları mertebesini bile edâdan 'âciz kalmışlardur. "*Fesübḥânü'l-qâdirü'l-ḥakîm.*" (17). Ve sözi kendine isnâdı 'âlem-i farḳa nâzırdur. Ve illâ maḥbûb-ı Ḥaḳ olan kimse Ḥaḳ'la tekellüm ider. Pes kelâm-ı fi'l-ḥakîka lisân-ı 'abdden Ḥaḳ'dur. Nitekim bu lisândan buyurur. "*Semî'allâhü limen ḥamideh.*"(18) ve Kûrân'da gelür: "*Ve mâ rameyte iz rameyte velâkinna'l-lâhe ramâ.*" (19). Ya'ni bunda cânib-i abdi ve cânib-i Ḥaḳḳ'ı işbât idüb teşkîk didükleri mertebeye işâret etdi. Zîrâ bu mertebe kümmel-i evliyâ ḥâlidür ki anlar vâcidler ve müḥaḳḳîqlerdür. Bu mertebede ise maḥall-i kesb işbât olınur. Velâkin bu işbât-ı bî-ḥisâbi'l-mevâḥın olmağla fi-nefsi'l-emr-i maḳâm-ı cemî'a muḥalif degüldür ve bundan cebr-i muḥlaḳ dağı lâzım gelmez. "*Sübḥâne men lâ-yecri fi müllikihi illâ mâ-yeşâ'i.*" (20). Ve söz ki Ḥaḳḳ'a muzâf ola sâ'ir ḥarekât u sekenât ve aḥvâl dağı aña kıyâs olına. Ve bunda taḥdîs-i ni'met vardır. Zîrâ enbiyâ ve evliyâ da'vâdan maşûn ve maḥfûzlardur. Ve bir nesnenüñ ki delili gün gibi rûşen ola 'ayn-ı ḥakîkat olduğı lâ-raybdur. "*Vallahü'l-hâdî ilâ tarîḳi'l ḥakîka.*"(21).

O bādām bağçesini varmadın seyrân itdüm

Ya'ni şüret-i insāniyyede ta'ayyün bulmazdan muqaddem çeşm-i rūh ile 'ālem-i cesedüñ aḥvālını muṭālā'a kıldım. Nitekim Allah Te'ālā cemi' eşyâyı mine'l-ezel ile'l-ebed def'aten (3b) vāhideten müşāhede kıılır. Pes rūh-ı külliye eger kendi aḥvālını ve eger sâ'ir eşyānuñ aḥvālını kable'l-vuḳū' muṭālā'a kıılmak müyesserdür. Zîrā külliyeti cihetiyle ḳabl tesviyeti'l-mizāci'l-'unşuru mevcüddür. Anuñçün vaḳtî't-tesviyye ḥāzır ve müşāhid ve ba'del-mufāraḳat daḥi bedenini mürākıb ve sal'āt-ı cenāzesinde ḥuẓẓāre müşārikdür. Anuñçün sâcid ü mescüddür. Ervāḥ-ı cüz'iyet ise ḥin-i tesviyyede maḥlūḳadur. Bundan zāhir olur ki yevm-i mişākda "Elestü bi-rabbiküm."(22) de muḥāṭab olan ervāḥ-ı kümmeldür ki bi'l-fi'l vücūd-ı ḥaḳîḳi ile mevcüd idiler. Sâ'ir ervāḥ-ı cüz'iyeye ise bî-ṭarîḳi't-temeşşül ḥāzır idi. Vele'in süllem-i tesviyye-i mezkûre vaḳtine vaḳtinden iḥtifāden ḥālî degüldür. Ki ol iḥtifā anları ḥükm-i 'ademde kıılmışdı. Ervāḥ-ı külliye-i kümmelde ise 'ale'd-devām kemāl-i zuhūr var idi. Ve iḥtifādan murād 'ademden ihtirāzdir. Zîrā tecellî-i vücūd-ı 'ademe münḳalib olmak muḥāldür. Ve her mevṭine göre rūḥda seyr ü müşāhede vardur. Egerçi ki muṭlaḳa müteḥayyiz degüldür. Belki anuñ teḥayyüzi teḥayyüz-i bedene tābi'dür. Zîrā bedenüñ şüretiyle müşavverdür. Ve gāḥ olur ki bî-ḥisabi'l a'māl-i ṭā'ir-i aḥḍar ve ḡayri şüretde daḥi temeşşül ider. Pes ol temeşşül şıfat-ı ḡālibe i'tibāriyladur. Yoḥsa tenāsüh ṭarîḳıyla degüldür. Zîrā insān ism-i cāmī' maẓharı olmaḡla cemi' eşyā şüretiyle temeşşüle ḳādirdür.

Bağçe didüḡi vücūdāt-ı keşire i'tibāriyledür. Ve illā 'ayn-ı vāḥide şecere-i vāhıde gibidür. Ve cā'izdür ki şecere-i kebîre keşret-i aḡşān ve evrāḳ ḥasebiyle bir bağçe ḥükmünde olduḡı gibi. Vücūd-ı insānî daḥi keşret-i ḳuvā ve cevāriḥ ile. Ve cevdet-i keşire ḥükminde ola. Ve bunda seyr iden çeşm-i Muḥammedîdür ki her rūḥda idā' olunmuş ḥaşşa-i mu'ayyenedür. Pes çeşm-i Muḥammedî ta'ayyün-i maḥşüşına gelince didhā-yı enbiyā ve evliyādan 'ālem-i beşeriyyeti seyr eyledi. Ve ḳable'l-enbiyā ve'l-evliyā daḥi bi'l-fi'l nübüvvetle muttaşif olmaḡla 'ālem-i mezkûr müṭālā'a kıldı. Ve cüz'inüñ ḳıyāmı külli ile olmayaḡın cüz'inüñ her ḥālî külliye mu'zāf (4a) oldu. Nitekim Şeyḥ Ebu Yezidü'l-Bestāmî kudise sırruh buyururlar ki: "Cemi' enbiyā benim taḥte'l-livāmda maḥşurlardur." Maḳşüd metbū'nuñ taḥte'l-livāsıdır. Velākin metbū'a ziyāde iḥtişāşından ḥaşri kendi taḥte'l-livāsında olmaḡa nispet etdi. El-ḥāşıl ervāḥ-ı külliye-i kümmel muṭlaḳa seyre ḳādirlerdür. Gerek seyr iden anlaruñ dîde-i ḥaḳîḳat-bînleri ola. Ve gerek metbu'larınıñ dîdesiyle idrāk ideler. Ba'dezā ma'lûm ola ki bu seyre seyr-i basit dirler. Ḥaḳîḳat-i seyr bādām bağçesine bi'l-fi'l duḡulle olur ki ta'ayyün-ı beşerîye mevḳüfdür. Zîrā seyrdan murād taḥşîl-i ma'rifetdür. Ma'rifet-i kāmile ise bu neş'enüñ vücūdına menütdür. Anuñçün ism-i Muḥammed bu neş'ede ıtlāk olındı. Zîrā ḥaḳîḳat-ı Maḥmüdiyyet bi'l-fi'l aḳvāl-i şādıḳa ve ef'āl-i şāliḥa ve aḥvāl-i müstekîme zuhûruna mevḳüfdür. Bu ise tamām-ı neş'eden soñradur. Egerçi ki kāmiller māderleri velādetinden muḳaddem kāmillerdir gerek māder-i ḳarîb gerek māder-i ba'd. Zîrā ḥuşül için müḥeyyā olan nesne ḥāşıl gibidür. Ve ḥarḳ-ı 'āde ṭarîḳiyle daḥi ba'zı cenînden şüret tesbiḥ mesmû' olmuşdur. Egerçi ki henüz 'ayn-ı ḥārici ile mevcüd degüldür. *Fa'rif cidden* (23).

Bostancı baña eydür ne çok yolduñ kozumu

Bostancıdan murād evvelen ve bi'z-zāt baġbān-ı haġıķıdūr ki Allah Te'āla'dur. Ve şāniyen ve bi'l-'arz pîr-i ʔarıkātdūr ki mürebbî-i etfāl-i ʔarıkātdūr. Anuñçün bādāmdan cevz şüretine intikāl eyledi. Zîrā şecere-i cevz terbiye ve irşād i'tibāriyle şüret-i insān-ı kāmıldūr bādām ma'rifet ve haġıķat i'tibāriyle olduġı gibi. Bu cihetdendūr ki etfālūñ cevze ta'alluķı bādām ta'alluķından ziyādedūr. Ve bundan fehmi olunur ki cevzden murād umūr-ı ʔarıkāt ve andan hāşıl olan aġvāldūr ki mertebe-i ma'rifet ve haġıķate göre bādām ve üzümde cevz mertebesidūr. Velākin ʔarıkāt vesîle-i ma'rifet olmaġa ma'rifetden 'add olunub binā'en 'alā hāzā "ne çok yolduñ kozumu" didi. Maġşūd umūr-ı ʔarıkāt ile per ü reş bulan kimsenūñ keşret-i ma'ārif (4b) ve külliyyet ezvākını beyān ve televvün-i tecellide olan merātibini 'ayāndur. Nitekim ʔurān'da gelür: "Ve mā halektü'l-cinne ve'l-inse illā li-ya'budūn." (24) Ya'ni 'ibādet zıkr olunub ma'rifet murād oldu. Zîrā 'ibādet ü ictihād cesed ü kışr ve ma'rifet ü zevķ rüh u lübb gibidūr. Ve bir nesnenūñ ki cesed ü kışrı müstekmil olmasa aña rüh nefh olunmaz ve anda lübb zuhūr etmez fe-keyfe ki dühn zuhūr ide. Zîrā dühn lübb üzerine mevķūf ve lübb daġı kışre menūʔ ve kışr-ı dāġil daġı kışr-ı hārice merbūʔdur. Anuñçün merātib-i erba'a ki şerī'at ü ʔarıkāt ü ma'rifet ü haġıķatdūr. Biri birine mürtebiʔdūr yeşil cevzūñ ʔabaķāt-ı erba'ı biri birini müstelzim olduġı gibi. Pes herkesūñ ma'rifeti umūr-ı ʔarıkātde ictihādına göredūr. Ve ol ki bi-ictihād ola. Anuñ ma'ārifine ma'ārif-i şeyṭāniyye dirler. Yoġsa haġāyık-ı Rahmāniyye demezler. Haġāyık dedikleri şerāyi' ü ahkāmıdan müstenbatdur. Bir maġalde ki şerāyi' ve ahkām olmaya anda haġāyık daġı olmaz. Şîr olmayan yerde semen ü zebed olmaduġı gibi. Ve çün şecere-i cevz şüret-i mürşid-i kāmil oldu. Rū'yāda daġı görünse anuñla ta'bîr olındı. Meger ki köküden maġlū' ve yaġūd cevvi-hevāda bî-aşl görüne bu şüretler şerī'at ü ʔarıkātde şebātı olmayan müdde'i şeyġle ta'bîr olunur. Ya'ni ol maġüle olan gerçi şeyġ şüretindedūr velākin harāb u bî-esāsdur 'aşrımızda olan müteşeyyihā gibi. Pes bunlar cevz ağacı şüretinde zehr ağacı olurlar. Nitekim Ādem 'aleyhi's-selām dāne-i gendümden tenāvül idüb arza ihbāʔ olunduġda ķay' idüb anuñ ķay'inden zehr ağacı bitdi ki maġşūd celāl-i şarfdur. Zîrā zehr insānı helāk etdüġi gibi celāl-ı şarfa mazhar olan şeyġ daġı sāliki ifsād ider. Ve intifā' tazarrura mübeddel olur. Ve bunlara zünnāt-ı haġıķiyye dirler ki kendileri sifāġ-ı ma'neviyyeden tevellüd etdikleriçün erġām-ı isti'dād anı ifsād idüb hāşıl olan evlād-ı ma'neviyye daġı helāk olurlar. Zîrā evlād-ı (5a) rişde degül belki evlād-ı zînādur. Pes anlara irtibāʔ idenler cevzi-bî-maġzdan ʔa'm-ı bādām ʔaleb etmiş olurlar. Anuñçün 'aķibet bî-meżāk ķalurlar.

Ba'dezā cevzle bādāmūñ bir farkı budur ki cevz müdevverdūr. Ve sülūk daġı devrīdūr. Nitekim ġaremu'l-lāhdā ʔavaf aña dā'irdūr. Zîrā ġareket-i müsteṭilede vüsül u ķurb yoġdur. Belki firāķ u bu'd vardur. Vuşül odur ki mebdē' ve ma'ād mütteġid ola mülteķā-yı dā'ire gibi. Çün sālīk sülūkunda keyfiyyet-i zā'ide ile geldüġi yola döne aña devr dirler. Zîrā fi'l-cümle ihtilāf-ı keyfiyyet muşahġih devr olmaġda kāfidūr. Naziri Mekke-i Mükerrreme'den Mışr'a ve yine Mışr'dan Şām cānibinden Mekke'ye 'avdetdūr. Zîrā Mışr ve

Şām miyânında olan tefāvüt tarîk-ı cüz'iydedür. Ma'ahazâ üslub-ı mezkûr üzere 'avdet etmek taraf-ı şark u ğarbu müştemeldür. Zîrâ Şām şarkî ve Mısr ğarbîdür. Pes rûhuñ cesede ta'allûkı cānib-i ğarba sefer ve yine fenâfi'l-lâh ile Hakk'a rucû'ı taraf-ı şarka 'azîmet gibidür ki biri istitâr ve biri tecellî hâlidür. Ve bir farkı dañi budur ki şecere-i cevzün sâyesi şekîldür. Zîrâ mertebe-i mücâhededür. Ve şecere-i bādāmün zıllı hafîfdür. Zîrâ derece-i müşahededür. Pes herkes sâye-i mürşid-i kāmile dâhil olamaz. Zîrâ dimâğ-ı tabî'iyata andan şudâ' hâşıl olur. Ve şekîl ü mâlih nesnelereñ hilkatinden murâd ilâhî def'-i 'uzvunât-ı arz u hevâdur. Egerçi ki ekşer-i nâsa göre meçhûldür. Anuñçün muvâfık tab' olmayan eşyadan teneffür iderler.

Fehm eyle ki eger raħm-ı mâderde 'ufûnet olmasa anda veled tekevvün eylemez. Binâ'en 'alâ hazâ insân-ı kāmilün zâhire müte'allık olan mertebesi her çend ki mürr ü şekîldür. Lâkin bâtna müte'allık olan hâleti hulv u hafîfdür. Allâh Te'âlâ ise devâ-yı mürr olan nesnelere vuzu' etmişdür. Pes cevzün şemeresin taleb idenler sâyesinün 'ufûnetine taħammül etmek lâzım olduğı gibi mürşid-i kāmilden dañi müntefi' olmağ isteyenler teklif etdüğü meşâkka şabr etmek lâzımdur. Zîrâ meşâkka metâ'ib-i (5b) tarîk ve sâ'il-i ma'rifet ve esbâb-ı hikem ü haķîkâtdür.

Ve bundan feh̄m olındı ki şecere-i bādāmün evvel ve âhiri kañbul ve şecere-i cevzün evveli redd ve âhiri kañbûldür. Anuñçün cevz yeşl iken ekl olunmaz meger mu'alece ile ola. Ve bu dañi havşale-i idrâke güncâyiş buldu ki mertebe-i şeri'at ve tarîkat nefis-i insâne mürredür. Zîrâ tekâlifden 'ibâretdür. Nitekim mertebe-i ma'rifet ve haķikat hulvdur. Zîrâ ezvâka dâ'irdür. Meger ki mertebe-i ulâda hulv olmağ tezkiye-i nefis idene göre ola.

El-hâşıl nefis müzekki ve muṭahhar olsa tã'atı ve 'ibâdet aña hulv olur. Zîrâ her şüret-i tã'atde bir tecellî ile mükerrem olur. Anuñçün demişlerdür ki tecelliyât-ı şuhûdiyye tecelliyât-ı vücûdiyye üzerine mevķûfdur. Zîrâ âyînesiz tecellî olmaz. Gerek tecellî-i ef'âl ve gerek ğayri tecelliyât ve mısrâ'-ı mezkûrde işâret vardur ki mertebe-i şeri'at kesb-i 'abd nâzır ve mertebe-i ma'rifet vehbi Mevlâ'ya dâ'irdür. Nitekim Tenzil'de gelür: "Vettekullahe ve yuallimukumullah." (25). Ve hadiş-i şerîfde gelür: "Men 'amile bimâ alime evreşehu'l-lâhu 'ilme mâ lem-ya'lem." (26). Fa'lem ve zâlike ve'llahu a'lem (27).

O baña uğrı dedi ben aña bühtân etdüm

Bühtānuñ ma'nāsı işlemediğı nesneyi işledi dimekdür. Uğrılığdan murâd şecere-i bādām u cevzden üzüm ve koz cem' etdügidür. Uğrı şüretinde olmağla uğrı didi. Ya'ni sârık-ı serikayı hafiyeten etdüğü gibi sâlik dañi ma'arif ü haķâyıķı nihānî aħz ider. Anuñçün vahy didiler. Zîrâ vahy ma'nâ-yı hafiyi kañbe ilkâ etmekdür.

El-hâşıl ol nesne ki kañb ü rûha dâ'irdür hafîfdür ki 'âlem-i melekûtdandur. Ve bunda işâret vardur ki cemî' ta'ayyünât ve cümle kâ'inât eşcâr-ı fevâkih gibi iltikâf-ı me'ânî ve ictinâ-i haķâyıķa şâlihîdür. Nitekim Kuran'da gelür: "Ve'alleme Ādeme'l-esmâ." (28). Ya'ni Ādem 'aleyhi's-selâma şol esmâ-i ilâhiyyeyi ta'lîm etdi ki andan ekvân haķ olundı. Pes cemî' eşyâ ol

esmānuñ mazāhiri oldu. Ve Ādem esmā-i lafziyye ve ḥaḳāyık-ı zātiiyyesi ile ta'lim olundu. Anuñçün umūr-ı mütecelliyeden bir nesnenüñ (6a) sırrı ḳalmadı ki anuñ naḳd-i ma'rifeti keyyis-i idrāk Ādem'de dāhil olmaya. Zîrā mertebe-i tecellîde mechül ve mübhem nesne olmaz meger ehlinüñ ḡayriye göre ola ḥaḳāyık-ı müteşābihāt u muḳaṭṭa'āt gibi. Ve ḳalem-i ā'lā ḥalḳ olınduḳda anuñ üçyüz altmış şıḳḳı var idi ki her şıḳḳı ile levḥ-i maḥfūza üç yüz altmış 'ilmi resm eyledi ki cümlesine 'ilm-i mā-yekün dirlerdi. Ve insān-ı kāmil bu 'ulūm-ı celîliye mazhar olmaḳla o üç yüz altmış biñ 'ilmî sırla şeref-yāb oldu. Ve bu 'ulūm u 'avālimüñ māverāsı 'ālem-i ḥayretdür ki ḥadd-i mümteni'atde dāhıldür. Nitekim ḥadîşde gelür: "*Ev iste'serte bihi fi 'ilmike.*" (29).

Ve kezālik ben aña bühtān etdüm didügi daḡi şüret-i bühtānda olmaḳladur. Ya'ni uğrıleyñ sensin ben degülim didim. Bu söz ise min vech ḥaḳdur. Zîrā gerçi 'abd maḥall-i kesb olmaḳla mertebe-i farḳda uğrıleyñ odur. Fe-emmā iḳdār ve temkîn-i Ḥaḳ'dan ḥaşıl olub Ḥāḳ şüret-i 'abdde zühür etmekle mertebe-i cemi'de uğrıleyñ odur. Ve bir nesne ki fi'l-ḥaḳıḳa Ḥaḳḳ'a muzāfdur 'abde izāfetde zeneb-i vücūda işāretdür. Nitekim "*fā'lem ennehu lā ilāhe illallāhu.*" (30) dedi. Ya'ni 'ilmi ḥabibe isnād eyleyüb vücud-ı mütevehhim işbāt eyledi. Ma'ahazā 'ālem-i ḥaḳıḳî kendi idi. "*Ve'staḡfir lizenbeke*" (31) dedi. Ya'ni 'ilmi saña nisbet etdügümüz zeneb vücūddan ma'dud olmaḳla vücud-ı mütevehhimi vücud-ı ḥaḳıḳî ile setr eyle ve 'ālem-i cem'de her nesneyi Ḥaḳḳ'a muzāf ḳıl. Ḥuşūsā nisbet-i 'ilmiden fenā-yı küllî bul. Zîrā ihām-ı şirketden ḡālî degüldür. Anuñçü "*el 'ilmü ḥicābun*" (32) dediler. Zîrā zāt üzerine vaşf-ı zā'iddür. Ve vaşfuñ zātde ḡükmi yoḳdur. Ve illā maḥkūm-ı 'aliyy olmaḳ lāzım gelür. Ve bu maḳām fi'l-cümle işneyniyet iḳtizā etmekle o baña ve ben aña didi. Zîrā maḳām-ı vaḡdetde cānî ve mecnî ve cām' ve mecmū' emr u aḡddür. Ve sırr-ı aḡdiyyet fehmi 'akldan ḡāricdür. Belki keşf-i zātîye muhtācdur ve insānda şüret-i ilāhiyye üzerine ḥalḳ olunmaḳla gerçi vüs'at-ı dā'ire vardur velākin herkesde ḡaḳayık-i esmā bi'l-fi'l vücūd-pezi'r degüldür tā ki ol vüs'at ile muḡıṭ ola. Ve Ḳurān'da gelür: "*Ve mā ütütum mine'l-ilmî illā ḳalîlā*" (33) Maḳşūd herkesüñ 'ilmi vüs'at-ı (6b) isti'dādı ḳadar olduḡın i'lāmıdır. Pes 'ilm vardur ki heft deryā gibidür ve 'ilm vardur ki ḳaṭre mişāldür. Ve 'ilm-i ilāhi nisbetden ḡāricdür.

Su'al olunursa ki arz ü semā daḡi şüret-i İlāhiyye üzerinedür. Zîrā 'ālem-i ekberdür. Böyle iken 'ālem-i aşḡar olan insāndaki vüs'at anda yoḳdur. Cevāb budur ki gerçi ḡarekāt-ı felekiyye ki peder ve 'anāşır-ı ḳābile ki māder mertebesidür. Ve insān bu ikinüñ mecmū'ından ḡalḳ olunub şüret-i zāhirede anlardan aşḡardur. Nitekim Ḳur'ān'da gelür: "*Leḡalku's-semāvāti ve'l-arzi ekberü min ḡalki'n-nāsi.*" (34). Velākin insānda sırr-ı ilāhî vardur ki peder ü māderinde yoḳdur. Bu cihetdendür ki faḡr-i kā'ināt 'aleyhi ekmelü't tahiyyāt cümle-i enbiyādan 'aleyhimü's-selām efdāl oldu. Zîrā her birinde cilve-ger olan sırr-ı ilāhîden mā'adā emr-i zā'idle daḡi şeref-yāb oldu. Ve bunda vāḡidüñ cemā'at üzerine emr-i zā'idle rüçḡānî sırrı vardur. Egerçi ki fi'l-ḡaḳıḳa emr-i zā'id yoḳdur. Meşelā imām ve muḳtedinüñ her biri "*alā ḡaddihi saffun.*" (35) i'tibār olunur. Ve imāmuñ cemā'at üzerine rüçḡānı şüret-i teḳaddümidür ki imāmda keyfiyyet-i zā'ididür ve illā cümlesi şaff-ı vāḡiddür. Ve Resūlu'l-

lâh'ıñ şalla'l-lâhu 'aleyhi ve sellem rü'yeti ile imtiyâzı dağı keyfiyyet-i zâ'ide hasebiyledür ki ol keyfiyyet-i zîyâde vuzûh ve zühürdür ki başarla idrâke râci'dür. Ve illâ cümle-i enbiyâ başiretle idrâkde müştarekeldür. Pes kelîm ki Hâzret-i Mûsâ'dur 'aleyhi's-selâm maķâm-ı sem'â ihtîşâşı rü'yet-i ħalbiyyesini münâfi degüldür. Anuñçün vaķt-i ħurürda müşâhade cemâl ve rü'yet-i zü'l-celâl ħâşıl oldı. Ve zâhirüñ iztırâbı bâṭınuñ şebâtına mâni' olmadı.

Bir öküzli Tātār dir boğazladuñ kızumı

Öküzden murâd bakara ṭabi'atdur. Nitekim Ķurân'da gelür: "*Innallâhe ye'murukum en tezbeĥû bakarah.*" (36) Tātârdan murâd nefsi emmâredür ki ṭâ'ife-i Tātâr gibi yağma-gerdür. Ya'ni Tātâr nehb-i emvâl u nufûs etdüği gibi nefsi emmâre dağı nehb-i a'mâl u aĥvâl eyler. Zîrâ arz-ı vücüdda kıral ta'bîr etdükleri re's-i keferi gibidür. Ve ṭabi'at fi'l-ĥaķîķa merkeb-i emmâredür. Anuñçün riyâzat ile ṭabi'at za'îf olsa nefsi emmâre (7a) mefâsid ü maķâbihe yol bulmaz. Ol dağı hevâsını icrâ yüzünden za'îf olur. Ve ekl ü şurbuñ ĥaķîķatde mebd'e'î nefsi nebâtîdür. Nitekim ĥiss ü ĥareketüñ mebd'e'î nefsi hayvânî ve tedbîr ve taşarrufuñ menşe'i nefsi insânîdur. Ve kızu ki kıyon kızısıdur. Murâd-ı veled nefsi emmâredür ki hevâdur. Zîrâ hevâ nefsuñ eşeridür veled vâlidüñ eşeri olduğı gibi. Pes kızu ta'bîri veled olmak i'tibâriyledür muṭlaķa. Nitekim lisân-ı Türkî'de evlâd u insândan kızu ve yavru ile ta'bîr iderler. Lâkin bunda şıgar ve za'îf mu'teberdür hevâda degül. Ve hevâyı boğazlamak riyâzat ve mücâhede ile eşerini izâledür. Ve ilâ bâṭıldan dağı hevâ ile ta'bîr olunur. Nitekim Ķurân'da gelür: "*E fe raeyte meni't-teĥaze ilâhehu hevâhu*" (37). Anuñçün bir kimse rü'yada ilâhi ħatl etmek zebĥ-i hevâyı ta'bîr olunur. Velâkin cenâb-ı risâlete müte'allıķ görinen teğayyirât-ı bedeniyye şeri'atine dâ'irdür. Meyyit veyâ kusec veya ṭavîli'l-ķadd veya ĥilye-i şerîfelerine muĥâlîf ĥayri şekl üzere görünmek gibi. Ve bir sâlik rü'yada a'mâ görünmek ĥaķîķata nâzırdur. Zîrâ 'ayn-i yümnâ âĥiret ve yüsrâ dünyâdur ki ikisinden dağı a'mâ olmaduķca cemâl-i ĥaķîķat görünmez. Ve bunda nefsi ve ṭabi'at ve hevâyı cem' idüb nefsuñ kı'îd-i ṭabi'at olduğına işâret eyledi râķib ve merküb gibi. Ve fi'l-i ehl-i riyâzat ve mücâhedeye remz eyledüği zebĥ-i hevâ ve izâle-i şehevâtıdur ki bundan rûĥ-ı 'ulvî maĥzûz ve nefsi ü ṭabi'at-i süfliyye müte'ellim ve münfa'ıldür. Ve nefsi kırbân etmek dedükleri fi'l-ĥaķîķa budur. Zîrâ bu taķarrub ile kıalb ve rûĥa ĥayât-ı ṭayyibe-i bākıye vardur. Ve bundan mevt bir olduğı fehm olıdu ki mevt-i nefsdür. Ve mevt-i nefse mevte-i üla dirler. Bâķi mevt şüretinde olan mücerred intıķâldür. Ya'ni bir ĥânedan bir ĥâneye göçmek gibidür ki bu göçmekden göç şâĥibine mevt lâzım gelmez. Ve dünyâda olan ĥumûm u ĥumûmuñ cümlesi mevt ĥükminindedür egerçi ki cüz'iyet ṭarîķiyledür. Zîrâ külliyyeti nefsuñ 'an aşluĥâ inķilâ'ı ve esâsinuñ inĥidâmıdur pes mevt-i a'zamuñ izâmı ĥumûm u ĥumûmden kıyâs olsa.

Dikilmedük bağçenüñ bitmedük nârın yidüm

Ya'ni bağçe-i (7b) ma'rifetüñ ĥâricde âşarı meşĥûde ve eşcârı mağrûse degül ve enârı sâ'ir ĥissi olan bağçelerüñ enârları gibi bitmiş degül iken anı elsüz kıopardum ve bî-leb ü dehân yidüm. Maķşûd kıkr olınan bādām ve cevz ve

üzüm ve erik ve emşâli haķā'ik-i muhtelifle ile bilā keyfiyyetin telezzüz cāndur. Nitekim enāruñ dāneleri aña işāret eyler. Pes nefsi-enār daħi ol bağçe meyvelerine dāħil oldu.

El-hāşıl bağçe-i ma'rifetüñ yalnız bir meyveye ihtişāşı yokdur. Belki anda küll-i fevākih mevcūddur ki her birinde bir lezzet-i maħşūşa ve bir hālet-i ma'ķüle vardır. Zîrā māhiyyāt ve haķā'ikte olan tefāvüt-i lezzetde olan tefāvüti iķtizā etmişdür. Egerçi ki aşlında bir nūvāt-den nābit ve cemi' keşret ol vaħdetde mündericdür. Ağşān u evrāk nevāt-i şecerede münderic olduğı gibi.

Ve bunda yidüm didüğü lezzete işāretdür ki zāt u şifātuñ ictimā'ı hasebiyle olan hāletdür. Nitekim hadîsde gelür: "Ve es'elüke lezzete'n-nazaru ilā vecheke'l-kerîm ebeden dā'imen sermeden." (38) Ve illā fenā-yi küllî ki zāt-ı şırf hasebiyle olan hāletdür anda lezzet ü ekl ü şurb olmaz. Ve bunda "ebeytu 'inde Rabbî yuñi'müni ve yesķîni." (39) sırrına daħi remz vardır. Anuñcün maķam-ı 'indiyyetde niçe haķāyık u me'ārif ile telezzüzlerinden mā'ada bağçe-i behiştüñ meyvelerinden huşūşā ki 'enāķidun a'nābı daħi iķtiķāf iderlerdi. Nitekim taşķıl-ı maķām tevekkül idenlere bilā-sebeb ma'hūd mā'ide-i semāviyye nüzül ider. Ve rızķ-ı şüride daħi ihtiyāc ve mazāyık görmezler.

Yükler ile götürdüm toyurmadım özümü

Bunda keşret ma'ārif ve tecelliyāta işāret vardır. Toyurmadum işbā'ledür açlık muķābelesinde müsta'meldür. Öz kaşrladur aşlında nefsi-nebātidür ki nemā de ekl u şurba muhtacdur. Burada murād zāt u rüh-ı insānidür ki maħall-i ma'ārifdür. Anuñcün rühı ma'rifetle taħliye dirler. Ya'ni bağçe-i ma'rifetüñ "ve hameleha'l-insān" (40) mūcibince niçe yükler haķā'ik götürmüş iken yine cānım aña toymadı. Zîrā "ve ķul Rabbi zidnî 'ilmen" (41) vefķınca tecelliyāt-ı 'ilme nihāyet yokdur. (8a) Bunda mezid-i isti'dāda remz vardır. Zîrā egerçi nāķışü'l-isti'dād olan sālîke bi-hasebi'l-meşreb reyyi gelür. Femmā kāmîlü'l-isti'dād olan ebedî müte'atışdır. Anuñcün doymaz ve ķanmaz.

El-hāşıl Allāh Te'ālā vasiā' olmağla tecelliyātı daħi vāsı'a ve zātı bî-nihāye olmağla āşār-ı şifātı daħi bî-ğayedür. Pes rahmet vāsı'ayı tazyık etmek kuşūr isti'dādındandır. Ve ba'zı maķāmātta vuķūfdan seyr fi'llāha nihāyet bulmaķ lāzım gelmez. Zîrā vuķūf külliyete göredür ki külliyāt munhaşıra ve maħdūdadur. Nitekim bir pādşāh ekālîm-i maħdūddan hāric degül iken beher yevm 'ilmi mütezāyid ve seyri mütekāşir olmaķdadur. Zîrā "kulle yevmin huve fi şe'nin" (42) muķtezāsınca her gün şu'unāt-ı muhtelifle zuhūr etmeddür ki her birine ta'alluķ iden 'ilme 'ilm-i cedid dirler. Mertebe-i fetvāda havādişe nihāyet olmayacak mertebe-i haķıķatde haķā'ike nihāyet olur mı? Zāhir ise bāñnuñ 'unvāni ve şüret-i ma'nānuñ vesilesidür. Anuñcün bu dergāh bî-nihāyettir ki seyrle tamām olmaz. Ve Ķurān'da ki: "Ve mā ütütum mine'l-ilmî illā ķalîlā" (43) gelür. Aña müte'allıķ olan cevāb güzer etmişdür.

El-hāşıl bu ķilletden murād insān anuñ ħamline musta'id ve istiklāli ve ref'ine müñik olduğı mertebdür ki māverāsını ħamle ķākatı yokdur. Ve bu 'ilm

egerçi ki bî-nihāye ve keşîrdür. Velâkin 'ilm halka göre heft deryâdan yek katre gibidür. Ve 'ilmde zamân risâlete göre 'ilm-i aḥkâm daḥi daḥıldür. Pes "ve kul Rabbi zidnî 'ilmen" (44) naşsında 'ilm-i aḥkâmuñ istizâdesi daḥi vardur. Bu a'sârda ḥalib-i tafşîl gibi. Zîrâ ekşer-i nâsa göre olan 'ilm icmâlîdür tafşîlî degül. Ve aḥkâm ziyâde olduḡa ḥakâ'ik daḥi ziyâde olduḡu gibi icmâl daḥi tafşîle mü'eddi olduḡa 'ilm ziyâde olur. Ve her bir 'ilm "min ḥayşü hüve" (45) kemâl-i maḥzdur. Egerçi ki müte'allıḡatı ḥasebiyle biri birine nisbet kâmil ve ekmeldür dirler. 'İlm-i zâhir ve ilm-i bâḥın gibi ve 'ilm-i naḥv u 'ilm-i kelâm daḥi buña kıyâs olma. Zîrâ 'ilm-i naḥv lisânî ḥaḡadan ḥıfz ve 'ilm-i kelâm cenânı zeyḡden şıyânet etmesiyle biri birine izâfetle kışr u lübb menzilesindedür. Ve 'ilm-i zâhire daḥl (8b) etmek ceḥl-i maḥzdur. Belki "fe firrû ila'llâh" (46) da firârla mâkşûd ceḥlden 'ilme firârdur gerek ol 'ilm aḥkâma ta'alluḡ etsün ve gerek ḥakâ'ika. Pes 'ilm muḡlakâ şıfat-ı şerîfedür zîrâ na't-i ilâhîdür.

Egirilmedik ipligi üstâz cüllâhe virdüm

Üstâz yumak iderken ben ḥoş geydüm bezimi

Ma'lûm ola ki bezden murâd libâs-ı şıddıḡıyetdür ki fi'l-ḥakîḡat libâs-ı Meryem'dür aleyhi's-selâm. Zîrâ anuñ ḥakḡında Qurân'da gelür: "Ve ummuḡu şıddıḡatun." (47). Ve Meryem'den murâd nefsi muḡma'innedür. Zîrâ nefsi insân muḡme'inne olmaduḡa libâs-ı şıddıḡıyyet ile telebbüs ü ḡamiş ekmeliyyet ile teḡammuşa müste'hile olmaz. İşte bu münâsebet tämme ile libâs-ı Meryem'dür denildi. Ve illâ libâs-ı Ebî Bekr raḡıya'llâhu 'anh olduḡu daḥi rüşendür. Ḥazret-i 'Ali kerrema'llâhu veche ḡasem idüb tesmiye-i şıddıḡ semâvidür dirdi. Ya'ni Meryem'e cânib-i Ḥak'dan şıddıḡa denildiḡi gibi Ebü Bekr'e daḥi şıddıḡ denildi.

Ve zıkr olınan bezüñ ḡuşülü müḡaddem iplik ve yumak olmaḡa muḡtacdur ki iplik tefriḡa ve yumak cem'iyyet şüretidür. Pes tefriḡa ḡâlî sâliküñ üstâze ya'ni mürşid-i kâmile müḡârenetinden evvel olan ḡalidür ki fark ḡicâbdur ve yumak ba'de'l-muḡârene olan ḡalidür ki cem'-i keşfdür. Anuñçün yumak olmaḡı üstâze nisbet eyledi.

Zîrâ bilâ-şoḡbete cem'iyyet-i dil bulmak keşf-i şaḡîḡ ehli olmak nâdirdür. Bundan maḡşûd budur ki sulûkumda ḡalim perîşân ve 'âlem-i cem'iyyetden henüz nâm ü nişân yoḡıken berây cem'iyyet-i dil insân-ı kâmil ve mürşid-i ḡakîḡıye müḡârenet eyledüm. Ve ol daḥi benim ıslâḡ ḡalime meşḡül ve teferruḡumu cem'e işâle müteveccih iken kemâl-i isti'dâdum olduḡu cihetden kârum u sâ'il u esbâb vasâtetine ḡalmayub teshîl-i ilâhî ile müyesser oldı. Ve netice-i ḡakîḡat zuhür buldı ve çok çok ictihâda ḡacet ḡalmadı. "Zâlike faḡlu'llâhi yu'tihi men yeşâ'u." (48). Bundan fehm olnur ki ḡalbi rüsümdan ḡâlî ve iḡbâl-i ilâhîden mâlî olan sâlik sâ'ir ehl-i te'alluḡat gibi zaḡmet ve ta'b çekmeyüb zamân-ı ḡalilde mertebe-i (9a) şıddıḡıyyete ve maḡâm-ı 'indiyete vâşıl ve nâ'il olur. Egerçi ki kemâl-i cem' ve farkuñ ḡuşülü kırḡ sene mürûruna menütdur. Ehl-i cezbe ile sâ'irüñ farkı vardur ve bu ḡabildendür ki niḡeler merzükü'l-bidāye ve'n-nihāye ve ba'zılar maḡrûmu'l-bidāye merzükü'n-

nihāye oldılar. Ve şınıf-ı şāni daħi bi-hasebi'l-isti'dād kimi zamān-ı kālilde ve kimi müddet-i tavilde şeref-i vuşul buldılar. İbrāhîm bin Edhem ve Ebū Yezid Beşāmî ve ğayrileri gibi ki bunlar tarîk-i Hâk'da mükāsāt meşâkķ-ı keşire etdiler ve āħir menzîl-i murāda yetdiler. Ba'dezā beyt-i mezkûrede bundan ğayri vech u te'vîl daħi nāzımuñ kuddise sırruh çıkdım erik dalına gezen nazmunuñ şerhinde mübeyyendür oraya nazar olına.

El-hāşıl müste'id ve ğayr-ı müste'idüñ miyânında fark olınuğu gibi mürsid-i kāmîl ve nāķısuñ miyānuñda daħi fark vardur. Hıuşuşā ki ehl-i da'vaya mukārenetden ğurürdan ğayrı nesne hāşıl olmaz. Pes sālîke vācibdür ki ve "ve künū ma'aş-şādıkîn" (49) mucibince ehl-i şıdķa mülāzemet eyleye tā ki şohbet-i hāķķaniye yüzinden derece-i şıddıķiyete vaz'-ı kadem ide.

Bir 'ayyar uğrı ile ortaķluđa barışdum

Üç ol alur bir virmez baña dir hey söz mi

'Ayyār lafz-ı 'Arabîdür "keşîrû'l-mecî' ve'z-zehāb" (50) ma'nāsına. Şoñra uğrıya itlāk olındı. Zîrā uğrıda mecî' ve zehābuñ keşreti vardur. Burada murād zeki ve hileķardur. Bunda işāret vardur ki cesed-i insān ki a'zā ve cevārih ve kuvā-yı nefsanıyyeyi müştemildür. "Min haysü hüve" (51) 'ayyārdur. Ya'ni her cānibe hareket-i keşire ehlidür. Ve sā'ir a'zā ve kuva uğrı gibi her biri muktezā-yı cibilleti üzere müdāhîl şehevāta girüb çıkub der-kārdur. Rūh-ı insānî ise cesed-i mezkûrta ortaķdur. Ya'ni rūhuñ cesede ta'alluķı anuñla şirkete delālet ider ticāretde şerîkler gibi. Zîrā a'māl-i bedeniyye ki şavm ü şalavat ü cihād ü emşālidir. Ve a'māl-i nefsiye ki tahammül-i ezā ve sabr ü rızā bi'l-kālîl ve kânā't bi'l-mevcüd ve habsü'n-nefs 'anı-ş-sekvā ve nazā'irdür. Bu cümleñ hıuşülü rūh ve cesedüñ iştirākine menütdür. Pes rūhdan cesede te'sirāt nāzil ve ceseden daħi rūha teraķķiyāt şā'id olmaķ iştirāk-ı (9b) mezkûr üzerine mebnî oldı. Velākin cesedüñ 'ālem-i mülk ü şürete teveccühi ğālib ve taraf-ı hiss ü şehevāta iltifātı keşîr olmağla rūha hişşesinden tegallüb idüb müzāheme eyledi. Ve üç hişşeden aña bir hişşe virmedi. Ve hişşesin taleb-kār olduķça aña 'itāb idüb "Hey kişi bu ne dimekdür? Bu söz midür?" dedi. Ve üç hişşeden murād hişş ü hayāl u 'aķldur ki rūhuñ bu üçden hişşesi 'aķldur. Çünkü cesed hiss ü hayāller 'aķla ğālib ola rūh bilā-hişşe kalur. Zîrā rūhuñ hazzı 'aķl-ı me'āduñ āşārıdır ki ümür-ı 'ulviye-i rūhāniyyedür.

Ve kezālik merātib-i ef'al ve şifāt-ı zātdan rūhuñ naşibi zātdur. Zîrā ef'al ve şifāt-ı keşrete dā'ir ve zāt vahdete nāzırdur. Pes cesed merātib-i mezkûrede rūha muğālebe idüb zātı şifāt ve ef'ale idhāl etmekle vahdeti keşretde tağyîb idüb dā'imā keşrete meşğul olur. Ve bu cihetden rūh kendi naşibinden hırmān bulur. Ve kezālik riyā ve sum'a ve ihlāşdan behre-i rūh ihlāşdur. Velākin cesedde nefsuñ terkîbi hasebiyle mülāhaza-i ağyār vāķi' olmağla cesed rūha bu hıuşuşda daħi zulm etdi. Anuñçüñ ruh daħi ğidā-yı ruhāniyeden maħrûm kaldı.

Ma'lûm ola ki mevālid-i şelāşe ve 'anāşır-ı erba'anuñ zāvāhir ü şüveri cesed ü nefsi hayvānîñ hazzı ve bevātın ve hāķā'ıķi kalb ü rūh-ı insānîñ naşibidür. Rūhuñ merātib-i şüvere nuzülü şüverüñ merātib-i hāķıķate

nerdübān olmasından ötürüdür. Yoħsa anuñla teħayyüd ve merātib-i sāfilede vukūf için degüldür. Pes şol sāliküñ ki nişā'esinde ħükm vücüb-ı ġālib ola şüver ile teħayyüdden maşün olur ve anuñ ki nihādında ħükm imkān-ı ġālib ola.

Lā-cerem ħisse tābī' olmağla terākkîden kalur. Ve her 'aşırda sālik-i evvel kemyābdur. Ve sālik-i sāni daħi tezkiye bulunca müddet-i tavīle mürşid-i kāmil elinden terbiyeye muħtaçdur. Anuñçün ekşeri vākıf olmuşlar ve vuşülden maħrüm kalmuşlardır. El-ħāşıl yetmiş biñ ħicāb ki kimi nūrānî ve kimi zulmānîdür bi'l-cümle (10a) münħariķ olmaķ elifden vaħdeh müyesser olur.

Yügrek kötürümi gördüm gözsüz şıçāna uymuş

Ġāyet becidd giderler Kāf Tağıdur 'azmi

Yügrek götürmeden murād vücūd-ı insānî müştemil olduğı mertebe-i tabī'at ve nefsdür. Ve gözsüz şıçāndan murād köstebek didükleridür ki ħuld ve fār-ı a'mā daħi dirler. Kemāl-i ħırşından dā'ima toprak karışdırır. Anuñçün ħırşdan anuñla ta'bīr olunur. Ya'ni tabī'at u nefis fare gibi kemāl-i ħırşa tābī'at olub turdukları yerde tül-ı emel ve arzū-yı gün-ā-gün ile yügrek āt gibidürler. Ve maķşüdları Kāf Tağı gibi a'zā ve kuvā-yı ihāta eyleyen vücüddür. Becid de bā mu'add ma'nāsnadır, cidd Arabī'dir (52). Tā ki 'ālem-i vücūda müstevlî ve mütesallî olub şehevāt u hevālarıyla anda ħākim olalar. Ve murādları üzerine ceryān eyleyeler. Pes eger mīzān-ı ħāalde keffe-i aħkām imkān-ı ġālib olursa murādlarına zafer bulurlar. Ve eger aħkām-ı vücüb rācīh olursa tasalluť ber-'aks olub ħükm kalb ve rüħ tarafına düşer.

Bundan fehm olunur ki nefis fi'l-ħaķıķa gerçi mü'minedür. Velākin ba'zı 'avāriż ħasebiyle emmāre ve levvāme ve mülhime olur. Bundandır ki şaķî sa'īd ve sa'īd şaķî olur. Nitekim "yemhu'l-lāhu mā yeşā'u ve yüşbitu" (53) aña nāzırdur. Egerçi ki 'ilmu'l-lāhda teğayyür yoķdur. Ve mezmüm olan nefsi emmāredür. Zîrā ma'āşî ve telvīnātda kendini levm iden ve kezālik ħayr-ı ilhām olunub iktisāb ve şer ilkā olunub ictināb iden nefis 'aķıbet muţme'inne ve rāziye ve marziyye derecelerine rāķî olur. Ve insānuñ cihādla me'mür olduğı nefsüñ evşāf-ı mütezāddeye kābiliyyetindendir. Kābiliyyet olmasa cihād bulunmaz. Nitekim kāfir-i meyyite ġazā olmaz. Zîrā muķabeleye şāliħ degüldür. Ve nā-kābil olub ħadd-i mümteni'atde dāħil olmaķ ġalebe-i 'avāriż iledür. 'Avāriżdan kať-ı naźar mümkin-i kābil maķülesidür.

Naźar eyle ki ħacerden āyīne olmaz. Ve aña cilā virmekte emek zāyi'dür. Zîrā ħaceriyyeti vaşfı āyīneligine ġālib olub anı ħaķıķat-i uħrā şüretinde ibrāz etmişdür. Anuñçün ħacer ile tesmiye olunur āyīne ile degül. Ve Ĥıźr'uñ 'aleyhi's-selām kať-ı ġulāmda (10b) ħāli ma'nā-yı mezküre dā'irdür. Ya'ni ġulāmuñ ba'de'l-bulūğ kābil-i küfr olduğı mücib-i kaťl oldı. Tā ki fıtrāt-ı asliyye müteğayyir olmaya. Ve illā 'ilāç pezîr olmaz. Pes bunda bi'l-ķuvve ve bi'l-fi'l ma'naların miyānını fark vardur. Ve eťfāl-i küffār fıtrāt-ı asliyye üzerine olmaķ bi-ħasebi'l-māl teğayyür ħāli münāfî degüldür. Anuñçün ba'zı eħādışde: "Malda olan ħalleri üzerine ħaşr olunurlar." diyü

taşrîh vâkîf oldu. Ya'ni ba'de'l-bulûğ muqadder olan hâlleriyle maḥkûm olurlar. Ve bu ma'naya göre kuvvet ve fi'lüñ miyânunda fark yokdur. Ve evlād ehl-i İslām'a daḥi ḥavf vardur. Meger ki metbū'ları ḥasebiyle mütedârik olalar. "*Vallāhu zū'l-faḍli'l-'azîm*" (54) ve kalem-i ezeliñ işbâtına nazar olunursa fi'l-ḥaḳîka teğayyür ve tebeddül yokdur. Ve bu maḳâm sebeb-i ḥayret olduğundan ba'zılar sâbıkiya ve ba'zılar lâḥıka nazar etdiler. Ve ba'zılar daḥi ikisinden bile kaḫ-ı nazar idüb ibnü'l-vaḳt oldılar. Eslem olan daḥi hükm-i vaḳte tâbi' olub "*Fekullu muyesserun limā ḥeleke leh.*" (55) remz etdüğü esbâb-ı sa'âdet ile müstebşir olmak ve maḳâm-ı teslîm ve inḳıyâdda ḫurmakdur. Zirâ kaḫa vü kaderden baḫş olmaz.

Bir dilsiz yol şordum

Dilsizden murād ḫabi'atdur ki bahâyim-şıfatdur. Anuñçün dirler ki sâlik dilsizlikde bahâyim-şıfat olmaduḫça aña keşf-i râz olmaz. Ve fülk-i sem'î ve başarîden ḫazz-ı evfer bulmaz. Ve keşf-i râz olsa daḥi ḫâmüş olmak ile zabḫ ider ve illâ zâ'il olur. Anuñçün bahâyim ba'zı umûr-ı ğaybiyyeyi müşâhede ider ve şıyt ü şadâ-yı melekûti işidür. Velâkin bî-zebân olduğundan idrâk etdüğü aḫvâlden ḫaber viremez. Anuñçün ol ḫâlet anda müstemirr olur. Pes ḫayvânât 'ucmuñ lisânları lisân-ı taḫlîdîdür ki nuḫḫdan ğayri ma'nâ için ḫalk olunmuşdur. Nitekim insânüñ lisânı lisân-ı taḫḫîkidür ki nuḫḫ için maḫlûḫdur. Velâkin merâtib ḫayvânâtı ğüzer iderken ḫayvânât gibi bî-zebân olmak lâzımdur. Ya'ni esrâra ğöre ve illâ lisânı ḫabs etmek yokdur. Meger nâ-meşrû'dan ola. Ve Zekerıyyâ 'aleyhi's-selâm üç ğün mün'aḫıd'l- (11a) lisân olduğü zıkr ü tesbihüñ ğayre ğöre idi. Ve maḫlûb-ı fenâ olunub cezbe-i külliyyede ḫalanlar aşla rucû' idüb zebân-ı ḫal ile iktifâ itmişlerdür.

Ve yoldan murād ḫaḫîḳat yoludur ki ḫabi'at anı bilmez ve andan baḫş idemez. Zirâ anuñ bildüğü şehevât-ı ḫabi'iyye-i ḫissiyedür umûr-ı ma'neviyye-i ḫaḫîḳıyye degül. Şormakdan murād muḫlaḫa 'acziñ beyândur. Zîrâ ḫabi'at-i maḫşûd olan maḫşûd-ı a'lâm ve ta'rifden 'âciz ve kelîldür. Ne bilsün baḫr-i ḫâlin şol ki menzîlgâḫı sâḫıldür.

Gözsüz yolum bildirdi

Gözsüzden murād ḫalbdır nitekim aşığada ḫarinesi ğelür. Zirâ a'mâ anuñ şıfatıdır. Nitekim Ḳur'ân'da ğelür: "*Fe-innehâ lâ ta'mâl-ebşâru ve lâkin ta'mâl-ḫulûbu'lleti fi's-şudur.*" (56). Ya'ni 'amâ-yı başara i'tibâr yokdur. Anuñçün enbiyâdan daḥi a'mâ vardur Ḥazret-i Şu'ayb gibi 'aleyhi's-selâm. Belki i'tibâr 'amâ-yı ḫalbedür ki bunuñla mübtelâ çoḫdur. Ve yine Ḳur'ân'da ğelür: "*Ve men kâne fi-hâzihî a'mâ fe-huve fi'l-aḫurati a'ma.*" (57). Ya'ni şol ḫalb ki dünyada şevehid-i tevḫîdi kemâhiye ru'yetinden a'ma ve âşâr-ı ḫaḫîḳati muḫâla'adan maḫcûb ola âḫiretde daḥi a'mâdur. Zîrâ dünyâda ḫâsil olmayan kemâl âḫiretde daḥi ḫâşıl olmaz. Burada ḫalbden a'mâ ile ta'bîr etdüğü 'amâ ḫalbüñ şıfat-ı ğâlebesi olmak ḫasebiyledür ve illâ yolu bildürmek ehl-i vuḫûf ve şâḫib-i ḫiss ve idrâküñ şânıdır a'mânüñ degül. Nitekim Ḳur'ân'da ğelür: "*Ed'û ila'llâhi 'alâ başîratin ene meni't-tebea'ni*" (58) Ya'ni da'vet-i ilâ'l-lah ve irşâd-ı Ḥaḫḫ'a kâdir olanlar ehl-i dildür ki başîretleri küşâdedür. Şöyle ki sâliki

yemîn ve yesâre inhirâfdan muhafaza ve telvîne mutâbe'atdan şıyânet idüb 'ayne'l-yakîn mertebesine delâlet iderler. Ve câ'izdür ki gözsüzlük "*şummun, bukmun, 'umyun*" (59) remzinden hâşıl olan ma'nâ i'tibâriyle ola ki mâsivâdan 'amâdur.

El-hâşıl gönülde iki göz vardır ki biri dünyaya ve biri daği 'uqbâya açılır. Kaçan dil bu ikisinden a'mâ olub kevneyne lemhası kalmasa aña vech **(11b)** ma'nâ-yı mücellî ve 'âlem-i haqîkat münkeşif olub dîde-i sırla "*erina'l-eşyâe kemâhiye*" (60) mucibince rüyet-i haqîkiyye hâşıl olur. Ve 'amâ ki bu kuvvetde olmaya müşâhede ve za'if olur. *Fa'rif* (61).

Bir şağır tiz işitmiş ol añladı râzımı

Şağırdan murâd nefisdür ki Haq'dan dâ'ima aşammdur. Velâkin kemâl-i teraşsud ve tamâm fetânetden yol şorduğun işidüb maşşud ne idüğün fehm ider. Ve def'ine çâre bulmağa çalışur. Zîrâ tabi'at bahâyim gibi mer'â-yı şehvete cerr etdüğü gibi nefis daği hevâyâ cezb ider ve ruhuñ Hüda yoluna sâlik olduğın istemez. Zîrâ devlet-i fâniye-i cesediyye elimizden gider ve hüküm gâlibüñ olur deyü havf ider. Nitekim mücâhededen murâd anuñ yed-i mübtelasını izâle ve rûhuñ yed-i muhikkasını işbâtdur. Ve bunda ehl-i nefsuñ daği fi'l-cümle ehl-i râz olduğına işâret vardır. Nazar eyle şeytânüñ hâline ki nefse mütâba'atı kemâlde iken yine esrâr-ı ef'âl ve şıfatdan hişşemenddür. Şöyle ki niçe 'arifleri ilzâm eylemişdür.

Ma'a-hazâ muqarreb-i Haq degüldür. Pes her fehm ehli olan kimse ehl-i haqîkat olmak lâzım gelmez. Belki haqîkat taħaqquq iledür ki 'ilm ü 'amel ü hâli cem'dür. Anuñçün bilmek ve bulmak ve olmak dirlir ki biri 'ilme'l-yakîn ve biri 'ayne'l-yakîn ve biri haqqa'l-yakîn mertebesidür. Pes yalnız okumak ve bilmek kifâyet etmedüğü zâhir oldı.

Su'âl olunursa ki tabi'atüñ cehli zâhir iken aña su'âlüñ ma'nâsı nedür? Cevâb budur ki ezhâr-ı 'aczîdür nitekim bâlâda i'tizâr olundu. Ve biri daği maħcüb ve mübtedinüñ hâline işâretdür ki câhil ve denîye su'âldür. Anuñçün tevfiķ erişüb kalb tarafından irşâd hâşıl oldı. Ve hadîsde gelür ki: "*Ene seydidü'n-nâsi yevme'l-kiyâmeti.*" (62) Ya'ni kıyâmetde şefâ'at için enbiyâya müraca'at idüb kendiñize zahmet virmeñüz. Zîrâ ol maqâm biz müte'ayyiniz deyü ta'rif eyler.

Su'âl olunursa ki rûh-ı aşıl iken peder gibi veled menzilesinde fer' olan kalbden niçe istirşâd ider? Cevâb budur ki maqâm-ı hilâfet ile müteħaqqıķ olan kalbdür ki berzah-ı kuvâ **(12a)** ve a'zâdur. Anuñçün kemâlâtı bi'l-cümle hâvîdür. Ve 'ulviyyât u sufliyyâtdan muṭṭali' olmaduğı nesne yokdur. Sâ'ir a'zâ ve kuvâ ise aña göre sâdedür.

O şağır ile dilsiz ikisi beni avlar

Ya'ni nefis ü tabi'at didükleri kuvvetler hevâ vü şehâvet ile dâ'imâ beni şayd etmeğe çalışurlar. Ve beni kendi muṭtezâlarıyla 'amel etmeğe haml iderler. Pes avlar didüğü bi'l-fi'l şayd etmek iktizâ etmez. Zîrâ ehl-i başîretüñ teyakkuzı seri' ve tezekkürî gâlibdür. Nitekim Kurân'da gelür: "*Inne'llezîne't-*

teķav izā messehum tā'ifun mine's-şeytāni tezekkerū fe izāhum mubşırūn." (63). Ve bu mertebeye hıfz-ı İllāhî dirler ki bi'l-fi'l mess-i cüz'i huşūlünden hükmince cereyān lāzım gelmez. Anuñçün evliyā maḥfūzlardur. Ya'ni bātınlarına göre te'sîr-i mess-i nefis ü şeytān yokdur. Ve enbiyā ma'sūmlardur ki zāhiren ve bātınen mürākabe-i Ḥaķ' da ve mülāḥaza-i nazar-ı 'ināyetdedür. Anlara göre vāķi' olan 'itābāt-ı İllāhiyye terk evlāya göredür. Ve beni didügi nefis-i nāṭıkaya işāretdür ki 'Arab ta'ifesi andan ene ile ta'bir iderler. Zîrā nefis-i ḥayvānî mebd-i ḥiss ü hareket olmağičün maḥlūkdur. Ve ḥiss ü hareketde olan tedbîr-i nefis-i nāṭıkaya rāci' olmağla zāt-ı insāndan murād nefis-i nāṭıka olur. Ve bunda cihād-ı ekbere işāret vardur ki cihād-ı aşğar gibi. Anda daḥi bir mücāhid iki kāfirden firār etmek kebā'irdendür. Burada iki kāfirden murād şāğır ile dilsizdür ki te'villeri keder etdi. Ve bunda remz vardur ki 'ulvî ile suflî miyānında zıddiyet olmağla dā'im biribirlerini teshîr ve ibtāle sa'y iderler. *Fā'rif.*

Gözsüz ardıma düşmüş ūrmaz izler izimi

Ya'ni kalb baña tābi' olub izimi izler. Zîrā kalb ü rûḥ ikisi 'ālem-i melekūtdandır ki 'ulvîdür. Nitekim nefis ü ṭabi'at-ı 'ālem mülkdendür ki suflîdür. Pes "*el-cinsü ile'l-cinsi yemîlu*" (64) vefkıncı 'ulviyyāt biribirlerine ve suflıyyāt daḥi biribirlerine tābi' olurlar. Huşuşā ki kalb-i veled şālih rûḥdur ki Ādem'e nisbetle Hābil gibidür. Ve nefis ü ṭabi'at veled-i ṭālih rûḥdur ki Ebu'l-Beşer'e izāfetle (12b) Kābil gibidür. Ve Kābil'in ḥāli pedere 'işyān ve Hābil'in şānı iṭā'at olduğı gibi nefis ü ṭabi'at ve kalb daḥi böyledür. Ve şeytān u nefis u celāl fi'l-ḥaķıka emr-i vāḥiddür. Lakin bi-ḥasebi's-şeri'a şeytān ve bi-ḥasebi't-ṭarika nefis ve bi-ḥasebi'l-ḥaķıka celāl iṭlāk olunur. Ve bunda sırr-ı münāsebet işāret vardur. Ya'ni bilā-münāsebet iki şahş arasında ictimā' olunduğı gibi iki kuvvet miyānında daḥi böyledür. Pes nefisün kalbe ve kalbün rûḥa ve rûḥun sırta mütābe'atı tezkiyeden şoñradur. Zîrā ba'de't-tezkiye nefis kalb şüretine girer ve cem' kuvā kuvvet-i vāḥide hükümünde olur. Kable't-tezkiye ise keyfiyyetde teḥālûf ve miyānında tenāfür ve tebāğuz vardur. Ve ehl-i bidāyetün ḥāline işāret idüb Qurān'da gelür: "*Ve kāleti'l-yahūdu leyseti'n-naşāra 'alā şey'in.* Ve *kāleti'n-naşāra leyseti'l-yahūdu 'alā şey'in.*" (65).

Zîrā ehl-i bidāyet biribirleriyle muvāneset itmedükleri sülüklerine terāķki virür ki māsivāyı Ḥaķ'la üns etmek Ḥaķ'dan vaḥşeti müktezidür. Kaçan ki üns ü vaḥşet perdelerin ḥaḥ ide her nefis Ḥaķ'la olur. Ve anuñla devām-ı üns bulur ve ḥazer idecek nesne qalmaz. Zîrā cem' ağıyār yār ve cümle-i dār u diyār pür deyyār olur. *Ve minellāhi't-tevfik li kemā el cem' fā'rif* (66).

Gözsüze fısıldadım şāğır anı işitmiş

Dilsiz çağırır eydür añlamaduñ sözünü

Bu beyt ba'zı nüshada bulunmağın derc olundu. Gözsüzden murād 'uyüb-ı nāsı gören ve āyāt-ı Ḥaķķ'ı müşāhededen a'mā olandır. Nitekim Qurān'da gelür: "*Kāle Rabbi lime ḥaşertenî a'mā ve kad kuntu başîrā.*" (67). Edāya fısıldamak bi'tariki'n-nasihati işāret-i ḥafıyye etmek ve tenḥāda söylemekdir. Zîrā

demışlerdir ki "En-naşihatı beyne'l mele'i takrî'u." (68). Şâğırdan murād mesāviye kulağ tutan ve kelām-ı Hâk'đan i'rāz eyleyendir. Dilsüz kabāyih ve 'uyüb söyleyendir. Zîrā her 'amelîñ cezāsı kendi cinsindedir. Kelām-ı Hâk'đı tekellümden imtinā' iden dağı bunda da hāldür. Maşşud bunların ba'zısı kelām-ı Hâk'đı muţtalî' ve ba'zısı ğayr-i muţtalî' (13a) olub cümlesi söz fehm etmeyen kimse gibi 'amel etmediklerin beyāndur. Ve cā'izdir ki dilsüzden murād mürşid-i kāmîl ola. Zîrā demışlerdir ki: "Men 'arefallah külli lisāne." (69). Velākin irşād hālinde inşilāl-i 'ukde vāqî' olub "Men 'arefe Allaha tale lisānuhu." (70) ile muttaşif olur. Dilsizlik ehl-i haqıqate göre kemāldir. Anuñçün ba'zı 'urefā nā-ehle kelām murād etse mün'akîdü'l-lisān olurdu. Anuñçün böyle yerlerde şıfat-ı hayvāniyye ile ittışaf gerekdir. Zîrā hāyvānuñ lisānı var velākin tekellümü yokdur. Ve demışlerdir ki kırtal dedikleri kıuş ebkemdür. Aşlı budur ki Hāzret-i Harūn 'aleyhi's-selām vefāt etdikde melāike anı defn idüb dîdelerden sırr etmişlerdi. Meger kırtal kıuşı muţtalî' idi. Pes ol sırrı ya'ni medfen-i Harūn'ı Benî İsrāil'e ifşā etmesün için Hâk'đ Te'ālā anı beste-zebān eyledi. *Fā'rif cidden.*

Şâğır ile dilsizi o gözsüze gönderdim

Gözsüz gözüngü virdi anda gördüm yüzümi

Nefs ü şabi'atı tarîk-ı Hâk'đda istihdam etdüğün beyāndur. Ya'ni riyāzat ve mücāhede ile nefis ü şabi'at şalāh-pezîr olduğda baña musahhar olub anları āyîne talebi ile kıalbe gönderdüm. Anlar dağı varub kıalbden āyîneyi taşşil etdükdde nazār etdüm. Ol āyîne yüzümi gördüm.

El-hāşıl āyîne-i kıalbün yüzünde olan küdüret nefis ü şabi'atün hicābiyyeti ile idi. Çünkü hey'āt-ı zülmāniyye-i tabi'yye ve nefsāniyye rüy-ı dilden zā'il ve āşār-ı küdürāt-ı beşeriyye ve cesedāniyye andan muşmaşıl oldu. Ruy-ı haqıkat anda zuhūr buldı. Bunda işāret vardur ki erbāb-ı nefis ve şabi'at a'mā ve aşhāb-ı kıulüb başîr hükmündedir. Zîrā maşşud-ı başîret ile 'ālem-i ğaybı mükāşefe ve esrār-ı ilāhiyyeye vukūf ve ittilā'dur. Bu ise cilā-i kıalbe mevķūfdur. Bundandır ki kıalbe cām-ı ğifti-nümā ve āyîne-i 'ālem-nümā dirler. Ve bunda remz vardur ki çeşm-i dil ru'yet-i dāreynden a'mā olduğda vech-i haqıkat aña mütecellî olmaz. Pes 'amā bir kaç (13b) vechle oldu. Evvelkisi 'amā-yı zāhirdür ki anuñla havaşşā dağı ibtilā hāşıldur. Pes her bir 'amā-yı zāhire 'amā-yı bāñını müstelzim olmaz. İkincisi 'amā-yı kıalbdür ki mezmūmdur. Ve mezmūm olan şol 'amādur ki şevāhid-i tevħîdî'r-ru'yetden hicāb ve meşāhid-i haqıqati kemāhî müşāhededen niķābdur. Üçüncisi 'amā-yı memduhdur ki ru'yet-i māsivādan ihticābdur. Ya'ni māsivā olduğı cihetden ve illā haq olduğı yüzden muţalā'a-yı 'ayn-ı başîret ü inkişāfdur. Pes bunuñ haqıqati ta'alluķa rāci'dür. Şöyle ki eger 'ilmen veya 'aynen bir nesneye ta'alluķ bulunursa ol ta'alluķ anuñ haqķında yā hicāb-ı zülmānî veya hicāb-ı nūrānî olur. Nefes-i eşyā hicābdur demek ta'alluķa şaliħ olmāķ sebebiyledür. İllā eşyā esmā ve esmā dağı vesile-i müsemmādur. Anuñçün eşyāyı zemm etmek esmāya ta'aruş ve esmāya ta'aruş etmek müsemmāyı kıadhdür. İşte dünyānuñ mel'üne olduğı ma'nā-yı mezkürledür. Ve illā dünyā māder yerinedür ki insānuñ nemā ve perverişi andandır. Ve bu maķamda

demişlerdür ki "*Lā tenkerü'l-bāṭilu fi-tavrihi fe-innehu ba'ze zuhūrātihi.*" (71). Ve bunda telviḥ vardır ki vücūd-ı insānda maḥdūm olan ḳalb ü rūḥdur.

Mā'adası bu ikisine ḥüddāmdur ya'ni eger teshîr şāhibi olduysa illā emr ber-akisdür. Ya'ni ḥātme nazar ile gāḥ olur ki div Süleymān olub ḥükmi cāri ve nāfiz olur. Egerçi ki bî-ākıbetdür zîrā 'ākıbetde ḥükmi rahmetiñdür ḡazabuñ degül. *Fe-efhem cidden* (72).

Ve bunda imā vardır ki rā'i ve mer'i fi'l-ḥaḳıka birdür. Egerçi zāhiren ḥazret-i imkān-ı mirāt ve Ḥaḳḳ ol mirāte nāzır. Ve sen imkāniyetiñ ḥasebiyle mer'i olan şüretsin. Ve ridā-yi kibriyā didükleri bu mirātdur ki ḥicāb-ı mazhariyetdür. Pes farka göre zuhūr-ı nisbet ve cem'e nisbetle bürüz u vaḥdet vardır. Ve kāmil insān nisbet-i mezküre ile mutaḥḳıqlardur. Zîrā anda zāt ü şifātuñ mecmu'ını cem' etmek vardır ki "*kābe kavseyni ev ednā*" (73) derecesidür. Yalnız biriyle taḥaḳḳuḳ-ı ḥicābdan ḥāli olmaz. Zîrā yā şifātla zātdan ve yaḥud zātla şifātdan iḥticāb vardır. Pes cem'ü'l-cem' gerekdür ki dā'ireteyn eḥadiyyet-i dā'irede meşḥūd ola. *Fā'rif*. (14a)

Kötürümle güreşdim elsiz belim kavradı

Duruşdum başamadım koyıvirdim tazımı

Kötürümden murād kuvvet-i ṭabī'yyedür ki bî-ḥareketdür. Zîrā ḥareket iden a'zā ve cevāriḥdür yoḥsa mebd-e-i ḥareket olan rūḥ-ı ḥayvānî ve ṭabī'at-ı ḥayvāniyye degüldür. Pes bu ṭabī'atuñ zāhirde eli yoḡiken yine küştigirlik idüb rūḥ-ı insāniye başmak ya'ni aña ḡalib olmaḳ ve anı maḡlūb ve zebūn etmek ister. Zîrā cesed-i cenîn olalıdan beri aña 'alaḳa eylemiş ve ekl ü şurbla te'yîd ü imdād etmişdür. Anuñçün degme riyāzet ehli anı zebūn idemez.

Tazıdan murād nefsi mu'allemdür. Ya'ni nefsi mu'allemi şālivirüb 'ākıbet anuñla yeñdüm. Bunda nefsi kuḍsiyyeye işāret vardır ki kuvvet-i zā'idesiyle ṭabī'ata ḡalibdür. Şöyle ki ṭabī'at anuñla muḳāvemete ḳādir degüldür. Zîrā ḳavî ve metîn isimlerine mazhardur. Ṭabī'at ise aña göre za'ifdür. Zîrā ekl ü şurbdan ḥāşıl olan kuvvet 'ālem-i fenādandur. Kuvvet-i kuḍsiyye ise 'ālem-i beḳādandur. Bu cihetdendür ki Ḥazret-i 'Ali kerrema'l-lāhu veche bāb-ı Ḥayber'i bi-nefsihi ḳal' ü ṭarḥ etdi. Ve enbiyā vü evliyā ḥuşuş u ḳā'ide erbāb-ı shevāta ḡalib oldılar.

Burada bel dedi maḳşūd ise ayaḡın almaḳdur. Zîrā insānuñ kuvveti zāhrında ve belindedür. Ḳaçan ki ḳavî maḡlūb ola za'if olan ayaḳ daḡi istimsāk idemez. Anuñçün laṭife idüb ben şanurdum ki beni ayaḡum götürür meger baṭnum götürürmiş demişlerdür. Ya'ni ayaḡa kuvvet şib'-i baṭından gelür. Pes kuvvet fi'l-ḥaḳıka baṭnuñdur. Ya'ni baṭında olan ḡidānuñ eşeridür ayaḡuñ degül. Ḡidā daḡi mazhar-ı esmādur. Pes eger celāl-i ṭayyib ise vücūda istiḥkām ve metānet baḡş olur. Bundan fehm olunur ki insana lāzımdur ki bir nesnenüñ ḥuşūlünde esbāb-ı daḡiliyye ve ḥariciyyeden isti'ānet ide. Nitekim Ḳurān'da gelür: "*Huve'llezî eyyedeke bi naşrihi ve bi'l-mu'minîn.*" (74). Ya'ni nuşret-i ilāhiyye te'yîd-i bāṭinî ve ceys-i mü'minin te'yîd-i zāhiridür. İki müctemî' olduḳda a'dāya (14b) zafer muḳarrer olur. Ve her sālîk riyāzet ve

mücâhedenüñ 'uhdesinden gelüb nefis ü şeytân u tabî'atı zebûn idemez meger te'yîd-i melekûtî ile mü'eyyed ola ve mürşid-i kâmil yüzünden kuvvet ve imdâd bula. Zîrâ mürîd olan tıfl-ı beşer hâce gibi za'if ve şeyh-i mürebbî divâr-ı senğîñ gibi metîndür. Pes bir metîn divâra arka virmelüdü. Virürken şedîde i'timâd etmelüdü. *Vallâhu zü'l-kuvveti'l-metîn* (75).

Bu şöhbette bir aşçı kırk kazan aş pişirmiş

Şuyı hevâ eti yok tuzı ise toz mı?

Şöhbetden murâd şöbet-i rûhaniyye ve aşçıdan murâd mürşid-i kâmil ve kırk kazan aşdan murâd halvet-i erba'indür ki her gice ta'am-ı riyâzete muhtacdur. Anuñçün şuyı hevâ eti yok ve tuzı dañi kifâyet kadar degül didi. Zîrâ tabî'ati zebûn etmek müstehiyâtüñ ğayri ğidâyâ mevkufdur. Bu cihettendür ki hubz-ı şa'ir ve şürbâ-i tutmâc ve 'ades emşâli nesnelere tanâvül iderler. Ve anı dañi vezni ile tabh etmezler. Ve ekl ü şurbları dañi kılet üzerinedür.

Bunda şuyı taşşîş etdi. Zîrâ şu tebrîd-i mizâc ider. Sâlike ise harâret-i tab' gerekdür. Anuñçün dirler ki "*Eş-şufiyyu ba'de'l-erba'in bāridun.*" (76). Mağşud mizâc-ı insân şeyhühet ile bürüdet kabûl itdükde sülukuñ şu'ubetin beyândur. Pes eyyâm-ı şebâbet sulûke ziyâde medârdur. Ve ba'de'l-erba'in sülük nâdirdür. 'İlm-i zâhir mertebesinde olduğı gibi ya'ni ba'de'l-erba'in taşşîl-i 'ilm resmi etmek nâdirdür İmâm-ı Kudürî ve Kaffâl Şaşî ve emşâline vâki' olduğı gibi.

Ve eti taşşîş etdi. Zîrâ ekl-i lehümdan kuvvet-i tabî'iyye hâşıl olub şehvât zuhür ider ki ihtilâm dañi eşer-i bağıyye-i şehvettür. Pes mübtedîye göre ihtilâm vâki' olmak sebep-i tenezzüldür. Mürşide gerekdür ki mürîdüñ dimâğından ol hayâli ihrâc idince taqlîl-i ğıda ve terk-i lehüm ve rüsüm ile emr ide. Ba'zı murtâzlar kırk günde ekl-i lahm etdüğı muktezâ-yı hadîşle 'amel içündür. Zîrâ 'amel bi'l-nesne mürîş-i terakkîdür. Ve ba'zılar 'azîmet ile 'amelen niçe müddet umür-ı tabî'iyyeden hâzer etmişler. Ve tuzı taşşîş (15a) etdi. Zîrâ harâret îrâş ider ki bā'ış-i şurb âbdur. Ve âbuñ mazarratı güzer etdi.

El-hâşıl sâlike lâzımdur ki taqvât-i tabî'at ve tebdîl-i mizâc iden umür-ı beşeriyyeden ihtirâz ide. Ve Kûrân'da gelür: "*Ve mâ halektu'l-cinne ve'l-inse illâ li-ya'budün*" (77). Ya'ni hılkatde hikmet-i ilâhiyye 'ibâdet-i şer'iyyedür. Pes her nesne ki 'ibâdet-i şer'iyyeyi istişkâle bā'ış ola harâm olur. Taşşîl-i ma'rifetu'l-lâha mâni' olan dañi böyledür. Zîrâ 'ibâdet-i şer'iyye ma'rifet-i ilâhiyyeye tarîkdür. Binâ'en 'alâ hâzâ her nesne ki mâni'-i 'ibâdet ola mâni'-i ma'rifet olur. Ve cā'izdür ki beyt-i mezkûr "*Men ahlâsa Allâhe erba'îne şabâhân.*" (78) hadîşine işâret ola. Ya'ni bir kimse kırk gün ve kırk gice ihlâşla kalbe perveriş virmek gerekdür tâ ki ğidâ-yı rûhânî hâşıl ola ğidâ-yı cismânî için kazğanda olan maţbûha perveriş virildiğı gibi. Pes kalb dañi kazğân mişâl oldı anuñçündür.

Ol aşçı kazanınuñ dibi divârı yokdur

Maķşūd vüs'at-ı dili beyāndur. Anuñçün buyurur: "*Mā vesia'nî arde velā semāe ve vesia'ni kalbe 'abdî'l-mü'minin.*" (79). Ya'ni insān şüret-i ilāhiyye üzerine maħlūk olmağla esmā-i ilāhiyye anuñ neş'esinde zühür etdi. Zîrā ğayri neş'etüñ ol kadar esmānuñ zühürına taħammüli yokdur. Bunda kazanı aşçıya nisbet etdi. Zîrā mürebbîdür gerekse kazan ğayrinüñ olsun mürid-i sâlik gibi. Pes aşçı evvel kendi kazanını ıslaħ ve ba'de ğayruñ kazanını terbiye ve taħta taşaddi etmiş olur. Ve dibi taħşîş etdi tā ki cānib-i esfelde ka'ri olmaduğına işāret ola. Nitekim dîvârı zıkr eyledi tā ki cānib-i a'lāda nihāyeti olmaduğına remz ola. Ya'ni ol kazan 'uluvven ve suflen münteha degüldür. Belki cem' nihāyātı hāvîdür. Zîrā 'arşullāhdur. 'Arş ise muħîtdür yoħsa muħâť degüldür. Ve bundandır ki dirler: "*İnsān ğidā-yı kâ'inātdur.*" Pes kâ'ināta bi-ħasebi'l-ħadre nihāyet olmaduğ gibi ğidāsına daħi nihāyet yokdur. Ve ğayri münteħi olan ğidā münteħi olan zarfa şığmaduğ zāhirdür. Anuñçün zarf ki dildür ol daħi ğayr-i münteħîdür. *Fa'rif cidden.* (15b)

Od yakmadan taşırır kapaķ ider tozumu

Ya'ni ol kazanı nār-ı kudret mess etmeden bile taşırır. Fekeyfe ki mess ide ve tecellî-yi kudret zühüra gele. Pes oddan murād nār-ı 'aşķ ve nār-ı tecellîdür. Kapaķdan murād kazanuñ kapağıdır ki tozdandır ya'ni tūrābdan. Zîrā cesed-i insān turābdan maħlūkdur. Pes kazan-ı dildür ki nurdan maħlūkdur. Ve ta'āmı ğidā rūhānîdür ki: "*Ebeytü 'inde Rabbî yuťi'muni ve yesķinî.*" (80) aña nāzırdur. Ve ol kazanuñ kapağı zulmetden tekvîn olunmuşdur ki cesed-i insānîdür. Ya'ni zāhirā ol kazanuñ ağızı beden kapağı ile kapanmış iken bātında olan infitāħ ve inşirāhını şerħe imkān yokdur. Ve Muħammediyye'de gelür: "*Ben hümā-yı devletüm toprak degüldür cevherim. Gerçi birkaķ gün kafeş buldum bu toprakdan mişāl.*" Ya'ni devlet-i ħaķiķiyye şayd etmiş veya ol devletüñ hevāsında uçar hümāyum ki ħaķiķātüm 'ālem-i melekütdendür yoħsa 'ālem-i mülkden degüldür. Egerçi bir kaķ gün bu 'ālem-i ħaķde toprak kafes içinde maħpūs oldum benim bu ħazîzde vech-i mezkür ile muķayyed olduğumdan cānib-i evcde daħi bi-ħasebi'l-rūħaniyye baña inşisār ve inķibāz lāzım gelmez. Belki min vech muķayyed ve min vech muťlak olmaķ şānımdur. Nitekim insān-ı kāmil cennete cennetüñ teħammül etdüğü miķdār dāħil olur. Ve eger vüs'at-ı dile göre dāħil olsa hezār öyle cennetlere güncāyiş bulmaz. Ve merci'-i řarīkatimiz Şeyħ Üftāde ħuddise sırruh kelimātında gelür: "*Onsekiz biñ 'āleme şığmaz iken bu 'ışķla bir ħaber birle aña dünyāyı zindān eyleyen.*" Ya'ni rūħ-i insāniye cisme ta'alluķ ile emr idüb dünyā zindānında ħabs eyledi. Ve illā dünyā degül belki onsekiz biñ 'āleme bile sığmaz. Zîrā cānib-i ğaybî Ĥaķķ-ı muťlakdur ki kemāl-i vüs'atinden bî-nihāyedür. *Fā'rif.*

'Āşıkî ile Yūnus il bulmaz yola gitdi

Ya'ni Yūnus Emre bu yoluñ 'āşıkî ile ağıyār ve ehl-i inkār bilmedüğü yola gitdi. Ki sözüni mu'ammā uslūbunda îrād idup ta'ķid eyledi. Tā ki 'āşık-ı āğāhdan ğayri kimse muťtalî' olmaya ve zāhid-i münkir bu rāzı řutmaya. Nitekim iltifāt řarīķiyle buyurur.

Münkir olmasun diyü şapdurırın izimi

(16a) Ya'ni me'āni-i haqîkiyye-yi elfāz-ı şarîha yüzinden ibrāz etmeyüb izimi şapdurduğum ile münkir olmasun içündür. Zîrā bu rāz-ı dil-i mekşûf söylense bî-havşala olanlar hazm etmeyüb inkāra düşerler ve belki şāhibini ikfār eylerler. Pes haqā'îki libās-ı mecāzîde veya şuret-i mu'ammāda ibrāz itmek münāsibdür. Tā ki ehl-i fehm olan erbāb-ı haqā'îk fehm idüb sā'irleri ta'arruzdan imsāk ideler.

Naazar eyle ki bir kimsenüñ menkūhası gāyet cemîle olsa menkūhası ziyāde qabiha olan kimse anı görse gayretinden anuñ zevcini katl ile müteselli olmaz. Pes sırr-ı zāhir ki zendür. Böyle olıcağ sırr-ı bāṭın ki haqā'îkdür niçe olmağ gerekdür. Ve Qurān'da gelür: "*Hūrun maqşūrātun fi'l-ḥiyām.*" (81). Dūnyāda herkesüñ ḥānesi ve dīvārı ḥiyām-ı cennet mişal olduğı gibi vücūd-ı beşerî ve dil daḥi böyledür ki sırr-ı ilāhî kat kat perdelerde pinhān olmuşdur. Şöyle ki maḥremden gayriye anı keşf etmek ḥarāmdur. Ve lisān-ı ḥāne-i dilüñ deridür. Ve der-i bîrūn olan zen bî-nikāb olsa mübtezele olduğundan mā'ada beyne'n-nās sebep-i fitne olduğü gibi mertebe-i lisāna tenezzül iden esrār-ı ilāhiyye daḥi böyledür meger ki niqāb elfāz-ı mecāziyye ve mu'aqqade ile mestür ola. Bundan fehm olundu ki Hoca Ḥāfız ve Şeyḥ Sa'dî ve Mevlāna Cāmi ve emşālinüñ şuret-i mecāzda vāki' olan kelimātını bi-ṭarîki'l-mecāz şerḥ idüp ma'nā-yı maqşūd budur deyü germ olanlar serd sözler söylediler ve māldan bî-ḥaber oldılar. Ve bundan fehm olunur ki ehl-i rūsümü fitne-i inkāra düşürmek memnu'dur. Belki 'ārif-i bi'llah ve 'ālim-i agāh odur ki 'aḳā'idi şiyānet eyleye ve kelāmı herkesüñ fehmine göre söyleye tā ki muḥātab olan āfetden maḥfūz ola. Ve bundan zāhir oldu ki ḥalk için ṭuruğ-ı muḥtelife vardır. Egerçi ki her biri Ḥaḳḳ'a müsildür. Pes 'avām-ı nāsuñ ṭarîki cādde ve ḥavāşsuñ ḥafî ve eḥaşsuñ aḥfādur ve eḥaşş olan her ṭarîkden sālikdür. Zîrā 'umūm-ı neş'esi vardır gayrilere böyle degüldür. Belki sülükleri ism-i maḥşūşlarına maḥşūr ve anuñla muḳayyedür. (16b) Anuñçün vuşülleri daḥi ḥāllerine göredür. "*Fe-ṭūbā li ehl-i'v-uşūli min cemī' ṭarîki'l-uşūli.*" (82).

'Āşıkî bu felegüñ devrinde semā' eyler

Ya'ni rāh-ı haqîkatüñ sālik-i 'āşıkî ve meydān-ı muḥabbetüñ çabuğ suvārî-yi şādıki gerçi zāhirde ḥazîz-i nāsütde ve zemîn-i sāfildedür. Velākin bāṭını ile felek-i 'ulvînüñ derūnda semā' ve rağş eyler. Ve elḥān-ı ḳudsiyān ile ṭarabsāz olur. Ma'lūm ola ki semā' ikidür. Biri nağamāt ile muḳayyed olan semā'-i ṭabi'idür ki semā'-i aşāgirdür. Ve biri muṭlağ olan semā'-i rūḥānîdür ki semā'-i ekābirdür. Semā'-i rūḥāni fehm-i ma'ānîden ḥāşıl olur. Gerek orada nağamāt olmasun ve semā'-i ṭabi'ide devr etmek istidaret-i felekdendür ve semā'-i rūḥānîde izṭicā' etmek 'ālem-i ervāhdandur ki fevḳa'l-felekdür.

El-ḥāşıl ḥareket-i devriyye rūḥ-ı hayvānînüñ şıfatıdır ki taḥte-ṭ-ṭabi'adur. Anuñçün cesed-i insānî devrde devr-i felege tābi'dür. Laṭife-yi insāniyye ise 'ālem-i rūhdandur ki fevḳa'l-felekdür. Anuñçün anda ḥareket-i devriyye olmaz belki izṭicā' olur. Zîrā 'ālem-i ma'nāya meşğül olub bedenüñ tedbîrinden i'rāz idicek beden daḥi ḥilkat-i aşıyyesi üzerine arza mülteşik

olur. Ve semâ'-i ekâbire işâret idüb Qurân'da gelür: "Ve tera'l-cibâle tahsebuha câmideten ve hiye temerru merra's-sehâb" (83). Ve bunda remz vardur ki bütün dünyâ semâ'dan 'ibâretdür. Zîrâ şadâ-yı tesbîhle memlûdur ve her nesneden bir kelâm-ı haqîkat vârid olmaqdadır. Egerçi ki eşamm olanlara hafîdür ve semâ' aña bir mahzûrdan hâlîdür. Semâ'-i aşâgir ise ehline göre helâldür. Evlâsı helâl ise de terk idüb semâ'-i muţlâk-ı ekâbir ile muqayyed olmak gerekdür. Egerçi ki bu a'sârda emr-i tarîkat tamâm oldı. Ve kuşur ve kûsür kalmayub noqşân kemâlün buldı.

Ķul şalmadan uyandım hem çalarım sâzımı

Ya'ni a'zâ ve cevârihimde hareket ve iztırâb yoğiken 'âlem-i ma'nâdan 'âlem-i şürete rücû' etdüm. Ve hem (17a) yine elim ve kolum sâzımı çalar. Zîrâ bu maqûle sâz çalmağ hareket-i zâhire ve tahrîk-i a'zâ'ile degüldür. Bunda devri ve semâ' ve sâzı cem' etdi. Maqşûd sâz-ı ma'nevîden hâşıl olan devr ü semâ' dildür yoğsa sâz-ı şuverîden degül. Nitekim Ķul şalmadan didüğü aña işâretdür.

El-hâşıl Şeyğ Yunus bunda semâ'-i maqbûli derc idüb bi-tarîki't-temsîl sâz lafzını daği derc eyledi. Zîrâ semâ'-i şürîde sâz çalmağ 'âdet-i ehl-i şohbetdür. Ve bundan şeyğ-i mezbûruñ ekâmîl-i nâsdan olduğı bâhir oldu. Anuñçün kelîmâtî kemâle dâ'irdür yoğsa beyne'l-cemâl ve 'celâl mütereddîd degüldür sâ'ir kelîmât 'uşşâğ gibi.

Bi-hamdi'llâhi Te'âlâ bu fağîr Hağğı'ya imdâd-ı rûhânî irişüb biñ yüz yigirmi üç tarihi müstemil olduğı cemâzi-ye'l-âhîrede bu şerhi nazm-ı silk takrîr kıldum. Bir vechle ki beyne'l-'urefâ-yı maqbûl ve memdühdür. "Rabbî zidnî 'ilmen bi-hürmeti men ütiye cevâmi'al kelîm." (84).

Bu risâle daği Tekfûrtağı'nda İbrâ'il Ķal'ası'nuñ sermi'mârî Muhammed Sa'id tahrîr eyledi.

Sene 1226 fi 14 rebî-ül-evvel.

Temmet.

KAYNAKÇA

- Ak, S. (2015). *Çıktım Erik Dalına/Yunus Emre'nin Bir Şiirinin Üç Şerhi*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Aslan, Ü. (2008). Fahrî Ahmed ve Şathiye Şerhi. *Turkish Studies Dergisi*, 3/4, 120-155.
- Ceylan, Ö. (2007). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1992). Yunus'un Bir Şiirinin Şerhi. *Yunus Emre Sempozyumu - Bildiriler*, (s. 73-82). İstanbul: Marmara Üniversitesi.

- Duru, R. (2007). *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gölpınarlı, A. (1961). *Yunus Emre ve Tasavvuf*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İsmail Hakkı Bursevî: Çıkıdum Badem Dalına Şerhi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No: OE_Yz_0296_01, v. 1b-17a.
- Özcan, A. (1991). Āşıkpaşazāde. *TDV İslām Ansiklopedisi*, IV /6-7.
- Sevim, E. (2014). *Yunus Emre Şerhleri Çıkıdum Erik Dalına*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Taştan, A. (1999). *Bir Şārih olarak İsmail Hakkı Bursevî ve Edebî Şerhleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toprak, B. (1960). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Toprak, B. (2004). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.
- Uludağ, S. (2010). Şathiyeye. *TDV İslām Ansiklopedisi*. XXXVIII/370-371.
- Yakıt, İ. (2015). *Yunus Emre'de Sembolizm / Çıkıdum Erik Dalına*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Yavuz, K. (2013). Türk Şiirinde Nazire. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, X/359-424.
- Yurtsever, M. (2000). *İsmail Hakkî Bursevî Divanı*. Bursa: Arasta Yayınları.

NOTLAR

- (1) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No: OE_Yz_0296_01, v. 15b.-16b.
- (2) Eser nüshaları listesindeki ilk dokuz nüshanın bilgisi için bkz: Murat Yurtsever, *İsmail Hakkî Bursevî Divanı*, (Bursa: Arasta Yayınları, 2000), s.58.
- (3) Bknz. Burhan Toprak, *Yunus Emre Divanı*, C.3, 1934, s. 61-175.; Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2007), s.26; Toprak, *Yunus Emre Divanı*, 2014, s.14.
- (4) Bknz. Ahmet Taştan, "Bir Şārih olarak İsmail Hakkı Bursevî ve Edebî Şerhleri", (yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 277-307.
- (5) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No: OE_Yz_0296_01, v.17a.
- (6) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No: OE_Yz_0296_01, v.17a.

- (7) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No: OE_Yz_0296_01, v.12b.
- (8) Arapça ifadelerin tercümesinde destek olan Bitlis Eren Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi'nden Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Özdemir'e şükranlarımı sunuyorum.
- (9) Bu şerh, Allah'ın derecesini yükselttiği Hazreti Şeyh Yunus Emre'nin makalelerinden başka bir makalenin açıklamasıdır. O da feyzini fakîr en büyük evlat Şeyh İsmail Hakkî'nin kaleminden aldı. Allah ona nebî ve onun ehlinin hürmetine terakki bayrağını nasip etsin. Ve hepimize nasip et.
- (10) O'ndan üflenmiş ruh.
- (11) "Onun içine ruhumdan üfledim." Kur'an-ı Kerîm, Hicr 15/29, 29; Sâd 38/72.
- (12) İyice anla.
- (13) Bu cümle, varak yırtık olduğu için Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, No: 1521/4 v.63a nüshasından tamamlanmıştır.
- (14) "Onu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur." Kuran-ı Kerim, İsrâ suresi 17/44.
- (15) "O (Allah), önceden sizi Müslümanlar olarak isimlendirdi." Kuran-ı Kerim, Hac 22/78.
- (16) İyi anla.
- (17) Her türlü eksiklikten münezze, Kâdir ve Hakîm olan (Allah).
- (18) Allah, kendisine hamd edenleri iştir.
- (19) "(Ey Muhammed) attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı." Kuran-ı Kerim, Enfâl 8/17.
- (20) Mülkünde, onun dilediğinin dışında hiçbir şeyin meydana gelmediği, her türlü eksiklikten münezze olan Allah.
- (21) Allah hakikat yoluna ulaştırandır.
- (22) "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Kuran-ı Kerim, A'raf 7/172.
- (23) İyi anla.
- (24) "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." Kuran-ı Kerim, Zariyat 51/56
- (25) "Allah'tan korkun, Allah size ilim öğretiyor." Kuran-ı Kerim, Bakara 2/282.
- (26) Kim bildiği ile amel ederse, Allah ona bilmediğini öğretir.
- (27) Bil ki ve böylece Allah en iyi bilendir.
- (28) "Allah, Ādem'e bütün isimleri öğretti." Kuran-ı Kerim, Bakara 2/31.

- (29) Yanında gizli tuttuğun ilim.
- (30) "Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur." Kuran-ı Kerim, Muhammed 47/19.
- (31) Günahların için bağışlanma dile.
- (32) İlim engeldir.
- (33) "Size pek az ilim verilmiştir." Kuran-ı Kerim, İsrâ 17/85.
- (34) "Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir." Kuran-ı Kerim, Mu'mîn 40/57.
- (35) Her biri kendi dizisinde/sınırında bir saftır.
- (36) "Hiç şüphesiz Allah, size bir sığır kesmenizi emrediyor." Kuran-ı Kerim, Bakara 2/67.
- (37) "Nefsini ilah edineni gördün mü?" Kuran-ı Kerim, Câsiye 45/23.
- (38) Ebedî, daimî ve sürekli olarak kerîm olan yüzüne bakma lezzetini senden istiyorum.
- (39) Beni yediren içiren Rabbime isyan ettim.
- (40) Ve insan onu taşıdı.
- (41) "De ki: "Rabbim! İlmimi arttır." Kuran-ı Kerim, Tâhâ 20/114.
- (42) O (Allah), her an yeni bir ilâhî tasarruftadır. Kuran-ı Kerim, Rahmân 55/29.
- (43) "Size pek az ilim verilmiştir." Kuran-ı Kerim, İsrâ 17/85.
- (44) "De ki: "Rabbim! İlmimi arttır." Kuran-ı Kerim, Tâhâ 20/114.
- (45) Mükemmellik açısından.
- (46) "O halde Allah'a kaçın (fırar edin)." Kuran-ı Kerim, Zâriyât 51/50.
- (47) "Onun annesi dosdoğru bir kadındır." Kuran-ı Kerim, Mâide 5/75.
- (48) "İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir." Kuran-ı Kerim, Mâide 5/54.
- (49) Sâdıklarla (doğrularla) birlikte olun.
- (50) Ve birçokları gelip gidiyor.
- (51) Mükemmellik açısından.
- (52) Bu cümle sayfa kenarında yer almaktadır.
- (53) "Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır." Kuran-ı Kerim, Ra'd 13/39.
- (54) "Allah, büyük lütuf sahibidir." Kuran-ı Kerim, Cuma 62/4.
- (55) Her şey, yaratıldığı şeye meyillidir.

- (56) "Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur." Kuran-ı Kerim, Hac 22/46.
- (57) "Kim bu dünyada körlük ettiyse ahirette de kördür." Kuran-ı Kerim, İsrâ 17/72.
- (58) "De ki: "İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar bilerek Allah'a çağırırız." Kuran-ı Kerim, Yusuf 12/108.
- (59) "Sağırdırlar, dilsizdirler, ködürler." Kuran-ı Kerim, Bakara 2/171.
- (60) Eşyayı olduğu gibi bize göster.
- (61) Düşün.
- (62) Ben kıyamet günü insanların efendisiyim.
- (63) "Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar." Kuran-ı Kerim, A'raf 7/201.
- (64) Cins cinse meyleder.
- (65) "Yahudiler "Hıristiyanlar bir temel üzerinde değiller" dediler. Hıristiyanlar da, "Yahudiler bir temel üzerinde değiller" dediler." Kuran-ı Kerim, Bakara 2/113.
- (66) Her ikinize başarı dilerim. Bunu böyle bil.
- (67) O da şöyle der: "Rabbim! Dünyada gören bir kimse olduğum halde, niçin beni kör olarak haşrettin?" Kuran-ı Kerim, Tâhâ 20/125.
- (68) Halk arasında nasihat vermek azar olarak algılanır.
- (69) Allah insanın her dilini (halini) bilir.
- (70) Kim Allah'ı bilirse dili uzun olur.
- (71) Bâtıl olan şeyleri kendi halinde değerlendirerek inkar etme. Çünkü bâtıl, kalbin ruh halinden çıkan tezâhürlerinden bazılarıdır.
- (72) İyi anla.
- (73) "Mesafe, iki yay aralığı kadar veya daha yakın oldu." Kuran-ı Kerim, Necm 53/9.
- (74) "O ki, seni ve müminleri yardımı ile destekledi." Kuran-ı Kerim, Enfâl 8/62
- (75) Allah güçlü ve kuvvetlidir.
- (76) Kırdan sonra sūfilik fayda vermez.
- (77) "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." Kuran-ı Kerim, Zâriyât 51/56
- (78) Kim Allah rızasını gözetirse kırk gün sonra selâmete ulaşır.

(79) Yere göğe sığmadım, kulumun kalbine sığdım.

(80) Beni yediren ve içiren Rabbimin indinde āsî oldum.

(81) "Onlar, çadırlara kapanmış hurilerdir." Kurān-ı Kerîm, Rahman 55/72.

(82) Her yönüyle Allah'a ulaşmaya çalışan kişiye ne mutlu!

(83) "Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Halbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler." Kurān-ı Kerîm, Neml 27/88.

(84) Rabbim, kendisine her türlü kelam verilen peygamberin hürmetine benim ilmimi artır.

Araştırma Makalesi/Research Article

Gürcü Halk İnanışları Üzerine Bir Karşılaştırma (Tiflis - Samsun Örneği)

A Comparison on Gurcu Folk Beliefs (Sample of Tiflis - Samsun)

Bekir ŞİŞMAN*

Elene KİPSHİDZE**

Öz

Halk inanışları gündelik hayatımızın her safhasında önemli bir yer tutmaktadır. Ne kadar çağdaş olursa olsun her toplumda halk inanışlarının varlığını görebilmekteyiz. Bir toplumun kültürel zenginliğini ise halk inanışlarının çeşitliliğiyle ölçebiliriz. Ayrıca halk inanışları yardımıyla bu toplumların sosyo-kültürel özellikleri hakkında birçok bilgi sahibi olmak, bir konunun veya olayın sembol anlamını belirlemek mümkündür. Bu halk inanışları uzun zaman içinde unutulup gitse de, bir bölümü değişim göstererek hala varlığını sürdürmektedir.

Çalışmamızın amacı Türk ve Gürcülerin yaşamında halk inanışlarının yerini belirleyip onların kültürel yaşamda, tarihte nasıl ortaya çıktığını tespit etmektir. Ayrıca tarih boyunca komşuluk yapmış bu iki millet arasında ortak inanışların çıkacağına emin olarak onları da göstermektir. Örnek yöre olarak Samsun ve Tiflis seçilmiştir. Bu karşılaştırma denemesinin her iki taraf için de faydalı olacağına inanmaktayız.

Burada farklı bir çalışmanın konusu olduğu için doğum, evlilik ve ölüm konusu hariç tutulmuştur. Tespit edilen inanışların bir kısmı kaynak kişilerle yapılan mülakatlardan yazıya geçirilmiş, diğer kısmına ise farklı kitap ve makalelerden ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gürcüler, Türkler, kültür, halk inanışları, Tiflis, Samsun, karşılaştırma.

Abstract

Folk beliefs have an important place in every stage of our life. No matter how contemporary, in every society we can see the existence of folk beliefs. We can measure the cultural richness of society by the diversity of folk beliefs. In addition, with the help of folk beliefs, it is possible to know lot of information about the socio-cultural lifes of these societies and to determine the

Geliş Tarihi/Received: 26. 10. 2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 25. 11. 2019

* Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Samsun/Türkiye, bsisman@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5252-9657.

** Türk Halkbilimi Uzmanı, Tiflis/Gürcistan, kipshidze.elene@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-9193-8218.

symbol meaning of a theme or incident Among the long time some of these folk beliefs have been disappeared or they have been forgotten, but some of them still continue existing.

The aim of our work is to determine the place of folk beliefs in the life of Turkish and Georgian people and to seem how they will turn out in cultural life. In addition of these, we believe that among the long time neighboring relation and history help us to realize common beliefs of these two nations. As the sample region were chosen Samsun and Tbilisi. Because of this we think that interesting materials will come out. We believe that this comparison experiment will be useful for both countries.

Here, the subject of birth, marriage and death is excluded as it is the subject of another study. Some of these beliefs were taken from interviews and the other part was reached from different books and articles.

Keywords: Georgian, Turkish, culture, folk beliefs, comparison.

GİRİŞ

Halk İnancı Kavramı

İnanç, sözlük anlamıyla “kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi” demektir (Boratav, 2003: 19). Halk inançları ise toplumun kabul ettiği ilahi bir dinin hükümleri ve öğretileri dışında kalan, fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan ve bir sonraki nesle aktarılan inanmalardır (Artun, 2008: 271).

Etnoloji Sözlüğüne göre halk inanışları korku, çaresizlik, çağrışım gibi psikolojik nedenlerle beliren, geleceği bilmek isteğiyle bazı rastlantı benzerlikleri, iyilik ya da kötülüğün ön belirtileri olarak değerlendirilen, bilimin ve geçerli bir dinin reddettiği birtakım tabiatüstü kuvvetlerin varlığını kabul eden, kuşaktan kuşağa geçen yanlış ve boş inançlardır (Örnek, 1971: 42).

Din psikolojisinin kurucusu sayılan William James bu konuda “İnançlar doğru oldukları için işe yaramazlar, işe yaradıkları için doğrudurlar” der. James’a göre, bizim için önemli olan inanç ve fikirlerimizin bizzat kendileri değil, etkileridir (James, 2000: 24). Harvard Üniversitesi profesörü Gordon Allport ise halk inanışlarını toplumsal veya bireysel olarak ifade edilen, yanlış ve inatçı genellemeye dayanan *antipati* olarak tanımlar. Pertev Naili Boratav’ın tanımına göre;

İnanç kavramı, sözlük anlamıyla insan düşüncesinin geniş bölümünü içine alır: Din politika, ahlak. İnançları bütün bu çeşitlilik ve yaygınlıkları ile ele almak halkbiliminin sınırlarını aşar. Halkbilimi, belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı yeni dininde, yaşam şartlarının gerektirdiğince yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla ilgilenir (Boratav, 2003: 19).

İnsanoğlu tarih sahnesinde var olmaya başladığından beri hep bir şeylere inanma ihtiyacı hissetmiştir. Bu inancın kaynağını ilahi dinler oluşturmuştur. Ancak zamanla ilahi dinin hükümleri ve öğretileri dışında kalan inançlar da oluşmaya başlamıştır. Bu inançlar, ‘halk inançları’ olarak adlandırılmıştır. Dinî kurallar gibi kesinlik ve katılık taşımayan halk inançları, geçmişten günümüze bir yerden bir yere, bir toplumdan diğer topluma değişiklikler göstererek varlıklarını devam ettirmiştir (İrmak, 2018: 191).

Özetlemek gerekirse, halk inançları toplum tarafından kabul edilmiş ilahi bir dinin bilinen hükümleri ve öğretileri dışında kalan, fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan ve itibar gören itikatlardır. Halk inanışları ise daha çok bu itikatların şekli ve tarzı anlamında kullanılmaktadır.

Eski Gürcü İnançları

Gürcülerin eski inanışlarına göre tüm tabiat kişileştirilmişti. Doğal olaylara, bitkilere, hayvanlara insan nitelikleri atfedilmişti. Ayrıca doğa güçleri ve olaylarının insanlara iyilik veya kötülük yapabilecekleri inancıyla onlara karşı ibadet yapmanın, adak adamanın, dua etmenin gerekli olduğunu düşünürlerdi. Gürcülerin ilahî sisteminde en yukarıda her şeyi yaratan ve düzeni kuran Tanrı vardı. Sonra daha alt seviyede olan tanrılar geliyordu. Her şeyin ağacın, dağların, çiçeklerin, evin, ailenin, ocağın vs. kendi tanrısı vardı. Mesela hayvanların tanrısı 'Ochopintre' ya da 'Dali' idi. 'Dali' ismi halk şarkılarında şimdi de duyulmaktadır. Yerin koruyucu ruhu, 'Yerin annesi' olarak bilinmekteydi. Ayrıca göğün/bulutun da kendi baş/ana tanrısı olduğuna inanmaktaydılar.

En büyük saygı gökteki cisimlere yani güneş, ay ve yıldızlara gösterilmiştir. Bu bilgiyi doğrulamak haftanın günlerine verilen isimlerle de mümkündür. Eski Gürcücede pazar günü 'güneşin günü' anlamına gelirdi ve güneş için ayrılan bir gün olarak sayılmaktaydı. Pazartesi gününe ise ay günü derlerdi. Güneşi kız olarak, ayı erkek ve yıldızları da onların çocukları olarak ifade ederlerdi. Güneş ve ay bazen kardeşlerdir, bazen karı-koca, bazen de anne-çocuk. Birçok halk şiirinde bu inancı görmek mümkündür:

მზე დედა ჩემი, (Mze dedaa chemi)	Güneş benim annemdir,
მთვარე-მამა ჩემი, (Mtvare mama chemi)	Ay benim babamdır,
გუნდ გუნდი ვარსკვლავი (Gund gundi varskvlavebi)	Takım yıldızları ise
და და ძმა ჩემი (Da da dzmaa chemi)	Kardeşlerimdir.

(Javakhishvili, 1943: 82-85)

Anadolu halk inanışlarında da hemen hemen her yerde güneş kız, ay erkek olarak kabul edilir. Bazen iki kardeş olarak görülür, bazen de karı koca ya da iki sevgili niteliği taşırlar (Boratav, 2003: 28-31).

Gürcülerin tanımladığı astronomi unsurları arasında birinci yerde *güneş* vardı. Bunun en büyük sebebi Gürcülerin tarım hayatına bağlı olmalarıydı. Tarım hayatında güneş bitkilerin, meyvelerin, sebzelerin, kısaca hayatın en önemli kaynaklarından. Güneş kültürünün varoluşu arkeolojik kaynaklarda da kabul edilmiştir. Arkeologlar tarafından bulunan eşyaların üzerinde adak olarak hazırlanmış *at* sahnesini görebilmekteyiz, atları ise güneşe *kurban* ederlerdi.

Hıristiyanlığı kabul etmeden önce, Gürcülerin hayatlarında başka milletlerden gelen birçok inanç gelip geçmiştir. Mesela Antik Gürcistan'da yabancı dinlerin etkilerini görmek, en çok ise Yunan dininin etkisini görmek oldukça mümkündür. Ama Doğu Gürcistan'da İran inancının etkisini de belirtmezsek yanlış olur. İran'dan *Mitra* kültü gelmektedir. *Mitra*

ise güneş tanrısıydı. Daha sonra Zerdüş dininin etkisini görmek de mümkündür. Gürcüler 4. yüzyıldan başlayıp eski inanışlarını Hristiyan dinine uygun bir şekilde değiştirmeye başlamışlardır (Javakhishvili, 1943: 85).

Eski zamanlardan beri Gürcüler ağaçları, ormanları, dağ zirvelerini, taşları kutsallaştırıp ibadet ederlerdi. Ağaçlar arasından özellikle meşe, kireç, çam ve kül ağaçları önem taşımaktaydı. Put sayılan ağaçlar, ayrı dururlardı. Onlara birçok hediye sunarlardı; beyaz ipler bağlayıp dilek tutarlardı. *Ağaç kültü* büyük ihtimalle hayat ağacına ve verimlilik inancına bağlıdır. Bunun sembolü günümüze kadar ulaşan, Batı Gürcistan'da yeni yılın en önemli ögesi 'Çiçilaki' isimli ağaçtır. 'Çiçilaki' fındık ağacının dalıyla yapılan törensel eşyadır ve yeni yıl gecesinde her Gürcü'nün evinde bulunması gerekmektedir.

Gürcülerin halk inanışlarında *geyik, at, balık, köpek, kurt, boğa, yılan* gibi kültlere önem verilmektedir. Hayvan kültü verimlilik Tanrıçasıyla alakalı olmalıdır ve her hayvanın kendi tanrıçası olduğu kabul edilmektedir. Tanrıça bazen hayvan kılığına girip avcılara karşı çıkardı, bazen geyik şeklini alırdı. Onlara 'Tsiliyani (Tanrı'nın payı)' hayvanları derlerdi ve onların diğer hayvanlardan ayırması özel simgeyle mümkündü. Bu simge beyaz renk, altın boynuz, beyaz nokta olabilirdi. Gürcistan'da zoomorfik motiflerin zenginliği ile ilgili çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Bir taraftan insanlar bu şekilde kendi evrensel fikirlerini açıklamaya, diğer taraftan ise çevreyi kendilerine uygun tanımlarla göstermeye çalışmaktaydılar.

Gürcü etnografya kaynaklarında kuşlarla ilgili birçok ayin ve inanışlar bulunmaktadır. Onlardan en önemlisi horozla ilgili olanıdır. Bu hayvan göğe, güneşe bağlı ve güneş kuşu olarak kabul edilirdi. Güneş kuşu sayılmasının önemli sebeplerinden biri horozun sabah ötmesidir. Horozla ilgili inanışlar tüm Gürcistan'da yaşamaktadır. Horozu kurban olarak adamak da çok yaygındı. Hayvan kültü arasında *kurt* ve *köpek* kültüründen de bahsetmek gerekir. Eski Gürcü inanışlarına göre köpek ve kurt aynı ruhu taşımaktaydılar. Köpek ve köpeğe benzeyen kurt sembolleri birçok yerde bulunmaktadır. Yüce köpeği, su köpeği, öteki dünya köpeği, kurt öteki dünyanın bekçisi ve tanrının yardımcısı olarak bilinmekteydi vs. Balık kültürüne gelirse bugüne kadar kutsal olan su ve onun içinde yaşayan şifa gücüne sahip olan balık, alabalık hakkında çeşitli inanışları duymak mümkündür. Bütün bu hayvan ve kuş kültürleri hayvanları koruyan verimlilik tanrıçası ve astral/göksel tanrıçalarla ilgili olmalıdır (Topchishvili, 2010: 392-398).

Bazı Gürcü Halk İnanışlarının Kaynakları

Gürcüler arasında oldukça yaygınlık gösteren nazardan korunmak amacıyla ağaca, ya da ağaçtan yapılan eşyaya vurma inanışı putperestlikten kalan inanıştır. Putperestler ağaçlarda iyi ruhlar yaşadıklarına inanmaktaydılar. Tehlike zamanlarında ağaca vurduklarında iyi ruhların onları koruyacaklarına inanırlardı.

Sevgililer arasında saat hediye etmek ayrılma ihtimalini artırır inanışı Çin'den gelen bir inanıştır. Çin'de saat hediye etmeleri cenazeye davet etme anlamına gelmektedir. Gürcistan'da ise saat, arkadaşlığın süresini saymak anlamına geldiğinden bu davranış ayrılma anlamına gelmektedir.

Ayın 13. günü cuma gününe rast gelmişse bundan korkma inancı Hristiyan anlayışından kaynaklanmaktadır. O günde İsa vefat etmişti. Hz. Âdem ile Hz. Havva yasak meyveyi yemişlerdi ve Kabil, Habil'i öldürmüştü. Orta çağlarda 13 rakamın yüksek sesle söylenmesi yasaktı. Efsaneye göre Cuma 13'te on iki sihirbaz birlikte toplanıyordu, 13'üncü ise şeytandı. 13 kişi yemeğe davet etmek yasaktır inancı ise Gizli Son Akşam Yemeği'nden gelmektedir. Sofrada 13 kişi otururken, on üçüncü Yahuda İskariyot'tur. Bildiğimize göre 'Son Akşam Yemeğinden' sonra İsa'yı ele geçirip çarmıha asmışlardı. Bunun müsebbibi de Yahuda İskariyot'tur. Dolayısıyla sofrada 13 kişi oturursa, birisi o yıl içinde vefat eder inancı da İncil'den kaynaklanmaktadır. Birçok kişi uçakta 13. koltuk almaktan, hastanede 13. odada yatmaktan, otelde 13. katta kalmaktan vazgeçiyor. Bunun köklerinde bahsettiğimiz gibi İncil kitabında anlatılan sahnelerdir. (<http://oxotv.com/index.php?newsid=7303>)

GÜRCÜ HALK İNANIŞLARI¹

Astronomiyle İlgili İnanış ve Uygulamalar

- Ay'a ağaç dalların altından bakmamanız gerekir. Yeni Ay'ı temiz görürseniz o ay güzel geçer, bulutlar içinde bulanık görürseniz, o ayın kötü geçeceğine inanılır.
- Yeni Ay (Ay'ın hilal şeklinde olduğu zaman) mutlu karşılanırsa, o ay hep mutluluk içinde geçer. Eğer mutsuz ve dertli karşılanırsa yeni ay gelene kadar bu dertler ve mutsuzluklar bitmez.
- Yeni Ay olduğunda çamaşır yıkanmaz, bir şey dikilmez. Bunun yapılması uğursuzluk getirir.
- Yeni Ay olduğunda tarlada ekip biçmek yasaktır, hasat da yapılmaz. İyi olmaz derler.
- Yeni Ay olduğunda yeni girdiğin işe başlamak kötüdür, o işin hayırlı bitmeyeceğine inanılır.
- Yeni Ay olduğunda üzüm toplanmaz; yoksa şarabın iyi olmayacağına inanılır.
- Yeni Ay olduğu zaman meyve topladığında o meyvenin hızlı bozulduğuna inanılır.
- Yeni Ay'ı ilk gördüğünüzde elinize parayı alıp Ay'a doğru tutarak "Yeni Ay sen bana mutluluk getir" demeniz gerekir.
- Yeni Ay sarı renkte olursa havanın kötü olacağına inanılır.
- Yıldızları sayarsanız siğiller çıkar. Çıktıysa kuzunun akciğerini kapalı bir yerde sürerek ve onu gömmeniz gerekir.

¹ Gürcistan ve Türkiye'de doğum ve ölümle ilgili halk inanışlarının karşılaştırılması konusu; 2. Uluslararası Dergi Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda (Giresun-2019) bildiri olarak sunulmuştur. Bu nedenle burada diğer konulardaki halk inanışları ele alınacaktır.

- Yıldız kaymasını gördüğünüzde dilek tutun, çünkü o dileğiniz gerçekleşir. Samsun yöresindeki benzer inanış bu şekildedir. Yıldız kaymasında bir dilek tutulur, kimseye söylenmezse o dilek kabul olur (Şişman, 1994: 78).
 - Kuyruklu yıldız düştüğü zaman dilek tutarsan dileğin gerçekleşir.
 - Yıldız kayması gördüğünüzde “Hatırlıyorum, hatırlıyorum” demeniz lazım yoksa aklını kaybedeceğine inanılır.
 - Dolunay olduğu zaman saçları kesmek iyidir, hızlı uzadığına inanılır.
 - Ay ya da Güneş tutulduğunda saçları kesmek iyi değildir, hasta olacağına inanılır.
 - Güneş battıktan sonra saçları ve tırnakları kesmemek daha uygun görülür.
 - Güneş battıktan sonra çocuk kıyafetleri dışarıda bırakılmamalı.
 - Güneş battıktan sonra evi süpürürseniz fakirliği getirdiğine inanılır.
 - Güneş battıktan sonra kimseye borç vermemek lazım yoksa evden bereket gider.
 - Gökyüzünde yıldızlar çoksa ertesi gün hava güzel olduğuna inanılır.
 - İnsanların eski inanışlarına göre birisi doğduğu zaman gökyüzünde onun yıldızı da doğuyordu. Bazı yıldızlar mesuttur ve ondan dolayı onun ismi altında doğan insan da hayatında mutlu olacaktır. Bazıları ise mutsuzdur ve onun ismi altında doğanlar da mutsuz hayatlarına sahip olacaklardır. Böyle bir insan için ‘Mutsuz bir yıldız altında doğmuş’ denilirdi.
 - Gökyüzünden yıldız kaydığı zaman birisinin yıldızı söndü derler, yani birisi vefat eder. Bu inanış Samsun yöresinde de görülmektedir. Gökyüzünde herkesin bir yıldızı vardır. Bir kişi öldüğünde onunla birlikte yıldızı da kayar (Şişman, 1994: 78).
 - Ay çevresindeki taç Ay’ın yakınlarındaysa yakın zamanda yağmur olacağına, uzaktaysa yağmurun geç yağacağına inanılır.
 - Ay’ın iki ucu yukarıya doğru bakıyorsa havanın yağmurlu olacağına, aşağı doğru bakıyorsa havanın açık olacağına inanılır.
- Samsun yöresinde de bu inanış görülmektedir. Yeni Ay’da iki ucu yukarı doğru olursa hava kurak, aşağı doğru olursa yağışlı olur (Şişman, 1994: 78).

Belirli Gün ve Vakitlerle İlgili İnanış ve Uygulamalar

Hristiyanlıktan önce Gürcistan’da pazartesi (Ay günü) tatil günüydü. Eski inanışlara göre pazartesi günü her türlü iş yapmak aileye zarar getirirdi, çünkü Ay kendi gücünü ve kötülüğü gösterirdi. Ayrıca perşembe de büyük tatil günüydü. Bu gün Aphrodite’nin (Venüs) günüydü ve sadece demirciler çalışabiliyorlardı. Pazartesi ve perşembe günlere ait inanışların da bundan kaynaklandığını düşünülmektedir (Bregadze, 2012: 42).

- Pazartesi günü borç vermek iyi değildir, geri gelmez derler.
- Pazartesi günü komşunuza borç verirseniz o hafta hep para vermek zorunda kalırsınız.
- Pazartesi tırnakları kesmek iyi değildir.

Samsun yöresinde görülen benzer inanış şu şekildedir. Cuma günü tırnak kesmek günah sayılır (Şişman, 1994: 79).

- Pazartesi ve perşembe günleri süt ve süt ürünlerini başkasına vermek iyi değildir. Evden bereket gider.
- Pazartesi ve çarşamba günleri saçları kestirmek iyi değildir.
- Pazartesi ve çarşamba günleri saçları yıkamak yasaktır, ya kocan ya da erkek kardeşin ölür.
- Perşembe günü yağmur yağarsa diğer perşembe gününe kadar yağacağına inanılır.
- Pazar günü yeni işe başlamak doğru değildir. Uğursuzluk getirdiğine inanılır.

Samsun yöresinde de pazar günü uğursuz sayılır (Şişman, 1994: 79).

- Pazartesi ve çarşamba günleri cenaze işleri yapılmaz, artık yıl olduğuna inanılır.
- Pazartesi günü kimseye un vermeyin, yoksa evdeki sirke bozulur.
- Pazartesi ve çarşamba günleri tırnaklarınızı kesmeyin, o günlere “kırılmış” günler derler.

Samsun yöresinde perşembe günü tırnak kesenin ömrü artar, cuma günü kesenin ise malı mülkü artar (Şişman, 1994: 81).

- Pazartesi ve cuma gece günleri el işleri yapmak yasaktır.

Bu inanış Samsun yöresinde de görülmektedir. Cuma akşamları el işleri yapmak uğursuzluk getirir (Şişman, 1994: 78).

- İlkbaharda ilk kırlangıç kuşunu gördüğünüzde ayaktaysanız yaz iyi geçer, oturuyorsanız yaz kötü geçer demektir.
- Gece, çakalların ulumaları hayırlı sabah olacağının işaretidir.
- Bir günde aynı kişiyle iki kere karşılaşırsanız, ikinize de mutluluk gelir.
- 7 Mayıs'ta yağmur yağarsa o yılın verimli geçeceğine inanılır.

Eski inanışlara göre 7 Mayısın yağmuru bereketliydi. 7 Mayıs'ta yağın yağmur dünyada yetişen her türlü bitkiye iyi geliyordu. Hatta bu yağmur sadece bitkilere değil, saçların uzamasına da iyi geliyordu. Bu yüzden kadınlar 7 Mayısın yağmurunda tamamen ıslanana kadar dışarıda duruyorlardı (Bregadze, 2012: 35).

Samsun yöresindeki inanişaya göre Mayıs yedisinde yağmur yağarsa, onunla süt mayalanır. Bu şekilde elde edilen yoğurt sert olur (Şişman, 1994: 81). Gürcistan'da 7 Mayıs yağmuru bereketli sayılıyorsa Samsun yöresinde tam tersidir. 7 Mayıs'ta ekilen ürün *çürür* derler.

- Gündüz ve yazın masal anlatmanın yanlış olduğuna inanılır, evden bereket gitmesine sebep olur.

Masalın anlatılacak zamanları vardı. Mesela masal yazın ve gündüz anlatmak kötü sayılırdı. Masalın kışın ve gece anlatılması gerekiyordu. Bu yasaklar avcılık ve çobanlık hayatından dolayıldı. Mesela Ukrayna'da yazın koyun sürüsü çoğaldığında masal anlatma yasaktı. Bu yasağı bozmak koyunları kaybetmek anlamına geliyordu. Bazı milletlere göre masalın gündüz anlatılması aileye kötülük getirirdi. Hintliler'e göre gündüz ve yazın masal anlattıklarında yılanlar felaketi getirirlerdi. Gürcistan'da ise gündüz masal anlatmaları yakın arkadaşı kaybetme, pantolon kaybetme ve buna benzeyen inanışlardan dolayı yasak sayılıyordu (Bregadze, 2012: 50-51).

- Evde toplanmış çöp akşam atılmamalıdır.

Benzeyen inaniş Samsun yöresinde de görülmektedir. İkinci vaktinden sonra dışarı çöp atmak uğursuzluk getirir (Şişman, 1994: 79).

- Karanlıkta aynaya bakmak iyi değildir.
- Mayıs ayında evlenmek iyi değildir.
- Gece aynaya bakmayın istekleriniz gerçekleşmez.

Samsun yöresinde de gece aynaya bakmak uğursuzluk getirir inanişi vardır (Şişman, 1994: 80).

- Çocuk kıyafetlerini gece dışarı bırakmamalısınız yoksa çocuk ahlaksız olur.
- Sabah ilk karşılaştığınız kişiye siz ilk selam vermemelisiniz, ilk karşıdaki selam verince o günün hayırlı geçeceğine inanılır.
- Sabah kalktığınızda ilk olarak erkek görürseniz güzel haber gelir, ilk kadın görürseniz üzücü haber alırsınız.
- Sabah sol ayakla kalkarsanız tüm gününüz kötü geçer.
- Evin erkeği cumartesi sabah (cuma gecesi 12'den sonra) aziz mezarından/türbeden eve döndüğünde ailede mutluluk varsa, iyi niyetli melek gelip takdis eder, 'Haftaya kadar hep mutluluk içinde kalın' der; kötülük varsa kötü niyetli melek gelip 'Haftaya kadar kavga edin' diye beddua eder.
- Herkes sustuğu zaman meleğin geldiğine inanılır.
- Paskalya günü hava iyiye ve İsa'nın göğe yükseldiği günü (Amagleba) yağmurluysa o sene verimli olduğuna inanılır.
- Amagleba gününde yağmur yağarsa buğdayın verimli olduğuna inanılır.

- İlkbaharda ilk gördüğünüz kelebek hangi renkteyse o renkte bir elbise diktirirseniz bunun mutluluk getireceğine inanılır.
- Mart ayında et yenilmez.
- ‘Barbaroba Bayramı’nda (17 Aralık) eve odun ya da çubuk getirirseniz eve yılan geleceğine inanılır.
- Yıkanmamış bulaşıkları sabaha bırakmak iyi değildir. Onların üzerinde şeytanların oynadıklarına inanılır.
- Gece aynaya bakarsanız, dileğinizin gerçekleşmeyeceğine inanılır.
- Noel öncesi günü ‘Marekhoba’ bayramı vardı. Bu günde ‘Korkota’ yaparlardı. ‘Korkota’ buğday başağından yapılan tatlıdır. Buğdayı pişirirler ve ertesi güne kadar bırakırlardı. Eğer korkotanın yüzeyi düz olduğu zaman o senenin iyi geçeceğine, düz olmayınca o yılın artık yıl olacağına ve kötü geçeceğine inanılırdı. (Günümüzde bu inanış ve uygulama artık terkedilmiştir.)
- Nisan ayının ödünçlü olduğu söylenir. Çünkü Mart ayı Nisan ayından günlerini ödünç almış. Bunun sebebi de bir çoban olmuştur. Çoban bu Mart ayını geçirip koyunlarına bir zarar gelmediği sevinciyle ‘Şimdi tam ilkbahar gelecek’ demiş. Mart ayı çobana kızmış ve Nisan ayından üç gün: -14, 15, 16 Nisan günlerini- ödünç almış. Bu günler içerisinde o kadar kar yağmış ki çobanın koyunları soğuktan ölmüşler.

Bitkilerle İlgili İnanış ve Uygulamalar

- Cevizin çok ve mantarın az olması kışın karlı ve zor geçeceğine işaretir.
- Vişne ağaçlarının yaprakları tamamen dökülene dek ne kadar kar yağsa bile kış gelmez.
- Ateşe koyulan sıcak tavaya Şimşir ağacının bir yaprağını koyun ve dilek tutun. Yaprak tavanın sıcaklığından çevrilirse dileğiniz gerçekleşir, çevrilmezse gerçekleşmez demektir.
- Birisi ağaca tırmanıyorsa aşağıdan ona bakmayın, düşebilir inanışı vardır.
- Evin yakınlarına çam ve söğüt ağacını dikmek iyi değildir.
- Eve kauçuk ağacının veya ortancanın çiçeklerini getirmek iyi değildir.
- Fidan dikerken birisinin o fidanı iki elle tutması lazım. Bu şekilde meyve ağacı büyüdüğünde her sene aynı periyotta ürün verir.
- Dört yapraklı yonca bulursanız, dilek tutun; bu dilek gerçekleşir.
- Dört yapraklı yonca bulunursa altın yüzükle koparmak gerekir. Dilek tutup saklayınca o dilek gerçekleşir.

- Dört yapraklı yonca yastığın altına koyarsanız rüyanızda gelecekteki eşi görürsünüz.

- Dört yapraklı yonca bulursanız süt içine atmak lazım ve o süttten iyi tereyağı çıkar.

Dört yapraklı yoncaya sihirsnel anlamı verme birçok millette yaygın bir inanıştır. Mesela dört yapraklı yoncanın ayakkabı içine yorgunluğu gidermesi için koyulması, gelecekteki eşi görmek için yastık altına koyulması, dilekleri gerçekleştirmek için onu bulmaya çalışmak ve benzeyen inanışlar her millette bulunmaktadır (Bregadze, 2012: 63).

Dört yapraklı yoncunun uğur getireceğine dair inanışlar Samsun yöresinde de mevcuttur.

- Leylağın beş yapraklı çiçeğini bulup dilek dilerseniz dileğiniz gerçekleşir.

- Ağaç verimli değilse ya da az veriyorsa onu korkutmak lazım. Köklerine balta vurup “verim yapmazsan köklerinden keserim seni” dersiniz korkar ve verim vermeye başlar.

- Evin bahçesine yeni ağaç dikerseniz ailenize mutluluk gelir.

- Yeni çıkan meyve ya da sebze ilk tattığımızda dilek dilerseniz o dileğiniz gerçekleşir.

- Meyve toplandığı zamanlarda ağaca birkaç tane bırakmak lazım yoksa seneye verim yapmadığını söylerler.

- Ağaç meyve vermeye başladığında ilk olarak ailenin büyüğü meyveyi yemelidir. Böylece her sene ağacın güzel verim vereceğine inanılır.

- Ağaç kesilirken o ağaca gençlerin bakması iyi değildir. Bu, genç yaşlarda ağaç gibi düşer inanişına yol açar.

- Meyve soyarken kabuğu koparmadan soyarsanız, kabuğu yukarı çekip atın ve hangi harf çizilirse o harfle başlayan isim sahibi birisi sizi beğenir.

- Evde yeşim bitkisi yetiştirirseniz aile içerisinde bereket olacağına inanılır.

Samsun yöresindeki inanişına göre ise huzursuz evde çiçek iyi yetişmez (Şişman, 1994: 81).

- Soğan ya da sarımsağı ateşe atmayın yoksa fakirlik getirir.

Samsun yöresindeki inanişına göre soğan ve sarımsak kabuğu şeytan parasıdır. Bunların yakılması evdeki şeytanların çoğalmasına sebep olur (Şişman, 1994: 82).

Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar

Gürcülerin inanişlarına göre bazı hayvanlar ölümün yaklaşması hakkında işaret verebilir. Köpeklerin durmadan uluması da ölümün yaklaşması anlamına gelir. Bu durumlarda ölümü uzaklaştırmak için köpeği öldürüyorlardı. Birçok milletin inanişlarına göre köpek bu dünyanın ve öbür dünyanın sınır koruyucusudur. *Psychopomposdur*, yani öbür dünyaya girmek için ruhların rehberi olarak anılmaktadır. Öbür dünyanın bekçileri Mısır

mitolojisine göre *Anubis*, Yunan mitolojisine göre ise *Cerberus*'tur. Ayrıca köpeklerin ruhları görebilecek yeteneğine sahip ve insana yaklaşan tehlikeyi anlayan hayvan olarak sayılıyor (Bregadze, 102: 29).

- Kurbağayı öldürürseniz yağmur yağar.
- Horoz öğle vaktinde öterse gece eve hırsız girer.
- Horoz eve girer ve kanatlarını sallarsa, zengin olacaksınız demektir.
- Kırlangıç odaya girip uçarsa, bu evde birisi ölür.
- Eve kuş girerse mutluluk getirir.
- Eve kurbağa girerse evin sahibinin zengin olacağına inanılır.
- At nalı bulmak mutluluk getirir.
- Kedi yüzünü yıkıyorsa yağmur yağar.
- Kırlangıçların ötmeleri baharın gelişini müjdelir.

Samsun yöresinde ise aynı inanış guguk kuşuyla ilgilidir (Şişman, 1994: 102).

- İlkbaharda ilk kırlangıç gördüğünüzde ayaktaysanız yaz iyi, oturuyorsanız yaz kötü geçer demektir.

Samsun yöresinde kırlangıç kuşun yerine yine guguk kuşu görülmektedir ve inanış şu şekildedir: Guguk kuşunun yaprak açmış bir ağaçta ötüşü o yılın yağışlı ve bereketli, yaprak açmamış bir ağaçta öterse o yılın kurak geçeceğini gösterir (Şişman, 1994: 102-103).

- Kurbağalar ses çıkartıyorsa yağmur yağar.
- Örümcek eve girerse eve para gelir, evden çıkarsa para götürür.
- Evde köpek durmadan uluyorsa o evde birisi ölür.
- Köpek uluyorsa ya da toprak kazıyorsa bu durum onun sahibinin öleceğini işaret etmektedir.
- Sabahleyin köpek sahibine ulursa, bir akrabanın ölüm haberi geleceğine inanılır.

Bu inanışın bir benzeri Samsun yöresinde de vardır. Köpeğin uluması uğursuzluktur. Köpek hangi köyde ulursa o köyün karşısındaki köyde cenaze olacak demektir (Şişman, 1994: 103).

- Kırlangıç kuşu bir evin yanına yuva yaparsa, o evde yaşayanlara mutluluk getirir, ayrıca o evde yangın da çıkmaz.
- Bir evin avlusuna kukumav kuşu gelirse, ya da avludaki bir ağaca oturup öterse o evde birisinin öleceğine işaret eder.

Samsun yöresinde ise baykuşun ötüşü uğursuzluk getirir. Evin çatısında öttüğü evden ölü çıkar (Şişman, 1994: 104).

- Yolda tavşan görmek kötü haberin geleceğinin işaretidir.
- Yolda tavşanı görürseniz yolculuğunuz başarısız biter. Tilkiyi görürseniz başarılı olursunuz.

Tavşan genel olarak olumluluğun sembolüdür. Hristiyanlıkta tavşan güçsüz olduğundan dolayı çaresiz kalan insanın sembolüdür. Yolda tavşanı görürseniz kötü haberin geleceğini bekleyin ya da yolculuğunuz başarısız biter gibi inanışlar da bundan kaynaklanıyor (Bregadze, 2012: 33).

Samsun yöresinde görülen inanış şöyledir. Bir yere giderken önüne tavşan çıkan insanın o gün işleri doğru gitmez. Yolda tavşana rastlanırsa geri dönülür. Çünkü o gün muhakkak işler ters gider veya bir olumsuzluk olur (Şişman, 1994: 103-104).

- Örümceği öldürmek günahıdır. O Hz. Muhammed'i kurtarmıştır. (Gürcistan'daki Müslümanlar arasında)

Efsaneye göre Hz. Muhammed ve Hz. Ebu Bekir Mekke'den Medine'ye kaçarken bir mağarada saklanmışlardı. Bir örümcek mağarayı ağıyla kapatmış. Takipçiler de 'Buraya birileri girseydi örümcek ağı olmazdı ve ağa zarar verirdi' düşüncesiyle kontrol etmemiş ve o yerden gitmişlerdir. Bundan dolayı örümceği öldürmek kötü sayılır (Bregadze, 2012: 50).

- Açık renkli, uzun bacaklı örümceği öldürmek kötüdür. Örümceği evden dışarıya çıkarmak gerekir. Siyah örümceği ise öldürmek gerekir.

Samsun yöresindeki inanışa göre örümcek uğursuzluğun sembolüdür. Örümceğin yuva yapması o evin fakirleşeceğini gösterir (Şişman, 1994: 103).

- Kırlangıçların yuvalarını yıkmak yasaktır.
- Kırlangıcın yuvasını yıkmak annene kırlangıcın lanet edeceğine inanılır.

Kırlangıç yuvasını bozma hakkındaki inanışa Samsun yöresinde de karşılaşmaktayız. Kırlangıç yuvasını bozarsanız kendi yuvanıza bozulacağına inanılır.

- Karganın ötüşünü duyarsanız kötü haberin geleceğine işaret eder.

Samsun yöresinde de karganın ötüşünü duyarsanız kötü haber geleceğine inanılır. O yerden cenaze çıkacağı şekilde yorumlanır (Şişman, 1994: 104).

- Beyaz yabani keçi öldürmek yasaktır, ailenize kötülük gelir.
- Horoz yanlış zamanda öterse onun kesilmesi lazımdır, yoksa kötü haber gelir.

Bu inanışa benzer bir inanış Samsun yöresinde de vardır. İkindiden sonra öten horoz iyi sayılmaz ve hemen kesilir (Şişman, 1994: 103).

Tabiat Olaylarıyla İlgili İnanış ve Uygulamalar

- Kurbağa yüzüstü çevrilirse yağmur yağar.

- Kurbağalar ses çıkartıyorsa yağmur yağar.

Kurbağa öldürecekse yağmur yağar gibi inanışların kaynağı kurbağanın verimlilik sembolü anlamına geldiğindedir. Kurbağa verimlilikle ilişkilidir ve yağmur yağdırabilecek güç olarak sayılır. Aynı zamanda yağmur da verimliliğin sembolüdür. Çin’de kurbağa şeklinde simge çizip yanında da yağmur gelmesi için birçok ayin yapıyordu (Bregadze, 2012: 30). Anadolu’nun pek çok yöresinde çocuk yağmur duasında kurbağa kullanılır. Çocuklar kapı kapı, içinde kurbağa bulunan su dolu bir kovayı gezdirirler ve yiyecek toplarlar. Bu işlem yağmur yağdırma amacıyla yapılır (Boratav, 1984: 141).

- Gökyüzünde gökkuşağı çıktığı zaman ülkeler arasında savaş başladığına işarettir.
- Kış başlamadan önce gökkuşağı çıkması kış mevsimin iyi geçeceğine işarettir.
- Tarla kuşu uzun süre öterse yağmur yağmayacağına, somurtup oturuyorsa şimşek ve yıldırım fırtına olacağına inanılır.
- Kırlangıçlar aşağı uçuyorsa yağmur yağacağına, yukarı uçuyorsa havanın güzel olacağına, aşağı yukarı hızlı hızlı uçuyorsa fırtına olacağına inanılır.
- Serçeler kum içinde oynarsa yağmur yağar.
- Kara ağaçkakanın sesi duyulursa yağmur yağar.
- Akşam domuz yavrusu ses çıkarırsa hava bozulur
- Horoz tek ayakta durursa yağmur yağar.
- Gökkuşağı altına geçersen isteklerin gerçekleşir.

Samsun yöresinde gökkuşağının altından geçenlerin saçının ve ömrünün uzun olacağına inanılır (Şişman, 1994: 121).

- Uğur böceği eline ya da koluna konduktan sonra (uç böcek uç denilmesiyle birlikte) uçarsa, bu durum yarın havanın güzel olacağına, uçmazsa yağmurlu olacağına işarettir.
- Salyangozu öldürürsen yağmur yağar.
- Gökkuşağının altından geçen kız, erkek olur.

Samsun yöresinde de aynı inanış görülmektedir. Gökkuşağın altından geçen kız erkek, erkek ise kız olur (Şişman, 1994: 124).

Nazarla İlgili İnanış ve Uygulamalar

Nazar, halk arasında göz değme, göze gelme, nazara gelme, nazara uğrama olarak tanımlanır. Nazar halk inanışlarında çok yaygındır. Nazardan korunmak için çeşitli işlemler yapılır. Nazara uğrama olayı sadece insanlara özgü değildir. Mal-mülk, hayvanlar, evler de nazara uğrayabilir (Artun, 2008: 287).

Gürcistan'da nazarla ilgili birçok uygulama vardır. Nazardan korunmak için kehribar taşı, kömür ve demir eşyaları kullanılır. Bu eşyaların insanı kötü ruhlardan koruyabilecek gücü sahip oldukları düşünülür. Kehribar taşı çatladığında ya da kırıldığında insanı kötü gözden koruduğuna inanılır.

Kötü göz halk inancıyla daha çok lohusa kadınları ve bebekleri etkiliyordu. Kötü ruhlar kendi güçlerinin fazlasını gece vakitlerinde gösterebiliyorlardı, bu yüzden gece saatinde çocuğu dışarı çıkartmak ve çocuk kıyafetlerini gece dışarı bırakmak doğru değildir. Akşam dışarı çıkması gerektiğinde yanında kömür veya bıçak alırlar ve bu uygulamayla nazardan korunacağına inanırlardı. Aynı sebeple çocuğun döşek altına bıçak koyarlardı. Bıçak kötü ruhu korkutmak içindir. Böylece kötü ruhlar çocuğa yaklaşamazlardı (Bregadze, 2012: 60).

Nazar değmiş insana çeşitli dualar okunur. Bu dualar şu an anlamsız gelebilir, ama insanlar onların büyük etki gösterdiklerine inanırlardı. Bizzat kendi başıma gelen olayı anlatmak istiyorum. Anneannem çocukluğumuzda kötü davrandığımızda bana ve kardeşime nazar değdiğini söylerdi ve her zaman aynı duayı okurdu. Dua okuduktan sonra ne kadar inandırıcı olmasa da biz yaramazlık yapmayı bırakıyorduk. Anneannemiz de “Size gerçekten nazar değmiş ve dua sizi nazardan sakladı” derdi. Söylediği dua da şöyleydi:

„ალისასა მალისასა,	Alisasa malisasa,
შეგილოცავ თვალისასა,	Shegilotsav tvalisasa,
შინაურისასა გარეულისასა,	Shinaurisasa gareulisasa,
თვალჭრელისასა თვალშავისასა,	Tvalchrelisasa tvalshavisasa,
თმა თეთრისასა თმა შავისასა,	Tma tetrisasa tma shavisasa,
კოჭლისასა ბრუციანისასა,	Kochlisasa brutsianisasa,
დიდისასა პატარისასა,	Didisasa patarisasa,
ბიჭისასა გოგოსასა,	Bichisasa gogosasa,
ყველა სულიერისა	Kvela sulierisasa
თვალთა გამთვალავი (სამჯერ)	Tvalta gamtvalavi (samjer)
გავალე ჭიშკარი წავარდა წინ თვალი	Gavage chishkari tsavarda tsin tvali
შენი ავი სულითა და გულით შემომხედისა (სამჯერ).	Sheni avi sulita da gulit shemomkhedisa (samjer)
ყანაში კვახი, შიგ არის წყალი,	Kanashi kvakhi, shig aris tskali,
წაიქცა კვახი დაიქცა წყალი,	Tsaiktsa kvakhi daiktsa tskali,
დაემსო თვალი	Daemso tvali
შენი ავი სულითა და გულით შემომხედვარს“.	Sheni avi sulit da gulit shemomkhedvars.

Alisasa malisasa,
Nazarların duasını okuyorum,
Yakınlarının uzaklarının,
Renkli gözlünün kara gözlünün,
Sarışın saçlının kara saçlının,
Topal insanın şaşığı gözünün,
Büyüğün küçüğünün,
Kızın erkeğin,
Tüm canlıların
Kötü gözle bakanlarının (üç kere)
Kapıyı açtım önüme göz düştü
Sana kötü ruhla ve kalple bakanın gözü (üç kere)
Tarlada balkabağı, içinde su,
Balkabağı düştü su döküldü,
Gözü doldu
Sana kötü ruhla ve kalple bakan insanın.

- Oltu taşının nazarlardan koruduğuna inanılır. Taktığımız oltu taşı çatlarsa kötü gözden sakladığımız işaret eder.
- Ön kapının üzerine at nalı veya delikli taşın asılması birinin kötü gözün etkisini orada bırakması için yapılan bir önlemdir.
- Tılsım sizi kötü gözden bir kere koruduysa onu hemen atmak lazımdır. Çünkü, gücünü kaybettiği için bir dahaki sefere koruyamayacağına inanılır.
- Kırmızı ipin nazarlardan koruyacağına inanılır.
- Nazarlardan korunmak için muska ve tılsım takılır.
- Bir insandan kötü enerji aldığımız zaman şu sözleri söylemek gerekir: “Gözün karga kanadı altına değsin“ (შენი თვალიმც ეცემის ყვავის ფრთის ქვეშ. Sheni tvalimts etsemis kvavis frtis kvesh) sonra ise ayağı taşa vurup o taşı ellerle ters çevirmek lazım.
- Nazar değmemesi için kıyafet üzerine tılsımları dikerlerdi. Erkekler yılanbaşı yüzük takarlardı, kadınlar ise gümüş kolyeleri takarlardı. Kolyenin haç ve madeni paradan olması gerekiyordu. Yürüdüklerinde onların ses çıkartması onu kötü ruhlardan korurdu. Ruhlar gümüş ve kolyeden çıkan sestene korkup insana zarar veremezlerdi.
- Evde ocağın bulunması çok önemliydi. Ocakta her zaman ortadaki ateşin yanması gerekiyordu. Ocağın aile kutsallığını koruduğuna inanılırdı.

- ‘Keria’ denilen taş, ocak önünde duruyordu. Aileye göz değmemesi için taşın üzerine haç çizerlerdi.
- Kötülükten korunmak için üç kere tahtaya vurmak gerekir.

İstemeyen bir olay duyduğunda insanlar tahtaya üç kere vururlar. Bu da kötülükten korunma, kötü ruhların duymasını önleme amacıyla yapılır. Bu inanışın birçok millette var olduğu bilinir ve bu inanış Gürcistan ve Türkiye ülkelerinde de sıkça görülmektedir.

Vücut Azalarıyla İlgili İnanış ve Uygulamalar

- Burnunuzun ucu kaşınıyorsa, birisi sizi görmeye geliyor demektir.
- Kaşınız kaşınıyorsa başka birisi hakkında ürettiğiniz düşüncenin ya da sizin hakkınızda düşündüklerinin doğru olduğuna işarettir.
- Sol elinizin avucu kaşınırsa paranın geleceğine işarettir.

Buna benzer inanış Samsun’da da vardır. Sağ elin avucu kaşınırsa kişiye para gelir, sol elin avucu kaşınırsa para kaybeder.

- Sağ ayağınızın tabanı kaşınırsa birinin kız çocuk doğurduğunun haberi gelir.
- Sol ayağınızın tabanı kaşınırsa birinin erkek çocuk doğurduğunun haberi gelir.
- Sağ kaşınız kaşınmaya başlarsa mutluluk gelir.
- Sol kaşınız kaşınmaya başlarsa kötü haber alırsınız.
- Burnunuz kaşınıyorsa misafirin gelmesine işarettir.

Gürcü halkın inanışlarına göre kaşınmanın farklı anlamları vardır. Mesela burun ucu kaşınıyorsa, birisi sizi ziyaret etmeye geliyordur. Kaşınız kaşınıyorsa biri hakkında ürettiğiniz düşünce doğru çıkar. Birisine bir olay anlatırken sağ kaşınız kaşınırsa dinleyici size inanır, aynı zamanda gelecekteki işin iyi bir sonuçla biteceğine inanılır. Eğer sol kaşınız kaşınırsa o zaman tam tersi olacaktır. Anlattıkları yanlış demektir ve başladığınız iş de kötü bitecektir.

Geleneksel Çin hekimliğinde kaşınmak ‘rüzgâr’ sembolüdür. Bu rüzgâr dış ya da iç faktörlerden kaynaklanır. Evren olayları, yani rüzgâr, yiyecekler, alerji ve anlaşılmayan olaylar dış faktörlerdir. İç huzursuzluk, şüphe ya da korku duygusu iç faktör olarak sayılır ve insan bu duyguları yaşadığı zaman içinde ‘rüzgar’ yaratıyor demektir. Kaşınmanın da bu faktörlerden kaynaklandığı düşünülür (Bregadze, 2012: 27).

- Sabah sol ayak ile kalkarsanız, o gün kötü geçer.

İnsanların inanışlarına göre yatağından sol ayakla kalkmak tüm gün boyunca işlerinin ters gitmesi anlamına geliyor. Sağ ayakla kalkmak ise kazancın, mutluluğun sembolü ve başladıkları işlerin iyi sonuçla biteceğine işarettir.

- Sağ gözünüz oynuyorsa mutluluk, sol gözünüz oynuyorsa ise felaket getireceğine inanılır.

- Parmağınıza yanlışlıkla iğne batırırsanız ve kan çıkarsa birisi sizi beğenmeye başlar.

- Tırnaklarınızda beyaz çizgiler çıkarsa yeni kıyafetler alacağınıza işarettir.

Samsun yöresinde tırnaklarda beyaz damgalar bulunan kişinin yol üzerinde bevlettiğine inanılır (Şişman, 1994: 127).

- Sağ gözünüz seğirirse yakın akrabasının öleceğine işarettir.

- Sol gözünüz seğirirse uzak akrabasının öleceğine işarettir.

Samsun'da sağ gözün seğirmesi hayra, sol gözün seğirmesi şerre delalettir (Şişman, 1994: 127).

- Bir şeyi anlatırken hapsirirsiniz, anlattıklarınız doğru demektir.

- Eğer ölen kişi hakkında bahsedildiği zaman birisi hapsirirse, o kişinin sırtına vurulur ve "Siz bizimsiniz" diye söylenir.

- Göz kirpiği elinde kalırsa cebine koymak lazımdır. Bir mektubun geleceğine ve sizi mutlu edeceğine inanılır.

Çeşitli Sosyal Hadiselerle İlgili İnanış ve Uygulamalar

- Yemek yerken bıçak ya da kaşık elden düşerse misafirin yakında geleceğine işarettir. Çatalı düşürdüyseniz kadının, bıçağı düşürdüyseniz erkeğin misafirliğe geleceğine inanılır.

Bu inaniş benzer bir inaniş Samsun yöresinde de görülmektedir. Yemek yerken elden kaşık, çatal veya ekmek düşerse o gün aç bir misafirin geleceğine inanılır (Şişman, 1994: 103).

- Küçük çocuğun evi süpürmeye başlaması misafirin geleceğine işarettir.

Samsun yöresinde de benzer bir inaniş görülmektedir. Küçük çocuk süpürgeyle evi süpürmeye çalışırsa, eve o gün misafir geleceğine işarettir (Şişman, 1994: 103).

- Satılacak ürün yere düşerse onun çabuk satılacağına inanılır.

- Bir günde aynı kişiyle iki kere tesadüfen karşılaşırsanız, ikinize de mutluluk gelir.

- Masayı peçeteyle temizlerseniz fakirlik getirir.

- Evde ıslık çalmanın şeytanları çağıracağına inanılır.

- Süpürgeyi elden ele verirseniz evin bereketi gider.

- Evde ıslık çalarsanız eve hırsız gireceğine inanılır.

- Evde ısıklık çalarsanız evin boş kalacağına inanılır.
- Eve pencereden girerseniz, hasta olursunuz.
- Birisine bıçak hediye ederseniz, sizden nefret etmeye başlar.

Bıçak keskin bir eşyadır. İnsanlara acı, üzgünlük ve mutsuzluğu getirirdi. İnanışlara göre insana hediye olarak bıçakla birlikte acı ve mutsuzluğu da veriyordu. Dolayısıyla hediye olarak bıçak vermek iyi sayılmazdı (Bregadze, 2012: 44-45).

- Bıçağı kaybedip sonra birisinin elinde görürseniz, bıçağınızı geri istemek uğursuzluk getirir.
- Kırılmış ya da çatlamış bir eşyanın evde durması iyi değildir. Kalbinizin hep kırık olacağına inanılır.
- Aynaya karanlıkta bakmak uğursuzluk getirir.
- Hediyeyi hediye etmek iyi değildir.
- Mumun üflenerek sönmesi iyi değildir, elle söndürülmesi gerekir.
- Sofrada tabak değiştirmek iyi değildir, kısmetinizi de değiştirir.
- Sabunun elden ele verilmesi uygun değildir, o iki kişi arasında güven kaybolur.

Bu inaniş benzer bir inaniş Samsun yöresinde de vardır. Sabun elden ele verilmez. O iki kişinin arası açılır (Şişman, 1994: 89).

- Misafir gidince evi hemen süpürürseniz evden bereket gider.
- İki kişi bir havluyu kullanırsa iyi değildir. Birbirlerinden nefret ederler.
- Ekmeğin kırıntılarına ayakla basmak fakirliği getirir inanişi vardır.

Samsun'da da ekmeğe ve tuza basmak günahdır (Şişman, 1994: 85).

- Elden ele iğneyi kimseye vermeyin, kavga edersiniz.

Samsun yöresinde ise bıçak, makas, iğne gibi eşyalar elden ele verilmez uğursuzluk getirir (Şişman, 1994: 89).

- Yeni eve girmeden önce evin bereketli olması için eve buğday ve kuruşlar atılır.
- Tuzu dökerseniz üzerine su dökülmesi gerekir yoksa kavga çıkacağına inanılır.
- Bereketin gelmesi için çantanızı yere koymalısınız.
- Yeni kıyafetin uğurlu olması için yeni giydiğinizde ilk güvendiğiniz kişiye göstermeniz gerekir.
- Kapı eşiğinde durursanız birisi sizden borç ister.
- Kapı eşiğinde kimseyle selamlaşmayın yoksa kavga edersiniz.
- Yumurta kabuğunu ve kemiklerini ateşe atmayın, fakirlik getirir.

- Giden yolcunun arkasından su dökülürse iyi niyetli melek onun arkasından gider.

Samsun yöresindeki inanış şu şekildedir. Yolculuğa çıkan bir kişinin arkasından su dökülür. Bu iş yolcunun yolunun açık olması, sağ-salim geri dönmesi için yapılır (Şişman, 1994: 89).

- Masa üzerinde şapka bırakırsanız birisiyle kavga edersiniz.
- Saçlarınızı tararken düşen saçları dışarıya atarsanız başınız ağrır.

Samsun yöresinde de şöyle inanış görülmektedir. Çocuğun, kadının ve erkeğin saçı dışarıya atılmaz, atılırsa ve onu tavuk gagalarsa saç sahibinin başı ağrır. Sokağa atılan saçlar kuşların ayağına dolaşmış, kuşlar beddua ederler de atanın başı ağrımış (Boratav, 1984: 41).

- Bir an herkes sustuğunda kız doğdu derler.
- Konuşurken bir an herkes sessiz kalınca “melek geldi” derler.

İnsanlar gökyüzünden meleklerin bu dünyaya geldiklerine inanırlar. Onlara göre Tanrı melekleri çeşitli görevleri yapmak için gönderir. Köylüler sustuğu zaman evlerine meleklerin geldiğine inanırlardı. Dolayısıyla evde herkes sustuğu zaman melekler geldi denilir (Bregadze, 2012: 35).

- Aynanın kırılması kötü bir işarettir. Kırılmış aynayı atmak gerekir.
- Tuz döküldüğünde üzerine haç işaretlemek lazım yoksa kavga çıkar.
- Bir şey dikerken ip düğümlendiye birisi sizi kandırıyor demektir.
- Tuzu dökerseniz döküldüğü tuzdan biraz alıp arkaya atmanız gerekiyor yoksa kavga çıkacağına inanılır.
- Kendi elleriyle saçlarını kesmek kaderi kısaltır demektir.
- Evden çıktığınızda bir şeyi evde unuttuysanız geri eve dönmeyin yoksa o günün kötü geçeceğine inanılır.
- Yeni kıyafet aldığınızda etiketi kendi ellerinizle koparmayın, kaderinizin bozulacağına inanılır.
- Kumaşı iki taraftan iki kişi keserse kavga ederler.
- Kaşık ve çatal düşürdüğünüz zaman onun üzerine ayak basılırsa misafirin hediye getireceğine inanılır.
- Aile içinde sıkıntı varsa ya da birisi hasta ise, bu sıkıntıdan kurtulmak için zaman zaman yatırlar, türbeler ziyaret edilir ve kurbanlar kesilir. Böylece duaların kabul olacağına inanılır.

Samsun yöresinde de aynı inanış vardır. Sıkıntıdan kurtarmak için yatırlar, türbeler ziyaret edilir ve kurbanlar kesilir (Şişman, 1994: 97-99).

• Bir türbeye ziyaret ederken yoldaki ağaca çul-çaput bağlanır ve dilek tutulur. Dileğinizi kimseye söylemezseniz dileğiniz gerçekleşir.

Bu inanışa benzer bir inanış Samsun yöresinde de vardır. Burada da dilek tutup ağaçlara çul-çaput bağlanır (Şişman, 1994: 98).

- Hıçkırıyorsanız birisi sizin hakkınızda konuşuyor demektir.
- Birisinin gözünden kirpik düşerse 'Mektup mu? Mutluluk mu?' diye sorulur. Hangi gözden düştüğünü doğru bilirse seçtiği mektup ya da mutluluk gelir, doğru bilemezse o zaman mutluluk size gelir.
- Eğer tanıdığın insanla buluşunca bir an tanıyamadıysan onun zengin olacağına inanılır.
- Yanaklarınız yanıyorsa birisi sizi kötülüyor demektir.
- Bıyıklarınız kaşınıyorsa erkek misafir gelir demektir.
- Birisi bir şey anlattığı zaman hapsirirsa anlattıkları doğru demektir. "Burun doğruladı" derler.
- Siyah kedi yolunuzu keserse uğursuzluk getirir. Bir taş alıp yola atmak gerekir, ya da başka birisi geçene kadar beklemeniz lazımdır.
- Dizleriniz ağrıyorsa ertesi gün hava yağmurlu olacak demektir.
- Birisine para veriyorsanız bu para elden ele verilmez, masaya koyulur ve o kişi öylece parayı alır.
- Sofrada tabak değiştirmek iyi değildir, kaderinizin değişeceğine inanılır.
- Hamuru ikiyüzlü insana vermeyin, yoksa ailenin bereketi gider.
- Renkli gözlü insana güvenmeyin, ayartıcıdır/sizi kandırır.
- Bir eve ilk girdiğin zaman sağ ayakla girerseniz, aileye uğur getirir.
- Bir şey kaybettiğinizde 'ჭია ჭია მამოვნებე, მე შენ დედას გაპოვნებ; Chia mapovnine, me shen dedas gapovnineb' (Böcek böcek bana bulmaya yardım et, ben de anneni bulmak için yardım ederim) diye söylerseniz hızlı bulursunuz.
- Birisi yemin etmeniz için ısrar ediyorsa demir eşyaya elinizi koyup, *demire dokunuyorum* şeklindeki sözleri içinizden söylerseniz yemininizin gücünü kaybedeceğine inanılır. (Yani bu yeminin geçerli olmayacağına inanılır.)
- İki kişi aynı kelimeyi aynı zamanda söyleyip dilek tutarsa, bu dilek gerçekleşir.
- Saat aynı sayıyı gösteriyorsa, mesela 14: 14; siz o anda bakıp dilek tutarsanız bu dilek gerçekleşir.
- Yanındaki insan hıçkırıyorsa inandırıcı yalan söyleyin, bu durumda hıçkırığı geçer.

- Birisinin evinde ilk defa kalıyorsanız yastığın altına tarak koyun ve rüyanızda gelecekteki eşinizi görürsünüz.
- Kıyafette bir ip bulduğunuz zaman, ip beyazsa beyaz tenli, siyahsa esmer birisi sizi beğeniyordur. Bu ipi alıp parmağa sararak alfabe söylemeye başlarsanız, hangi harfte ip biterse o harfle başlayan birisi sizi beğeniyordur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Halk inanışları bir milletin kültürü, gelenek-göreneklere, yaşam tarzı hakkında birçok bilgiyi kendinde toplamış ve milyonlarca yıldır sözlü kültür yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Gündelik hayatımızın her safhasında görülen halk inanışları hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir ve halkın belleğinde ve yaşamında yer alıp varlığını sürdürmektedir.

Kültürel bir unsur olarak bütün dünya toplumlarında yaşayan ve yaşadıkları toplumların birtakım özelliklerini yansıtan halk inanışları her toplumda farklı menşelere dayanabilmektedir. Bunun en büyük sebebi toplumların ve milletlerin farklı kültürlere ve medeniyetlere sahip olmalarıdır.

Gürcülerin halk inanışları da onların kültürüne, inancına, hayat tarzına dayanmaktadır. Ayrıca komşu milletler bu inanışların ortaya çıkmasında önemli katkı sağlamışlardır. Türkler de bu milletler arasındadır ve yüzlerce yıldır komşu olan Gürcüler ve Türkler, sürekli ilişki kurdukları için birbirlerinden etkilenmişlerdir. Birbirlerinin kültürünü ve inanışlarını kendi aralarında da taşımışlardır. Çalışmamızda tespit edilen birçok benzer inanış ve uygulamanın da bundan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Araştırmamızdan elden edilen bilgilerin sonuçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

Bitkilerle ilgili inanışlarda pek çok benzerlik görmek mümkündür. Dört yapraklı yoncanın uğur getireceğine dair inanış ile sıkça karşılaşmaktayız. Hayvanlarla ilgili inanışlardan horozun yanlış zamanda ötmesi, köpeğin uluması, baykuşun uğursuzluk getireceği ile ilgili inanışların her iki tarafta da benzerlik gösterdiğini görmekteyiz. Tabiat olaylarıyla ilgili inanışların insanların tabiatı gözlemlediği dönemlere ait tecrübelerinden ortaya çıktığı düşünülebilir. Gökkuşağının uğurlu, kuşların aşağı uçtuğu zaman yağmur yağacağı inanışı, kuraklık zamanında yağmur duasının okunması ve buna benzer ortak inanışları iki ulus arasında görmek mümkündür. Bunların bir kısmı da çeşitli tecrübelerle dayanmaktadır.

Nazarla ilgili inanışlarda ise, kötü gözden korunmak için Gürcülerin kehribar taşı, Türklerin ise nazar boncuğu kullandıkları görülmüştür. Her iki toplumda da nazara karşı çeşitli dualar okunur, bu duaların kökeni Gürcülerde İncil'e, Türklerde ise Kur'an'a dayanmaktadır.

Vücut azalarıyla ve çeşitli sosyal hadiselerle ilgili inanışların ise insanların sosyal hayatından ve deneyimlerinden kaynaklandığını tahmin etmekteyiz. Mesela bıçak, makas, iğne gibi eşyalar elden ele verilmesinin uğursuzluk getireceğine, sabun elden ele verilirse

o iki kişi arasında kavga çıkacağına, avuç içi kaşınırsa bir yerden para geleceğine dair inanmalara hem Gürcülerde hem de Türklerde rastlamaktayız.

Çalışmamızda tespit edilen ve ele alınan kimi inanışlar kaynak kişilerden, çeşitli yazılı ve sözlü kaynaklardan faydalanılarak yazıya geçirilmiştir. Tespit ettiğimiz halk inanışları Gürcülerin sosyo-kültürel özelliklerini ve inançlarını da kısmen yansıtmaktadır. Aynı şekilde Türk inanç sisteminde gelenek ve görenek İslam dini ile kısmen bütünleştirilmiş, insanların kendi başından geçenler ve tarihi tecrübeler nesilden nesle aktararak günümüze kadar ulaşmış ve birçok halk inanışına kaynaklık teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

- 13 ცრუ რწმენის რეალური წარმომავლობა/13 Batıl İnançın Kaynağı,
<http://oxotv.com/index.php?newsid=7303> (01.11.2018).
- Artun, E. (2008). *Türk Halkbilimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Boratav, P. N. (1984). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (2003). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Bregadze, L. (2012). *ყოფილი რწმენა-წარმოდგენები (Gündelik Halk İnanışları)*. Tiflis: Artanuci.
- Eteri Bolkvadze, 83, Lise, Ev Hanımı, Tiflis.
- Irmak, Y. (2018). Bingöl Halk İnançları ve Uygulamaları. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (17), 191-222.
- James, W. (2000). *Pragmatism and Other Writings*. New York: Penguin Books.
- Javakhishvili, İ. (1943). *საქართველოს ისტორია (Gürcistan'ın Tarihi)*. Tiflis: Gürcistan S.S.R. Cumhuriyet Yayınları.
- Mariam Khatishvili, 25, Üniversite, Etnograf, Tiflis.
- Mariam Kikacheishvili, 28, Üniversite, Psikolog, Tiflis.
- Marina Bolkvadze, 61, Üniversite, Ev hanımı, Tiflis.
- Nino Tabatadze, 57, Üniversite, İktisatçı, Tiflis.
- Olegi Kipshidze, 60, Üniversite, Mühendis, Tiflis.
- Örnek, S. V. (1971). Batıl İnanç, *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Şişman, B. (1994). *Samsun Yöresinde Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir İnceleme (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Teona Gogoladze, 25, Üniversite, Türkolog, Tiflis.

Şişman B. ve Kipshidze, Elene (2019). Gürcü Halk İnanışları Üzerine Bir Karşılaştırma (Tiflis - Samsun Örneği). *BEÜ SBE Derg.*, 8(2), 490-512.

Tiko Mereklishvili, 30, Üniversite, Doktor, Tiflis.

Topchishvili, R. (2010). *საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია (Gürcistan'ın Etnografyası/Etnolojisi)*. Tiflis: Universal.

Tornike Tabatadze, 18, Üniversite, Sosyolog, Tiflis.

Zurab, Kikacheishvili, 67, Üniversite, Mühendis, Tiflis.

Araştırma Makalesi/Research Article**Çok Partili Hayat Döneminde CHP'nin Muş İli Örgütlenmesi ve Faaliyetleri****During Multi-Party Life the Organization and Activities of CHP in Mus Province*

Nevzat ERDOĞAN**

Öz

Türk siyasi hayatında önemli değişim ve dönüşüm çabalarından biri de, siyasal yapıda çok farklı fikirlerin temsiliyetinin sağlanması meselesi idi. Cumhuriyet'in kurucu iradesi, rejimin inşa edildiği ilk yıllarda çok partili yönetimin kurulması için birkaç denemeyi teşvik etmiş ancak bu girişimler çeşitli siyasal ve toplumsal nedenlerden başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Cumhuriyet rejiminin gereği olan parlamenter sistemde halkın çeşitli kesimlerinin iradelerinin yönetime yansması ancak 1946 yılında kurulan DP ile mümkün olmuştur. DP ve muhalefet yapacak diğer siyasi partilerin kurulması ile birlikte Türkiye'de çok partili siyasi yaşam başlamıştır. Çok partili yeni siyasi düzenin sağladığı politik ortam seçmene yönelik yeni örgütlenme çalışmalarının artmasına neden olmuştur. CHP'nin içerisindeki muhalif kadroların kurduğu DP, Anadolu'nun taşrasında büyük bir kabul görmekteydi. Bu nedenle tek parti iktidarı süresince Türkiye'de sadece belirli yörelerde örgütlenmiş olan CHP, 1946-1960 yılları arası siyasi rekabet içerisinde gireceği DP'nin kurulması ve iktidarı devralması ile yerel örgütlenmeye daha da önem vermiştir. Kaybettiği iktidarı geri alma ve seçimlerde müspet neticeler elde etmek için seçmen ile olan bağını güçlendirmek gerektiğinin farkına varmıştır. Bu farkındalık, CHP merkez yönetiminin partinin taşra örgütlenmesini yeniden gözden geçirerek, yeni ocak ve bucak teşkilatlanması yoluna sevk etmiştir. Çok partili hayatın başladığı bu zaman diliminde CHP'nin bu yeni siyasal hamlesinin görüldüğü yerlerden biri de Muş ilidir. Bu çalışma, CHP'nin Muş ilinde merkez, ilçe ve bucak teşkilatlanmasını faal hale getirme çabasını konu edinmiştir. CHP'nin Muş ili ve ilçelerinde yürüttüğü teşkilat faaliyetleri, düzenlediği il ve ilçe kongreleri, belirlediği il ve ilçe yönetimleri, teşkilatta yer alan şahısların sosyo-ekonomik nitelikleri incelenmiştir. Muş'ta örgütlenme sürecinde her iki parti arasında yaşanan siyasal rekabetin dönemin yerel basına nasıl yansıdığı örneklerle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: CHP, Muş, Bulanık, Varto, Malazgirt, Örgütlenme.

Abstract

One of the important changes and transformation efforts in Turkish political life was the issue of the representation of very different ideas in the political structure. The founding wills of the

Geliş Tarihi/Received: 04. 11. 2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 10. 12. 2019

* Bu çalışma, yazarın "1946-1960 Yılları Arasında Muş'ta Siyasi Faaliyetler" başlıklı tezinden türetilmiştir.

** Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü Muş/Türkiye, n.erdogan@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0017-0144.

Republic, in the early years of the regime's establishment, it encouraged several attempts to establish multi-party government, but these attempts resulted in failure for various political and social reasons. In the parliamentary system, which is a requirement of the Republican regime, the reflection of the will of the various segments of the people to the administration was only possible with the DP established in 1946. DP and the opposition will do with the establishment of other political parties in Turkey has begun a multi-party political life. The political environment provided by the new multi-party political order has led to an increase in the efforts of organizing for the electorate. The DP, established by the opposition cadres within the CHP, was widely accepted in the provinces of Anatolia. Therefore, during the rule of a single party, which was organized only in certain regions in Turkey, the CHP, with the establishment of political competition between the years 1946-1960 will enter into DP and power takeover has given more importance to local organizations. He realized that it is necessary to strengthen the bond with the voter in order to get back his lost power and to obtain positive results in the elections. This awareness led the CHP central administration to reorganize the provincial organization of the party and to lead the organization of new quarry and sub-districts. Mus province is one of the places where the CHP's new political move is seen in this period when multi-party life started. This study focuses on the efforts of the CHP to activate the central, district and sub-district organizations in Mus. The activities of the CHP in the province of Mus and its districts, the provincial and district congresses, the provincial and district administrations, and the socio-economic characteristics of the individuals in the organization were examined. The examples of how the political rivalry between the two parties during the organization process in Mus are reflected to the local press of the period are discussed.

Keywords: CHP, Mus, Bulanik, Varto, Malazgirt, Organization.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Ateşkesi (30 Ekim 1918) içerdiği hükümlere bakıldığında bir ateşkesten daha fazlası idi. Mütareke ile birlikte Osmanlı Devleti siyasi, ekonomik ve askeri yönden derin sorunlar yaşayacağı ağır bir sürece girmiştir. İtilaf Devletleri mütareke hükümlerini yerine getirmeye yönelik işgalleri ve yürüttükleri faaliyetleri karşısında ciddi bir direnç ile karşılaşmıyorlardı. Anadolu'da yer yer gönüllü olarak yürütülen Kuvayı Milliye birliklerinin bölgesel çabaları da bu denli geniş çaplı bir işgal hareketini sona erdirmeye yetersizdi. Mondros sonrası yapılan işgallere karşı Anadolu'da mahallî düzeyde bir tepki olarak ortaya çıkan cemiyetlerin çalışmaları da gereken tepkinin oluşması için yetersizdi (Şapolyo, 1944:218-219).

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a (16-19 Mayıs 1919) çıkışı ile başlayan yeni mücadele şekli ve anlayışı tam bağımsız ulusal bir mücadeleyi öngörmekteydi. Mustafa Kemal Paşa tam bağımsız ulusal mücadele fikrini İstanbul'da bulunduğu süre zarfında (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919) olgunlaştırmıştı. Bu süreç Milli Mücadelenin fikri hazırlığının başlangıcını teşkil etmekteydi (Yalçın, 1995:173-206). Mustafa Kemal Paşa bu fikri hazırlık evresinden sonra düşündüklerini halka yaymak ve mal etmek için düzenlenen mahalli ve ulusal kongrelerde bir taraftan yürütülecek mücadelenin gerekçesini, yöntemini ve amaçlarını tespit ediyor diğer bir taraftan da millet egemenliğini önceleyen kararlar alınmasını sağlıyordu. Bunun en somut göstergesi Amasya Tamiminde (22 Haziran 1919) yer alan "*Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.*" şeklindeki maddedir. Samsun'dan Ankara'ya kadar uzanan süreçte Mustafa Kemal Paşa, üstlendiği tüm görevlerini çoğunluğun onayı ve iradesi ile seçilerek kabulüne özen göstermiştir. Bu yönüyle Mustafa Kemal Paşa seçim ve seçilmeye dair yönetim biçimine değer verdiğinin

bir göstergesidir.¹ Ulusal egemenlik ilkesinin hâkim kılınmasına yönelik bir diğer önemli gösterge elbette ki Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin (23 Nisan 1920) kurulmasıdır. Ulusal bağımsızlık mücadelesi, başarılması gereken nihai ortak hedefti. Bu nedenle farklı paydaşları ile toplanan bu meclisin ortak paydasını oluşturmaktaydı. Birinci Mecliste rejim tartışmalarından ziyade ulusal bağımsızlık ön plana alınmış, ulusal egemenlik tartışmaları daha sonraya bırakılmıştır.²

Milli Mücadelenin akabinde, yeni devletin siyasi rejiminin ne olacağı Ankara'da gerek siyasi ve gerekse aydınlar arasında bir tartışmanın konusu haline gelmişti. Milli Mücadeleyi sevk ve idare eden kadro arasında da rejimin ne olacağı meselesi gruplaşmaya neden olmuştur. Rejim arayışının zamanla baskın bir meseleye dönmesi Ankara'da siyasi havayı gergin hale getirmiş ve ayrılıkları da derinleştirmekteydi. 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatın kaldırılması ile birlikte bu rejim tartışmaları özellikle asker kökenli Milli Mücadele kahramanlarından K. Karabekir Paşa ve Rauf Bey ile Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa arasında fikir ayrılığını iyice gün yüzüne çıkmıştı. Yönetim şeklinin ne olacağı ile devlet başkanının nasıl seçileceği ve kim olacağı meselesi meclis içinde yoğun siyasi tartışmalara neden olmaktadır. Bu süreçte bütün gözler Mustafa Kemal Paşa'nın nasıl bir tercih yapacağı üzerine yoğunlaşmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa rejimin isminin ne olacağı ile alakalı Ankara Gar'ında Recep Bey (Peker), Ahmed Bey (Ağaoğlu), Ziya Bey (Gökalp) ve Zeki Velid Bey'in (Togan) bulunduğu bazı toplantılar gerçekleştirmekteydi. Bu toplantılarda rejimin ismi Faşizm, Sosyalizm, Liberalizm veya Demokrasi mi olacağı gibi tartışmalar yürütülmekteydi. Mustafa Kemal Paşa çağın koşullarını ve ülkenin sahip olduğu siyasi ve kültürel mirası bir arada temsil edebilecek rejimin Cumhuriyet olabileceği fikrine sıcak bakmaktaydı. Zaten aldığı eğitim ve vazifeleri süresince edindiği tecrübe zihninde çağdaş manada bir temsili demokrasi fikrini olgunlaştırmıştı. Nitekim bu tartışmaların devam ettiği böyle bir ortamda Cumhuriyet B.M.M. tarafından 29 Ekim 1923 tarihinde yeni rejim olarak kabul edildi (Şapolyo, 1971).

Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasi rejiminin en önemli yönü temsili demokrasiyi sağlamak olacağı rejimin lider kadrosunca sıklıkla dile getirilmekteydi. Bu nedenle halkın iradesinin yönetime yansması için siyasi partilere ihtiyaç duyulmuştu. Aslında Cumhuriyet'in ilk yıllarında fırka/parti kavramı pek de yabancı olunan kavramlar değildi. Çünkü II. Meşrutiyet (23 Temmuz 1908) ile beraber siyasi hayatta birçok fırka/parti kurulmak suretiyle girmişti. Türk siyasi hayatının bu evrensinde halk firkaya üye olma, siyaset yapma ve propaganda yapma süreçlerini deneyimlemişti (Tunaya, 2009: 86-87).

Mustafa Kemal Paşa kurucusu olduğu cumhuriyet rejiminin daha da güçlenmesi ve devamını sağlamak için farklı fikirlerin meclise yansmasına önem vermekteydi. Bu nedenle yeni rejimin doğası ve Batı ile güçlü ilişkiler kurma gereklerinden dolayı birden fazla siyasi partinin varlığını uygun görmüştür. Mustafa Kemal Paşa tarafından Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası (9 Eylül 1923) siyasi pratikte yeni rejimin kurucusu ve savunucusu olmuştur (Lewis, 2000: 259-260). Bu partiden başka kurulan ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (17 Kasım 1924) olmuştur (Özalper, 2014:117-136). TPCF'yi kuran kadro rejim tartışmaları sürecinde Mustafa Kemal Paşa ile fikir ayrılığına düşen silah arkadaşları ve Milli Mücadelenin

¹ Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal iradenin tecelli bulmasına verdiği önem için bkz. Osman Akandere, *Atatürk'ün Seçim Yolu İle Üstlendiği Vazifeler*, ATAM Yayınları, Ankara 2015.

² Rejimin isminin konulması hakkında M. Kemal Paşa'nın anlatımları için bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk*, ATAM Yayınları, Ankara, 2000.

önemli kahramanlarıydı. Kısa süren bu deneyim sonrası bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüsleri sonucu dönemin Paris Büyükelçisi ve yakın arkadaşı Fethi Bey'e (Okyar) Serbest Cumhuriyet Fırkasını (12 Ağustos 1930) kurdurur.³ Bu parti ile hem 1929 dünya ekonomik bunalımı karşısında CHP'nin yürüttüğü siyasi ve ekonomik faaliyetleri denetlenme imkânı olacak hem de muhalefet partisi aracılığı ile rejimi daha da güçlenecekti. Ancak çok partili demokrasiye dayalı bu girişimler çeşitli iç politik ve toplumsal nedenlerle başarıya ulaşmamıştır.

Bilindiği gibi Cumhuriyet rejiminin ilk siyasi partisi olan CHP 27 yıl süren tek parti iktidarı süresince kendisine daima yeni rejimin kurucusu ve koruyucusu olarak bir görev yüklemiştir. Bunun sonucunda Türkiye'nin siyasi hayatında parti-devlet bütünleşmesi birçok yönüyle yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada yaşanan yeni politik düzen karşısında CHP'nin tek parti iktidarı liberal demokrasi ile yönetilen Batılı ülkelerce eleştirilmekteydi. Bu yıllarda Türkiye'nin dış politikada Sovyet Rusya ile yaşadığı gerilimler de iç politikada çok partili hayata geçişe etki etmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasi yaşamında çok partili hayatın üçüncü girişimi temsil eden süreç Milli Şef İsmet İnönü'nün kararlı tutumu neticesinde gerçekleşmiştir. İç ve dış siyasi, güvenlik ve de ekonomik sebepler İsmet İnönü'nün bu siyasi tavrına netlik kazandırmıştır. Ülkenin Cumhurbaşkanı ve CHP'nin genel başkanı olan İnönü'nün ortaya koyduğu bu siyasi refleksi parti içi itirazlara rağmen gerçekleşmiştir. Yaşanan bu gelişmeleri dönemin Türkiye'nin dış politikasında cereyan eden olaylardan bağımsız ele almak mümkün değildir.

Türkiye halkı bu gelişmeler nazarında bir kez daha CHP'nin dışında farklı ideoloji ve partiler ile tanışma fırsatını yakalamıştır. Bu zaman zarfında ilk siyasi parti iş adamı Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Parti'si (22 Eylül 1945) olmuştur (Avşar & Kaya, 2012:113-132). Ancak Türkiye'nin siyasi hayatında önemli izler bırakacak olan parti, CHP'nin dört muhalif milletvekili tarafından kurulacak olan Demokrat Parti (7 Ocak 1946) olacaktır. 1946 yılından itibaren Türkiye'nin siyasi düzeni önemli bir değişim dönemine geçmiştir. 1950 seçimleri ile CHP'nin tek parti dönemini sonlandıran Demokrat Parti'nin aldığı seçim zaferi ile bu değişim ve dönüşüm görülmeye başlanmıştır. Tek parti yönetimi döneminde yürüttüğü siyaset karşısında herhangi kurumsal bir muhalif yapı görmeyen CHP, DP'in ortaya çıkması ve iktidarı ile birlikte yeni bir teşkilatlanma modelini benimsemiştir. Çünkü DP'in özellikle ülkenin taşra vilayetlerinde gördüğü teveccüh ve bunu 1950 seçimlerinde ve sonrasında başarıya dönüştürmesi etkili olmuştur. Böylece CHP daha önce örgütlenmediği ve ya örgütlenme ihtiyacı duymadığı taşrada bulunmaya ve buralarda siyaset yapmaya yönelmiştir (Bakan & Özdemir, 2013:373-397). Bu amaçla ülke genelinde partinin teşkilatı olmayan yerlerde ocaklar ve yeni vilayet yönetimlerini oluşturmaya başlamıştır. İl ve ocak kurulları oluşturulurken bölgenin sosyo-kültürel şartlarını dikkate almaya özen göstermiştir.

DP'nin Anadolu'da gittikçe artan örgütlenmesi ve halk tarafında kabul görmesine karşılık CHP de Ankara'ya uzak ve yakın taşrada örgütlenme ve halk ile yeni yakın bağlar kurmaya yönelik örgütlenmiştir. CHP'nin bu süreçte örgütlenmeyi önemseydiği illerden biri de Muş ilidir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde CHP'nin Muş il merkezi ve taşrasında kurmaya ve muhafaza etmeye çalıştığı örgütlenmesi ele alınacaktır.

³ Türk siyasi hayatının ikinci muhalefet denemesi ve de partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında detaylı bilgi için bkz. Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Muş'ta CHP'nin İl ve İlçe Örgütlenmesi ve Faaliyetleri

Tek partili yıllarda Muş'ta CHP'nin ilk defa 15 Ekim 1944 tarihinde İl Teşkilat Kurulu'nu teşkil ettirmiştir (BCA 490.01.179.713.2.58.). Muş'ta CHP İl Teşkilat Kurulu'nun seçilmesi için Erzincan milletvekili ve Muş bölge müfettişi Feyzi Kalfagil görevlendirilmiştir. Muş'ta parti il teşkilatının kuruluşu ile ilgili Parti Genel Sekreterliği'ne telgrafla şöyle bildirilmiştir:

Bu gün saat 14.30'da Halkevi salonunda resmi ve hususi daire ve teşekküller mensuplarıyla kalabalık bir halk kitlesi huzurunda ve törenle CHP'yi açtım. Bunu idare heyeti azasından Musa Şekip Akgün ile Vali Orhan Güvercin' in nutukları takip etti. Şehir bayraklarla donatılmış bu vesile Muş halkının partiye ve değişmez Genel Başkanına gösterdikleri bağlılık tezahüratındaki samimiyet ve heyecan ve Valinin gösterdiği candan alakayı bilhassa tebaruz ettirmek isterim. Muvakkat İdare Heyeti çiftçi ve Halkevi Reisi Bari Dedeoğlu, çiftçi ve tüccar Hamdi Dayı, avukat Musa Şekip Akgün, tüccar Mustafa Dizdaroğlu ve Salih Çubukçuoğlu'dan teşekkül etmiş ve aralarında reisliğe Bari Dedeoğlu'nu, kâtipliğe Musa Şekip Akgün'ü ve muhasipliğe Mustafa Dizdaroğlu seçilmişlerdir. Bunların bir misli olarak yedeklerini de çiftçi Abdullah Karasu, Ali İnci, çiftçi Emin Ağaoğlu, Tuhafiyeci Hâkim Şavlı ve belediye encümen azası Zeynettin Toplu'dan mürekkep olarak seçtim.(BCA 490.01.179.714.1.148.).

Muş'a gelen bölge müfettişi, 14 Ekim 1944 tarihli ve 16 sayı numaralı belgede seçtiği CHP Muş İl İdare Heyetinin başkan ve üyeliklerine getirdiği kişiler hakkındaki fikirlerini yazmıştır (BCA 490.01.179.714.1.141.). CHP'nin mevcut tüzüğüne göre yıllık kongre yapılması kararı olduğundan parti teşkilatı ancak yeni kurulduğu 1944'te kongre yapılmamıştır. Muş Halkevi'nde il yönetimini tespiti için yapılan toplantıya resmi ve sivil halktan geniş bir katılım sağlanmıştır. Partinin teşkilatlanma sürecinde şehrin özellikle tanınan aileleri yakın ilgi göstermiştir.

Bölge Müfettişi Feyzi Kalfagil'in katılımı ile CHP İl İdare Kurulu, 15 Ekim 1945 tarihinde Halkevi salonunda ilk kongresini yapmıştır. Vali Hamit Onat'ın da katıldığı bu kongre saat 10.00'da başlamıştır. Kongre Parti İdare Kurulu Başkanı Bari Dedeoğlu'nun yoklaması ile başlamıştır. Kongreye partiye üye olan 175 kişiden 96 kişi katılmıştır (BCA 490.01.179.713.2.61.). Açık oylama sonucu kongre başkan vekilliğine Belediye Başkanı Zeki Dede, kâtipliklere ise Tayyip Arslan ve Vahap Dede seçilmiştir (BCA 490.01.179.713.2.61.). Kongrede açık oylama sonucu yeni Parti İdare Kurulu asıl üyeliklerine; Bari Dedeoğlu, Hamdi Dayı, Mustafa Dizdaroğlu, Celal Güngör, Ali İnci, Abdullah Karasu ve Musa Çağlayan seçilmiştir. Yedek üyeliklerine ise; Zeki Dede, Salih Çubukçu, Emin Ağaoğlu, Zeynettin Toplu, Ahmet Gültekin, Hakim Şavlı, ve Hadi Subaşı seçilmişlerdir (BCA 490.01.179.713.2.62.).

Sekiz üyenin imzasıyla verilen önerge sonucunda yapılan açık oylama sonucu büyük kurultay asil delegeliklerine ise Zeki Dede ve Celal Güngör, yedeklerine ise Salih Çubukçu ile Emin Ağaoğlu seçilmiştir (BCA 490.01.179.713.2.62.). Bu kongreyi takip etmek ve çalışmalarını yerinde incelemek için görevlendirilen CHP Erzincan milletvekili ve Muş bölge müfettişi Feyzi Kalfagil, kongreye dair gözlemlerini içeren ve seçilmiş yeni idare kurulu üyeleri hakkındaki görüşlerinin de yer aldığı 5 sayfalık ayrıntılı bir raporunu CHP Genel Sekreterliğine 8 Kasım 1945 tarihinde göndermiştir (BCA 490.01.179.713.2.65.). Kongre sonucu Dilek ve Lahiya Encümenliği seçimleri de yapılmıştır. Seçim sonucu, Başkanlığa

Sıtkı Mutlu, Mazbata Muharrirliğine Mustafa Kara, Kâtipliğe ise Hadi Özdemir seçilmiştir (BCA 490.01.179.713.2.66.).

Merkez örgütlenmesinin kurulmasının ardından nüfusu bakımından büyük olan Malazgirt ve Bulanık ilçelerinde de örgütlenmeye dönük çalışmalar sürmekteydi. Malazgirt ilçe teşkilatı 22 Eylül 1945 tarihinde kurulmuştur (BCA. 490.01.179.714.1.157.). 24 Eylül 1945 tarihinde de Malazgirt parti şubesi ve aynı zamana da Halkodası olarak kullanılan binada Kaymakam Namık Sezgin'in katılımı ile ilk açılış yapılmıştır. Yapılan seçim sonrası hem CHP Malazgirt ilçe İdare Kurulu Başkanlığına hem de Halkodası Başkanlığına Şemsettin Erdem getirilmiştir (BCA. 490.01.179.714.1.164.). Bulanık İlçesi Parti teşkilatı ise 23 Eylül 1945 tarihinde kurulmuştur (BCA. 490.01.179.714.1.169.). CHP Muş İl İdare Kurulunun çalışmaları sonucunda 1946 yılında Muş'ta ve ilçelerindeki yapılan seçimler sonucu oluşan teşkilat örgütlenmesi ve mesleki dağılımları şu şekilde gerçekleşmiştir:

İl İdare Kurulu (BCA. 490.001.278.1115.1.)		
Bari Dedeoğlu	Başkan	Çiftçi
Hamdi Dayı	Üye	Çiftçi
Abdullah Karasu	Üye	---
Mustafa Dizdaroğlu	Üye	Tüccar
Salih Çubukçuoğlu	Üye	Tüccar

Malazgirt İlçe İdare Kurulu Başkan ve Üyeleri (BCA.490.001.278.1115.1.)		
Şemsettin Erdem	Başkan	Tüccar, Çiftçi, Halkodası Bşk.
Kemal Haznedar	Üye	Bakkal
Abdullah (Ado) Çakar	Üye	Çiftçi
Vezir Çakar	Üye	Çiftçi
Emin Altıncılıç	Üye	Çiftçi

Malazgirt İlçe idare kurulu üyeleri hakkında ayrıntılı bilgiler CHP Muş bölgesi müfettişi Erzincan Milletvekili, Feyzi Kalfagil'in Genel Sekreterliğe gönderdiği 30 Eylül 1945 tarihli beş sayfalık raporda ayrıntılı bir şekilde verilmiştir (BCA. 490.01.179.714.1.159.).

Bulanık Geçici İlçe İdare Kurulu (BCA. 490.001.278.1115.1.)		
Yaşar Muhtaroglu	Başkan	Tüccar
Hamit Arslan	Üye	Çiftçi
Bari Bayraktaroglu	Üye	Davavekili
Şefik Korukluoglu	Üye	Tenekeci
İsmail Zengi	Üye	Çiftçi

Bulanık geçici ilçe idare kurulu yukarıda ismi geçen üyeleri hakkında ayrıntılı bilgiler CHP Muş bölgesi müfettişi Erzincan Milletvekili, Feyzi Kalfagil'in CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 04 Ekim 1945 tarihli üç sayfalık raporda ayrıntılı bir şekilde verilmiştir (BCA. 490.01.179.714.1.174.).

CHP Muş İl İdare Kurulu seçildikten sonra kısa sürede il genelinde gerekli örgütlenmeyi sağlamak için çalışmalara başlamışlardır. 1946 yılının Kasım ayında kongre yapmak için alınan karar Genel Sekreterliği'ne bildirmiştir. Gerekli onayın alınmasıyla

birlikte 1946 yılında Muş merkez ve ilçelerinden Malazgirt ve Bulanık'ta düzenlenen kongreler sonucunda oluşan yönetimleri şöyledir: (BCA 490.01.179.713.2.25.)

İl İdare Kurulu Başkan ve Üyeleri (BCA 490.01.179.714.1.86.)		
Hamdi Dayı	Başkan	Tüccar
Zeki Dede	Üye	Tüccar
Abdullah Karasu	Üye	Tüccar
Mustafa Dizdaroğlu	Üye	Emekli
Salih Çubukçuoğlu	Üye	Tüccar
Zeyneddin Toplu	Üye	Tüccar
Mehmet Mutlu	Üye	Tüccar
Bayram Coşkun	Üye	Dava Vekili
Mehmet Gültekin	Üye	Tüccar

Malazgirt İlçe İdare Kurulu Başkan ve Asıl ve Yedek Üyeleri (BCA 490.01.179.714.1.71.)		
Fehmi Armağan	Başkan	Dava Vekili
Yakup Aktan	Muhasip (Sayman)	Serbayi
Hasan Toplu	Kâtip	Dava Vekili
Yusuf Yaman	Üye	Çiftçi
Şemsettin Erdem	Üye	Belediye Reisi
Şükrü Namı	Yedek Üye	Çiftçi
Vezir Çakar	Yedek Üye	Çiftçi
Faik Kaya	Yedek Üye	Tüccar
Emirhan Yılmaz	Yedek Üye	Çiftçi
Emin Altıncılıç	Yedek Üye	Bakkal

Bulanık İlçe İdare Kurulu Başkan ve Asıl ve Yedek Üyeleri (BCA 490.01.179.714.1.71.)		
Yaşar Muhtaroglu	Başkan	Tüccar
A.Bari Zırhlı	Üye	Tüccar
Hamit Arslan	Üye	Tüccar
A.Bari Bayraktaroğlu	Üye	Dava Vekili
Hamza Dost	Üye	Aktar
İsmail Zengi	Üye	Tüccar
Kamil Yardımcı	Yedek Üye	Emekli
Zeki Öztürk	Yedek Üye	Aktar
Yusuf Yendi	Yedek Üye	Aktar
Taşdemir Karakoyun	Yedek Üye	Aktar
İrfan Tunçkırın	Yedek Üye	Demirci
Mihrali Salgın	Yedek Üye	Bakkal

1946 yılında yapılan bu kongreler sonucunda oluşan yönetim kurullarına bakıldığında sosyo-ekonomik kökenleri itibariyle tüccar ve esnafın ağırlıkta olduğu görülmektedir. Partinin il ve ilçe idare kurullarında resmi görevli memurların olmayışı dikkat çekicidir. Muş merkezde il kongresi yapılmış ancak ocak teşkilatı ve köylerde teşkilat olmadığı için ocak kongreleri yapılmamıştır. Bu yerlerde teşkilat yapısı bitirildikten sonra kongre çalışmaları yapılmasını, CHP'nin Muş İli İdare Kurulu Başkanı Hamdi Dayı tarafından 8 Ekim 1946 tarihinde parti merkezine bildirilmiştir (BCA 490.01.179.713.2.68.). Ocak ve bucak teşkilatlanmasının yapılabilmesi için Muş İli İdare

Kurulu Başkanı Hamdi Dayı, Genel Sekreterliğe gönderdiği 2 Ağustos 1946 tarihli yazıda şunları ifade etmiştir: “İdare Kurulumuzca görülen lüzum üzerine İlimizin bucak merkezlerine bağlı köylerde parti teşkilatı kurulması muvafık görüldüğünden teşkilat yapılacak köylerin isimleri bağlı ile sunulmuştur. Yüksek makamınızca gereken işlemin yapılması için emirlerinizi bekler, ellerinizden öperim.” (BCA 490.01.179.713.1.7.).

CHP Muş Merkez ve Bucak Örgütlenmesi							
Ziyaret Bucacı ⁴	Merkez Bucacı ⁵		Azakpur Bucacı ⁶		Sakavi Bucacı ⁷		Geligüzan Bucacı ⁸
Page	Hasköy	Mongok	Til-Merkez	Vartinis	Kıravi	Kotanana	Gelialyan-Merkez
Mıgdi-Merkez	Kolosik	Arinç	Kot	Arkavank	Kıcık	Karummeşe	Şinik
Ziyaret	Alavarınç	Sapne	Bulanık	Ağdat	Bostanke	Kürtzoro	Şüşemerk
Bağlumelik	Norşin	Çiriş	İrzak	Sipanuk	Akpınar	Ebulbahar	Simal
Anzar	Orgonos	Açmanuk	Arnis	Hars	Saloruk	Hasik	
Palas	Kırtakom	Kasor	Rayaüçdam	Alikirpun	Derik	Şeyhyusuf	
Alaettin	Tifnik	Kızılağaç	Nok	Norkavank	Evrana	Alican	
Komus	Sironk	Zengök	Zirkit	Uruman	Akçan	Sakavi-Merkez	
Gemik	Oğonk	Muğakom	Hıybiyan	Akpinis	Resulan	Şaşkan	
Gaybiyan	Sohkom	Kaşkaldak	Narnik	Ardonk	Hırbe	Kotanlı	
	Suluk	Pertâk			Kürthartos		
	Hoper						

CHP İl İdare Kurulu, Muş merkeze bağlı beş ayrı bucağında ve belirtilen köylerde CHP teşkilatlarının kurulması için gerekli çalışmaların yapılmasını istemiştir. Bu talep üzerine Genel Sekreter adına Trabzon Milletvekili Faik A. Barutçu'nun 11 Eylül 1946 tarihinde cevaben gönderdiği yazı ise şöyledir: “02.08.1946 tarih ve 159 sayılı yazınıza karşılıktır: İlinize bağlı bucak merkezlerinde Partimiz ocak teşkilâtının kurulması hakkındaki teklifinizin uygun görüldüğünü bildirir, sevgiler sunarım.” (BCA 490.01.179.713.1.1.). CHP'nin teşkilat yapısının temelini oluşturan ocak teşkilatı kurulduktan sonra, 1948 yılında bu ocaklarda CHP'ye kayıtlı üye sayısı 1200 olarak tespit edilmiştir (BCA. 490.01.179.713.2.35.).

⁴BCA 490.01.179.713.1.8.

⁵BCA 490.01.179.713.1.9.

⁶BCA 490.01.179.713.1.9.

⁷BCA 490.01.179.713.1.9.

⁸BCA 490.01.179.713.1.9.

CHP Muş İl İdare Kurulunu bu şekilde örgütlenmeye iten etken şüphe yok ki DP'nin de Muş'ta kurmaya çalıştığı teşkilat çalışmaları olmuştur. CHP İl İdare Kurulu Başkanı Hamdi Dayı, DP'in il teşkilatı hakkında partisinin Genel Sekreterliği'ne 24 Ağustos 1946 tarihli yazıda şunları yazmıştır:

İlimizde açılan Demokrat Parti'nin, durumu böyle kalırsa memleketimiz için her daim büyük bir tehlike mevcuttur.

1- Demokrat Partisi'ne girenlerin durumu evvelce arz edilmişti. Buna benzer bir kaç arkadaş da şahsi menfaatleri için partimizden ayrılıp Demokrat Parti'ye geçmişlerdir.

2- Cahil bulunan köylülerimizi, "bu gün yarın hükümeti ele geçireceğiz. Şapka ve yeni yazıları kaldırarak bakiye vergileri de affedeceğiz ve bundan sonraki vergilerde yüzde yetmiş beş tenzilat yapacağız. Köylerde okul yapılması için Hükümetimiz tarafından kaldırılan para almasını biz kaldırdık, askerliği de bir seneye indireceğiz" diyerek cahil ve masum köylülerimiz arasında zehir ve nifak saçarak propagandalarına devam ediyorlar.

3- Bu suretle iğfal ettikleri vatandaşların ikamet mahalli neresi olursa olsun, hatta askerliğini bile yapmayan çocukları da partilerine üye alıyorlar. Buna mukabil biz tüzüğümüz icabı belediye sınırları haricinden üye alamıyoruz.

İl merkezine bağlı bucak ve köylerde parti teşkilatı yapılması hususunda 02.08.1946 gün ve 159 sayılı yazımıza da henüz cevap alamadığımızı arz eder, ellerinizden öperim.(BCA. 490.01.179.713.1.6.).

CHP'nin 1946 yılındaki teşkilat yapısının yanında ayrıca Muş'ta bucak örgütlenmesi çalışmaları da yürüttüğü görülmektedir. Partinin üye sayılarının tespiti ile ilgili çalışmalara baktığımızda her bucağa bağlı köylere ait üye sayıları şöyle verilmiştir:

Muş İli Merkez İlçesi (BCA. 490.001.278.1115.1.)

Merkez Bucağı: 47

Köy	Üye Sayısı	Kişi Sayısı
Açmanuk	CHP- 82	346
Alizirim	CHP- 25	103
Alvarınç	CHP- 170	474
Arak	CHP- 98	262
Arçivank	CHP- 47	154
Artihunk	-	113
Azakpur	CHP- 52	121
Bezan	-	222
Bindakmaaçatin	CHP- 54	45
Birinci Şimlak	CHP- 54	145
Çiriş	CHP- 48	276
Dasikom	-	191
Eriştir	CHP- 76	238
Hasköy	CHP- 280	1081
Havadorik	CHP- 82	425
Horonk	-	256
Hoper	-	115
Hunan	CHP- 37	88

Karni	CHP- 28	99
Kâsur	CHP- 43	218
Kaşkaldak	-	285
Kerani Karahamzan	-	89
Kışlakum	CHP- 34	117
Kirtaküm	CHP- 78	265
Kızılağaç	CHP- 35	275
Kölasik	CHP- 62	228
Kömlar	CHP- 21	67
Kürtmeydan	-	140
Mığraköm	CHP- 82	224
Mongök	CHP- 24	150
Muğaköm	-	220
Nevalimilk	-	150
Norşin	CHP-280	922
Oğunk	CHP- 62	176
Orgunus	CHP- 54	176
Pertak	CHP- 68	240
Petar	-	88
Poğurkof	-	190
Sironk	CHP- 93	351
Sohküm	CHP- 68	331
Sopna	CHP-62	210
Suluk	-	172
Şeyhalan	CHP-36	74
Tifnik	CHP-91	285
Tırkavank	CHP-41	132
Zengük	CHP-47	54

Muş İli Merkez İlçesi (BCA. 490.001.278.1115.1.)

Ziyaret Bucağı: 19

Köy	Üye Sayısı	Kişi Sayısı
Miğdi (B.M.)	CHP- 56	204
Abino (İşekeftigan)	CHP- 28	81
Alaattin	CHP- 30	80
Anzar	CHP- 54	252
Bağca	CHP- 41	189
Bağlimelik	CHP- 56	273

Dom	-	119
Gaybiyan	CHP- 33	115
Gaziyan	CHP- 52	220
Gemik	-	147
Mergit	CHP- 30	81
Karabey	CHP- 46	204
Kömüs	CHP- 68	303
Oruk	CHP- 36	135
Mezreimamı	CHP- 15	27
Palas	-	140
Pazu	-	406
Sahak	CHP- 48	224
Ziyaret	-	395

Muş İli Merkez İlçesi (BCA. 490.001.278.1115.1.)

Azakpur Bucağı: 36

Köy	Üye Sayısı	Kişi Sayısı
Til (B.M.)	CHP- 72	472
Ağdat	CHP- 96	343
Akpinis	CHP- 87	147
Alikirpan	CHP- 45	156
Andak	CHP- 38	111
Arak	-	57
Ardenk	CHP- 63	159
Arkavank	-	199
Arnis	CHP- 52	196
Avzut	CHP- 68	205
Azakpur	CHP- 38	190
Bulatık	-	174
Büzyan	CHP- 31	108
Demirci	CHP- 51	167
Düzmarnik	CHP- 78	303
Gelereş	CHP- 44	169
Hars	CHP- 62	259
Hiçitan	CHP- 41	136
Hingirvan	CHP- 25	63
İrzak	CHP- 36	130
Kot	-	170
Kürthipyan (Ksen)	CHP- 80	223
Kürtüçtam	CHP- 28	98
Mizgoftok	CHP- 21	51

Norkagak	CHP- 38	156
Nök	CHP- 50	212
Pizonk	CHP- 53	209
Rayaüçtam	CHP- 60	211
Sipanuk	CHP- 14	57
Tihsinir	-	113
Tirmit	CHP 48	243
Uruman	CHP- 47	184
Vartinis	CHP- 73	332
Yekmal	CHP- 21	116
Zigak	-	110
Zirket	CHP- 62	242

Muş İli Merkez İlçesi (BCA. 490.001.278.1115.1.)

Akçam Bucağı: 30

Köy	Üye Sayısı	Kişi Sayısı
Sakavi (B.M.)	CHP- 68	268
Akçam	CHP- 85	329
Akpınar	CHP- 76	242
Alican	CHP- 52	195
Aligedik	-	192
Arıncık	CHP- 37	169
Artit	CHP- 91	374
Bostankent	CHP- 94	370
Derik	CHP- 86	475
Ebülbahar	CHP- 68	259
Evrans	CHP- 84	514
Haftmağala	CHP- 100	148
Harabe Hatras	-	65
Hasik	CHP- 48	157
Hırbeifakıyan	CHP- 74	340
Karameşe	CHP- 93	206
Kızılmescit	CHP- 42	151
Kiravi	CHP- 41	144
Kotonan	CHP- 32	102
Kotanlı	CHP- 54	238
Kürthartas	CHP- 48	83
Kürtzarava	CHP- 61	136

Mergesüfla	-	83
Malahıdıran	CHP- 39	153
Resülan	CHP- 33	106
Salarık	-	137
Şaşkan	CHP- 44	141
Şeyhyusuf	CHP- 68	202
Serkisan	-	96
Segran	CHP- 42	17

Muş İli Varto İlçesi (BCA. 490.001.278.1115.1.)

Merkez Bucağı: 40

Köy	Üye Sayısı	Kişi Sayısı
İlçe Merkezi (Gümgüm)	CHP- 435	-
Aşağı Alagöz	-	16
Aşağı Hacıbey	-	156
Baltaş	-	177
Yukarı Alagöz	CHP- 40	161
Bazirkan	CHP- 125	324
Başkent	-	-
Çalburur	-	192
Çerkes Aynam	-	89
Derikvarto (Derik)	-	84
Diyebi (Diyadin)	-	220
Gömagörgö	CHP- 31	96
Dülükler (Gülükler)	-	313
Gündemir	-	244
Halilbey aşağı	-	-
Halilbey yukarı	-	-
Halefan	CHP- 110	237
Harabıyakup	-	165
Hoşan	CHP- 120	254
İnak	CHP- 153	396
Karaseyit	-	66
Karameşe	-	261
Karkarut	-	325
Kalçık	-	156
Kaçan Karaç	CHP- 132	266

Kestemert	CHP- 108	182
Kimsoran	-	110
Komik	-	224
Köşkar	CHP- 103	142
Leylek	-	233
Mergorist	-	-
Mişko	-	-
Muzur (Muzikan)	-	66
Rındalı	-	211
Seferek	-	-
Seğran	CHP- 75	126
Sultanşen	-	201
Tapak	-	171
Taşçı	-	257
Tepeköy	-	76
Yılanlı	-	153
Yukarıhacıbey	-	117
Zatişeyh	CHP- 95	262
Zirink	-	215

Muş İli Varto İlçesi (BCA. 490.001.278.1115.1.)

Karaköy Bucağı: 40

Köy	Üye Sayısı	Kişi Sayısı
Kıranlık (B.M.)	CHP- 157	344
Aşağı Hınzur	-	148
Avriş	-	177
Darabianır	-	213
Derikanır	-	116
Dırlan	CHP- 85	164
Gakır (Kakır)	CHP- 64	110
İskender	CHP- 135	263
İspeyan	-	230
Karaköy	CHP- 183	325
Karapunya	CHP- 102	209
Lolaçapmanı	CHP- 47	85
Nefsianır	-	222
Sarınc	CHP- 78	180
Sercük	CHP- 63	122
Şeyhpir	CHP- 102	203
Şip	-	75

Veranç	-	232
Yekmal	CHP- 68	186

Muş İli Varto İlçesi (BCA. 490.001.278.1115.1.)

Üstükran Bucağı: 14

Köy	Üye Sayısı	Kişi Sayısı
Büyük Üskükran (B.M.)	CHP- 100	263
Badan	CHP- 105	200
Canasaran	CHP- 112	340
Cıvarıklar	-	193
Çağlak	-	59
Çorsan	-	109
Harik	CHP- 93	126
Haşhaş	-	187
Kasman	CHP- 85	223
Karagiviç	-	113
Küçük Üstükran	-	68
Küzük	-	282
Mengel	-	158
Müsikan	CHP-78	-

Muş İli Merkez İlçesi (BCA. 490.001.278.1115.1.)

Geligüzan Bucağı: 8

Köy	Üye Sayısı	Kişi Sayısı
Şenik (B.M.)	CHP- 48	230
Gelialıyan	CHP- 31	119
Geligüzan	CHP- 62	281
Hitink	CHP- 41	272
Kop	CHP- 37	121
Laçikan	-	206
Semal	CHP- 41	184
Şüşemirik	CHP- 35	128

Bu tablolardan görüldüğü gibi CHP'nin, Muş merkez ve ilçelerindeki köylerde çoğunlukla üye oluşturmuştur. Ancak bu ocak teşkilatlanması 1946 yılındaki seçim çalışmalarına yetişemediği için ocak kongreleri düzenlenememiştir. 1946 yılı aynı zamanda Türkiye'de yeni kurulan muhalefet partisi Demokrat Parti'nin örgütlenmesini kurmaya çalıştığı bir yıldır. CHP Muş İl İdare Kurulu, parti Genel Sekreterliği'nin bütün teşkilat yapısına uyarı niteliğinde gönderdiği genelgesi üzerine CHP'ye kayıtlı üye sayısını arttırmak ve böylece DP'ye üye kaptırmamak için çalışmalara başlamıştır. Bu durumla ilgili CHP Genel Sekreterliği şöyle bilgilendirilmiştir:

12 Şubat 1946 gün ve 2736 sayılı genelgesi İl İdare Kurulumuzun 16 Mart 1946 tarihli oturumunda okunmuş ve münderecatı itibarıyla yapılacak işler kararlaştırılarak uygulamak

için kurul üyeleri arkadaşlara buldukları semtin partimize kayıt edilmemiş vatandaşlardan kadın ve erkekler arasında gereken propagandanın yapılarak üye adedimizin çoklaştırılması önem verilmiştir. Her hangi muhalif bir partinin burada çokluk temin etmesi ihtimali imkan haricinde görüldüğünü ve üye kaydı işi ile görevlendirilen arkadaşlarımızı çalışacakları yerler ile isimlerinin aşağıya çıkarıldığını arz eder, hürmetle ellerinizden öperim.

Dere ve Kültür Mahalleleri- Celal Güngör, Hamdi Dayı
Minare Mahallesi- Abdullah Karasu, Ali İnci
Kale Mahallesi- Bari Dedeoğlu, Mustafa Dizdaroğlu
CHP İl İdare Kurulu Başkanı Bari Dedeoğlu.(BCA. 490.01.440.1824.3.16.)

CHP Muş İl Teşkilatı, mevcut üye sayısını arttırmak için çalışmalar yürütmüştür. Bu yönde yapılan çalışmaların nedeni muhalefet partisinin Muş'ta siyaset yapma şansını azaltmaktır. Ancak, CHP Muş teşkilatında zamanla kopuşlar yaşanacak ve Demokrat Parti'ye katılımlar yaşanacaktır. 1947 yılında Muş'ta gerçekleşen kongre sonucunda CHP İl İdare Kurulu listesi şöyledir:

İl İdare Kurulu Üyeleri (BCA. 490.01.179.714.1.51.)		
Hamdi Dayı	Başkan	Tüccar
Mustafa Dizdaroğlu	Üye	Emekli
Salih Çubukçuoğlu	Üye	Tüccar
Zeki Dede	Üye	Tüccar
Abdurrahman Köse	Üye	Ziraat
Fetullah Akaydın	Üye	Tüccar
Zeynettin Toplu	Üye	Tüccar
Ahmet Gültekin	Üye	Emekli
Lebib Bingöl	Üye	Serbest
Bayram Coşkun	Üye	Dava Vekili
Mehmet Mutlu	Üye	Tüccar

Aynı yıl yapılan kongreler neticesinde CHP Malazgirt İlçe İdare Kurulu Başkanlığı'na Yusuf Yaman, Bulanık İlçesi İdare Kurulu Başkanlığı'na yeniden Yaşar Muhtaroğlu seçilmişlerdir (BCA. 490.01.179.714.1.52.). 1947 yılında Varto da ise CHP Muş Bölge Müfettişi Cemal Karamuğla tarafından belirlenen CHP geçici İdare Kurulu göreve başlamıştır (BCA. 490.01.179.714.1.49.). Geçici İdare Kurulu Başkanı Şemsettin Özmen, Üyeler ise Ali Haydar Bekme, Mahmut Sever, Zeki Taş, Hüseyin Değer, Mehmet Emin Değertekin ve Mustafa Özer olarak belirlenmiştir (BCA. 490.01.179.714.1.43.). Bu liste de yer alan kişiler CHP Genel Merkezi tarafından yapılan toplantı sonrasında onanmıştır (BCA. 490.01.179.714.1.39.).

Muş'ta 1947 yılındaki genel siyasi tablo, CHP İl İdare kurulu Başkanı Hamdi Dayı tarafından 12.07.1947 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda şöyle ifade edilmiştir:

(...) İl Belediye Meclisi'nde başkan dâhil 18 üye CHP'den, 1 üye DP'den, İl Genel Meclisinde 3 üye CHP'den seçilmişlerdir. Merkez ilçesinde 168 adet köy vardır. 143 adet muhtar ve 764 adet asıl ve 571 adette yedek üyesi olunup kâmilen partimizdendir. Merkez ilçesinde 5 adet mahalle vardır. Bu mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri de 5 adet muhtar ve 20 adet asıl 20 adet yedek üyelerin hepsi partimizdendir.'(BCA. 490.01.179.714.1.63.).

CHP Muş İl İdare Kurulu Başkanlığı tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği 23 Eylül 1947 tarihli başka bir raporda Varto ve Bulanık ilçelerindeki durumu şöyle bildirmiştir:

Varto ilçe dâhilinde 98 köy olup 89 muhtarlık ve 268 üyesi, ilçede bir belediye meclisi olup başkanlığı kaymakamlık tarafından yapıldığı ve 8 üyesi olduğu, Bulanık ilçesinde İl Genel Meclisinde 1 üye Belediye meclisinde 12 üye muhtar ve ihtiyar heyetlerinde 34 üye olduğu bildirilmiş ve bu ilçelerde Demokrat Parti ve Bağımsız şahsiyetlerin bulunmadığını saygılarımla arz ederim.”(BCA. 490.01.179.714.1.25.).

CHP Muş İl Örgütü'nün yaptığı üçüncü kongre 20 Mayıs 1948 tarihinde gerçekleşmiştir. İlçe, Köy ve Bucaklardan gelen kayıtlı üyelerin katılımı ile yapılan kongrede il idare kurulu belirlenmiştir. Kongreden çıkan sonuç şöyledir:

İl İdare Kurulu Asilleri		İl İdare Kurulu Yedekleri ⁹	
Hamdi Dayı	Başkan	Veli Dedeoğlu	Üye
Mustafa Dizdaroğlu	Üye	Mustafa Kara	Üye
Zeki Dede	Üye	İsrafil Şengül	Üye
Salih Çubukçuoğlu	Üye	Zeynettin Toplu	Üye
Abdurrahman Köse	Üye	Hakim Şavlı	Üye
Fetullah Akaydın	Üye	Mehmet Mutlu	Üye
Zeynettin Toplu	Üye	Latif Özdemir	Üye
Ahmet Gültekin	Üye	Latif Özdemir	Üye
Lebib Bingöl	Üye	Bayram Akaydın	Üye
A.Rahim Koç	Üye	Ahmet Kalsın	Üye
Mehmet Mutlu	Üye	Zeki Eroğlu	Üye

1948 yılında Bulanık ilçesinde yapılan kongre sonrası seçilen CHP İdare Kurulu listesi şu şekildedir:

Bulanık İlçesi İdare Kurulu Asıl ve Yedekleri Üyeleri (BCA. 490.01.179.714.1.55.)		
Yaşar Muhtaroğlu	Başkan	Tüccar
A.Bari Zırhlı	Üye	Tüccar
Hamit Arslan	Üye	Tüccar
Celil Ergin	Üye	Çiftçi
Hamza Dost	Üye	Aktar
İsmail Zengi	Üye	Tüccar
Şahmurat Kasapçı	Üye	Çiftçi
Osman Doğan	Üye	Çiftçi
Tevfik Kaleli	Yedek Üye	Bakkal
Samet Özen	Yedek Üye	Demirci
İlyas Ekinci	Yedek Üye	Berber
Meclis Ergün	Yedek Üye	Çiftçi
İbrahim Akgünlü	Yedek Üye	Tüccar
Şehzade Tok	Yedek Üye	Duvarcı
Ahmet Köroğlu	Yedek Üye	Bakkal

⁹BCA. 490.01.179.713.2.42.

Kahya Kemaloğlu	Yedek Üye	Çiftçi
-----------------	-----------	--------

CHP Muş Bölge Müfettişi Cemal Karamuğla Malazgirt ilçe teşkilatının yetersiz olduğu yönündeki 31 Ekim 1948 tarihli raporu sonrası Malazgirt'te genel kabul görmüş kişilerden oluşturulan geçici bir idare kurulu kurulmuştur. Malazgirt Geçici İlçe İdare Kurulu başkan ve üyeleri şunlardır:

Malazgirt İlçesi Geçici İdare Kurulu Üyeleri (BCA. 490.01.179.714.1.32.)	
Kuddusi Aytaç	Başkan
Yusuf Yaman	Muhasip (Sayman)
Fehmi Armağan	Kâtip
Şemsettin Erdem	Üye
Abdullah Çakır	Üye
Rüstem Keklik	Üye
Emirhan Yılmaz	Üye
Sabri Ermiş	Üye
Kemal Çetin	Üye

CHP Muş Teşkilatı'nın 1949 yılında il ve ilçelerinde düzenlenen dördüncü kongre sonucunda yenilenen yeni yönetimi ise şu şekildedir:

İl İdare Kurulu Asilleri		İl İdare Kurulu Yedekleri	
(BCA. 490.01.179.713.2.7.)			
Zeki Dede	Başkan	Emin Ağaoğlu	Üye
Mustafa Dizdaroğlu	Üye	Mustafa Kara	Üye
Ahmet Gültekin	Üye	Abdullah Karasu	Üye
Bayram Coşkun	Üye	Zeynettin Toplu	Üye
Abdurrahman Köse	Üye	Bahattin Dizdaroğlu	Üye
Fetullah Akaydın	Üye	Mehmet Mutlu	Üye
Selim Sayan	Üye	Latif Özdemir	Üye
Medeni Sayılğan	Üye	Bayram Akaydın	Üye
Şemsettin Yılmaz	Üye	Veli Dedeoğlu	Üye
Salih Çubukçuoğlu	Üye	Resul Göngür	Üye
Lebib Bingöl	Üye	Mehmet Emin Sezgin	Üye
İlçe Başkanları (BCA. 490.01.179.713.2.7.)			
Şemsi Ağaoğlu		Merkez İlçesi Başkanı	
Yaşar Muhtaroglu		Bulanık İlçesi Başkanı	
Kuddusi Aytaç		Malazgirt İlçesi Başkanı	
Kurultay Delegeleri Asil Üyeler		Yedek Üyeler	
(BCA. 490.01.179.713.2.7.)			
Cemal Karamuğla		Mehmet Mutlu	
Mustafa Kara		Ahmet Gültekin	
Şemsi Ağaoğlu		Fehmi Armağan	
Yaşar Muhtaroglu		Musa Koca	
Kuddusi Aytaç		Mahmut Sever	
Zeki Aktaş		Abdullah Balkaya	
Zeki Dede		Zeynettin Toplu	

1949 yılının Eylül ayında başlayan ve Kasım ayında biten kongreler neticesinde yenilenen teşkilat yapısının daha da arttığı CHP'nin Muş ve ilçelerindeki kongre

çalışmalarını takip etmek için görevlendirilen CHP Muş Bölgesi Müfettişi Cemal Karamuğla tarafından şöyle rapor edilmiştir: “Muş İl İdare Kurulu, biri merkez ilçesi olmak üzere 3 ilçe 3 Bucak ve 14 Köy ocak ibaret bir durumda bulmuştum. Geçen bir sene zarfında teşkilatımız noksan ilçe, bucak ve muhtarlık esasına göre bütün köylerde tamamlanmıştır(...)” (BCA. 490.01.179.713.2.5.).

Aynı raporda bölge müfettişi, yapılan kongrelerin tüzüğe uygun yapıldığını önemle yazarken parti çalışmalarının desteklenmesini istemiştir. CHP Genel Merkezi'nin afiş, rozet, parti bayrağı göndermesini beyan etmiştir. Kongre sonucu seçilmiş başkan ve üyeler hakkında da bilgiler içeren dört sayfalık raporda bölge müfettişi, Varto ilçesinde gerekli çoğunluk sağlanamadığı için ikinci bir seçimin yapılmasını talep etmiştir (BCA. 490.01.179.713.2.4.). Muş Bölgesi Müfettişi Cemal Karamuğla raporda, Ali Haydar Dikmen'in teşkilat içerisinde anlaşmazlık çıkarmış olduğunu ve tüzük hükümlerine aykırı hareket edip zorla kendisini seçilmiş göstermekte olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle seçimin iptaline ve yeni bir seçim yapılınca kadar eski idare kurulunun görevine devamını talep etmiştir (BCA. 490.01.179.713.2.9.). Ancak, Varto CHP ilçe başkanı Ali Haydar Dikmen bölge müfettişinin bu talebine itiraz etmiştir. Ali Haydar Dikmen yapılan kongrede en çok oyu alan kişi olarak ilçe başkanlığının onanmasını istemiştir. Bu rapora itirazını da CHP Genel Sekreterliğine yazdığı itiraz dilekçesinde şunları yazmıştır:

Kongremizin seçtiği 9 kişilik yönetim kurulu üyelerinden çoğunlukla bir arkadaşımız seçilerek vazifeye başlamıştır. Buna rağmen Muş İl İdare Kurulu başkanlığı seçimin çoğunlukla olacağını iddia ederek eski idare kurulumuz müfettiş gelinceye kadar vazifeye devam etmesini telle istemektedir. Hâlbuki tüzük ahkâmı gereğince çoğunlukla seçilen ve vazifeye başlayan idare kurulumuzun hangi düşünceye istinaden vazifeden men ve vazifesi bitmiş olan geçici idare kurulunun ise devamının sebebi anlaşılabilir değildir. Müfettişin bulunması lazımlarına biran evvel gönderilmesi ve işlerin aksamaması için vazifeye devamımızın telle temini arz.

CHP İlçe Başkanı Ali Haydar Dikmen (BCA. 490.01.179.713.2.11.)

CHP Varto İlçe teşkilatı 1948 yılında kurulmuştur (BCA. 490.100.1768.1173.1.). Varto'da CHP'nin teşkilat çalışmaları bir taraftan geçici İdare Kurulu ile diğer bir taraftan da halkevi yoluyla yapılmıştır. Varto'ya ilk halkevi kurulması çalışmaları 1937 yılında başlamıştır (BCA. 490.100.1768.1173.1.). Halkevi başkanlığını, öğretmen Hüsnü Özer yapmıştır. Aynı amaçla Malazgirt'te de Halkodası kurulmuştur (BCA. 490.01.924.599.4.). CHP Muş İl Örgütü bir taraftan siyasal çalışmalar yürütüp seçimler için taban oluşturmuştur. Partinin il örgütü bütün bu çalışmaları yürütürken halkevlerinden büyük oranda destek almıştır. Hatta halkevlerinin bulunduğu yerlerde bu mekânlar adeta parti merkezleri gibi çalışmıştır. Bu nedenledir ki Muş'ta halkevlerinin bina ihtiyaçları, kitap, kitaplık ve her türlü araç gereç ihtiyacı, CHP Genel Merkezine bildirilmiştir (BCA. 490.01.924.599.4.). Özellikle Varto'da 1946 depreminin ardından hem parti binası hem de halkevi olarak kullanılması düşünülen belediyeye ait bir bina ihale ile 2000 lira karşılığında satın alınmıştır (BCA. 490.100.1768.1173.1.). Halkevi çalışmaları için görevlendirilen CHP bölge müfettişi Cemal Karamuğla tarafından bu binanın tamiri gerekli olan malzeme listesi ve miktarları CHP Genel Sekreterliğine gönderilmiştir (BCA. 490.100.1768.1173.1.). Yine 11 Mayıs 1948 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilmiş 362 numaralı yazıda Til (Korkut), Hasköy, Sekavi (Mercimek kale), ve Ziyaret bucaklarına halkodalarının inşaat bilgileri verilmektedir (BCA. 490.01.8.42.62.3.). CHP İl İdare Kurulu Başkanı Hamdi Dayı, bu yazıda temelleri atılan halkodalarının ödenek sıkıntısı yüzünden inşaatına devam edilemediğini belirtmiştir. Bilindiği gibi Türkiye'de Halkodaları ve halkevleri CHP'nin teşkilatlanması açısından oldukça önemli bir görev

üstlenmişlerdir. Bu nedenle CHP Muş teşkilatı örgütlenmesinin önemli bir paydaşı olan bu yerlerin inşasına büyük önem vermiştir.

CHP'nin 23 Ekim 1953 tarihinde Merkez İlçe Kongresi yapılmıştır. Belirlenen yeni yönetim şöyledir: İlçe başkanlığına İl sekreteri Hamdi Çelebi, Üyeliklere ise Abdullah Balkaya, Abdullah Tümer, Abdurrahim Diker, Behlül Gürsoy, Bayram Akaydın, Kamil Toplu, Zakir Özkan ve Hakim Zencir seçilmişlerdir (Muş Altınova Gazetesi, 26 Ekim 1953).

Çok sık olamamakla birlikte Muş iline yapılan bazı siyasi ziyaretler de o dönemdeki siyasal faaliyetler açısından dikkat çekici bir durum oluşturmaktadır. Bu ziyaretlerden bir de CHP Genel Kâtibi Kasım Gülek'in 1953 Eylülünde yaptığı ziyarettir. Yapılan bu gezi sırasında, CHP Genel Kâtibi'nin yaptığı ziyaret için Muş Altınova Gazetesi sahibi ve DP Muş Teşkilatı kurucularından Vahdettin Sabuncuoğlu bir yazı yazmıştır. *Kasım Gülek Şehrimize Geldi* başlıklı yazıda şunları yazmıştır:

Hoş geldi amma şahsen zatıallerinin yerinden olsaydım partilerinin 27 senelik idareye hâkimiyeti sırasında bir türlü yapmasını beceremediği ve Demokrat iktidarının henüz ikinci senesinde muvaffakiyetle başardığı Muş-Bitlis kara yolundan gelmezde Memleketimizin her tarafı tayyare meydanı olan kocaman ovasına hususi tayyaremle inerdim. CHP Katibi Umumisi şehrimizde tertiplenen açık hava toplantısında yaptığı konuşmasında;) İktidarın kendilerinden korktuğunu ve memlekette hürriyetin noksanlığını ileri sürerek Hükümet erkanının hiç bir zaman böyle münzevi vatan köşelerini gezip dert ve dileklerini aşına olamadıklarını, bayanla bir memleket büyüğünün gezemediği ve göremediği toprakların kendi malı sayılmayacağını ve partilerinin keramet ve kehanetle malik olduğundan hor gözle bakıldığı taktirde mutlaka çarpılacağını söylemiştir. (...) 27 senelik iktidarları devrinde hükümet büyüklerinin yüzünü görmeye hasret kalan halkımız, Demokrat hükümetinin henüz 2-3 senesinde şehrimize İçişleri Vekili Ethem Menderes, Milli Savunma Vekili Hulusi Köymen, Tarım Vekili Nedim Ökmen, Sağlık ve Sosyal Yardım Vekili Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, gelip yer yer dolaştıkları ve dönüşlerde gelişlerinin semeresini derhal gösterdikleri açık bir hakikattir. Hürriyet mevzuuna gelince; Daha dün çoğunluk halk kitlesini bir jandarmanın dipçığı altında ıslah etmeye kalkışan bir partinin hürriyet iddiasında bulunması ne dereceye kadar doğru olabilir.(Muş Altınova Gazetesi, 14 Eylül 1953.; YUCA, 2016:201-220.)

Yazıda kullanılan siyasi dil, Muş'ta her iki siyasi partinin arasındaki rekabeti göstermesi açısından önemli bir örnektir.

1957 yılındaki seçimden sonra CHP Muş İl ve İlçe Teşkilatları 1958 yılının Haziran ayında geniş katılımlı kongreler düzenlemiştir. CHP Merkez İlçe, Bulanık, Varto ve Malazgirt ilçelerinin yeni yönetimleri belirlenmiştir. Dört gün süren kongreler sonucunda CHP'nin Muş il ve ilçe teşkilatları yenilenerek göreve başlamıştır. CHP İl ve Merkez İlçe kongresi belediye sinema salonunda 26 Haziran 1958 tarihinde perşembe günü sabah saat sekizde başlamıştır. Kongreye 150 delege katılmıştır. Kongrede başkanlık divanı seçildikten sonra bir başkan, başkan yardımcısı ve iki kâtip seçilmiştir. Yapılan gizli oylama ile İl Başkanı, İl İdare Heyeti, İl Haysiyet Divanı ve İlçe İdare Heyeti üyeleri seçilirken açık oylama ile Kurultay delegeleri ve il kongresi delegeleri seçilmişlerdir (Şark Telgraf Gazetesi, 20 Haziran 1958.). Yapılan kongreler sonucunda CHP Muş İl İdare Kurulu Üyeleri, Yedek Üyeler, Danışma Kurulu ve Haysiyet Divanı üyeleri şunlardır:

CHP İl İdare Heyeti Asil ve Yedek Üyelikleri (1958) (Şark Telgraf Gazetesi, 27 Haziran 1958.)			
Abdulhadi Toplu	Başkan	Ekrem Avcı	Yedek Üye
Abdülkadir Arslan	Üye	Hekim Zincir	Yedek Üye

Bahaettin Dizdaroğlu	Üye	Mirsefettin Dede	Yedek Üye
Cevdet Karlıdağ	Üye	Nurettin Kalsın	Yedek Üye
Ekrem Karlıdağ	Üye	Seyfettin Koç	Yedek Üye
Hadi Subaşı	Üye	Salih Şirvan	Yedek Üye
Memduh Zırlı	Üye	Siddık Bayrak	Yedek Üye
Sait Akalın	Üye	Tevfik Özcan	Yedek Üye
Şükrü Şendil	Üye		
Tevfik Aydın	Üye		
Tahsin Avcı	Üye		
Merkez İlçe İdare Heyeti Asil ve Yedek Üyeler			
Nazif Çeşni	Başkan	Burhan Eker	Yedek Üye
Abdullah Balkaya	Kâtip	Gani Dede	Yedek Üye
Naci Dede	Muhasip	Melik Şengül	Yedek Üye
Selim Kale	Üye	Vasıf Polat	Yedek Üye
Tahsin Bayrak	Üye	Eşref Avcı	Yedek Üye
Mehmet Çabuk	Üye		
Kemal Eser	Üye		
Mithat Güngör	Üye		
Talat Bingöl	Üye		

Bununla birlikte mahalle ocak teşkilatları da yenilenmiştir. Yeni kurulan mahalle ocak teşkilatı şu şekilde oluşturulmuştur:

CHP Muş Merkez Mahalle Ocak Teşkilatları (1958) (Şark Telgraf Gazetesi, 26 Haziran 1958.)				
Dere Mahallesi	Kültür Mahallesi	Kale Mahallesi	Minare Mahallesi	Muradiye Mahallesi
Etem Taşdemir	Adil Balcı	Gani Dede	Ekrem Kaşıdağ	Abdullah Sevim
Faik Uğraklı	Sabri Balaban	Kamil Toplu	Hadi Saraçoğlu	Bahattin Baba
İhsan Şengül	Melik Şengül	Kazım Koç	Salih Bozkurt	Celal Kaşıdağ
Mustafa Balkaya	Memduh Zırlı	Şükrü Kars	Server Mirza	İhsan Fırat
Siddık Güngör	Nezif Çeşni	Nurettin Kalsın	Seyfettin Koç	Mithat Güngör
Tahsin Bayrak	Necdet Aktaş	Rahmi Toplu	Sait Bozkurt	Mikayil Çobanoğlu
Zeki Bahçıvan	Yaşar Sönmez	Vasıf Polat	Şükrü Şendil	Muzaffer Subaşı

CHP Bulanık Kongresi de 22 Haziran 1958 tarihinde pazar günü saat 10.00'da 50 delege ve birçok misafir katılımcı ile gerçekleşmiştir. Yapılan kongre sonucunda CHP Bulanık teşkilatı şöyle kurulmuştur:

CHP Bulanık İlçe İdare Kurulu Üyeleri (1958) (Şark Telgraf Gazetesi, 26 Haziran 1958.)	
Şefik Kale	İlçe Başkanı
Mehmet Tiftikoğlu	Sekreter

Hamit Aslan	Muhasip
Nezie Deniz	Üye
Timur Andıç	Üye
Sait Oruç	Üye
Osman Doğan	Üye
Baki Mamikoğlu	Üye
Sıddık Yetkiner	Üye
Kadri Hacan	Üye

Varto kongresi delegelerin iş yoğunluğunun yaşandığı yaz aylarına denk gelmesi yüzünden ertelenmiştir. Kongrenin yapıldığı bir diğer yer de Malazgirt ilçesidir. CHP Malazgirt İlçe Kongresi sonucunda kurulan yönetim ise şöyledir:

CHP Malazgirt İl İdare Kurulu (1958)	
Yusuf Yaman	İlçe Başkanı
Fehmi Armağan	Kâtip
Emirhan Yılmaz	Muhasip
Sadık Taş	Üye
Cem Türker	Üye
Kemal Aytaç	Üye
Vezir Çakar	Üye

CHP Muş İl Teşkilatı, kurulduğu 1945 yılından itibaren örgütlenmesine özen göstererek çalışmalarda bulunmuştur. Merkez ve bucaklarda ocak teşkilatlanmasını kurmuştur. Bununla birlikte Türkiye’de 1946 yılında CHP içerisinde muhalefetin kurduğu DP kurulduktan sonra hemen örgütlenme çalışmalarını başlatmıştır. Özellikle kırsal kesimden hatırı sayılır bir kabul görmüştür. Bu yerlerden biri de Muş’tur.

SONUÇ

Cumhuriyetin mimarı M. Kemal Paşa ve arkadaşları rejimin toplumda yer edinmesi ve güçlenmesi için gereken siyasi adımları geciktirmeden yerine getirmişlerdir. Milli Mücadele’nin en önemli safhasını teşkil eden milli meclisin kurulması ve akabinde saltanatın kaldırılması halk egemenliğinin Anadolu’da neşet edebilmesi yolunda ilk önemli gelişmelerdi. Rejim olarak Cumhuriyetin tercih edilmesi ve Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kuruması halk egemenliğinin temsili noktasında diğer önemli adımlar olmuştur. Parlamento çatısı altında birden fazla siyasi partinin varlığını tesis etmek aslında Cumhuriyetle beraber demokrasinin de kökleşmesi için önemsizdi. Erken Cumhuriyet yıllarında iki önemli çok partili hayat denemesi yapılmasına karşın çeşitli iç ve dış sebeplerden dolayı arzu edilen hedeflere ulaşılmadan rejimin selameti anlayışı ekseninde tekrar Tek Partili rejime devam edilmiştir.

Türkiye’nin uzun Tek Parti deneyimi, ancak II. Dünya Savaşı’ndan sonra Batılı demokrasi güçlerinin zaferi ve Sovyet Rusya’nın Türkiye’den bazı toprak ve üs taleplerinin olması gibi bazı dış politik gelişmelerin yanı sıra iç politikada özellikle savaşın ekonomi üzerinde yarattığı etkilerden dolayı halkta oluşan büyük hoşnutsuzluk, 1945 yılından itibaren süresiz bir muhalefetin varlığına imkân doğurmuştur. Bu süreçte Çok Partili hayata geçiş için ülkenin Milli Şefi sıfatıyla iktidarda olan İsmet İnönü’nün kararlılığı ve gayretleri de önemli olmuştur. Çok Partili hayatta geçiş evresinin ilk yıllarında kurulan Demokrat Parti (1946) ile süresiz muhalefetin varlığı pek uzak olmayacaktır. Kurulduğu tarihten itibaren Demokrat Partililer Anadolu’nun az gelişmiş kırsal kesimlerinde teşkilatlanmaya büyük

önem vermişlerdir. Çünkü uzun Tek Parti döneminde CHP taşra ile güçlü bağlar geliştirmemiş ve elit bir düzeyde kalarak, devleti merkezden ve valiler aracılığıyla idare etmeye daha fazla meyletmişti.

1946 yılında baskın bir şekilde yapılan seçimler CHP'lilere şunu açıkça göstermekteydi. Rakip parti DP, taşrada verdiği teşkilatlanmanın değerini ve karşılığını almaktaydı. Çünkü bu yıllarda Türkiye'nin az gelişmişliği ve nüfusunun önemli bir çoğunluğunun taşrada yerleşik olması, genel seçimlerde belirleyici etki yapmaktaydı. CHP her ne kadar 1946 seçimlerini devletin gücünü kullanarak almış ise de gerçek zaferin DP'in olduğunu idrak etmekteydi. Artık CHP parti yönetimi için seçimin ortay koyduğu realite bir gerçek olup, taşrada örgütlenmeye eskisinden daha fazla değer vermelerine neden olmuştur. CHP daha önce teşkilat kurmayı pek ihtiyaç duymadığı yerlerde seçmeni DP'e kaptırmamak için harekete geçmiştir. Bu yerlerden biri ise Muş ili olmuştur.

CHP'nin Muş teşkilatını kurmaya başladığı süreç DP'in kuruluşundan önceye rastlarsa da il genelinde örgütlenmesi ancak DP'in Muş'ta teşkilatlanmaya başlamasıyla hız kazanmıştır. Yörede çeşitli meslek gruplarında yer alan parti üyeleri ve tanınan aile/kişiler CHP'nin buradaki diyalog kurduğu toplumsal kesimlerin profilini de yansıtmaktadır. CHP'de yıllarca siyaset yapmış kimi şahıslarda umdukları bazı şeyleri bulmamanın ruh haliyle DP'in tarafına geçmişlerdir. Çok Partili hayatın ilk yıllarında Muş merkez ve taşrasında her iki parti arasında seçmen ve teşkilat üyelerinin kaymaları sıklıkla yaşanmıştır. CHP il ve kazalarında parti üyeliklerinin sürekli parti adına görevlendirdiği il müfettişi mebuslar vasıtasıyla denetleme ihtiyacı görmüştür.

KAYNAKÇA

Akandere, O. (2015). *Atatürk'ün Seçim Yolu İle Üstlendiği Vazifeler*. Ankara: ATAM Yayınları.

Atatürk, M. K. (2000). *Nutuk*, Ankara: ATAM Yayınları.

Avşar, B. Z. & Kaya, E. E. (2012). Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Millî Kalkınma Partisi. *C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (2), 113-132.

Bakan, S. & Özdemir, H. (2013). Türkiye'de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Demokrat Parti (DP)'ye Karşı. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 373-397.

BCA. 490.01.179.713.1.1.

BCA. 490.01.179.713.1.7.

BCA. 490.01.179.713.1.8.

BCA. 490.01.179.713.1.9.

BCA. 490.01.179.713.2.25.

BCA. 490.01.179.713.2.58.

BCA. 490.01.179.713.2.61.

BCA. 490.01.179.713.2.62.

BCA. 490.01.179.713.2.65.

BCA. 490.01.179.713.2.66.
BCA. 490.01.179.713.2.68.
BCA. 490.01.179.714.1.141.
BCA. 490.01.179.714.1.148.
BCA 490.01.179.714.1.71.
BCA. 490.01.179.714.1.86.
BCA. 490.001.278.1115.1.
BCA. 490.01.179.713.1.6.
BCA. 490.01.179.713.2.11.
BCA. 490.01.179.713.2.35.
BCA. 490.01.179.713.2.4.
BCA. 490.01.179.713.2.42.
BCA. 490.01.179.713.2.5.
BCA. 490.01.179.713.2.7.
BCA. 490.01.179.713.2.9.
BCA. 490.01.179.714.1.157.
BCA. 490.01.179.714.1.159.
BCA. 490.01.179.714.1.164.
BCA. 490.01.179.714.1.169.
BCA. 490.01.179.714.1.174.
BCA. 490.01.179.714.1.25.
BCA. 490.01.179.714.1.32.
BCA. 490.01.179.714.1.39.
BCA. 490.01.179.714.1.43.
BCA. 490.01.179.714.1.49.
BCA. 490.01.179.714.1.51.
BCA. 490.01.179.714.1.52.
BCA. 490.01.179.714.1.55.
BCA. 490.01.179.714.1.63.
BCA. 490.01.440.1824.3.16.
BCA. 490.01.8.42.62.3.
BCA. 490.01.924.599.4.
BCA. 490.100.1768.1173.1.

- Emrence, C. (2006). *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: TTK Yayınları.
- Muş Altınova Gazetesi*.
- Özalper, M. (2014). Bir Muhalefet Partisinin İlgası Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 17-136.
- Şapolyo, E. B. (1971). Cumhuriyetin İlanı ve Bir Vagon Hikâyesi. *Halkevleri Dergisi*, 60.
- Şapolyo, E. B. (1944). *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*. Ankara: Berkalp Kitabevi.
- Şark Telgraf Gazetesi*.
- Tunaya, T. Z. (2009). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938*. İstanbul: İ.B.Ü. Yayınları.
- Yalçın, E. S. (1995). Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17, 173-206.
- Yuca, İ. S. (2016). Cumhuriyet Döneminde Muş'ta Basın Hayatı (1923-1960). *JASSS*, 43, 201-220.

Araştırma Makalesi/Research Article**Aile Sorunlarının Ortaya Çıkmasında Ebeveyn Müdahalelerinin Etkisi****The Effects of Parental Interventions on Marital Problems***Zahir KIZMAZ****
Semra ALTUĞ*****Öz**

Bu çalışma, evli çiftlerin aile ilişkilerine ebeveynleri tarafından yapılan müdahaleleri ve bu müdahalelerin etkilerini konu edinmektedir. Araştırmanın temel amacı, ebeveyn müdahalelerinin aile sorunlarının yaşanmasındaki etkilerini saptamaktır. Araştırmanın evrenini, Elazığ ilinde yaşayan eşler ve onların ebeveynleri oluşturmaktadır. Eşler ve bunların ebeveynlerinden oluşan toplam 34 kişiyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada eşlerin aile ilişkilerine ebeveynleri tarafından önemli düzeyde müdahalelerinin olduğu ve bu müdahalelerin eşler arasında aile içi tartışma, aile içi şiddet ve boşanma eğiliminin ortaya çıkması gibi bazı sorunlara yol açtığı saptanmıştır. Bu tür sorunların eşler arasında uyumsuzluğa ve aile mutluluğunun azalmasına neden olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evliliğe Ebeveynlerin Müdahaleleri, Aile Sorunları, Elazığ İli

Abstract

This study deals with interventions in the marriages of wedded couples by their parents, and the effects of these interventions. The main purpose of the study is to determine the effects of parental interventions on marital problems. The population of the study consists of spouses and their parents living in Elazığ. In-depth interviews were conducted with a total of 34 people, including spouses and their parents. It was found in the study that spouses experienced serious interventions in their marriages by their parents, and that these interventions gave rise to problems such as domestic argument, violence in the family and a tendency to divorce. Overall, parental interventions reduced harmony and happiness in marriage.

Keywords: Parental Interventions to Marriage, Family Problems, Elazığ Province

Geliş Tarihi/Received: 14. 10. 2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 26. 11. 2019

* Bu çalışma Prof. Dr. Zahir Kızmaz danışmanlığında Semra Altuğ'un Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yaptığı "Evlilik Sorunlarının Yaşanmasında Eşlerin Aile Bireylerinin Müdahalelerinin Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Prof. Dr. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Elazığ/Türkiye, zkizmaz@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7686-4751.

*** Aile Danışmanı/Sosyolog, Elazığ Belediyesi Kadın Yaşam Merkezi, Elazığ/Türkiye, semra_altug_23@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0790-1229.

GİRİŞ

Aile, günümüzde radikal bir dönüşüm yaşayan ve giderek zayıflayan kurumların başında gelmektedir. Aile kurumunun değişimi üzerinde etkili olan değişkenlerin başında; endüstrileşme, kentleşme, modernleşme, teknolojik gelişmeler, küreselleşme, kadının ev dışı alanlardaki (ekonomik, sosyal, siyasal vb.) varlığının artması, kapitalist ve tüketim kültürünün gelişimi, kadın hakları alanındaki gelişmeler, sekülerleşme ve rasyonelleşme gibi modernleşme dinamikleri gelmektedir.

Aile kurumunun güç kaybetmesi veya zayıflamasında özellikle aile içinde yaşanan sorunların ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Hiç kuşkusuz günümüzde aile içi ilişkilerde çok sayıda problem yaşanmaktadır. Bu problemlerin başında; aile içi şiddet, boşanma, eşe sadakatsizlik veya aldatma, iletişimsizlik, çocuk ihmali, uyuşturucu ve alkol kullanımı gibi önemli hususlar gelmektedir. Şentürk (2008), modern dünyada aile kurumuna ilişkin ortaya çıkan sorunları; boşanma, tek ebeveynli aile yapıları, evlilikten kaçınma veya evliliği erteleme, eşcinsel evlilikler, nikâhsız birlikteliklerdeki artışlar ve çocuk sayısındaki azalmalar şeklinde belirtmektedir. Topaloğlu (2016)'na göre ise, yaşadığımız yüzyılda aileyi krize sokan etkenlerin başında, her ne kadar ülkelere ve kültürlere göre farklılık gösterse de, endüstrileşme ve sanayileşmenin yol açtığı ekonomik problemler gelmektedir. Bunun yanında kadın hakları alanındaki gelişmeler, feminizmi destekleyen hareketlerin gelişimi, çeşitli moda akımları, evlilik dışı birlikteliklerdeki artış, komünist ve faşist rejimlerin etkisi, boşanmaların yaygınlaşması, medyanın olumsuz yönleri, kültürel değerlerin zayıflaması, eğlencelerin cinselliğe dönüşümü, alkol ve uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması, gelişen bireycilik anlayışı ve kültürel yozlaşmalar gibi faktörler gelmektedir.

Aile içindeki çatışmaları konu edinen araştırmalar uluslararası literatürde yoğunluklu olarak çalışılmaktadır. Greene, 750 eş ile yaptığı çalışmada aile içerisindeki çatışma konuları olarak; iletişimin yokluğu, sürekli tartışma durumu, duygusal ihtiyaçların karşılanamaması, cinsel doyumun sağlanamaması, ekonomik anlaşmazlıklar, kayınvalide-kayınpeder problemleri, sadakatsizlik, çocukların yetiştirilmesiyle ilgili anlaşmazlıklar, eşlerin otoriter oluşları, eşlerin şüpheli tavırları, alkol alışkanlığı ve fiziksel şiddet faktörlerini belirlemiştir. Aynı şekilde Blood ve Wolfe tarafından eşler arasında yaşanan çatışmalarla ilgili yapılan başka bir çalışmada, şehirde yaşayan 1 ile 40 yıllık evli 731 kadın eşten elde edilen verilerden hareketle eşler arasındaki çatışma başlıkları veya faktörleri şöyle belirlenmiştir: Para, çocuklar, boş zamanı değerlendirme, kişilik özellikleri, kayınvalide-kayınpeder faktörü, aile rolleri, dinsel-politik bakış ve cinsel problemler (Akt: Tezer, 1986:18).

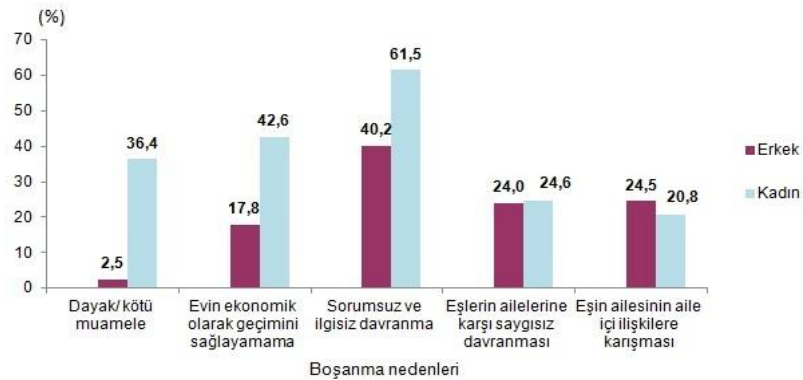
Günümüzde aileye ilişkin ortaya çıkan sorunların tümünü modernleşmenin sonuçlarıyla ile açıklamak doğru değildir. Günümüzde aile yapılarına ve ilişkilerine ilişkin sürdürülen bazı geleneksel kültür kodlarının evlilik süreçlerinde sorun oluşturduğu söylenebilir. Özellikle değişim süreçlerinde geleneksel formlar ile modern formların karşı karşıya geldiği veya değişimin radikal bir şekilde aileyi dönüştürdüğü dönemlerde, aileye ilişkin sorunların daha fazla baş gösterdiği gözlemlenmektedir. Diğer bir ifade ile günümüzde gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra ülkemizde de, aile içi ilişkilerin ciddi bir sorunsal alana doğru evrilmesinde hiç kuşkusuz aileye ilişkin geleneksel davranış kodları ile modern formları arasında

yaşanan gerilimin ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Bu husus daha çok eşler arasında gerçekleşen aile içi ilişkiler konusunda kendisini açığa vurmaktadır. Örneğin eşlerin tatil tercihleri, misafir kabul etme toleransları, ebeveynleri ile olan ilişkilerin düzeyi ve niteliği, yaptıkları harcamalar, kadının ücret getirici işlerde çalışma talebi, ev işlerinin paylaşımı ve benzeri çok sayıdaki konularda ortaya çıkan tartışmalar, eşler arasında yaşanan aile sorunlarını oluşturmaktadır. Bu tür sorunlar, geleneksel ve modern kültürel pratiklerin aile düzleminde ortaya çıkan çatışma alanları olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada da ele alındığı gibi toplumumuzda bazı ailelerde yaşanan sorunlar, daha çok eşlerin ebeveynleri tarafından yapılan müdahaleler ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Bu müdahaleler – bazen olumlu katkılar sunmakla birlikte - zaman zaman aile içi sorunlara (şiddet, boşanma vb.) yol açabilmektedir. Geleneksel aile ilişkilerinin zayıfladığı günümüz modern toplumunda, eşlerin kendi ebeveynleri ile aynı mekânda ikamet etmemelerine veya aynı mekânı paylaşmamalarına rağmen ebeveynlerin, evli çocuklarının ve eşlerinin aile ilişkilerine müdahale etme alışkanlığı yer yer devam etmektedir. Aile içinde ortaya çıkan bazı sorunlar, gerginlikler, tartışmalar veya çatışmalar bu müdahaleler ile doğrudan ilintili olabilmektedir.

Ebeveynlerin, evli çocuklarının aile ilişkilerine veya yaşamlarına müdahale etmeleri hiç kuşkusuz tümüyle olumsuz sonuçlar yaratmamaktadır. Zaman zaman bu müdahaleler, yeni çiftlere deneyim aktarma, maddi açıdan destek sağlama ve evlilik sorunlarının aşılmasında katkı sağlama gibi olumlu işlevleri bulunmaktadır. Ancak evli çiftler tarafından olumlu olarak değerlendirilmeyen - iyi niyetli olursa dahi - bazı müdahalelerin hiçbir şekilde olumlu sonuçlar üretmediği de bir gerçektir. Söz konusu müdahalelerin başlangıçta olumlu işlevlerine rağmen, ileriki dönemlerde ciddi sorunlara ve aile içi tartışmalara yol açarak evlilikte istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir.

Aşağıdaki TÜİK verilerinden de anlaşılacağı gibi, evlilik süreçlerine eşlerin aile bireylerinin müdahaleleri ve eşlerin aile bireyleri ile olan ilişkilerin niteliği önemli bir boşanma nedenidir. Aşağıya alınan grafikten de görüldüğü gibi, cinsiyete göre eşinin aile bireylerine saygısız davranmaları erkeklerde %24, kadınlarda % 24,6 oranında, eşin ailesinin aile içi ilişkilere müdahaleleri erkeklerde % 24,5, kadınlarda % 20,8 oranında boşanma sebebi olduğu belirlenmiştir.

Kaynak: TÜİK, 2016.

Yukarıdaki grafikte çok belirgin bir şekilde, eşin aile bireylerinin evliliklere müdahalelerinin boşanma gibi önemli bir sonucu doğurmasında etkili olduğu gözlemlenmektedir. Geniş aile modellerinin yaygın olduğu geleneksel yapılarda aile ilişkileri, günümüz modern toplumlarda olduğu gibi kişiselleşmediği bir gerçektir. Bireyler arasındaki ilişkilerin çok karmaşık ve çok boyutlu olarak sürdürüldüğü bu aile modelinde, ilişkinin muhatapları ve sınırları çok belirgin bir şekilde belirlenmiş değildir ve dolayısıyla ilişkiler çok karmaşık bir örüntü sergileyebilmektedir.

Geçmişte daha yaygın bir şekilde – günümüzde azalmış olmakla birlikte- geleneksel aile yapılarında kadın eş, aileye gelen yeni birey olarak görülmüş (bazı ailelerde de eşler, erkeğin ailesi ile birlikte aynı evi paylaşmıştır) ve ev işlerinin önemli bir kısmından da sorumlu tutulmuştur. Bu tür aile yapılarında kadın eş, aile fertlerinin müdahalesine çok belirgin bir biçimde maruz kalmaktadır. Aynı şekilde aile içinde var olan sorunlara doğrudan müdahil olma çabaları genellikle hoşgörü ile karşılanmamaktadır. Günümüzde ise modernleşme sürecinin bir sonucu olarak kadın hakları alanındaki gelişmeler ve kadının sosyal alandaki konumunun güçlenmesi ile birlikte evlilik süreçlerine dışarıdan veya üçüncü kişilerin müdahalelerinin sorgulandığı, hoş karşılanmadığı ve zaman zaman karşı çıkıldığı bir gerçektir.

Hiç kuşkusuz yakın aile bireylerinin, evli çiftlerin yaşadıkları sorunlara ilişkin görüş belirtmeleri, karar almalarında etkili olmaları ve yönlendirmede bulunmaları her zaman ciddi bir problem olarak değerlendirilemez. Dahası bu durum, sosyal dayanışmanın güzel bir örneği olarak da görülebilir. Ancak modern kültürün ve çekirdek aile yapılarının gelişmesi ile birlikte aile yakınları arasında ilişkiler giderek kişiselleşerek, diğer aile bireylerine karşı daha kapalı hale gelmiştir. Aile içi ilişkilere yakın çevreden yapılan müdahaleler aile içinde gerginliklere, çatışmalara ve ayrılma gibi bazı sorunlara yol açtığı gerekçesiyle ciddi bir problem olarak görülmüştür.

Toplumumuzda eşlerin ebeveynlerinin aileye olan müdahaleleri genelde toplumda gelin - kayınvalide çatışması olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu ikili arasındaki çatışma, ezeli iki rakip arasında gerçekleşen, birbiriyle inatlaşan, güç yarışına giren bir bağlam etrafında şekil kazanmıştır. Öyle ki bu çatışma durumu manilere, fıkralara, türkülere, televizyon dizilerine ve programlarına bile konu olmuştur.

Eşlerin aileleriyle karşılıklı ilişkilerinden kaynaklanan çatışma alanlarına bakıldığında, kayınvalide-gelin arasında yaşanan problemlerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Tarhan (2015), özellikle geleneksel geniş aile yapılarında kayınvalide-gelin çatışmasının, evli çiftlerin aile ilişkilerinde kritik süreçlerin yaşanmasında önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir.

Tezer (1986) aile çatışmasını, bir tarafın talep ve isteklerinin diğer birey tarafından engellendiği hissini veya algısını oluşturan bir durum olarak tanımlamaktadır. Hatipoğlu (1993) ve Tümer (1998) ise, eşlerden birinin diğerinin ilgilerine, isteklerine veya eylemlerine müdahale etmesiyle ortaya çıkan bir problem olarak görmekte dirler. Burada eşler arasında çatışmalara yol açan husus, eşlerin birbiriyle örtüşmeyen beğeni, istek ve beklentilere sahip olmalarıdır ve bunların aile içerisinde karşıt bir pozisyonda uyumsuz veya çatışır hale getirilmeleridir. Özetle aile çatışması, eşler arasında ortaya çıkan anlaşmazlık, karşıtlık ve uyumsuzluk durumudur.

Bu çerçevede aile çatışmasını, eşler veya aile bireyleri arasında ortaya çıkan bir anlaşmazlığın aile içi tartışmaya dönüşerek ailede memnuniyet düzeyini aşağıya çeken veya azaltan bir problem olarak tanımlamak mümkündür. Çünkü evlilik ve aile ilişkilerinin iyi olarak nitelenebilecek düzeyde varlığı; bireylerin yaşam kalitesi, iyi olma ve yaşam doyumlarının tatmin edici düzeyde (Scheidler, 2008; Williams, 2003; Hayward & Zhang, 2006) yüksek oluşu ile ilişkilidir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ HAKKINDA BAZI BİLGİLER

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu araştırma, eşlerin evliliklerine ve aile ilişkilerine ebeveynlerinin müdahalelerini konu edinmektedir. Diğer bir ifade ile ebeveynlerin kendi çocuklarının evliliklerine veya aile ilişkilerine müdahale etmeleri sonucunda eşler arasında yaşanan aile içi problemlere odaklanmıştır. Burada, ebeveynlerin müdahalesi aile çatışmasının önemli bir unsuru olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede eşlerin, kendi ebeveynlerinin müdahalelerine maruz kalma durumları, müdahalelerin nedenleri, bu müdahalelerin eşler tarafından nasıl görüldüğü ve bu müdahalelerin yol açtığı bazı sorunlar ele alınmaktadır. Araştırmanın temel amacı, eşlerin ebeveynlerinin evlilik ve aile ilişkilerine olan müdahalelerinin yol açtığı sorunları saptamaktır. Bu temel amaçla ilintili olarak, müdahalelerin en çok hangi alanlarda veya konularda gerçekleştiği, müdahalelerin nedenleri ve sonuçlarının ve müdahaleler karşısında eşlerin gösterdikleri tepkilerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma evreni olan Elazığ ilinde eşlerin evliliklerine ebeveyn müdahalelerinin ciddi sorunlar oluşturduğu ve hatta bu sorunların bazı ailelerde boşanmaya yol açtığı gözlemlenmiştir. Araştırmanın gerçekleştiği Elazığ ilinde, söz konusu müdahalelerin sıkça karşılaşılan bir problem olması nedeniyle ile konunun incelenmesinin yararlı olacağı kanaatine varılmıştır. Bu doğrultuda Elazığ Belediyesi Aile Danışma ve Eğitim Merkezi'nde ebeveyn müdahaleleri sonucu yaşanan aile sorunlarından dolayı eşler arasında ortaya çıkan çatışmaların odağında bulunan ve problem yaşayan eşlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma nitel bir çalışma olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini, Elazığ ilinde yaşayan eşler ve onların ebeveynleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, aile ilişkilerinde çeşitli problemler yaşayan ve bu problemlerin çözümü için Elazığ Belediyesi Aile Danışma ve Eğitim Merkezi'nden aile danışmanlığı alanında hizmet alan kadın ve erkek eşler ile kayınvalide ve kayınbabalar oluşturmaktadır. Elazığ Belediyesi Aile Danışma ve Eğitim Merkezi'ne başvuran yaklaşık 350 danışan arasından tesadüfî örneklem yoluyla 34 kişi (yaklaşık olarak % 10) belirlenmiş ve bunlarla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler Elazığ Belediyesi Aile Danışma ve Eğitim Merkezi'nde yapılmıştır. Çalışma kapsamında; evli çiftler ve onların ebeveynlerine (kayın valide ve kayınpeder) yönelik olarak farklı iki ayrı soru formu hazırlanmıştır. Eşlere 33, ebeveynlere de 18 soru yöneltilmiştir. Görüşme kapsamında sorulan tüm soruların ve alınan tüm cevapların sadece bir kısmı çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışma kapsamında 12 kadın eş, 10 erkek eş, 6

kayınvalide ve 6 kayınbaba ile görüşülmüştür. Örneklem grubunun önde gelen bazı özelliklerini şu şekilde belirtmek mümkündür.

- ▶ Katılımcılardan 18'i kadın, 16'sı erkektir.
- ▶ Katılımcıların yaş dağılımı 19 ile 68 arasında değişkenlik göstermektedir.
- ▶ Katılımcıların 4'ü okuryazar, 12'si ilkokul, 1'i ortaokul, 12'si lise, 5'i üniversite mezunudur.
- ▶ Katılımcıların çoğu Elazığ doğumlu olmakla birlikte, Elazığlı olmayan, tayin veya eş durumu sebebiyle Elazığ'da ikamet eden katılımcılar da (üç) bulunmaktadır.
- ▶ Katılımcıların çoğu evliliklerini devam ettirirken, 2 katılımcının resmen boşandığı, 3 katılımcının ise boşanma sürecinde olduğu tespit edilmiştir.
- ▶ Katılımcıların önemli bir oranı (on sekiz) evlendikten sonra hiçbir şekilde aileleriyle aynı mekânı paylaşmamış veya aynı evde yaşamamışlardır. Evlendikten sonra bir süre eşlerin aileleriyle birlikte yaşayan, sonra ayrı eve çıkan (sekiz) veya halen aileleri ile birlikte yaşayan katılımcılar da (sekiz) bulunmaktadır.
- ▶ Tüm katılımcılar çocuk sahibidir.
- ▶ Erkek katılımcılar arasında memur, emekli, öğretmen, elektrik ustası, çiftçi, güvenlik görevlisi, aşçı, işçi, şoför gibi farklı meslekte bireyler yer almaktadır. Kadın katılımcılar arasında ağırlıklı olarak ev hanımları yer almakta, bunların yanı sıra, memur, muhasebeci, infaz koruma görevlisi, kütüphane görevlisi, işçi gibi mesleklerde olanlar da bulunmaktadır.

ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE SONUÇLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ebeveynlerin Evliliklere Müdahaleleri ve Bu Müdahalelerin Nedenleri

Geleneksel değerlerin canlılığını sürdürdüğü veya geleneksel değerler ile modern değerlerin iç içe geçtiği toplumumuzda yeni evlenmiş çiftlerin evliliklerine ve aile ilişkilerine, yakın aile bireylerinin müdahale etmeleri sıklıkla gözlemlenmektedir. Bu araştırma kapsamında, eşlere (kadın ve erkek) kayınvalidelerinin aile hayatlarına müdahale edip etmediklerine ilişkin sorulara, kadın eşlerin neredeyse tamamı kayınvalidelerinin evliliklerine müdahalede buldukları şeklinde yanıtlamışlardır.

Araştırma kapsamında görüşülen kadın eşlerin anlatımlarından hareketle kadın eşlerin kayınvalideleri tarafından en çok müdahaleye uğradıkları konuların neler olduğu şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Ailenin ekonomik yönden geçinme durumları,
2. Çocuk yetiştirme tarzları,
3. Eve alınacak eşyalar,
4. Misafirliklere gidip gitmeme,
5. Eve misafir alıp almama,

6. Alışveriş konuları,
7. İş durumu,
8. Harcama veya tasarruf yapma,
9. Uyuma - uyanma saatleri/vakitleri,
10. Yemek yapma becerisi,
11. Evin temizliği,
12. Aile içi mahrem konular,
13. Elektrik ve su tüketimi,
14. Eğlenme veya dışarıda yemek yeme konusundaki tutumlar,
15. Kadın eşin görüştüğü kişiler,
16. Kadın eşin dışarı çıkması ve gezmeye gitmesi,
17. Kadın eşin aileyi evirip çevirmede yetersiz kaldığına ilişkin söylemler,
18. Eşlerin birbirlerine yönelik olumsuz muameleleri,
19. Erkek eşin, ev işlerini yapmada veya aileyi sevk ve idare etmede yetersiz kaldığı yönündeki düşünceler, işini bilmemesi tarzındaki suçlamalar,
20. Kadın eşin, erkek eşe yönelik davranış ve tutumları.

Yukarıdaki konu başlıklarına bakıldığında kayınvalidelerin aile ilişkilerine müdahalede bulunma konusunun oldukça çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Söz konusu müdahalelerin neredeyse ailede olup biten tüm faaliyet alanlarını, yaşam biçimlerini ve geçinme koşullarını kapsamaktadır. Bu müdahaleler içerisinde özellikle yemek kültürü, yaşam tarzı, harcamanın niteliği ve miktarı, boş zaman değerlendirme, ilişki biçimleri ve çocuk eğitimi en çok öne çıkan problem alanlarını oluşturmaktadır.

Evlilik müdahaleleri sadece evin rutin işleri ile sınırlı değildir. Bazı ailelerde müdahaleler mahrem alana kadar uzanabilmektedir. Müdahalenin var olduğunu belirten bazı katılımcılar, mahrem alana müdahalelerin genellikle yatak odasına izinsiz girme, eşleriyle özel konuşmalarını dinleme, uyuma - uyanma saatlerine müdahale etme, mahrem alana yönelik sorular sorma, evlilikle ilgili her şeyi öğrenmeye yönelik davranışlar sergileme şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bazıları kayınvalidelerinin bu tür davranışlarını bencillikle ilişkilendirirken bazıları da meraklı olmalarıyla açıklamaya çalışmışlardır.

Benzer şekilde aynı soru erkek eşlere de sorulmuştur. Erkek eşler, kayınvalidelerinin aile ilişkilerine zaman zaman bazı müdahalelerde bulduklarını belirtmişlerdir. Bu müdahalelerin daha çok erkeklerin eşlerine uyum sağlamaları, onlara kötü davranmamaları veya eşlerinin beklentilerini karşılamalarına yönelik olduğu tespit edilmiştir. Burada erkeklerin özellikle bekârlık dönemine ilişkin bazı davranışlarını terk etmelerinin hedeflendiği ve telkin edildiği ifade edilmiştir. Bazı erkek eşlerin, ailede kendi eşleriyle yaşadıkları bazı tartışmaları veya problemleri kendi ailelerine – özellikle de annelerine – aktardıkları, bunun üzerine kendilerine müdahale edildiği dile getirilmiştir.

Araştırma kapsamında görüşülen eşlerin verdikleri cevaplardan hareketle erkek eşlerin, kayınvalidelerinin müdahalelerine ilişkin belirttikleri hususlardan öne çıkanlar şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Erkek eşlerin, evde daha çok zaman geçirmelerini ve dolayısıyla ev dışında geçirilen süreyi azaltma yönündeki telkinler,
2. Erkeklerin gidecekleri veya uğrayacakları yerler/mekânlar konusunda sınırlama koyma,
3. Harcamalar konusunda müdahalede bulunma,
4. Evine ve ailesine daha fazla sahip çıkma,
5. Aile içerisinde eşlerine kötü davranış sergilemelerini engelleme, eşlerini üzecek tutumlardan kaçınmalarını sağlama,
6. Erkeklerle özgü bazı alışkanlıkları (ev işlerinde eşine yardımcı olma, eşine zaman ayırma vb.) değiştirmeye çalışma,
7. Aile içinde tartışılan veya anlaşmazlık oluşturan konularda yardımcı olmaya çalışma,
8. Eşinin aile bireyleri ile olan ilişkileri konusunda uyarılarda bulunma,
9. Kızlarına sahip çıkma ve kızlarının ailesi tarafından sahiplendiğini gösterme.

Konuya ilişkin saptanan diğer önemli bir husus, kadın eşlerin büyük çoğunluğunun ve erkek eşlerin de yaklaşık yarısının kayınvalidelerini; otoriter, baskın, dominant bir karaktere sahip olmakla suçlamalarıdır. Bu husus, kadın eşler için ciddi bir problem olarak değerlendirilmiştir. Genelde erkek eşlerin aile bireyleri tarafından aile sorunlarına müdahale edildiği için, kadın eşler daha fazla rahatsız olmaktadır. Oysaki kayınvalideler bu müdahalelerin nedenini, onların daha iyi bir hayat yaşamalarını arzulamış olmaları ile açıklamışlardır. Erkeklerin müdahale etmekle suçladıkları eşlerinin ebeveynleri ise, söz konusu müdahalelerin sınırlı düzeyde olduğunu ve iyi niyetle yapıldığını iddia etmişlerdir. Yaptıkları müdahaleleri; eşler arasında yaşanan sorunların çözümünde kendilerine yardımcı olma, kendi tecrübelerini aktarma, kendilerine destek olma ve sahip çıkma şeklinde gerekçelere dayandırmışlardır. Ancak gerek kadın gerekse erkek eşlerin ebeveynleri tarafından gerçekleştirilen bu müdahaleler, zaman zaman aileyi yönetmeye kadar varmakta ve aile içi çatışmalara neden olmaktadır.

Bazı kadın eşler, evlilik öncesi veya evlilik sürecinde kayınvalideleri ile kendi aralarında yaşadıkları bazı sorunların/tartışmaların veya kendilerine yönelik oluşan olumsuz algının, evlilik sonrasında da devam ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bir anlamda, aile ilişkilerine müdahalelerinin kaynağının evlilik öncesi yaşanan bazı sorunlar ve oluşan olumsuz algılar olduğu belirtilmiştir.

Genel olarak bakıldığında kadın eşlerin, kocalarının annelerinden gelen müdahalelere oranla kendi annelerinin aile ilişkilerine daha az müdahalede bulduklarını belirttikleri belirlenmiştir. Aynı şekilde annelerinin müdahalelerine daha olumlu baktıkları saptanmıştır. Annelerinin müdahalelerinden rahatsızlık duymadıklarını, genelde kendilerine yardımcı olmak, huzurlu olmaları ve eşleri ile ilişkilerinin daha iyi olması için bazen müdahil olduklarını belirtmişlerdir. Diğer bir ifade ile kadın eşler, kendi annelerinin müdahalelerini; kendi aile mutluluklarına katkı sunma, eşleriyle yaşadıkları sorunları çözmeye çalışma, daha bilinçli bir harcama yapma, eşinin aile bireyleri tarafından yapılan haksızlıklara/kötü yaklaşımlara karşı

kendilerine destek olma, daha yetkince çocuk yetiştirme ve çok farklı konularda kendilerine yardımcı olma şeklinde olumlu bir işlevde tanımlanmışlardır. Benzer biçimde erkek eşler de, annelerinin müdahalelerini genelde kendi iyilikleri bağlamında yorumlamışlardır. Görüldüğü gibi burada müdahalenin haklı veya haksız olmasından öte müdahale eden kişinin kendi yakınları olması ile ilişkili olarak değerlendirmeler yapıldığı öne çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile hem annesi hem de kayınvalidesi tarafından müdahaleyle karşılaşan kadın veya erkek eşler, annelerinin müdahalelerine olumlu bakarken, kayınvalidelerinin müdahalelerine genelde olumsuz baktıkları ortaya konulmuştur.

Hiç kuşkusuz evliliklere veya aile içi sorunlara ebeveynlerinin müdahaleleri durumunda eşlerin nasıl bir yaklaşım sergiledikleri hususu da önem arz etmektedir. Eşlerin müdahaleler karşısında kendi aralarında ortak veya karşıt bir tepki geliştirip geliştirmedikleri hususu, evliliklerdeki çatışma düzeyini yakından etkilemektedir. Bu nedenle katılımcılara buna ilişkin sorulan soruya verdikleri yanıtlar, aile içinde yaşanan sorunları ortaya koymasından önem arz etmektedir.

Erkek katılımcıların çoğu, annelerinin evliliklerine müdahaleleri sebebiyle eşleriyle tartışmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Kadın eşler, kayınvalide ile olan çatışmalarında, erkek eşlerinin genelde duyarsız kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu çerçevede erkek eşlerin annelerinin/kayınvalidelerin, aile ilişkilerine müdahale etmeleri veya kendilerine kötü muamelelerde bulunmaları durumunda eşlerin gereken tavrı ortaya koyamamaları, duyarsız kalmaları, eşini ailesine karşı savunmamaları, onları yalnız bırakmaları evlilikte eşler arasında önemli bir çatışma sebebi olarak öne çıktığı gözlemlenmiştir.

Bazı erkek katılımcıların, evliliğin ilk zamanlarında evlilikleriyle ilgili sorunları annelerine kendilerinin anlattıklarını, aktardıkları bu konular konusunda sınır koyamadıklarını, evliliklerinin ilerleyen dönemlerinde bu durumun sorun teşkil etmesi sebebiyle eşleriyle aldıkları ortak karar doğrultusunda, evlilik meselelerini anneleriyle daha az paylaştıklarını ifade ettikleri gözlemlenmiştir.

Araştırmanın diğer bir saptaması da, kadın eşlerin kayınvalideye nispeten kayınbaba müdahalelerine daha az maruz kaldıklarını ve dolayısıyla daha az olumsuz etkilendiklerini ifade etmiş olmalarıdır. Aynı şekilde görüşme yapılan kayınbabaların çoğu, çocuklarının evliliklerine ve aile ilişkilerine müdahalelerinin olmadığını, bu nedenle çocuklarının kendilerinden yana sorun yaşamadığını ileri sürdükleri ortaya konulmuştur. Kayınbabaların müdahale sıklıkları kayınvalideler düzeyinde olmasa da, çocuklarının eşleriyle oluşturdukları aile ilişkilerine bazen müdahalelerde buldukları tespit edilmiştir. Kayınbabaların müdahale nedenleri olarak genellikle; damadının eşini dövdüğü/kötü muamelede bulunduğu, eşine gereken ilgi ve değeri vermediği, eşini mağdur ettiği, evin reisi olarak aile sorumluluklarını yerine getirmediği durumlarda ortaya çıktığı dile getirilmiştir.

Bu araştırmada, aile ilişkilerine ebeveyn müdahalelerinin sosyolojik nedenleri olarak aşağıdaki hususlar saptanmıştır:

1. Sosyo-kültürel nedenler,
2. Eşlerin aile/ebeveyn bağlılıkları,

3. Ebeveynlerin aşırı koruyucu yapıya sahip olmaları ve isteklerini kabul ettirme eğilimlerine sahip olmaları,
4. Ebeveynlerin, evli çiftlerin sorunlarını çözme kapasitesine sahip olmadıklarına dair kanaatlere sahip olmaları,
5. Evlilik tecrübelerini aktarma çabaları,
6. Çocuklarına sahip çıkma ve yardımcı olma yönündeki arzularının varlığı.

Sosyo-Kültürel Nedenler

Ülkemizdeki aile yapısının modern kültüre doğru evrilmesine rağmen, geleneksel kodların ağırlıklı olarak aile ilişki düzeylerinde varlığını sürdürdüğü bilinen bir husustur. Evlenen çiftler, yeni bir yaşam kurmak için ilişkisel ve mekânsal bir ayrışmayı gerçekleştirmelerine rağmen geleneksel aile ilişkileri önemli ölçüde devam etmektedir. Aile yapılarına ebeveynlerin müdahale etme anlayışı da bu ilişkilerin bir devamı olarak görülebilir. Bu tür müdahalelerin varlığı önemli ölçüde sosyo-kültürel kaynaklardan beslenmektedir. Aynı şekilde araştırma kapsamında görüşülen çok sayıda bireyin, ebeveynlerinin aile içi ilişkilerine müdahale etmeleri karşısında eşlerinin desteğini yanlarında görmemeleri veya sessiz bir pozisyon takınmaları ve dahası eşine karşılık ebeveynlerini savunur bir yaklaşım içerisinde olmaları, önemli ölçüde kültürel faktörler ile açıklanabilir. Geleneksel aile yapılarında, evli erkeklerin eşlerinin taleplerini tümüyle benimsemeleri, özellikle de eşlerinin taleplerini/beklentilerini ebeveynlerinin taleplerine öncelemeleri yadırganan bir durumdur. Burada erkeklik vurgusu ve kaygısı yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Bu nedenle, özellikle erkek eşler evlendiklerinde de eşleri ile ebeveynlerinin çatışan talepleri karşısında bu dilemmayı yaşamak zorunda kalmaktadırlar.

Eşlerin Aile/Ebeveyn Bağlılıkları

Müdahalenin diğer bir nedeni de evli çiftlerin ebeveynlerine olan bağlılıklarıdır. Evlenen çiftler zaman zaman, anne ve babalarının müdahaleleri karşısında son derece kırılabilir veya edilgen bir pozisyon içerisine girebilmektedirler. Dışarıdan müdahalenin yarattığı hoşnutsuzluklar karşısında bazen ilgisiz, bazen de ebeveynlerinin tutumlarını savunmak durumunda kalmaktadırlar. Bu yaklaşımın önemli bir nedeni, evli bireylerin ebeveynlerine olan bağlılıklarıdır.

Kadın eşlere, kayınvalideleri ile sorun yaşamalarının nedeni olarak eşlerinin annelerine aşırı bağlılıklarıyla ilgisi olup olmadığı yönünde sorulan soruya bazı kadın eşlerin, annelerine bağımlı kişilik özelliği sergiledikleri gerekçesiyle kocalarını eleştirdikleri ve bundan dolayı sorun yaşadıkları yönünde cevap verdikleri tespit edilmiştir. Aile yaşamlarında yakın çevreleriyle ilişkilerinde zayıf bir tutum sergileyen eşler, birlikte sorunlarının üstesinden gelebilme başarısını göstermeleri gerekirken, daha çok anne ve babalarının müdahalesine ihtiyaç duyar hale gelebilmektedirler. Bazen de bireyler, evlendikten sonra aile bireyleri ile olan bağımlı kişilik özellikleri devam ettiği için karar alma sürecinde eşleri yerine ebeveynlerine danışmaktadırlar. Başka bir ifade ile eşler evlilik öncesi ilişkilerini, evlendikten sonra da benzer biçimde devam ettirme eğilimi sergilemektedirler. Bu durumun eşler arasında önemli bir çatışma konusu oluşturmuş olduğu hususunu araştırmaya dâhil olanların verdikleri cevaplardan çıkarmak mümkündür.

Bilindiği gibi anne - babalarına aşırı bağlı olarak yetişen bireyler, genelde içinde yetiştikleri ailelerinin desteğine ve müdahalesine ihtiyaç duymaktadırlar. Çocukluk döneminde ebeveynlerinden gördükleri veya bekledikleri ilgi ve sevgi gereksinimini, evlilik döneminde bile arzulayabilmektedirler. Aynı şekilde ebeveynler de, evlendikleri halde çocuklarının sevgiye, ilgiye veya yardıma muhtaç olduklarını düşünebilmektedirler. Bir anlamda bu karşılıklı ilgi veya bağlılık hissi, iki taraflı olarak da sürdürülebilmektedir. Sonuç olarak çocuklarını evlendiren bazı ebeveynler ve aynı şekilde evli çiftler, evlendikten sonra da birbirleriyle görüşmeyi arzulamakta veya ilişki düzeylerini aynı şekilde sürdürme eğilimi içerisine girebilmektedirler. Bu tür talepler evliliği ve aile ilişkilerini, zaman zaman müdahaleye açık hale getirmektedir.

Ebeveynlerin Aşırı Koruyucu Yapıya Sahip Olmaları ve İsteklerini Kabul Ettirme Eğilimlerine Sahip Olmaları

Ebeveynlerin evli çocuklarının aile veya evlilik işlerine müdahale etmelerinin önde gelen bir nedeni, çocuklarının evliliklerini yönetme arzusuna sahip olmaları ile açıklanabilir. Aile ilişkilerini yönetme tutumunun varlığını saptamaya yönelik bu kapsamda sorulan bir soruya özellikle kadın eşlerin tamamına yakını kayıinvalidelerinin, kendilerini ve evliliklerini yönetmeye kalkıştıklarını, aile içinde alınacak kararlarda kendilerine danışılmasını ve kendi isteklerinin karşılanmasını arzuladıklarını belirtmişlerdir.

Kayıinvalidelerin, çocuklarının evliliklerini yönetme çabası aşağıda belirtilen iki temel unsurla da yakından ilişkilidir:

1. Kayıinvalidelerinin otoriter bir yapıya sahip olmaları: Kayıinvalidelerin evli çocuklarının, aile içerisinde aldıkları kararlara güvenmemeleri, onların evliliklerini idare edecek, yönetecek olgunluk, kapasite ve yeterlilikte görmemeleri bu otoriter yapıyı daha da belirginleştirir hale getirmektedir. Bu müdahalecilik anlayışının temelinde kayıinvalidelerinin, çocuklarının evliliklerinin kendi kontrollerinde daha iyi bir düzeye geleceğine inanmaları şeklinde bir inanca sahip olmalarının etkisi bulunmaktadır. Çocuklarına iyi niyetlerle ve her alanda yardımcı olma çerçevesinde yapılan müdahaleler de bu kapsamda değerlendirilebilir.

2. Çocuklarının evliliklerine, eşinin aile bireylerinin müdahalesine fırsat vermemek: Çocuğunun eşinin ailesine ilişkin bazı olumsuz değerlendirmelere ve kaygılara sahip olunması durumunda kendileri tarafından yapılacak bir müdahalenin gerekliliğine inanılması müdahaleyi olağanlaştırmaktadır. Dahası kendileri tarafından yapılacak her hangi bir müdahalenin karşı taraftan gelecek müdahaleyi engelleyici veya dengeleyici olabileceği yönünde bir düşünceye sahip olmaları da kendileri tarafından yapılan müdahaleyi meşrulaştırıcı bir işlev görmesini sağlamaktadır.

Bazı kadın eşler, kayıinvalidelerinin aile kurumunu sürdürmede ve eşlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmede, kendileri gibi olmaları (erkek eşlerine tüm koşullarda hizmet etme, eşini alttan alma gibi) gerektiğini belirtmişlerdir. Burada evli çiftlerin kendilerinin istedikleri gibi davranmaları yerine kayıinvalidelerinin beklentilerine uygun davranmaları konusunda müdahalelere maruz kaldıkları sıklıkla vurgulanan bir husus olmuştur.

Erkek eşlerin yaklaşık yarısı, kayınvalidelerinin kendilerini ve evliliklerini yönetmek arzusunda oldukları, kadın eşlerin tamamına yakını ise kayınvalidelerinin kendilerini ve evliliklerini yönetmeye çalıştıkları yönünde bir algıya sahip oldukları belirlenmiştir. Bu saptama kadın eşlerin, erkek eşlere kıyasla daha fazla müdahaleye maruz kaldıkları algısı taşıdıklarını göstermektedir. Hiç kuşkusuz kadın ve erkek katılımcılardan bazıları, evliliklere olan müdahalelerin iyi niyetle yapıldığını dile getirmişlerdir.

Ebeveynlerin, Evli Çiftlerin Sorunlarını Çözme Kapasitesine Sahip Olmadıklarına Dair Kanaatlere Sahip Olmaları

Bazı ebeveynler, çocuklarına yetişkin muamelesi göstermede güçlük çekmekte ve dolayısıyla onların karar alma süreçlerine müdahale etmektedirler. Evliliğe bu gerekçelerle müdahale etmenin arka planında, her iki eşin de kendi evliliklerini sevk ve idare etmede yetkin bir pozisyona sahip olmadıkları düşüncesi yatmaktadır. Örneğin kayınvalideler, genelde kadın eşlerin; temizlik, giyim, dağınıklık, yemek yapma, kılık-kıyafet seçimi, tasarruflu olma/fazla harcamalarda bulunmama, çocuğunun mağdur olduğu yönündeki algı, eşler arasında problemlerin varlığı, hastalık, çocuğun bakım ve gelişimi konusunda hata yapıldığı anlayışı gibi konularda genelde müdahale ettiklerini belirtmişlerdir. Bu kaygıları taşıyan ebeveynler, çocuklarının evlilik kurumunu sürdürmede gerekli tecrübeye ve yeterliliğe sahip olmadıklarını düşünmektedirler.

Günümüzde evlenen çiftlerin kısa bir süre içerisinde ciddi aile sorunları ile karşı karşıya geldikleri, sorunlarının çözümünde yetkince sorumluluk alamadıkları ve daha kolay olanı tercih etmeye yönelip boşanma eğilimi içerisine girdikleri söylenebilir. Bu tür durumlar karşısında ebeveynler, çocuklarının oluşturduğu aile içerisinde aktif olarak bulunmalarının veya aile ilişkilerine müdahil olmalarının, söz konusu eğilimi azaltıcı yönünde etki edebileceklerini varsaymaktadırlar. Ebeveyn müdahaleleri genellikle ilk yıllarda çok daha yoğun gerçekleşebilmektedir. Eşlerin aile içi sorunlarını çözme konusunda tecrübe kazandıkları sonraki yıllarda bu müdahalelerin sıklığı da azalmaktadır. Burada müdahalenin gerekçesi olarak çocuklarının sorun çözme kapasitesine sahip olmadıkları veya yanlış karar alabilecekleri yönünde var olan kaygılar etkili olmaktadır.

Evlilik Tecrübelerini Aktarma Çabaları

Müdahalecilik tutumunun diğer bir nedeni de, ebeveynlerin evlilik ve aile konularında yeni evli çiftlere göre çok daha tecrübeli olduklarını düşünüyor olmalarıdır. Bu çerçevede geçmişte yaşadıkları sorunları çözme yönündeki deneyimlerini, yaşadıkları güçlükler karşısında sergiledikleri tutumları ve huzurlu bir aile modelinin kodlarını onlara kavratma veya onlarla paylaşma arzusu, ebeveynlerin yaptıkları müdahalenin haklı bir gerekçesi olarak öne çıkmaktadır. Ebeveynlerin, günümüzde çok daha riskli bir hal almış olan aile kurumu konusunda bir tedirginliğe sahip olmalarının bu çerçevede anlaşılır nedenleri vardır. Ancak ebeveynlerin kendi dönemlerine ilişkin yaşadıkları sorunlar ve bu sorunları çözme pratikleri, yeni dönemde ortaya çıkan evliliklerde veya aile sorunlarının tümünün çözülmesinde yeterli olmayabilmektedir.

Çünkü yeni dönemde eşlerin birbirlerinden beklentileri ve çözüm arayışları, önemli ölçüde geçmiş dönemlere göre farklılık arz edebilmektedir.

Çocuklarına Sahip Çıkma ve Yardımcı Olma Yönündeki Arzuların Varlığı

Bazı evliliklerdeki ilişkiler adeta ebeveynlerin çatışma arenasına dönüşmektedir. Her ebeveyn, kendi evli çocuğuna sahip çıkma ihtiyacı duymaktadır. Çocuğunu yalnız bırakmama veya eşinin yakınları tarafından çocuğunun daha fazla hırpalanmasını engelleme gibi gayeler burada öne çıkmaktadır. Bu amacın temelinde daha çok olumlu düşünceler yatsa da, sonuçları aile içinde daha çok ciddi sorunlar oluşturmaktadır.

Bazı bireylerin evlenecekleri aday eş konusunda ebeveynlerinin rıza veya onaylarını almadan evlenmeye kalkıştıklarında, ebeveynlerin kendi çocukları ve evlendikleri eşleri hakkında her zaman olumlu hisler besledikleri söylenemez. Karşılıklı olarak önyargılardan beslenen bazı olumsuz değerlendirmeler, ebeveynler ile evli çiftler arasında zaman zaman çatışmaya dönüşebilmekte ve evliliği sarsabilmektedir. Aynı şekilde evlilik öncesinde evlenecek çift ile ebeveynler arasında yaşanan bazı gerginlikler, önyargılar veya yanlış anlaşılmalardan evlilikten sonra da devam edebilmektedir. Bu gerginlikler ve hoşnutsuzluklar, bazen evliliklere olumsuz müdahale şeklinde yansımakta ve evlilik kurumunu tehdit edebilmektedir.

MÜDAHALELERİN YOL AÇTIĞI BAZI SORUNLAR

Aile İçi Tartışma

Hiç kuşku yok ki, evliliklere dışarıdan yapılan bazı müdahaleler aile içerisinde ciddi tartışmalara ve problemlere yol açabilmektedir. Bu kapsamda müdahalelerinin sonuçlarını ortaya koymak açısından katılımcılara müdahalelerin aile içi tartışmaya veya soruna yol açıp açmadığına ilişkin sorular sorulmuştur. Araştırma kapsamında görüşülen çok sayıda kadın eş, erkek eşlerinin ebeveynlerinin kendilerine yönelik sergiledikleri olumsuz davranışları (baskıcı, yönlendirici, kırıcı davranışlarda bulunma gibi) eşi ile paylaştıklarını ancak olup bitenler konusunda eşinin ya ebeveynlerinden yana tavır aldıklarını ya da ilgisiz bir tutum takındıklarını belirtmişlerdir. Eşinin ailesinin müdahalesine maruz kalmanın, kendi ebeveynleri ve aile yakınları tarafından ezildiği, baskılandığı ve mağdur edildiği şeklinde değerlendirildiği ve bunun da aile içi tartışma ve çatışmayı daha fazla tetiklediği katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bu çerçevede özellikle müdahaleye maruz kalan çiftlerin, birbirlerine destek çıkma veya ortak tepki geliştirme yerine suskun bir tavır benimseme veya kendi aile yakınlarını savunur bir pozisyon içerisine girmeleri önemli bir çatışma nedeni olarak belirlenmiştir. Kayınvalide müdahalelerine maruz kalan kadın eşler genelde bu hususları eşlerine şikâyet etme, eşleri ile tartışma, eşleri ile birlikte çözüm arama, ilgisiz tutum geliştirme, mesafe koyma, görüşmeme veya tavır alma şeklinde tutumlar geliştirdikleri saptanmıştır.

Erkek eşlerin çoğunluğu ise, kayınvalidelerinin aile ilişkilerine müdahalede bulduklarını ve müdahalelerin olumsuz sonuçlar ürettiğini ileri sürmüşlerdir. Kayınvalide müdahalesine maruz kalan erkek eşler, bu müdahale karşısında ağırlıklı olarak; eşleri ile tartışma, kayınvalideye küsme, ilişkilerini kesme veya görmezlikten gelme (sorunun büyümemesi için) gibi tepkiler sergiledikleri tespit edilmiştir.

Kadın eş ve kayınvalide/kayınbaba arasındaki tartışmalarda erkek eşlerin/damatların bu süreçten ciddi şekilde etkilendikleri ortaya konulmuştur. Konuyla ilgili sorulan soruya katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde; damatların tamamının eşi ve annesi arasında kaldıklarını, sürekli tarafları memnun etmek için çaba sergilemek zorunda kaldıklarını ve psikolojik olarak olumsuz etkilendiklerini belirttikleri görülmüştür. Katılımcılar bu sebepten dolayı bazen evden uzaklaşmak durumunda kaldıklarını, yaşam motivasyonlarının ciddi düzeyde düştüğünü, annelerinin ve eşlerinin düşüncesiz davranarak sürekli aynı konularla kendisine şikâyetle bulduklarını –bazen tahammül edilmeyecek düzeyde- belirtmişlerdir.

Sonuç olarak eşler, ebeveynlerden gelen müdahaleleri genellikle olumsuz gördükleri ve müdahalelere karşı çıkma yönünde bir eğilim sergiledikleri, kayınvalidelerin de bu müdahaleleri genelde olumladıkları ve bu müdahaleleri çocuklarının iyilikleri için gerekli gördükleri tespit olunmuştur. Özellikle çok sayıda katılımcının, konuya ilişkin olarak annelerinin doldurmasına gelip eşiyile tartıştıkları ve bu tartışmaların çatışmaya dönüştüğü ifade edilmiştir. Bu tartışmaların çoğu zaman ailede ciddi huzursuzluğa yol açtığı itirafında bulunmuş olmaları önemli bir gerçeğe işaret etmektedir.

Fiziksel Şiddet

Aile içi şiddet, aile bireylerine yönelik gerçekleşen saldırgan eylemler sonucunda bireylerin fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik yönden zarar görmeleri ile sonuçlanan eylemler olarak tanımlanabilir (Çimen, 2008: 493; Ayan, 2010: 96). Ancak burada konu edilen şiddet türü, ağırlıklı olarak aile bireylerine yönelik uygulanan fiziksel şiddettir. Aile içi ilişkilere dışarıdan yapılan müdahalelerin, aile içerisinde yaşanan fiziksel şiddetin etkili bir nedeni olduğu düşünülmektedir. Ailede fiziksel şiddete maruz kalan kadınlar üzerine yapılan bir çalışmada, kadınların ailede yaşadıkları şiddetin sebepleri arasında % 32 oranında erkeğin ailesi ile yaşanan sorunların oluşturduğu saptanmıştır (Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, 2009: 83).

Araştırma kapsamında görüşülen katılımcılara, eşlerinin evliliklerine müdahaleleri nedeniyle fiziksel şiddetin yaşanıp yaşanmadığı yönünde sorulan soruya kadın eşlerin çoğu, konu ile ilgili olarak şiddete maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Kadın eşlerinin önemli bir kısmı, eşlerinin ebeveynlerinin aile ilişkilerine müdahaleleri nedeniyle en az bir kez fiziksel şiddete maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Kadın eşlerin şiddete maruz kalmalarında etkili olan hususlar genel olarak; kadın eşin/gelinin, eşinin annesi ve görüncesiyle yaşadıkları sürtüşmeler/kavgalar, sözlü tartışmalar, kayınvalidelerinin eşlerini doldurşa getirmeleri, çocuklarının bakımını beğenmeme gibi etkenler sıralanmaktadır. Şiddet görmediklerini belirtenler, genelde sorun teşkil edecek nitelikte bir müdahalenin olmadığını, bazen sözel şiddete maruz kaldıklarını veya sorunları konuşarak çözmeye çalıştıklarını ileri sürmüşlerdir. Aile müdahalesi nedeniyle en fazla fiziksel şiddete maruz kalanlar, genelde kadın eşlerdir.

Konuya ilişkin diğer bir saptama ise, kadın eşlerin çoğunun eşlerinin aile bireyleri ile yaşadıkları problemlerden dolayı eşlerinden şiddet gördüklerini belirtirken, kendi ailelerinin müdahaleleri nedeniyle şiddet gördüklerini söyleyen hiç kimsenin bulunmaması olduğu söylenebilir.

Boşanma Eğilimi

Günümüzde boşanma olgusu, dünya gündeminde sürekliliğini koruyan küresel bir sorun haline dönüşmektedir. Ülkemizde de boşanma oranları giderek artmaktadır. Boşanmaların artışında hiç kuşkusuz çok sayıda etken bulunmaktadır. Burada eşlerin ebeveynlerinin (kayınvalide/kayınpeder), çocuklarının evlilikleriyle oluşan aile ilişkilerine olan müdahalelerinin sonucunda meydana gelen boşanma olgusundan söz edilecektir.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2016 verilerine göre, kadınlar açısından Türkiye genelinde boşanma nedeni olarak sırasıyla en fazla; "sorumsuz ve ilgisiz davranma", "evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama", "eşlerin ailelerine karşı saygısız davranmaları" ve "dayak/kötü muamele" gibi etkenler belirtilmektedir. Bu faktörleri beşinci sırada, "eşin ailesinin aile içi ilişkilere karışması" seçeneği izlemektedir. Evlilikte eşlerin ailelerinin müdahaleleri ve ailelerle sorunlu ilişkilerin önemli bir boşanma nedeni olarak ortaya konulmuş olması, bu araştırmanın sonuçlarıyla da yakından ilişkilidir. Daha önce belirtildiği TÜİK verilerine göre, aile içi müdahalelerinin boşanmaya etkisi, cinsiyet temelinde farklılaşmakla birlikte, yaklaşık olarak % 20 ile % 24 arasında değişmektedir (TÜİK, 2016).

Kadın eşlerin, kocalarının ailelerinin aile ilişkilerine müdahaleleri nedeniyle hiç boşanmayı düşünüp düşünmedikleri yönünde sorulan soruya, katılımcıların yarısından fazlasının müdahalenin varlığından dolayı boşanmayı düşündüklerini belirttikleri saptanmıştır. Konuya ilişkin anlatımlardan hareketle, dışarıdan müdahaleler nedeniyle çok sayıda kişinin boşanmayı düşünmekle birlikte aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı vazgeçtikleri tespit edilmiştir:

1. Eşlerin kendi aile bireyleri tarafından boşanmama konusunda ikna edilmeleri,
2. Müdahalelere ilişkin bazı taleplerinin eşleri tarafından kabul görmesi (eşlerinin kendisine destek çıkma ve aile işlerine müdahale etmelerini engelleme vb.)
3. Boşanmanın daha ciddi sorunlara yol açacağından çekinmeleri (çocukların varlığı, boşanma sonuçları, cesaret edememe vb.).

Bir anlamda yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı çok sayıda eş, yaşadıkları olumsuzluklara rağmen (acı çekme, evde tartışma, şiddete maruz kalma, kısa süreliğine babasının evine gitme gibi) boşanma eğiliminden vazgeçtiklerini ifade etmişlerdir. Ancak bazı kadın eşler, boşanma eğiliminin/düşüncesinin oluşumunda sadece aile müdahalelerinin tek başına etkili olmadığını, başka sorunlar veya olumsuzluklar (eşinin öfke ve şiddet eğilimi, alkol ve uyuşturucu kullanma, ev sorumluluklarından kaçınma vb.) ile birlikte etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Aynı şekilde kadın katılımcıların çoğu, kendi aile bireylerinin evliliklerine çok fazla müdahalelerinin olmadığı gerekçesiyle boşanma ile ilgili herhangi bir sorun yaşamadıklarını dile getirdiklerine müşahede edilmiştir. Dahası kendi aile bireylerinin/ebeveynlerinin müdahale tarzlarının daha çok yapıcı nitelikte olduğunu, eşleri ve eşlerinin aileleri ile ilgili yaşanan problemlerden dolayı kendilerini sakinleştirdiklerini ve boşanma düşüncesinden caydıklarını belirtmişlerdir. Erkek eşlerin geneli, kendi aile bireylerinin müdahaleleri nedeniyle boşanmayı

düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Müdahalelerin varlığını kabul edenlerin, bu müdahalelerin boşanmayı gerektirecek düzeyde olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Ebeveyn Müdahalelerinin Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Aileye dışarıdan müdahalelerin diğer bir sonucu da çocuklar üzerindeki etkileridir. Özellikle çocukların bakımı, yetiştirilmeleri ve eğitimleri gibi konularda eşlerin ebeveynlerinin müdahil oldukları sıklıkla karşılaşılmaktadır.

Daha önceden de belirtildiği gibi müdahalenin önemli bir nedeni, kayınvalidelerin/kayınpederlerin, evli çiftlerin çocuk yetiştirme ve bakımıyla ilgili konularda onları yetersiz görmeleriydi. Çocukların anne-babalarından ziyade ebeveynlerinden sahiplenme duygusunu hissetmeleri, çocukların babaanne/anneanne ile gerçek anne arasında bir ikilem yaşamalarına neden olabilmektedir. Çocuk eğitimi ve gelişiminde babaanne veya anneannenin baskın çıkması veya çocuğun bir tartışma konusu olarak birden fazla kişilerin müdahalesine maruz kalması çocuk açısından örseleyici veya travmatik olabilmektedir. Çocukların, ebeveynlerinin dışında başka bireylerin etkisine maruz kalmaları diğer bir ifade ile farklı yetiştirme yaklaşımı ve muamelesi ile karşı karşıya gelmeleri çocuklar açısından bir içsel çatışma nedeni olabildiği gibi, ebeveynler açısından da bir tartışma ve gerginlik konusunu oluşturmaktadır. Ayrıca çocuklar, aile içindeki bu tartışmadan olumsuz olarak etkilenebilmektedir.

Ebeveynlerin anne ve babalarının veya diğer aile üyelerinin çocuklarla zaman geçirmeleri, onlarla ilgilenmeleri ve onların gelişimine yardımcı olmaları hiç kuşkusuz çocukların sosyalleşmelerine son derece olumlu etkileri bulunmaktadır. Ebeveynlerin her ikisinin de ücret getirici işlerde çalıştığı günümüz toplumlarında, ebeveynlerin çocuklarına fazla zaman ayıramadıkları bir gerçektir. Daha da önemlisi ebeveynler çocuklarını zaman zaman kreş yerine, ebeveynlerine bırakmaktadırlar. Bu nedenle eşlerin ebeveynlerinin, torunlarının yetişmelerinde veya gelişimlerinde katkıları yadsınamaz. Burada sorun olarak algılanabilecek husus, çocuklar üzerinde hâkimiyet kurma ve onları ebeveynlerinin isteklerine aykırı olarak yönlendirme çabalarıdır. Benzer şekilde çocukla olan ilişkinin çatışmalı ve birbiriyle çelişen nitelikte olması, çocuğu paylaşamama veya çocuk üzerinde daha etkili ve belirleyici olma gibi tutumlar aile bireyleri arasında ciddi bir çatışma unsuru olmakla birlikte çocuk açısından da ciddi bir gerilim kaynağını oluşturmaktadır.

Eşlerinin aileleriyle yaşadıkları sorunların çocuklar üzerindeki etkisini saptamaya yönelik sorulan soruya verilen yanıtlara bakıldığında, kadın eşlerin önemli bir oranı, dışarıdan müdahalelerin yarattığı tartışmaların ve problemlerin çocuklara da yansıdığını, onların sosyal gelişimini olumsuz etkilediğini belirtmiş oldukları görülmektedir. Bu saptama, araştırma açısından dikkat çekicidir. Kimi görüşmeciler ise, yaşanan bu olumsuz durumları çocuklara yansıtmama konusunda dikkatli davrandıklarını, bu nedenle çocuklarının bu durumdan olumsuz etkilenmediğini belirtmiş olmaları dikkat çekmektedir. Çocuklar açısından aile müdahalelerinin en önemli sonuçlarından birisi, çocuklarını diğer aile bireylerinden sakındırma veya uzak tutma, onlarla görüşmelerini veya onların beklentilerine uygun davranmalarını engellemektir. Hiç kuşkusuz bu engelleyici yaklaşımlar, eşler arasında aile içi tartışma

ve çatışmaları daha fazla tetiklemekte ve daha fazla aile içi hoşnutsuzluğun yaşanmasına yol açmaktadır.

Çocuğun gelişiminde birden fazla müdahalenin yol açacağı sorunların başında; çocukların birbiriyle çelişen farklı yetiştirme modellerine maruz kalmaları gelmektedir. Zira çocuklara farklı çevrelerden yapılan müdahaleler, çocuklar üzerinde ebeveyn denetiminin zayıflamasına, çocukların arada kalmışlık sorunu yaşamalarına (kime göre davranacağı veya kime yakın duracağı konusunda bir sıkışmışlığı yaşama), çocukların ebeveynlerine karşı olumsuz yargılara sahip olmalarına ve ebeveynler arasında çocuklarının eşlerin ailelerine gönderilip gönderilmeyeceği konusunda tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Bu süreçlerde yaşanan en olumsuz gelişmelerden birisi, özellikle anne ile kayınvalide arasında yaşanan sorunlardan dolayı çocuğun arada kalması ve bir tarafın çocuğu öteki tarafa karşı olumsuz düşüncelere sevk eden yaklaşım içerisinde olmalarıdır. Bu husus, çocukta bazı yıkıcı ve düşmanca duyguların gelişimine neden olabilmektedir. Çocukların bazı taleplerinin ebeveynler tarafından karşılanmaması durumunda, çocukların anneanne veya babaanne seçeneğini bir tehdit olarak (annesini sevmediğini söylemesi, babaanneyi istediğini belirtmesi gibi) kullanması ise, hiç kuşkusuz önemli bir problem alanını oluşturmaktadır.

Öte yandan eşinin ailesiyle tartışan ve sorun yaşayan eşler, bazen çocuklarının tanıklık edebileceği şekilde aile içinde birbirleriyle tartışmakta ve bu tartışma bazen fiziksel şiddetle sonuçlanabilmektedir. Aile içinde şiddete şahit olan çocuklar, travma dahil ciddi sorunlar yaşayabilecekleri gibi şiddet eylemlerini de öğrenebilmektedirler. Bu durum, çocuğun kişilik gelişimini, suça eğilimini veya eğitimsel başarısını ciddi manada etkileyebilmektedir.

Sonuç olarak, eşlerin ebeveynleriyle yaşadıkları çatışma pratikleri -özellikle gelinler ile kayınvalideler arasında- nedeniyle çocuklar, olumsuz etkilenmektedirler. Bu nedenle çocuklar, bazen gergin ortamlarda büyüyebilmekte ve şiddete tanıklık edebilmektedirler. Bunun yanında çocukların, babaanne ve/veya anneannelerinin müdahaleleri durumunda ailedeki beklentilere göre sosyalleşmeleri de problemli olabilmektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada evli çiftlerin ebeveynleri tarafından -özellikle de kayınvalideler-evliliklerine ve aile ilişkilerine müdahalede bulunduğu ve bu müdahalelerin eşler arasında aile içi sorunlara yol açtığı saptanmıştır. Kadın eşlerin neredeyse tümü, erkek eşlerin de çoğunluğu müdahalelerin olumsuz yönlerine dikkat çekmişlerdir. Sadece sınırlı sayıda erkek eşler, bazı müdahaleleri olumlu olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Diğer bir ifade ile eşlerin, kayınvalidelerinin/kayınpederlerinin aile ilişkilerine müdahale ederek kendileri üzerinde baskı veya otorite inşa etmeye yönelik olarak evliliklerini yönetmeye ilişkin tutumlardan rahatsız oldukları, kendi evliliklerini eşleriyle birlikte ortak kararlar doğrultusunda sürdürmeyi uygun buldukları tespit edilmiştir.

Bu araştırmanın kapsamında görüşülenler, genelde aile içi sorunlar yaşayan evli bireyler oldukları için müdahalelerin olumsuz sonuçları daha fazla öne çıkmıştır.

Kayınvalidelerin evliliklere veya aile yapılarına, ilişkilerine müdahale ettikleri konularının başında; çocuk eğitimi, ekonomik harcamalar, eşinin aile ve ev sorumluluklarını ifa etmesi ve eşlerin birbirlerine yönelik olumsuz tutumları gelmektedir. Bu konular aslında aile içerisinde oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Kadın ve erkek cinsiyet temelinde müdahale konularının bazı yönlerden benzerlik göstermekle birlikte bazı konularda da farklılık arz ettiği tespit edilmiştir. Farklılıkların daha çok cinsiyet temelinde farklılaşan aile rolleri ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Örneğin kadın eşler genelde ev işleri ve çocuk bakımı gibi konularda daha etkili bir role sahip oldukları için müdahaleler de genelde bu alanlarda yoğunlaşmaktadır. Erkek eşler ise evin geçimini sağlama, eş ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılama, onları koruma ve kollama sorumluluklarına ilişkin olduğu için müdahalelerin daha çok bu alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çerçevede erkek eşin; eşini ihmal etme, ona şiddet uygulama veya kötü davranışlar sergileme durumunda müdahalenin neredeyse kaçınılmaz hal aldığı bir gerçektir.

Eşlerin önemli bir oranı, karar almada aile bireylerinin evliliklerine müdahalede bulduklarını ve bu durumdan rahatsız olduklarını dile getirirken, eşlerin ebeveynleri ise bu müdahalelerin rahatsız edici olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Onlar genelde çocuklarının evlendikten sonra bile karar alırken kendilerine danışmaları ve tecrübelerinden faydalanmaları beklentisi içinde olduklarını belirtmişlerdir. Bu saptamalar, eşler ile ebeveynler arasında müdahaleye ilişkin olarak ortak bir kabulün/uzlaşının olmadığını göstermektedir. Hiç kuşkusuz bu farklılığın, müdahale konusundaki farklı bakış açısından kaynaklandığı söylenebilir.

Araştırmada bazı kadın eşler ebeveyn müdahalelerini, çocuklarının aile ilişkilerini yönetmek ve onlar üzerinde otorite kurmakla açıklamışlardır. Bu nedenle gelin-damat ve kayınvalide-kayınpeder arasında yaşanan çatışmaların arka planında, ikili arasında yaşanan otorite kurma çabası veya güç çatışmasını görmek mümkündür. Diğer bir ifade ile kayınvalide/kayınpeder ve gelin-damat, ailede söz sahibi olma ve evliliklerine yön verme çabaları bazen bir güç inşasına dönüşebilmektedir.

Araştırma evreninde eşlerin ebeveynleri ve yakın aile bireyleri tarafından yapılan müdahalelerin öne çıkan sosyolojik nedenleri olarak; sosyo-kültürel nedenler, aile ve ebeveyn bağılıkları, evlilik ve aile tecrübelerini aktarma, çocuklarına sahip çıkma ve yardımcı olma anlayışı, ailede çıkan sorunlara müdahil olma veya aile sorunlarının çözümünde yardımcı olma ile ebeveynlerin otoriter yapıya sahip olmaları tespit edilmiştir.

Aile ilişkilerine müdahale konusunda göze çarpan önemli bir husus, eşlerin kendi aile bireylerinin müdahalesine karşı aşırı bir tepki göstermezken, dahası yer yer olumlu olarak değerlendirirken, eşinin aile bireyleri tarafından gerçekleşen müdahaleleri olumsuz olarak değerlendirmeleri ve tepki göstermeleridir. Bu çerçevede kadın eşler, annelerinin kendi evliliklerine kayınvalideleri kadar müdahalede bulunmadıklarını, daha çok eşleriyle yaşanan tatsızlıkları/sorunları ortadan kaldırmak veya aralarında oluşan sorunlardan dolayı kendilerini barıştırmak için müdahalede bulduklarını belirtmişlerdir. Bu husus, kadın eşlerin anne müdahalesine, kayınvalidelerin müdahalelerinden daha olumlu baktıkları ve müdahale konusunda annelerini haklı bulduklarını göstermektedir. Kadın eşlerden bazıları eşlerinin, kendileriyle ebeveynleri arasında kaldıklarını dolayısıyla tartışmaya müdahil olmak istemediklerini, bir anlamda daha çok sessiz kalmayı tercih ettiklerini,

ancak bazen de eşlerinin ebeveyn müdahalesini haklı görerek kendileriyle inatlaştıklarını ve tartıştıklarını ileri sürmüşlerdir.

Hiç kuşkusuz tüm müdahalelerin aile yapılarını sarsıcı bir nitelikte etkili olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Özellikle eşlerin kendi aralarında yaşadıkları sorunların çözümünde arabulucu müdahaleler ve eşleri tarafından ihmal edilmeleri karşısında kendilerine verilen destekler, maddi sorunların aşılması ve torun bakımı gibi alanlarda yapılan müdahaleler bazen olumlu sonuçlar yaratmaktadır. Bu nedenle olumlu ve olumsuz müdahaleler şeklinde bir ayırım yapmak gerekmektedir. Aile bireylerinin hoşnut olmayacakları müdahaleler evlilik açısından ciddi sorunlar yaratma potansiyeli taşıırken, bazı evliliklerde de aile sorunlarının aşılmasında etkili olmaktadır. Bu nedenle tüm müdahale biçimlerini, alanlarını, niteliğini ve sınırlarını dikkate almadan bütüncül olarak yıkıcı veya sorun oluşturuca olarak tanımlamak doğru olmasa gerek. Müdahalenin aile içi çatışma veya problem oluşturmasını belirleyen ölçüt önemli ölçüde, müdahaleye maruz kalan eşlerin gösterdiği tepkidir. Diğer bir ifade ile eşlerin müdahaleyi nasıl değerlendirdikleri veya ona nasıl bir tepki geliştirdikleri hususu, müdahalenin ailede bir sorun oluşturup oluşturmayacağını kısmen de olsa belirlemektedir. Hiç kuşkusuz müdahale alanları veya konuları da önemlidir. Ebeveynlerin, eşlerin çok daha hassas olarak değerlendirecekleri konularda (mahrem konular gibi) yapılacak bir müdahalenin sonuçları daha yıkıcı olabilmektedir.

Evliliklere veya aileye müdahalelerin yol açtığı sorunların başında, aile içi tartışma/çatışma, boşanma eğiliminin ortaya çıkması ve çocuklar üzerindeki olumsuz etkiler gelmektedir. Bu nedenle günümüzde ebeveynlerin veya diğer aile yakınlarının evliliklere müdahaleleri, aile içi tartışmaların/sorunların artmasına ve bir boşanma gerekçesi olarak etkili olmasına yol açmaktadır.

Sonuç olarak ebeveynlerin, evli çocuklarının sağlıklı ve huzurlu bir aile yapılarına sahip olmalarını arzulamaları ve bu çerçevede kendilerine yardımcı olma kapsamında zaman zaman aile işlerine müdahil olmaları son derece önemlidir. Özellikle ekonomik güçlüklerin aşılmasında veya kendilerine yetecek bir düzeye gelinceye kadar ebeveyn yardımı ve desteğinin önemi görmezlikten gelinemez. Ebeveynlerin kendi hayat veya aile tecrübelerini aktarma istekleri doğal ve kabul edilebilir bir durumdur. Ancak katkı vermeye yönelik çabalar dayatmalar ve kendi çocuğunun tarafını tutma şeklinde olmamalıdır. Müdahil olma çabaları, evlilik hayatına ilişkin yeni sorunlara yol açacak nitelikten uzak, daha çok var olan sorunları çözmeye yönelik olmalıdır. Bu sorun çözümlük veya arabuluculuk rolü de, onların aile bütünlüğünü sağlamaya yönelik eşit ve adil bir çözüm niteliğinde olmalıdır. Özellikle evlilik sorunlarını derinleştiren dahası aile içi şiddet ve boşanmayla sonuçlanan müdahalelerden kesinlikle uzak durulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ayan, S. (2010). *Aile ve Şiddet: Aile İçinde Çocuğa Yönelik Şiddet*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Çimen, L. K. (2008). *Türk Töresinde Kadın ve Aile*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- Hatipoğlu, Z. (1993). *Kadın ve Erkeklerin Evlilik Doyumlarında Evlilik Çatışmasının ve Bazı Demografik Değişkenlerin Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Hayward, M. & Zhang, Z. (2006). Gender, The Marital Life Course, And Cardiovascular Disease in Late Midlife, *Journal of Marriage and Family*, 68(3), 639-657.
- Scheidler, J. A. (2008). Effects of Perceived Stress And Perceived Social Support On Marital Satisfaction in Doctoral Students. Doctoral Dissertation: Washington, USA. Walden University.
- Şentürk, Ü. (2008). Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler, *Aile ve Toplum Dergisi*, 10 (14), 7-31.
- Tarhan, N. (2015). *Evlilik Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, (2009), *Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*, Ankara.
- Tezer, E. (1986). *Evli Eşler Arasındaki Çatışma Davranışları: Algılama ve Doyum*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Topaloğlu, M. K. (2016), *Evliliğe Hazırlık Rehberi*. İstanbul: Alioğlu Matbaacılık.
- Tümer, A. B. (1998). *Evli Çiftlerde Gözlenebilen Çatışma Odakları ve İletişim Sorunları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- TÜİK (2016) Cinsiyete Göre Boşanma İstatistikleri. İnternet erişim: http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=18
- Williams, K. (2003). Has the Future of Marriage Arrived? A Contemporary Examination of Gender, Marriage and Psychological Well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 44, 470-487.

Araştırma Makalesi/Research Article**Sağlık Kurumlarına Müracaat Eden Hasta Bireylerin Hak ve Sorumluluk Bilgi Düzeyi Ölçeği'nin Geliştirilmesi*****Improving the Knowledge Level of Rights and Responsibility of Sick Individuals Applying to Health Institutions*****Rıfat BİLGİN*****Hülya DİĞER******Öz**

Bu çalışmada sağlık kurumlarına müracaat eden hasta bireylerin hakları ile sorumlulukları konusundaki bilgi düzeylerini geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçen bir "Sağlık Kurumlarına Müracaat Eden Hasta Bireylerin Hak ve Sorumluluk Bilgi Düzeyi Ölçeği" geliştirilmiştir. Geliştirilen bu ölçek sağlık kurumlarından hizmet alan hastaların hasta hak ve sorumluluklarına yönelik bilgi düzeyini ve tutumlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Ölçek iki boyutlu likert tipi bir bilgi düzeyi ölçeğidir. Ölçeğin ön uygulama formu Tokat ilinde bulunan bir hastaneden hizmet alan 247 hastaya uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğine ilişkin olarak yapılan faktör analizi sonucunda 18 maddenin yer aldığı birinci kısımda bulunan hasta hakları konusundaki faktör yükü değerlerinin ,74 ile ,54 arasında değiştiği, 6 maddenin yer aldığı ikinci kısımda bulunan ve hasta sorumlulukları konusundaki faktör yükü değerleri ise ,82 ile ,68 arasında değişmektedir. Hem hasta hakları hem hasta sorumluluklarını içeren tutum ölçmeye yönelik faktörlerin toplam varyansın %50'sini açıkladığı görülmüştür. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin güvenilirlik katsayısı ,93 bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hasta, Hastalık, Hasta Hakları, Hasta Sorumlulukları, Tutum.

Abstract

The study discusses patient rights and responsibilities within the context of human rights. It aims to determine knowledge levels of applicants regarding patient rights and responsibilities. In addition to this, the study aims to reveal knowledge levels and attitudes of patients regarding patient rights and responsibilities. Because it is possible to state that unless patients know their rights, they might get crumpled, neglected and abused in healthcare organizations and unless they know their responsibilities, they might develop violence against healthcare organizations and healthcare professionals. Target population of the study consists of a public hospital in Tokat. Sample of the study, on the other hand, consists of 247 patients receiving service from the relevant hospital. Simple random sampling method was used in the study. It was aimed to obtain equal numbers of patients from each service and the application was carried out with the patients who agreed to participate in the study. According to the results of the study; it was

Geliş Tarihi/Received: 27.09.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 01. 12. 2019

* Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, Elazığ/Türkiye, rifatbilgin@gmail.com.tr, ORCID: 0000-0003-1253-3851.

** Uzm. Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Elazığ/Türkiye, hulyadiger@gmail.com.tr, ORCID: 0000-0002-1737-8195.

determined that the patients had higher knowledge levels regarding their rights and responsibilities in general.

Keywords: Patient, Right, Responsibility, Patient Rights, Patient Responsibilities.

GİRİŞ

Hastalık kavramı, sağlık kavramı gibi çok boyutlu bir kavram olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda hastalık kavramı, hayattaki dengeleri değiştirebilmektedir. Hastalık kavramı iki farklı –patolojik ve sosyo-kültürel- tanım kapsamında değerlendirilmektedir. Tıbbi açıdan hastalık, nesnel bir şekilde ve çeşitli değişkenler çerçevesini ortaya çıkaran faktörlere göre tanımlanmaktadır. Nesnel bağlamda hastalık, belirli şekilde işaret ve semptomlar aracılığıyla kendini ortaya çıkaran patolojik bir anormallik olarak tanımlanmaktadır. Sosyo-kültürel bakımdan hastalık ise, sağlıksızlık ya da patolojik sürecin sonuçları, öznel deneyim kapsamında kişilerin algılanması, kişinin acı, rahatsızlık vb. duyma durumudur. Bu bakımdan değerlendirilen hastalık, kişinin tüm toplumsal yaşamından, organik bozukluğa sebep olan biyolojik ile fiziksel sonuçlarından çeşitli şekilde etkilenmektedir. Söz konusu durumdan kişinin yanı sıra çevresi de etkilenmektedir (Bolsoy & Sevil, 2006: 60).

Hastalık durumunun sonrasında bireyler üzerinde belirli bir hastalık algısı oluşmaktadır. Hastalık algısı, hastalık durumunu bilişsel şekilde ifade eden kavram olarak da tanımlanabilir. Hastalar; kişisel tecrübeler, bilgiler, değerler, inançlar ile ihtiyaçları önderliğinde hastalıklarını sosyo-kültürel bir çerçevede açıklamaya çalışmaktadırlar. Hastalık tecrübeleri her ne kadar çevresel faktörlerden etkilense de her bireyde farklı olarak da yaşanmaktadır. Bu sebeple bireylerin tepkilerinde hem çevresel hem de bireylerin farklılıkları ve biricikliği çerçevesinde oluşan faktörler belirleyici rol oynamaktadır. Hastanın kişi olarak hastalık konusundaki yorum, algı ile değerlendirmesi, meydana gelen duygusal, davranışsal tepki, baş etme biçimi, psiko-sosyal zorlanma, psikiyatrik bozukluk gelişimi ve yaşam kalitesini tespit eden unsur olarak ifade edilebilir (Kocaman vd., 2007; Yılmaz Karabulutlu & Okanlı, 2011: 26).

Hastalık durumu ve hastalık algısının yanı sıra hasta hakları ve sorumlulukları yönetmelikler ile belirlenmiştir. Bu bağlamda hasta hakları, 19. yüzyıl başlarında başlamış olup bilhassa I. ve II. dünya savaşlarından sonra gelişmiştir (Canpolat, 2002). Aynı zamanda bu savaşlar sonucunda insanlığın yaşadığı acılar, yıkımlar, kayıplar, mağduriyetler ve insan hakları ihlallerinden çıkardığı dersler neticesinde ve insan hakları konusunda yaşanan olumlu gelişimsel durumunun sağlık hizmetlerine uyarlanması sonucunda sağlık hizmetlerinde müracaatçı kişilerin sahip olması gereken veya gerekli hakların ortaya çıkmasını sağladığı söylenebilir.

Hasta hakkı kavramının gelişimi ile günümüzdeki değere erişebilmesi uzun mücadeleler sonucunda oluşturulmuştur. Birinci ile İkinci Dünya Savaşları kapsamında özellikle insan haklarında meydana gelen ihlal ile istismarlar tıp mesleğini yerine getirenlere karşı bir güvensizlik ortaya çıkarmıştır. Belirtilen güvensizlik mesleğe yönelik saygınlıkta azalma meydana getirmiştir. Bu duruma karşılık olarak meslek etiği ile insan onuruna uygun şekilde hizmet oluşturmak isteyen doktorlar, meslek çalışanları hasta hakları kavramına sahip çıkmışlardır (Aydemir & Işıkhan, 2012: 68). Türkiye'de hasta hakları kavramı dünyadaki gelişmelere paralel oluşan olumlu insani değerlerle bağlantılı olarak kendini yenilemiştir. Günümüzde Türkiye'de Hasta hakları, sağlık hizmetine

gereksinim duyan bireylerin, yalnızca insan olmaları nedeniyle sahip bulunduğu, T.C. Anayasası, çeşitli yönetmelik ve yönergeler ile desteklenen hakları ifade etmektedir (Hasta Hakları Yönetmeliği, 1998). Hazırlanan hasta hakları yönetmeliği ile hastalara çeşitli haklar verilmiştir. Sağlık hizmetleri kapsamındaki bu haklar hastalara çeşitli konularda katkılarda bulunmaktadır. Öte yandan ise, farklı bir yönetmelik kapsamında da hastalara ait olan sorumluluklar ifade edilmiştir. Belirtilen hak ve sorumluluklar, sağlık kurumları ile hizmetlerindeki çeşitli sorunların çözümünü bünyesinde barındırmaktadır. Ancak hastaların söz konusu hak ve sorumluluk hakkındaki bilgi seviyeleri bu durumu belirleyen önemli bir husustur. Çünkü günümüzde hastaların sahip oldukları hakları bilmemeleri sebebiyle çok sayıda hastanın; doğru bir biçimde hastalıklarının teşhis ve tedavi edilmediği, kişilik haklarına, inançlarına ve değerlerine sağlık çalışanları tarafından yeterince özen gösterilmemesi sonucunda mağdur edilerek haklarından mahrum edildiklerini söyleyebiliriz. Bu durumun yanı sıra kurumlarına müracaat eden hastanın kendilerine sağlanan hakları istismar ederek, birçok sağlık çalışanına yönelik psikolojik, fiziksel ve hatta öldürmeye varan şiddet eylemlerine tanıklık etmekteyiz. Hastaların sahip oldukları hakları ile sorumluluklarının düzeyini belirlemeye ilişkin bu söz konusu ölçek, bir önce bahse konu edilen hak ve sorumlulukların istismar edilmesi sebebiyle oluşan ve oluşabilecek problemler sebebiyle de önem arz etmektedir. Böyle bir ölçeğin geçerliği ile güvenilirliğini tespit edilmesinin bilimsel merakın yanında toplumsal bir sorumluluğu da içinde barındırdığı söylenebilir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ HAKKINDA BİLGİLER

Araştırmanın Amacı

Hastaların sahip oldukları bilgi seviyelerini ve bu bilgilerini günlük hayatta kullanıp-kullanılmadığının belirlemesi zor ve ehemmiyetli bir süreçtir. Bununla birlikte sağlık kurumlarına müracaat eden bireylerin hasta hakları ve sorumluluklarını kendisine konu edinen ve literatürde bu konuyu analiz etmeye yönelik araştırma veya araştırmalarda ölçek geliştirme çalışmalarına rastlanılmamıştır.

Tutumlar hem sahip olduğumuz algımızı hem de davranışlarımızın oluşmasına etki etmektedir. Tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duyu ve davranışlarını düzenli biçimde oluşturan bir eğilim olarak ortaya çıkmaktadır. Yani insan davranışları bir taraftan tutumlar ve diğer taraftan ortamsal etmenlerden etkilenerek oluşmaktadır. Yapılan araştırmalar, bir tutum objesi hakkında bilgi sahibi olan bireyin, o objeyle ilgili tutumlarını güçlendirdiği görülmüştür. Kallgren ve Wood (1986) bir araştırmada, deneklere önce çevre konuları hakkındaki bilgi ve tutumlarıyla ilgili sorular sordular, daha sonra da çevre yararına çalışmalara katılmalarını istediler. Çevre konuları hakkında çok ilgisi ve bu konuda güçlü tutumlara sahip olduklarını- tutumları ve davranışları arasında- bu konuda fazla bilgi sahibi olmayanların ise zayıf tutumlara sahip olduklarını tespit ettiler. Burada önemli olanın hasta kişilerin kendi hakları ve sorumlulukları konusunda farkındalığının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Çünkü farkındalık, kişilerin kendi tutum ve davranışlarının ne ölçüde farkında olduklarını belirten bir kavram olarak kullanılmaktadır Yapılan araştırmalar, yüksek farkındalığın tutum-davranış ilişkisini güçlendirmektedir (Kağıtçıbaşı, 2014).

Bu çalışmanın temel amacı, hastaların hasta hakları ile sorumlulukları konusundaki bilgi düzeyini, davranış biçimini ve algısını ölçebilecek bir ölçme aracı geliştirmektir. Bu

temel amaç çerçevesinde hastaların hasta hakları ile sorumluluklarıyla ilgili bilgi seviyesi hasta kişilerin sosyo-demografik özellikleri -cinsiyet, yaş, medeni durum, yaşanılan yer, aylık gelir ve sağlık kurumlarına gelme sıklığı- bakımından incelenmesi araştırmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır. Araştırma nicel araştırma paradigmasına uygun şekilde tasarlanmıştır. Bu bağlamda katılımcılardan elde edilen veriler Keşfedici Faktör ve Güvenirlilik analizi yardımıyla test edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu bölümde ölçek geliştirme çalışmasının yöntemi, çalışma grubu, ölçeğin geliştirilmesi, verilerin toplanması ve analizi başlıkları yer almaktadır.

Bu araştırma bir ölçek geliştirme çalışmasıdır ve araştırmacılar tarafından geliştirilen "Sağlık Kurumlarına Müracaat Eden Hasta Bireylerin Hak ve Sorumluluk Bilgi Düzeyi Ölçeği"nin geliştirme aşamalarını içermektedir. Araştırmada geliştirilecek ölçek araştırmacılar tarafından 1998 tarih ve 23420 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan "Hasta Hakları ve Sorumlulukları Yönetmeliğinden" faydalanılarak Türkiye'de sağlık kuruluşlarına müracaat eden hastalara tanınan haklar ile hastaların yerine getirmesi gereken sorumluluklar tutum cümleleri şeklinde oluşturulmuştur. İlgili tutum cümleleri daha sonra beşli likert haline getirilerek hastaların cevaplayabilmelerine imkân tanınacak şekilde düzenlenmiştir. Geliştirilen ölçek daha sonra 28 Ocak-7 Şubat 2019 tarihinde 80 kişi üzerinde pilot olarak uygulanmış ölçekteki tutum cümlelerinin anlaşılma durumu ve geçerlik ve güvenilirlik durumlarına bakılmıştır. Nicel araştırma yöntemine dayalı şekilde yapılan çalışma, SPSS Statistics 22 paket programı aracılığıyla istatistiksel analizlere tabi tutulmuş, akabinde güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır.

Çalışmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın çalışma grubunu 2019 yılında Tokat ilinde bulunan bir devlet hastanesinden hizmet alan yatan hastalar oluşturmaktadır. İlgili hastane 500 yataklıdır ve araştırmanın örneklem sayısı, %95 güven düzeyinde ilgili formül kullanılarak hesaplanmış olup, 217 kişi olarak belirlenmiştir. Araştırmada basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmış olup, her servisten eşit sayıda hasta hedeflenmiştir. Ancak çalışma anket sürecine katılmayı kabul eden 252 hasta ile gerçekleştirilmiştir. 5 anketin eksik ya da yanlış olması sebebiyle analiz sürecine dahil edilmemiş olup, veriler 247 kişiden elde edilmiştir.

Ölçeğin Geliştirilmesi

Öncelikle hasta hakları ve sorumlulukları yönetmeliği incelenmiştir. Daha sonra ilgili literatür taranarak madde havuzu irdelenmiştir. Ölçek ifadeleri hazırlanırken, anlaşılır olması ve her ifadenin amaçlanan ölçmesi konusunda özen gösterilmiştir. Hazırlanan maddelerin içerik ve kapsam geçerliliğinin belirlenebilmesi amacıyla uzman akademisyenlerden görüş alınarak ölçek maddeleri tekrardan düzenlenmiştir. Alınan görüşler sonucunda ölçeğin dil, ifade, anlatım ve kapsam bakımından yeterli olduğu anlaşılmıştır. Böylece iki boyut ve toplam 25 maddeden oluşan "Sağlık Kurumlarına Müracaat Eden Hasta Bireylerin Hak ve Sorumluluk Bilgi Düzeyi Ölçeği"ne ön uygulama için son hali verilmiştir.

Ölçme aracı 5'li likert tipi bir ölçektir. Buna göre; "5: Kesinlikle Katılıyorum", "4: Katılıyorum", "3: Kararsızım", "2: Katılmıyorum", ve "1: Kesinlikle Katılmıyorum" şeklinde tanımlanmıştır.

Ölçekten elde edilen verilerin aritmetik ortalamaları alınmıştır. Düzey durumları ortalamalara göre belirlenmiş olup, düzey sıralaması şu şekilde değerlendirilmiştir: 1,25 < ortalama <= 2,50: düşük; 2,50 < ortalama <= 3,75: vasat; 3,75 < ortalama <= 5,00: yüksek.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Ölçeğin ön uygulaması Tokat ilinde bulunan bir devlet hastanesinden hizmet alan hastalar ile gerçekleştirilmiştir. 25 maddelik ölçme aracının ön uygulaması için 252 kişiden veri toplanmıştır. Ancak 5 anketten elde edilen verilerin eksik ya da yanlış olması sebebiyle analiz kapsamına dâhil edilmemiştir. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri için iç tutarlılığa dair güvenilirlik analizi ve keşfedici faktör analizleri yapılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Bu kısımda ön uygulama sonucunda ölççeğin geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin bulgular yer almaktadır. Ölçeğin faktör yapısının istatistiksel olarak sınanması için öncelikle Keşfedici Faktör Analizi (KFA) yapılmasına karar verilmiştir. Keşfedici faktör analizi; değişkenleri tanımlayıp özetleyerek, üzerinde çalışabilir faktörler belirlemektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 311). Yapılan ön analizlerden verilerin faktör analizi için uygun olduğu tespit edilmiştir. (KMO: .92; Barlett Sphericity testi: p=.00, df=300). KMO değerinin 0,92 olması örneklemin faktör analizi için yeterli düzeyde olduğunu ifade etmektedir.

Yapılan KFA sonucunda 25 maddeden oluşan ve toplam varyansın %50'sini açıklayan 2 boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Yapılan KFA'ya yönelik elde edilen bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ölçeğe İlişkin Bulgular

İFADELER	Hasta Hakları	Hasta Sorumlulukları
Cronbach α	0,912	0,884
% of Total Variance	42,376	7,961
8. Tıbbi özen (tutum ve davranışlar) konusunda personelden özen göstermesini istiyorum.	0,744	
11.Tıbbi müdahalelerde hastadan rıza alınacağını düşünüyorum.	0,717	

15.Sağlık kurumlarında dini vecibelerimi yerine getirebileceğimi ve dini hizmetlerden faydalanabileceğimi düşünüyorum.	0,717	
14. Güvenli bir ortamda (bedensel, ruhen ve sosyal yönden) sağlık hizmeti almam gerektiğini düşünüyorum.	0,699	
18. Sağlık kurumlarında istenmeyen durumlar oluştuğunda gerekli mercilere müracaat, şikâyet ve dava konusu yapıp başvuruda bulunabileceğimi düşünüyorum.	0,682	
17.Sağlık kurumunda kaldığım sürede refakatçi bulundurma hakkına sahip olduğumu düşünüyorum.	0,678	
2.Sağlık hizmetleri hakkında bilgi alma hakkına sahip olduğumu düşünüyorum.	0,671	
5.Sağlık hizmetlerinde öncelik sırasını (acil vaka, engelli, hamile, yaşlı, bebek ve şehitlerimizin dul ile yetimleri) belirlemede istekte bulunabileceğimi biliyorum.	0,671	
6.Teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin tıbbi gereklere uygun şekilde yapıldığını düşünüyorum.	0,661	
12.Hastaya ait teşhis, tedavi bilgilerinin gizli tutulması gerektiğini düşünüyorum.	0,637	
10.Hastanede hasta mahremiyetine gerekli özenin gösterildiğini düşünüyorum.	0,615	
13.Tedaviyi reddedebileceğimi veya durdurabileceğimi düşünüyorum.	0,609	
16.İnsani değerlerime (din, ırk, renk, cinsiyet, bölge vb.) saygı gösterilmesi gerektiğini biliyorum.	0,604	
9. Hastanede bulunan ve hastanede gerçekleştirilen tıbbi teşhis ve tedavi kayıtlarını inceleyip bir eksik ya da hata varsa düzeltebileceğimi düşünüyorum.	0,584	
1. Adalet ve hakkaniyete uygun şekilde sağlık hizmeti aldığımı düşünüyorum.	0,572	
7.Tıbbi gereklilikler dışında müdahale yapılmaması ve talepte bulunulmaması gerektiğini düşünüyorum.	0,565	
4.Sağlık personelini seçebileceğimi ya da değiştirebileceğimi düşünüyorum.	0,553	
3.Sağlık kuruluşunu tercih edebileceğimi ya da değiştirebileceğimi düşünüyorum.	0,541	

20. Sağlığımla ilgili bilgileri sağlık personeline eksiksiz ve doğru şekilde iletme sorumluluğuna sahip olduğumu biliyorum.	0,820
22. Sağlık kurumundan aldığım randevu tarih ile saatlerine uymam ve bir değişiklik olduğunda ilgili yerlere bunu bildirme sorumluluğum olduğunu biliyorum.	0,791
21. Hekim tarafından belirlenen sürelerde kontrole gelmem ve tedavinin gidişatı hakkında hekime geri bildirimlerde bulunma sorumluluğum olduğunu biliyorum.	0,788
23. İlgili mevzuata göre öncelik tanınan hastalar (acil vaka, engelli, hamile, yaşı, bebek ve şehitlerimizin dul ile yetimleri) ile diğer hastaların ve personelin haklarına saygı gösterme sorumluluğum olduğunu biliyorum.	0,776
24. Personele sözlü ve fiziki saldırıya yönelik davranışlarda bulunmama sorumluluğum olduğunu biliyorum.	0,772
25. Sağlık kurumunda haklarım ihlal edildiğinde veya bir sorun yaşıadığımda hasta iletişim veya hasta hakları birimine başvurmam gerektiğini biliyorum.	0,765
19. Teşhis ve tedavi sürecinde katılımcı bir yaklaşımla (dâhil olma) yer almam gerektiğini düşünüyorum.	0,684
Total Variance	50,33
Genel Cronbach α	0,939
KMO	0,928

Tablo 1'de görüldüğü üzere; ölçeğin boyutlarını belirlemek amacıyla yapılan keşfedici faktör analizi sonucunda iki faktör ortaya çıkmıştır. Birinci faktör olan hasta hakları boyutunda 18 madde (8,11,15,14,18,17,2,5,6,12,10,13,16,9,1,7,4,3), ikinci boyut olan hasta sorumlulukları boyutunda ise 6 madde (20,22,21,23,24,25,19) yer almaktadır. Maddelerin faktör yükleri .54 ile .82 arasında dağılmaktadır. Ölçek çalışmalarında faktör yük değeri için asgari değerin .30 alınabileceği genel olarak kabul edilen bir görüştür (Yıldırım & Kızmaz, 2018; Costello & Osborne, 2005). Bu anlamda faktör yük değerlerinin yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

Ölçeğin güvenilirliği, Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısının hesaplanması ile test edilmiştir.

Tablo 2. Ölçeğe İlişkin Cronbach's Alpha İç Tutarlılık Katsayıları

Alt Boyutlar	İç Tutarlılık
Hasta Hakları	,91
Hasta Sorumlulukları	,88
Toplam	0,93

Tablo 2'de üç boyutlu ölçekten elde edilen puanlar için hesaplanan alfa iç tutarlılık katsayısı birinci boyut için .91, ikinci boyut için ise .88'dir. Cronbach Alpha katsayısı 0 ila 1 arasında bir değer almakta olup katsayının 0.70 ve üzerinde olması durumunda ölçeğin yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olduğu öngörülmektedir (Özdamar, 2015: 575). Araştırma kapsamında geliştirilen ölçeğin güvenilirlik katsayısının 0,93 olması geliştirilen ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir ve ulaşılan sonuçların da büyük ölçüde anlamlı olduğunu göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bireylerin sergiledikleri davranışların önceden öngörülebilir olması günümüzde birçok disiplin (eğitim, ekonomi, pazarlama, kriminoloji, adli sosyal bilimler vb) tarafından araştırılmaktadır. Bu araştırmalarda bireylerin hangi durum, ortam ve konumda ne tür tutumlar ve davranışlar geliştirdikleri üzerinde durulmaktadır. Çünkü insanlar önceleri herhangi bir olay, durum ve objeye karşı tutum geliştirirler ve daha sonra geliştirilen bu tutumlar çoğunlukla davranışlara dönüşmektedir. Etkin ve verimli bir sağlık hizmeti sunumunda hastaların bilgi seviyesi sahip oldukları tutum ve davranışlarla alakalı olması, bu sebeple önem arz eden bir husustur. Bu bağlamda sağlık hizmeti alan hastaların nitelikleri genel anlamda benzerlikler göstermesine rağmen, her hasta kişi kendine has eşsiz farklılıklara da sahiptir. Söz konusu benzer özellikler göz önünde bulundurularak hastaların bilgi seviyelerini, tutum ve davranış biçimlerini bilmek daha önemli hale gelmektedir. Çünkü sağlık çalışanlarının hastalara ilişkin tutumları, davranma biçimleri, uyguladıkları müdahaleler sahip oldukları ve içselleştikleri insana dair düşünceler, öğretiler, değerler ve haklar çerçevesinde hayatiyet kazanmaktadır. Bunun yanı sıra sağlık kuruluşlarına müracaat eden hastaların; hakları konusundaki bilgileri, tutumları ve davranışları sahip oldukları haklara ilişkin bilgileri ve bu bilgiler çerçevesinde geliştirdikleri tutumlar vasıtasıyla oluşmaktadır. Böylece hasta kişilerin ve sağlık çalışanlarının; hasta, hak ve sorumlulukları konusunda bilgilerini arttırmaya yönelik çalışmaların yapılması hem bireyin –hasta ve sağlık çalışanı- kendisi hem de toplumsal bütünleşmenin sağlanması/sürdürülmesi için faydalar sağlayacaktır. Nihayetinde hasta hakları ve sorumlulukları konusundaki bilgi, tutum ve davranışları bilmek içeriğindeki unsurlar nedeniyle aşığıdaki faydaları sağladığı söylenebilir:

- Hastalara daha iyi hizmet sunumu ve etkili bir sağlık hizmetinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunma,
- Sağlık alışanlarının hastalarına karşı daha üst düzeyde ilgi, empati, koşulsuz kabul etme ve farkındalık geliştirme,
- Hastaların, sağlık çalışanlarının bilgi, teşhis, tedavi ve müdahalelerinin -kendi sağlık ve iyilik halleri için önemli ve gerekli olduğuna ve bu uygulama ve müdahalelerin mesleki etik çerçevesinde gerçekleştirildiğini kabul etme veya inanma- olumlu sonuçlanmasına katkıda bulunma,

Yönetmelik ile belirlenen haklar ve sorumluluklar konusunda hastaların bilgi seviyelerini ölçme amacıyla “Sağlık Kurumlarına Müracaat Eden Hasta Bireylerin Hak ve Sorumluluk Bilgi Düzeyi Ölçeği ” oluşturulmuştur. 247 hastaya uygulanan ölçeğin geçerliği ve güvenilirliği, keşfedici faktör ve Cronbach Alpha ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, çalışmanın yazarları tarafından oluşturulan ölçek geçerli ve yüksek düzeyde güvenilirlidir. Bu sonuçlardan hareketle ölçeğin kullanılabilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Öte yandan çalışmanın veri toplama ve gerçekleştirme sürecinde edinilen bilgilerden hareketle ilerleyen çalışmalara yönelik öneriler şu şekilde ifade edilebilir:

- Hasta hakları ve sorumlulukları ile ilgili hastalara yönelik düzenlenecek eğitimlerin onların bilgi seviyesini artıracadı düşünölmektedir.
- Hakları ve sorumlulukları konusunda bilgi seviyesi yeterli düzeyde olmayan hastalara sağlık personeli tarafından yardımcı olunmasının hasta bilgi düzeyini yükselteceği öngörölmektedir.
- Belirtilen hak ve sorumluluklar konusunda sağlık personelinin de eğitilmesinin gerekli olduğu öngörölmektedir.
- Hasta hak ve sorumlulukları konusunda yönetimin aktif şekilde yer almasının süreç üzerinde fayda oluşturacadı düşünölmektedir.
- Hastaların, hak ve sorumlulukları konusunda yeterince bilinçlendirilmesi sağlık çalışanları tarafından gerçekleştirilen teşhis, tedavi ve müdahalelerin başarıya ulaşacadı ve bu söz konusu başarının hasta bireylere hem genel anlamda hem de toplumsal anlamda esenlik ve uyumun artmasına sebep olacaktır.
- Hastaların ve sağlık çalışanlarının, hasta; hak ve sorumlulukları konusunda yeterince bilinçlendirilmesi ile sağlık çalışanlarına karşı gerçekleşen fiziksel ve hatta yer yer sağlık çalışanlarının öldürölmesi veya katledilmesine yol açan şiddet vakalarının azaltılmasına veya önlenmesinde olumlu katkılar sağlayacaktır.
- Tüm bu önerilerin gerçekleştirilmesinin ise, şüphesiz etkin ve verimli bir sağlık hizmetinin insana yakışır bir hizmetin sunumuna katkıda bulunacadı düşünölmektedir.

KAYNAKÇA

Aydemir, İ. & Işıkhan, V. (2012). Sağlık Bakanlığı'na Bağlı Hastanelerde Hasta Hakları Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), 67-86.

- Bolsoy, N. & Sevil, Ü. (2006). Sağlık-Hastalık ve Kültür Etkileşimi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 9 (3), 78-87.
- Canpolat, S. (2002). *Hasta Hakları ve Etik* (Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Tıp Fakültesi.
- Costello, A. B. & Osborne, J. (2005). Practices In Exploratory Factor Analysis: Four Recommendations For Getting The Most From Your Analysis. *Practical Assessment Research & Evaluation*, 10 (7), 1-9.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kağıtçıbaşı, Ç. & Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Sağlık Bakanlığı, (1998). *Hasta Hakları Yönetmeliği*. Resmi Gazete, 01.08.1998, Sayı: 23420.
- Kocaman, N. & Özkan, M. & Armay, Z. & Özkan, S. (2007). Hastalık Algısı Ölçeğinin Türkçe Uyarlamasının Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 8, 271-280.
- Özdamar, K. (2015). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi*. Ankara: Nisan Kitapevi.
- Yıldırım, İ. & Kızmaz, Z. (2018). Ortaöğretim Öğrencilerine Yönelik Aile İçi Şiddet Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenilirlik Çalışması. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10 (3), 1135-1153.
- Yılmaz Karabulutlu, E. & Okanlı, A. (2011). Hemodiyaliz Hastalarında Hastalık Algısının Değerlendirilmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14 (4), 25-31.

EKLER

EK 1. ÖLÇEK FORMU

SORULAR	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1. Adalet ve hakkaniyete uygun şekilde sağlık hizmeti aldığımı düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
2.Sağlık hizmetleri hakkında bilgi alma hakkına sahip olduğumu düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
3.Sağlık kuruluşunu tercih edebileceğimi ya da değiştirebileceğimi düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
4.Sağlık personelini seçebileceğimi ya da değiştirebileceğimi düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
5.Sağlık hizmetlerinde öncelik sırasını (acil vaka, engelli, hamile, yaşlı, bebek ve şehitlerimizin dul ile yetimleri) belirlemede istekte bulunabileceğimi biliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
6.Teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin tıbbi gereklere uygun şekilde yapıldığını düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
7.Tıbbi gereklilikler dışında müdahale yapılmaması ve talepte bulunulmaması gerektiğini düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
8. Tıbbi özen (tutum ve davranışlar) konusunda personelden özen göstermesini istiyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
9. Hastanede bulunan ve hastanede gerçekleştirilen tıbbi teşhis ve tedavi kayıtlarını inceleyip bir eksik ya da hata varsa düzeltebileceğimi düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
10.Hastanede hasta mahremiyetine gerekli özenin gösterildiğini düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

11.Tıbbi müdahalelerde hastadan rıza alınacağını düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
12.Hastaya ait teşhis, tedavi bilgilerinin gizli tutulması gerektiğini düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
13.Tedaviyi reddedebileceğimi veya durdurabileceğimi düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
14. Güvenli bir ortamda (bedensel, ruhen ve sosyal yönden) sağlık hizmeti almam gerektiğini düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
15.Sağlık kurumlarında dini vecibelerimi yerine getirebileceğimi ve dini hizmetlerden faydalanabileceğimi düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
16.İnsani değerlerime (din, ırk, renk, cinsiyet, bölge vb.) saygı gösterilmesi gerektiğini biliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
17.Sağlık kurumunda kaldığım sürede refakatçi bulundurma hakkına sahip olduğumu düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
18. Sağlık kurumlarında istenmeyen durumlar oluştuğunda gerekli mercilere müracaat, şikâyet ve dava konusu yapıp başvuruda bulunabileceğimi düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
19. Teşhis ve tedavi sürecinde katılımcı bir yaklaşımla (dâhil olma) yer almam gerektiğini düşünüyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
20. Sağlığım ile ilgili bilgileri sağlık personeline eksiksiz ve doğru şekilde iletme sorumluluğuna sahip olduğumu biliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
21. Hekim tarafından belirlenen sürelerde kontrole gelmem ve tedavinin gidişatı hakkında hekime geri bildirimlerde bulunma sorumluluğum olduğunu biliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

22. Sağlık kurumundan aldığım randevu tarih ile saatlerine uymam ve bir değişiklik olduğunda ilgili yerlere bunu bildirme sorumluluğum olduğunu biliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
23. İlgili mevzuata göre öncelik tanınan hastalar (acil vaka, engelli, hamile, yaşı, bebek ve şehitlerimizin dul ile yetimleri) ile diğer hastaların ve personelin haklarına saygı gösterme sorumluluğum olduğunu biliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
24. Personele sözlü ve fiziki saldırıya yönelik davranışlarda bulunmama sorumluluğum olduğunu biliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
25. Sağlık kurumunda haklarım ihlal edildiğinde veya bir sorun yaşadığımda hasta iletişim veya hasta hakları birimine başvurmam gerektiğini biliyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)

Araştırma Makalesi/Research Article**Nedensellik İlkesi Bağlamında Sünnetullahı Anlamak***Understanding Sunnah in the Context of Causality***Musa TURŞAK*****Öz**

İnsanlık tarihi boyunca meydana gelen her olayın sebebi hep merak edilmiş ve bununla ilgili çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bu bağlamda, her olayın bir nedenin olduğu ve aynı koşullar altında aynı nedenler aynı sonuçları doğurur kanaati genel kabul görmüştür. Maddî ve manevî âlemde hiçbir olayın tesadüf eseri meydana gelmediği ve bu olayların çeşitli hikmetleri olabileceği gerçeği bu makalenin ana teması olarak ele alınmıştır.

Bu makalede, Kur'an'ın değişik ayetlerinde geçen "sünnetullah" kavramı, başta İslam ahlak felsefesi olmak üzere Tefsir ve Kelam ilimleri muvacehesinden ele alınmıştır. Dolayısıyla meydana gelen toplumsal olayların nedenleri hakkında ileri sürülen görüşler değerlendirilmiş ve bunlardan ahlakî dersler çıkarılmaya çalışılmıştır. İslam filozoflarının görüşlerinden hareketle, sebebin mahiyeti ile sebep ve sonuç arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Bu bağlamda, sorumlu bir varlık olan insanın Rabbi ile olan ilişkisi ele alınmış, hayatı boyunca gerek bireysel gerekse toplumsal ölçekte karşılaştığı problemlerin mahiyeti ve nedenleri tetkik edilmiştir. Teorik ve pratik ahlak açısından konunun daha iyi anlaşılması ve bilgiyi doğru ifade edebilmek için hikmet, adalet, iffet ve şecaat gibi erdemlerin pratik değerleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sünnetullah, Sebep, Sonuç, Âdet, Hikmet.

Abstract

The reason for every event that occurred during the history of humanity has always been curious and various theories have been developed about it. In this context, it is generally accepted that each event has a cause and under the same conditions the same causes have the same consequences. The fact that no events occurred by chance in the material and spiritual realms and that these events may have various wisdoms has been dealt with as the main theme of this article.

In this article, the concept of net sunnahullah in various verses of the Qur'an is dealt with from the Islamic moral philosophy, especially from the Islamic moral philosophy and the Qur'anic and Kalam sciences. Therefore, opinions about the causes of social events have been evaluated and moral lessons have been tried to be drawn from them. From the views of Islamic philosophers, it was investigated whether there is a relationship between the nature of the cause and the cause and effect. In this context, the relationship between the responsible human being and his Lord was examined and the nature and causes of the problems he faced during his life both on an individual and social scale were examined. In order to better understand the subject in terms of theoretical and practical morality and

Geliş Tarihi/Received: 18.10.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 25.12.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Bitlis/Türkiye, mtursak@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3366-2620.

to express information correctly, the practical values of virtues such as wisdom, justice, chastity and fortune were emphasized.

Keywords: Commentary, Sunnah, Reason, Conclusion, Tradition, Wisdom.

GİRİŞ

İnsan, Kur'ân'ın hem muhatabı, hem de asli konusudur. Allah Teâlâ, insanı yaratılış amacı ve fitratı doğrultusunda yaşamasını temin etmek, Kur'ân'ın deyimiyle kimin daha iyi davranışlar sergilediğini tespit etmek için ölümü ve hayatı yaratmıştır. Aksi takdirde hayat anlamsız bir varoluş, ölüm ise ebedi bir yok oluş olurdu. Kur'ân'da insan; yaratılış ve tabiatı, zaaf ve istidatları, taşıdığı değer ve misyonu ile ele alınır. Akıl gibi üstün bir yetenekle diğer varlıklara açık ara fark atan insan, çıktığı hayat yolculuğunda bu yeteneğini kullanabildiği ölçüde insan olmayı hak etmektedir. Aklın sağlıklı çalışmasını ve akıl etmeyi önceleyen farklı bağlamlardaki ayetler; insanın fitri özellikleri, gelişimi, alışkanlıkları, sosyal rolü, inançları, davranışları, dini ve ahlaki tutumlarını büyüteç altına alır ve tahlil eder. Bu kapsamda olmak üzere, fitratına uygun olmayan, özellikle akıldışı insan davranışlarına yönelik Kur'ân'da sert eleştiriler yöneltilmektedir. Bu makaledeki amacımız, herhangi bir sebeple eleştirilen her birey ve toplumun hidayet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'e yönelmelerini ve Kur'ân'ın anlamıyla daha fazla buluşmalarını sağlamaktır.

Meydana gelen her olayın ve varlık âlemindeki her şeyin nedenselliğinin kendine özgü bir metotla sorgulanabilmesi, insanlığın birikimi olan bilimsel inkişafın vazgeçilmez sacayaklarından biri gibidir. İslam düşüncesinin ana kaynakları olan Kur'ân ve Hadislerde "sünnetullah" olarak ifade edilen evrensel ilahi kanunları yakından incelediğimizde her birinin bir neden ve sonuç ilişkisine bağlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, eleştirel bir yaklaşımla neden ve sonuçlarının sorgulanması, kanunların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Böylelikle bir yandan bireysel ve toplumsal düzeyde meydana gelen olaylarda tesadüfe yer olmadığı gerçeği (Bkz. Mülk, 67/3-4) ortaya çıkacak ve olayların arka planında yatan hikmetler daha iyi anlaşılacaktır. Diğer taraftan evrende geçerli ilahi kanunlardan yeterince istifade edilecek ve bu ilahi yasalar gereği meydana gelen olaylardan gerekli dersler alınma imkânı doğacaktır.

Evrende sebepsiz, tesadüfi bir şey olmadığı gibi, insan topluluklarında meydana gelen değişiklikler de tesadüfi değildir. Her varlığın bağlı bulunduğu bir düzen vardır. Yukarıya atılan bir taşın yere düşmesi, nasıl yerçekimi kanunu çerçevesinde gerçekleşiyorsa, aynı şekilde bir toplumun yükselmesi ve çöküp tarih sahnesinden silinmesi de belli birtakım yasalar çerçevesinde olmaktadır (Zeydan, 2013:7).

Sebeplilik ilişkisi arama, aslında insanın fitratında olagelen bir şeydir. Dünyaya gözlerini açan her insan, hayatı sorularla anlamlandırmaya koyulur. Çünkü merak insanın fitri bir özelliğidir; Çocukluktan yetişkinliğe kadar geçen her aşamada, "Bu nedir?", "Bu neden böyledir?", "Bu neden oluşmuştur?" şeklinde sorularla yol alınmaktadır. *Cevaplar* öğretilir, *ama sorular kimseye dışardan öğretilmez*. Sorular bir arayışın ifadesi olarak, sebeplilik zincirini oluşturur. Bu ise, sebepleri araştırmanın ve dolayısıyla merakın doğuştan gelen bir saik olduğunu gösterir (Saruhan, 2002: 549).

İbn Rüşd, "*sebepleri kabullenmeyen kimse akli reddetmiş olur*" (İbn Rüşd, 1986: 290) diyerek, İslâm düşünce sisteminde sebepliliğin önemini ortaya

koymaktadır. Üstelik onun büyü, simya, astroloji gibi ilimleri sözde ilimler olarak görmesi ve ilimlerden saymamasının temelinde yatan, bu konuların sebeplerle açıklanmamasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla sebeplilik açısından izah edilemeyen bir sistem ilim sayılamamaktadır.

Neden (Sebep)

Kendisiyle başka bir şeye ulaşılan (yol, çare, kanun vb.) her şeye sebep veya neden denir (İbn Manzur, 1119h: 1910; Levis Ma'luf, 1342: 316). İslam felsefesi ve fıkıh literatüründe “sebep” yerine “illet” kelimesi de kullanılmaktadır. İlet, bulunduğu yerde değişikliğe yol açan durum demektir. Hastalığa illet denilmesi de bundan dolayıdır (Şa'ban 2012: 147). Bu durumda illet, hükmün konulmasını anlamlı kılan şeydir. İslam hukuku açısından illet üçe ayrılır; birincisi, hükmün konulmasını gerektiren durum. Örneğin, Ramazan ayında yolculuk edenin oruç tutmamasına müsaade edilmesine sebep olan “meşakkat” illettir. İkinci olarak, hükmün konulmasından amaçlanan sonuç; yolculuktaki meşakkatın giderilmesi gibi. Üçüncü olarak, hükmün konulmasını uygun gösteren yolculuğun kendisi gibi. Ancak, sadece üçüncü anlam için “illet” terimi kullanılmış, diğer iki anlama ise “hikmet” denilmiştir.

Kur'an'da “sebep” kelimesi beş yerde tekil, beş yerde de çoğul olarak zikredilmektedir. Bunlardan, Zülkarneyn (a.s.)'dan bahseden ayette “amacına ulaşması ve risalet görevini yerine getirebilmesi için gereken imkanların sağlandığı ve muhtaç olduğu her şey için ona çeşitli vasıtaların verildiğinden bahsedilmektedir (Bkz. Kehf 18/84). “Bir şeye kendisi ile ulaşılan şey” anlamına gelen sebep, hurma ağacının meyvesine ulaşmak için tutunularak tırmanılan ipe denir. Müfredât sahibi bu âyeti örnek gösterdikten sonra şöyle açar: “Allah ona her şeyin niteliğine ilişkin bilgiyi ve araçlarını, bunları kullanarak amacına ulaşsın diye verdi (İsfahanî, 2012: 473).” “Sebep” kelimesi kimi yerde “yol izlemek” kimi yerde de “bağ, rabıta ve ilişki” anlamında kullanılmaktadır. (Bkz. Mü'min, 40/36; Bakara, 2/166).

Müslüman filozoflara göre, “her hadise bir sebebin sonucudur” önermesi kesin bir ilkedir. Zira insan aklının sebep fikrine tabii yatkınlığı hiçbir şekilde inkâr edilemez. Bu durum, sebeplilik ilkesinin hem zihni bir kategori hem de dış dünyada objektif bir ilke olduğunun delilidir. Ayrıca filozoflara göre, gerek aklın faaliyeti gerekse ilmi-felsefi araştırma hadiselerin sebeplerine ulaşmaya çalışmaktan ibaret olup fizik veya metafizik planda sebep fikrinin inkarı ilmi ve felsefi araştırmanın imkânsız hale gelmesi demektir (Kutluer, 2000: 120-121).

Nedensellik

Nedensellik; zaman dizisi içinde, biri olmadan diğerinin de ortaya çıkamayacağı iki olay, fenomen ya da süreç arasındaki ilişkiye denir (Cevizci, 2005: 1218). Nedensellik ilkesi ise, her şeyin, her olayın bir nedeni olduğunu; aynı koşullar altında aynı nedenlerin aynı sonuçları doğuracağıdır. Yani, nedenle sonuç arasında düzenli bir ardışıklık durumudur (Bakırcıoğlu, 2016: 1066).

İslam Felsefesinde nedensellik hakkında ortaya konulmuş genel değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Buna göre; Allah, vacibü'l-vücûd'tur. Yani varlığı zorunlu ve kendindedir. O, aynı zamanda müsebbibu'l-esbabdır yani

sebeplerin sebebidir. İlk illettir yani alemin illetidir. Sebep, sebepliden; illet, malul'dan önce gelir (Saruhan, 2002: 547). “Vacibü'l-vücûd” terimi; varlığı gerekli ve zorunlu, varlığı kendinden olup başkasına muhtaç olmayan diye tanımlanır ve Allah için kullanılır. Bu terim, Allah'ın varlığını ispat meyanında Fârabî (870/950) ile literatüre girmiştir (Topaloğlu & Çelebi, 2010: 331). Nitekim Fârabî, et-Ta'likat adlı eserinde, “nedenin, neden olmaya müstehak olması, nedenliden önce gelmesine bağlıdır” diye belirtir (Farabi, 1927: 40). Dolayısıyla Allah'ın dışındaki her şeyin belli bir sebebe bağlı olarak meydana geldiğini söyleyebiliriz.

Sebeple sonuç arasındaki bağlantının zorunlu olup olmadığı, hep tartışma konusu olmuştur. Kindi (801/873), Farabi ve İbn Sina (980/1037)'nin ardından gelen Gazzali (1058/1111), bilindiği üzere, İslam düşüncesinde eleştirel düşüncenin sistematik örneğini sunan ilk kişidir. Ona göre, sebeple sonuç arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Belli bir sebepten sonra, muayyen bir sonucun çıkacağını kimse iddia edemez. Doğuştan kör olan biri, görmeye başladığında ışığın sebebini güneş ışığından ziyade renklere bağlayabilir. Gazzali'ye göre, tabiat kanunu denilen şey, adetullah'a bağlıdır. Bizim bu zorunlu imiş gibi algılayışımızın sebebi de alışkanlıktır. Alışkanlıklarımız yüzünden sebep ve sonuçları, değişmez kanunlar olarak görürüz (Gazzali, 2014: 225). Gazzali'nin nedensellik konusundaki eleştirilerinin temelinde duran konunun özü şudur: Neden ve nedenli dediğimiz birbirinden farklı ve ayrı iki şeyden birinin varlığı ve yokluğu diğerinin varlığı ve yokluğunu gerektirmez. Yani neden ve sonuç arasındaki ilişkinin zorunlu olması veya zorunlu olmasının kanıtlanması mümkün değildir (Macit, 2012: 47). Gazzali'ye göre tek sebep Yüce Yaratıcıdır. Yani Gazzali sebeplilik bağına inanmakla beraber, böylesi bir bağın her zaman zorunluluğuna inanmamaktadır. Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı zaman yanmaması bunun örneğidir (Saruhan, 2002: 548). İbn Rüşd ise, sebep ve sonuç arasındaki bağın zorunluluğunu sıkıca savunur. Bu bağın inkârının safsata olduğunu belirtir (İbn Rüşd, 290).

Gazzali'ye göre, Allah için her şeyin mümkün olduğu itiraz edilmez bir durumdur. Nitekim O, müsebbibu'l-esbab olduğu için bazen bu kevni kanunları askıya alır ve sıra dışı hadiseler meydana gelir. İnsanları hayrete düşüren bu tür hadiselere mucize denir. Mucize, peygamberlerin nübüvvet davasında doğru olduğunun ispatı için Allah tarafından tabiat kanunlarına aykırı olarak yaratılan, peygamberlerin dışındaki insanların benzerini getirmekten aciz oldukları olağanüstü olaylardır (Gölcük & Toprak, 2016: 363). Ancak, peygamberlerin hak ve davalarının doğru olduğuna matuf olan mucizeler istisnai hadiseler olup sebep ve sonuç arasındaki zorunlu ilişkiyi ortadan kaldırmasını gerektirmez.

Kur'ân'a göre fiziki âlemde bir nizam vardır. Kur'ân'da nizam fikri, yaratıcının birliği ile ilişkilendirilmiştir. Bu düzen, yaratmayla birlikte her şeye hareket kanunlarının ve potansiyel güçlerinin derc edilmesiyle kurulmuştur. Güneş, ay ve gezegenlerin kendileri için takdir edilen yörüngelerinde hareket etmeleri, ölü toprağın yağmurla buluştuğunda yeniden dirilmesi; canlı varlıkların doğma, büyüme ve ölmeleri, toplumların tıpkı fertler gibi ecellerinin olması gibi hiç kimsenin inkâr edemeyeceği sosyal olaylar; kısacası evrende olup biten her şey tesadüf eseri olmayıp evrensel bir kanun çerçevesinde meydana gelmektedir. Kur'ân'da bu tür kanunlar “sünnetullah” olarak ifade edilmektedir.

İslam düşüncesinin kelimâ kanadı, nedensellik anlayışını atomculuk anlayışı üzerine temellendirmektedirler. Kelamcılar, antikçağ atomculuğunun aksine atomu sonradan olma yani hadis olarak kabul etmektedirler. Bundan dolayı, her türden ikincil sebepleri tevhid ilkesiyle uzlaşmaz bulduklarından kabul etmezler (Macit, 1997: 98). Dolayısıyla kâinatın yegâne yaratıcısı, sonsuz ilim, kudret ve hikmet sahibi Yüce Allah'tır. Allah, her an yaratmaya devam etmekte ve tabîî olayların akışına müdahale etmektedir. O'nun yaratması ayrıntılı bir şekilde anlatılmasa da, sık sık tekrarlanan tek nokta, Allah'ın bir şeyi yaratmayı dilediğinde ona "Ol" demenin yeterli olduğudur. Evrenin yaratıcısının mutlak ilim, kudret ve hikmet sahibi oluşu, her şeyden önce onun anlamlı olmasını gerektirir. Nitekim Kur'an'a göre tabiat hem tümel hem de tikel anlamda nedenseldir. Yani hem yaratmanın bir gayesi vardır, hem de bizzat tabiatın kendisi nedenselliğe sahnedir (Aydın, 1987: 48-66).

Kur'an'da, yer ile göğün ve ikisinin arasındaki her şeyin bir gaye ile yaratıldığından bahsedilmektedir (Bkz. el-Enbiya, 21/16-17). Yaratma, Allah katında gayesiz olmadığına göre, yaratmaya anlam kazandıran bir sebep bulunmalıdır (Özsoy, 2015: 60). Bu sebebin Kur'an'da insan olarak belirlendiğini görmekteyiz (Bkz. Bakara, 2/29 & Casiye, 45/13). Evrenin yaratılmasındaki asıl gayenin insan olması, beraberinde insanın niçin yaratıldığı sorusunu akla getirmektedir. Dolayısıyla evrenin niçin yaratıldığına cevabı, insanın niçinliğinde aranmalıdır: "*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*" (ez-Zariyat, 51/56).

Burada dikkat çekilmek istenen nokta, insana gösterilen kulluk hedefiyle kâinatın bir anlam bulmuş olmasıdır. Dolayısıyla insanın sorumlu bir varlık bilinciyle hareket etmesi gerekmektedir. Ancak, insanın, Allah ile olan ilişkisinde sebeplere gereğinden fazla sarılması ve onlara fazladan anlam yüklemesi ne kadar yanlışsa, sebepleri tamamen ihmal ve terk ederek, işi kadere havale etmesi de o kadar yanlıştır. Çünkü o zaman, Allah'ın tabiatı yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu kanunlar yani sünnetullah'ın bir anlamı ve işlevi kalmaz.

İnsanlığın yaratılışından bu yana uygulanagelen ilahi kanunlar çerçevesinde meydana gelen olaylardan ibret alınması için, bu olaylara ibret gözüyle bakmak; teorik ve pratik açıdan konuyu daha iyi anlamak için "hikmet" kavramını anlamının gerektiğine inanmaktayız. Kur'an'da sık sık tekrar edilen hikmet; inanç ilkeleriyle beraber, Allah'ın dilediği istikametteki fiilleri, şeriatı ve ahlakı içermektedir. Rağib el İsfahanî (502/1108) hikmeti şöyle tanımlar: "Akıl ve ilimle hakikate varmaktır." Hikmetin Allah'a nispet edilmesi, kâinatın kusursuz ve belli bir düzen içerisinde yaratılmış olmasındandır. İnsanlara nispeti ise, her şeyi hakkıyla bilip, hayırlı olan şeyleri yapmalarındandır (İsfahani, 2012: 300-301).

Bu çalışma açısından önemli olan, Kur'an'ın muhtelif yerlerinde geçen hikmetin Allah'a nispetidir. Bu bağlamda hikmet; hiçbir şeyin tesadüf eseri meydana gelmediği, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu, yaratmasının güzel ve sağlam olduğu, bozukluğa ve düzensizliğe mahal vermediği, bütün amacın iyiliği yeryüzüne hâkim kılmak olduğu anlamı çıkar. Yani, bozukluğun kaldırılıp iyiliğin sağlandığı ve düzenin korunduğu her yerde hikmet vardır. Bu nedenle hikmet, neticenin sebebe bağlanması, iki şey arasında bir ilginin kurulması, sebep ile sonuç arasındaki münasebetin bilinmesi demektir (Altıparmak, 2003: 94).

İbn Haldun (ö. 808/1406), "amelin evveli, fikrin ahiridir, fikrin evveli de amelin ahiridir" diyerek fikrin gelişimindeki nedenselliğe, sebep-sonuç ilişkisine vurgu

yapar. Bir insan başını sokacağı bir çatı vücuda getirmeyi fikretse önce zihni bu çatıyı tutacak duvarlara, sonra bu duvarların oturacağı temele intikal eder. Şu halde fikrin ahiri temeldir. Onun için önce temel atarak işe başlar, sonra duvara geçer, sonra da (aklına ilk önce gelen) çatıya gelir (İbn Haldun, 2018: 767). İbn Haldun'a göre bir insan bu neden-sonuç ilişkisini kullanabildiği ölçüde diğer insanlardan ayrılır (Yılmaz, 2009: 2). Bu bağlamda davranışların öncüllerini anlamadan insan davranışlarının seyri hakkında sağlıklı fikir yürütemeyiz. Davranışın öncülleri olan duygu ve düşünce boyutunda bir olumsuzluk varsa davranışın da olumsuz olması kaçınılmaz olur. Çünkü duygular düşünceleri, düşünceler davranışları, davranışlar ise insanın kaderini belirler. Nitekim kıskançlık duygusuyla hareket eden Kabil, kardeşi Habil'e düşmanlık yapma düşüncesine kendini kaptırmış ve onu öldürmek suretiyle yapmaması gereken olumsuz bir davranış sergilemiştir. Her insanda olması muhtemel bu tür kötü duygulara engel olmak, onları düşünce boyutuna taşımadan önce baskılamak esastır. Şayet düşünce boyutuna taşınmışsa bu aşamada da yapılması gereken şey; insanı kötü bir davranışa sevk etme ihtimali yüksek olan bu tür olumsuz düşünceleri baskılamak, açığa çıkmasını engellemektir.

Buraya kadar, sebep kavramının fizikî ve metafizik boyutundan çok sosyal boyutu üzerine dikkatleri çekmeye çalıştık. Zira sosyal sebep denilince toplumsal olayların nedenleri akla gelmektedir. Bu olayların çeşitli sebepleri olsa da asıl belirleyici olanı, bu olaylara iradesiyle müdahale eden insandır. Bu nedenle insan, yaptıklarının hem öznesi hem de nesnesidir.

SÜNNET KELİMESİNİN ANLAM ALANI

Sünnet; iyi veya kötü yeni bir yol-yöntem ve davranış biçimi ortaya koymak anlamındaki “senn” kökünden türemiş bir isim olup “yol, gidiş, çığır, davranış biçimi” manalarına gelir (İbrahim Mustafa & Ahmet Hasan, 1960: 502). Arap kültüründe sünnet; orijinal, sürekli ve belli bir standarta oturmuş (iyi-kötü) davranış biçimidir. Arabın sünnet kelimesinden anladığı bu mana, aynı zamanda bize kelimenin Kur'ân'da hangi anlamda kullanıldığını gösterir; süreklilik arzeden, olagelen, ahlak, gidişat, adet, kanun, standart olan, takip edilen yol, hayat biçimi (el-İsfahani, 2012: 518) gibi çeşitli anlamlara gelen sünnet kelimesi Kur'ân-ı Kerim'in değişik ayetlerinde toplumsal olayların seyri hakkında okuyucuya çok kritik bilgiler verilmektedir (Bkz. Enfal, 8/38; İsrâ, 17/77; Ahzab, 33/38; Gafir, 40/85). Söz konusu ayetlerde; büyüklük taslayarak Allah'ı inkâr edip elçilerini yalanlayan, vahye sırt çeviren azgın halklara uygulanagelen ve sünnetullah olarak ifade edilen değişmez ilahî kanunların olduğu vurgulanmaktadır.

Sünnet kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de ikisi çoğul kalıbında olmak üzere (sünen) on altı defa yer alır. Bunların dokuzu Allah'a veya O'nun yerini tutan zamire izâfe edilerek “Allah'ın sünneti” mânasını taşır. Diğerleri ise, “Allah'ın geçmiş ümmetlere veya onlara gönderdiği peygamberlere uyguladığı nizam” anlamındadır (Topaloğlu & Çelebi, 285). Kur'ân'ın dünyaya ve hayata bakış açısını ortaya koyan kavramlar arasında odak bir konumda olan sünnet terimi, Kur'ân âyetlerinde de kök anlamını koruyarak yol, kanun, âdet ve âdetullah anlamında kullanılmıştır (Güneş, 2005: 61-95).

لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ

“Önceki milletlerin (helâkine dair Allah’ın) kanunu geçmiş iken onlar buna (Kur’ân’a) inanmazlar.” (el-Hicr 15/13).

Sünnet, lügatte iyi olsun kötü olsun takip edilen yol ve âdet anlamına gelmektedir. İslâm’ın ilk döneminde de sünnet kelimesi bu anlamda kullanılırken daha sonra Hz. Peygamber’in söz, fiil ve davranışlarına ait teknik bir anlam kazanmıştır (Curcaci, 2014: 161). Hadislerde sünnet kavramı “iyi veya kötü her türlü yol, âdet ve davranış” mânasında geçer. Bazen de olumlu davranışa sünnet (Müsned, I, 191-195; İbn Mâce, “İkâme”, 173), dinde olmayan yanlış bir âdeti ifade etmek için de bid‘at kelimesi kullanılmıştır.

مَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً حَسَنَةً فَعَمِلَ بِهَا بَعْدَهُ كُتِبَ لَهُ مِثْلُ أُجْرٍ مَنْ عَمِلَ بِهَا وَلَا يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِهِمْ شَيْءٌ

"Kim, İslâm'da güzel bir yol, bir çıkar açar da kendisinden sonra onunla amel edilirse, o yolda gidenlerin eciri gibi, ona da ecir yazılır ve yapanların ecirlerinden hiç bir şey eksiltmez." (Müslim, "İlim", 1017).

Kur’ân öncesi câhiliye döneminde bu kelime aynı anlamda kullanılmıştır (Aydınlı, 1987: 41). Kur’ân’ın metinleşme sürecinde indiği ortamın kullandığı kelime ve kavramlarını kullanması kadar doğal bir durum yoktur. Zira Kur’ân’ın muhatapları tarafından anlaşılması ve uygulanması asıl amaçtır. Böyle bir durumda dil içerisinde sabit ve muayyen bir anlam ifade eden bir kelimeyi kullanmakla Kur’ân, muhatabın zihnindeki arka planını ölçü olarak almış olmaktadır. Böylelikle, söz konusu kelime ile onunla anlatılmak istenen olgu arasında Kur’ân’ın nasıl bir anlam ilgisi kurduğu anlaşılabilir olacaktır. Bu bağlamda sünnetullah terkiibini oluşturan her iki kelimenin Kur’ân öncesi dönemin Arapları tarafından bilinen ve sıkça kullanılan kelimelerden olduğunu görmekteyiz. Ancak bu terkiiple kullanılması Kur’ân’a has bir durumdur.

SÜNNETULLAHIN EVRENSEL ARKA PLANI

Sünnet kelimesinin Allah'a izafe edilmesiyle oluşan sünnetullah ifâdesinin anlamı, insanların yapıp ettiklerinden dolayı Allah'ın onlara karşı takip ettiği yoldur. Bu, insanoğlunun tabii olduğu ve boyun eğmek zorunda olduğu evrensel bir yasadır. Başka bir ifadeyle sünnetullah, "Allah'ın varlıklarla ilgili olarak öteden beri var olan ve var olmaya devam edecek değişmeyen davranış biçimidir." Kur'ân'da belirtildiği gibi bu yasa değişmezlik niteliğine sahiptir (Bkz. Fetih, 48/23).

Kâinatta hiçbir şey boşuna yaratılmadığı gibi başıboş olarak da bırakılmamıştır. Kur’ân-ı Kerim’de bu konuya dair çok sayıda ayet bulmak mümkündür. Bu ayetlerin bir kısmı kâinatın yaratılışı diğer bir kısmı ise kâinatın işleyişi ile ilgilidir. Yaratılış ile ilgili ayetler üzerine işleyiş ile ilgili ayetler inşa edilerek muhatabın imanı sağlamlaştırılmaya çalışılmaktadır. Allah’ın bu iki ayetinden birincisi; irade sıfatının bir tecellisi olarak tekvini kanunudur ki, âdetullah, sünnetullah veya fitrat diye adlandırılır. İkincisi ise; Allah’ın kelâm sıfatının tecellisi olarak teklifi kanundur ki, buna şeriat da denilmektedir. Varlık dünyasıyla ilgili bu kanunlar bilindiği takdirde, bunlardan faydalanmamız ve bunları kendi lehimize kullanmamız mümkündür. Bu ilahi yasaların bilinmesi ise ancak geçmiş kavimlerin tarihini, onların yükselme ve yıkılma nedenlerini araştırmakla mümkündür.

Çevremizde olup-biten hiçbir şey rastlantı sonucu ve başıboş olarak meydana gelmez. Bunlar faydasız ve gayesiz de değildir. Her şey, en ince bir şekilde

düşünülerek, tasarlanarak, şu evrenin yaradılışında planlanmış ve kendisine özgü sebep ve sonuçları olan bir kadere göre hareket etmektedir. Bütün hareketler, bu kanunun değişmezlik ilkesi çerçevesinde belirlenen programları plânında gizli bir hikmeti gerçekleştirmekte ve hep birlikte evrenin nihai “proje”sini tamamlamış olmaktadır (Seyyid Kutub, 1989: 246).

İslam’ın bu konudaki düşünce yapısı, insanlık tarihi boyunca hiçbir düşüncenin ulaşamadığı evrensellik özelliğine sahip ve bir denge üzerine inşa edilmiştir (Özsoy, 2015: 60). Sünnetullah olarak bilinen bu ilahi kanun değişmezlik özelliğine sahiptir. Yani belli bir kişiye, gruba ve zamana göre değişmez. Allah’ın her şeyin yaratıcısı olması, kanunlarının kesinlik ve değişmezlik özelliklerine sahip olması insanın hareket hürriyetini, iradesini ve seçim hakkını elinden almaz. Her ne kadar Allah Teâla hayrın ve şerrin yaratıcısı olsa da, hayra rızası var fakat şerre rızası yoktur. Şer olanı yaratmak şer olmayıp, şer olanı tercih etmek şerdir gerçeğinden hareketle insan, özgür iradesinin ürünü eylemlerinden ötürü değişmez ilahi kanunlarla karşılaşır. Nitekim bu durum Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde ifade edilmektedir: “*Allah’ın, öteden beri süregelen kanunu budur. Allah’ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.*” (Fetih, 48/23) Allah’ın, öteden beri süregelen kanunundan maksat, insanın sorumluluklarını yerine getirip getirmemesi bakımından karşılaştığı sonuçlardır. (Kurtubi, 1964: 280)

Uhud savaşında, Müslümanların aleyhinde meydana gelen gelişmeleri bu çerçevede değerlendirdiğimizde, evrensel ve mükemmel İslam düşüncesi daha iyi anlaşılacaktır. Hiç şüphesiz Yüce Allah Müslümanlara, zafer ve yenilgi hakkındaki sünnetini ve bununla ilgili şartlarını açıklamıştı. Onlar ise bu sünnete aykırı hareket etmişlerdi. Çünkü yüce Allah onlara ahiretin kalıcı nimetlerini murat etmiş onlar ise geçici dünya nimetlerine tenezzül etmişlerdi. Bunun sonucu olarak acı çekmişlerdi. Ancak bu olayın en önemli yönü yani hikmeti ise, acı çekmenin ötesinde bu münasebetle mü’minlerle münafıkların birbirlerinden ayrılması, mü’min kalplerin arındırılması ve münafıkların yüzlerindeki maskelerin düşmesidir.

Kur’ân, sünnetullah olgusunu insanın yüklendiği emanetle ilişkili sunmaktadır. Çünkü insanın üstlendiği görev, yeryüzünde Allah’ın halifeliğidir. Bu ise tarihsel bir görevdir. İnsan cinsi, görevinin konusu olan yeryüzünü imar ve ıslah edecektir (Özsoy, 2015: 87). İnsanın yüklendiği görevi anlamlı kılan hür bir iradeye sahip olmasıdır. Aynı zamanda onu tarih karşısında sorumlu kılan olumlu ve olumsuz güçlerle donatılmış olması yani çift kutuplu (fücur-takva) olmasıdır. Bu çift kutupluluk ona, iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış tercih etme imkânını vermektedir. Bu durumda bütün mesele, ferdin, söz konusu iki zıt istikametten hangisinde yer alacağını belirlemesidir. Bu da ancak kendi hür iradesiyle yapacağı tercihinin bağlıdır. Nitekim aşağıdaki ayette de belirtildiği gibi, kişinin, yapacağı tercihin mahiyetine göre karşılık bulması ilahî adaletin gereğidir. “*Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.*” (en-Necm, 53/39).

İnsanın hazır olan dünya nimetlerine olan düşkünlüğü ve bunlara sahip olmak için gösterdiği sabırsızlık onu geçici dünya nimetlerinden kat kat daha fazla ve üstün olan kalıcı ahiret nimetlerinden mahrum bırakmaktadır (Şimşek, 2016: 325). Dolayısıyla başına gelen musibetlerin temel sebebi; nefsin tutku derecesindeki gayri meşru ve aşırı isteklerine karşı koymayı ve arzularını ilahlaştırmasından kaynaklanmaktadır.

İnsanın iradesini kötüye kullanması, kendisine verilen aklını yerinde kullanmaması, gözünü ve kulağını hakikati görecek ve anlayacak şekilde kullanmayışı (İbn Kesir, 2010: 659), zaafının güdümüne girmesi, gayri meşru arzularının peşine takılması, tarih içinde olumsuz rol oynamasını doğuracaktır. Onun tarih içerisinde olumlu rol oynayabilmesi ise fitratına kulak vermesi, yaratılış gayesinden uzaklaştırıcı dış faktörlerle mücadele etmesi ve zaaflarını dizginlemesine bağlıdır. Bu bağlamda insanın her davranışı Allah'a yöneliktir ve davranışları sonucunda başına gelen her olay da Allah'ın ona karşı davranışdır. İnsan ahlaki anlamda olumlu bir hayat sergilediğinde, Allah tarafından yükseltilecek, aksi takdirde alçaltılacaktır.

Kur'an'da sık sık anılan "akletmek" ifadesi neden ile sonuç, eser ile eser sahibi arasındaki ilişkiyi, nedenselliği ifade eder. Neden-sonuç ilişkisi ise ancak işlevsel bir akıl ile anlaşılabilir. Aşağıdaki ayette de belirtildiği gibi, eleştirel bir yöntemle düşüncenin boyutları olan tezekkür, tefekkür ve tedebbür aşamaları ile düşünmek, bilime giden yolu aydınlattığı için bilmekten daha fazla katma değere sahip olduğunu söyleyebiliriz. "*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru"* derler." (Al-i İmran, 3/190-191).

Görüldüğü gibi bu ayette sağlıklı bir şekilde düşünen selim akıl sahiplerine vurgu yapılmış, sonsuz kudret sahibi olan Allah'ın yaratmasındaki hikmetleri anlamak için düşüncenin temeli olan tezekkür¹, tefekkür² ve tedebbür³ aşamalarına işaret edilmiştir. Bu aşamaları sağlıklı bir şekilde işletmeyi selim akıl sahiplerine öneren Allah, eşyanın arkasındaki hikmetleri sebep-sonuç mantığı ile keşfederek yaşanan olaylardan gerekli dersi almayı tavsiye etmektedir.

SÜNNETULLAHIN TARİHSEL ARKA PLANI

Evrenin işleyişi ve evrende gerçekleşen olayların çeşitli bilimsel yasalarla belirlenmiş olduğunu ve bu belirlenmiş olayların gerçekleşmelerinin zorunlu olduğunu; her olayı, kendinden önce gelen olayların belirlediğini öne süren öğretiyeye determinizm denir (Bakırcıoğlu, 173). Determinizmin bir türü de tarihsel determinizmdir. Bu kuram döngüsel ve ilerlemeci olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Döngüsel tarih kuramına göre, tarih kendisini sürekli yenilemekte olup, bütün tarihi olaylar, döngüsel bir süreç

¹ Tezekkür: Bir düşüncüyü veya teklifi kabul ya da reddetmeden önce onu iyice değerlendirme anlamında terim. (Bk. el-İsfahanî, *Müfredat*, 398-399)

² Tefekkür: Kâlbın, eşyanın matlub olan manalarını idrak edebilmek için ortaya koyduğu tasarrufu ve kendisiyle hayrı ve şerri, fayda ve zararı gördüğü kandildir. Tefekkür, itibarın lambası, itibarın/tekdikin anahtarındır. Bir şeyi asıl lafzından daha kolay ve anlaşılır bir şekilde ifade etmektir. (Curcani, *Ta'rifat*, 107); Düşünmek ve hatırlamak anlamındaki "*fıkr*" kökünden türeyen tefekkür, insanı diğer varlıklardan farklı kılan ayırıcı bir özelliktir. (Karagöz v. dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 641)

³ Tedebbür: Bir şeyin arkası anlamına gelen bu kelimenin Kur'an-ı Kerimde bu formda kullanılması, bir şeyin arka planında olan hakikatı düşünmek ve anlamaya çalışmak anlamına gelmektedir. "Tedbir" bir işin sonunu düşünmektir. Bir işin sonucunu başından hesaplama, düşünme anlamında bir terim. (İbrahim Mustafa v. dğr., *el-Mu'cemu'l-vasit*, (Kahire: İhyau't-Türas, 1960), 312,313.

içerisinde yeniden ortaya çıkmaktadır (İmamoğlu, 2016:128). Yani tarih tekrardan ibarettir. Bu anlayışa göre doğada görülen döngüsel düzenin aynı şekilde toplumsal ve tarihsel hadiselerde de var olduğuna inanılmaktadır.

Kur'ân'ın tarihi ele alışında en ağırlık verilen konu, toplumların yok oluşları (helak) ve bu yok oluşu hazırlayan faktörlerdir. Söz konusu faktörler Kur'ân'da çoğunlukla israf, cürüm, fesad, zulüm vs. gibi ahlaki terimlerle ifade edildiği gibi, zaman zaman aynı etkenlerin küfür, ism, zenb, tekzib, fisk vb. gibi dini terimlerle isimlendirilmiş olduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda Kur'ân'da kullanılan hiçbir terim dini muhtevadan bağımsız değildir. Bu durum bütün ahlaki terimler için geçerlidir. Örneğin Allah'ın gönderdiği risaleti yalanlamak demek olan tekzib, aynı zamanda bir ahlaksızlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Kur'ân'a göre risaletin mesajı haklıdır ve hakikatı yalanlamak ise ahlaksızlıktır (Özsoy, 2015: 109-110).

Bu çalışmamızdaki tarihten kasıt, “geride bırakılan zaman” olmayıp, gerek fert gerekse toplumların hayatını derinden etkileyen ve hatta ölümlerine sebep olan faktörler ve bu faktörlerin önlenebilir olup olmayışıdır. Bir insanın doğması veya ölümü fiziksel bir olay olup tarihi bir yönü bulunmamaktadır. Bireysel anlamda insanı ölüme sürükleyen en önemli faktör olan yaşlılığın önüne geçmek mümkün değilse de bazı hastalıkları önlemekle sağlıklı yaşamının mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Aynı durum, toplumların ölümlerini hazırlayan faktörler için söz konusu değildir. Kur'ân'da “zamanın geçmesiyle” toplumların çürüyüp yok olacağı ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Aksine toplumların yönünü belirleyen yasaların varlığı ile beraber toplumları ölüme sürükleyen ve yukarıda işaret edilen faktörlerin tümünün önlenebilir nitelikte olduğu vurgulanmaktadır. Kur'ân'ın tarihe bakışındaki temel mantık budur ve insana biçilen görev bu mantık ile anlam kazanmaktadır. İnsan, tarihsel alana hür iradesinin tayin ettiği eylemleriyle iştirak ederek olayların seyrini değiştirebilmektedir.

Bireysel tabanda her davranış veya olay bir sebep ve sonuç ilişkisiyle meydana geldiği gibi, bireylerden oluşan toplumsal olayların da aynı minvalde meydana geldiğini söyleyebiliriz. Kavimlerin helak olması, yapmış oldukları zulüm ve hatalar nedeniyle olmuştur. Bir kavim kendisinde bulunan güzel hasletleri değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez. Ayette şöyle buyrulmaktadır:

ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بانفسهم و اذا اراد الله بقوم سوءا فلا مرد له و ما لهم من دونه من وال

“Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı da yoktur” (Ra'd, 13/11)

Ayet-i kerimede görüldüğü gibi, Yüce Allah insan ve toplum iradesini; iyi ve güzel ahlakı, yani İslam'a uygun yaşayışı veya bunların aksini seçme konusunda serbest bırakmış, buna göre de karşılık takdir etmiştir. Yani Allah Te'âlâ'nın bir kişiye veya bir topluma vermiş olduğu bir nimeti veya güzel bir hasleti, onlar bunu kötü olanla değiştirmedikleri müddetçe Allah da değiştirmez. Bu toplumsal bir kanun yani sünnetullahıdır (Sabunî, 2014: 572). Toplumların helake ve yokluğa sürüklenmeleri fitne, fesat, anarşi ve terör gibi kendi kabahatleri yüzündendir. İnsan, fitratına aykırı davranıp kendini bozmadığı müddetçe Allah Teâlâ onu bozamaz. Aynı şekilde

günahkâr ve ahlaki zafiyetleri olan bir insan kendini düzeltmediği müddetçe Allah onu düzeltmez. Yani bu konudaki irade tamamıyla insana verilmiştir.

İnkârcılara söyle: “Eğer saldırganlıklarından vazgeçerlerse geçmişteki suçları bağışlanır. Yok, eğer eski tutumlarına dönerlerse, daha öncekiler için geçerli olan kurallar onlar için de işler.” (Enfal, 8/23)

Yukarıdaki ayet gibi Kur'an'ın daha pek çok ayetinde hem tabii varlıklar hem tarihte vuku bulmuş hadiseler alanında geçerli olan ilâhî kanunlara vurgu yapılmakta ve her iki konuda da sistemin belli bir düzen ve kural çerçevesinde işlediği belirtilmektedir. Ancak, bu durumda takip edilen üslup, insanların içinde yaşadıkları durumun geçmişte yaşanmış bir benzeri hatırlatılarak bu bağlamda toplumları yok eden sebeplere dikkat çekme, muhatabın ona göre yaptıklarını gözden geçirme ve özdenetimini yapma amacına matuftur (Çelebi, 2010: 159-170). Fertlerin yaşaması ve ölümü için biyolojik kanunlar bulunduğu gibi toplumların yaşaması ve helâki için de sosyal kanunlar vardır (Topaloğlu & Çelebi, 286). Kur'an'da tabiat kanunları ile sosyal kanunlar arasında bağ kurularak sosyal kanunlara uyulmaması halinde tabiat kanunlarının devreye girip helâki hazırladığına işaret edilmektedir. Hz. Nûh'tan itibaren birçok kavmin tûfan, deprem, kasırga ve denizde boğulma gibi âfetlerle helâk edildiği anlatılmaktadır.

Gazzali, olayların meydana gelmesinde sebep ve sonuç arasındaki bağı kabul etmekle beraber ikisinin arasında zorunlu bir ilişkiyi kabul etmez. Ona göre, belli bir sebepten sonra, muayyen bir sonucun doğacağını kimse iddia edemez. Ona göre, Allah için her şeyin mümkün olduğu itiraz edilemez bir gerçekliktir. Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı zaman yanmaması bunun örneğidir. Ateş, Allah'ın iradesiyle yanma özelliğini kaybetmiştir. Ona göre bir olayın gerçek faili Allah'tır. Ateş, kendi başına fail sebep değildir. Her şeye yakıcılık, boğuculuk, kesicilik niteliğini kazandıran Allah'tır (Gazzali, 85). Gazzali'nin bu düşüncesi, Allah Teâla'nın istemesi halinde bazen kendi kanunlarını ters yüz edebileceğinden yani mucizeler göstererek insanları hayrete düşürmek istemesinden ibarettir. Bu da Sünnetullah'ın genel işleyişine engel değildir.

Kur'an'ın yarısına yakını oluşturan eski kavim ve milletlere ait kıssaları incelediğimizde bu döngüsel tarih anlayışını daha iyi anlamaktayız. Onun ana konusu, tarih boyunca öz itibarıyla değişmeyen fert olarak insan ve insanlardan oluşan toplumdur. Kur'an'a göre zamana ve mekana bağlı olarak değişim gösteren şey şekillerdir. Ama fitrat bakımından değişmeyen insana bağlı olarak aynı karakteri taşıyan değerler yatmaktadır (Özsoy, 2015: 71). Çünkü hafıza-i beşer nisyanla malul olduğu için geçmişte yaşanan hadiselerden gereken dersler alınmamakta, tarihi vakalar üç aşağı beş yukarı aynı tarzda tekrar edilmektedir.

Kur'an kıssalarında toplumların yükselme ve ilerleme sebepleri anlatıldığı gibi, milletlerin çöküp tarih sahnesinden silinip yok olma sebepleri de anlatılmakta ve bunların Allah'ın varlıklar hakkındaki değişmez yasaları gereği olduğu vurgulanmaktadır (Güneş, 2005: 1). Tarihte kalmış olaylardan söz açarken Kur'an'da hakim olan üslup, onları yok eden sebepleri hatırlatma ve muhatabın ona göre kendisini kontrol etmesini sağlama amacına matuftur (Özsoy, 2015: 79).

Kur'an-ı Kerim'de gerek önceki peygamberler gerek diğer tarihi olaylarla ilgili çok sayıda kıssa bulunmaktadır. Kur'an'da anlatılan kıssaların tabii pek çok gayesi vardır. Bunların başında geçmişte yaşanan olaylardan insanların ibret ve ders

almalarını sağlamak gelir. “Kıssadan hisse almak” temel bir kuraldır. Dolayısıyla Kur’ân kıssalarının bizzat ortaya attığı gerçeklik, o kıssalardan çıkarılması gereken derslerdir (el-Cabiri, 2013: 296). Nitekim Allah Teala aşağıdaki âyette yeryüzünde dolaşmamızı ve dolaşırken tarih boyunca sünnetullah’a aykırı hareket edenlerin akıbetlerinin ne olduğunu tarihi kalıntılarına bakarak ibret almamızı istemektedir.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ

“Sizden önce (ki milletlerin başından) nice olaylar gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün” (Al-i İmran 3/137).

İbn Haldun’a göre Hz. Peygamber’in ve ilk dört halifenin tatbik ve takip ettikleri siyaset ve idare tarzı, Allah’ın teşriî iradesinin bir ifadesidir. Bu iradeye uyup uymamakta insanlar serbesttirler. Halbuki “sünnetullah, adetullah” dediğimiz ictimai hayattaki değişmez kanunlar, Allah’ın tekvini iradesinin ifadesidir. Bunlara tabi olmak ihtiyari değil zorunludur. İctimai hadiseleri fiziki vakalar gibi ele alan İbn Haldun için bu anlayışa varmak zor olmamıştır (İbn Haldun, 110).

Tarihe damgasını vuran ve hiçbir zaman kesintiye uğramayan sünnetullah, aynı zamanda tarihe de yön vermektedir. Bu âyette geçen “قَدْ خَلَتْ” ifadesi hem tahkik hem de süreklilik arzetmekte olup; “olagelmıştır, daha önce de olmuştur” anlamındadır. Bu bir bakıma sünnetullah’ın kesintisizliği konusunda muhataba yönelik bir uyarı niteliğindedir. Yine bu âyetin devamında aynı kelimenin geçtiği 140. ayette, âyetin içinde bulunduğu bağlam itibarıyla özel bir anlam söz konusu edilebilir; “قَدْ” kelimesinin geçtiği âyetin sibakında Bedr, siyakında ise Uhud’tan sözedilmektedir. İşlenen tema, zaferin her zaman -inanan tarafa olsa dahi- bir tarafa verilmeyeceği, galibiyetin belli şartlara bağlandığı fikridir. Allah Teala, bu savaşı Talut’un nehri⁴ gibi, ihlaslı olanlarla olmayanları ayırmak için bir sebep kılmıştı. Böylece hiç kimse kurallara itaatsizlik edemeyecek, kendi başına buyruk hareket etmeyecektir. Kısacası bu olay Müslümanlar için iyi bir ders olduğu gibi özeleştirme yapma fırsatını da sağlamıştır (ed-Dihlevi, 1990: 518).

İlâhî sünnetin süreklilik arz etmesinden dolayı, öncekilerin başına gelen felâketlerden ders ve ibret almamız için Yüce Allah, onların kıssalarını bize anlatmaktadır. Âlusî (ö. 1270/1854), Beni Nadir kıssasının anlatıldığı âyetin sonunda yer alan "Ey akıl sahipleri ibret alın." (Bkz. el-Haşr, 59/2) ifâdesini şöyle yorumlamaktadır: "Yahudi Nadir oğullarının başlarına gelen akla gelmedik felâketlerden ibret alın. Onları buna sürükleyen küfür ve isyandan kaçınınız. Evlerinin kendi elleriyle ve düşmanlarının elleriyle harap olmasına ve zorla yurtlarını terk etmelerine neden olan ihanetlerinden ve Allah'tan başkasına olan itimat hallerinden ibret alınız" (el-Alûsî, ts: 41) .

⁴ Talut’un Nehri: Bu nehir, Talut'un İsrail ordusu ile geçmek zorunda olduğu Ürdün nehri veya başka bir nehir olmalıdır. Talut toplulukta disiplin eksikliği olduğunu bildiği için, korkağı cesurdan, yetenekliyi yeteneksizden ayırt etmek için bu sınavı uygulamıştır. Bir müddet için susuzluklarını kontrol edemeyen kişilere, bir süre önce yenildikleri düşmanla karşılaştıklarında disiplini korumaları konusunda güvenilemeyeceği açıktır. (Bu konuda bk. Seyyid Ebu'l A'lâ Mevdudi, *Tefhimu'l-kur'ân*, trc. Muhammed Han Kayani v. dğr., (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 1: 165.

Burada Kur'ân-ı Kerim, Müslümanların bakışlarını Allah'ın yeryüzündeki kanunlarına, her işin gereğince akıp gittiği sünnetullahı çevirmektedir. Bu kanunlar hayatın dışında değildirler. Hayata hükmeden kanunlar değişikliğe uğramadan seyrine devam etmektedir. İşler düzensiz olarak devam etmez. Şâyet onlar, bu kanunlardan ders alıp özlerini kavrarlarsa, olayların arka planındaki hikmet açıkça görülür, olayların ötesindeki hedef açıklanmış olur. Böylece, olayların tabi olduğu düzenin değişmezliği ve bu düzenin ötesinde gizli hikmetin varlığıyla tatmin olurlar. Yollarına devam ederken bu kanunların ışığında seyir çizgilerini belirlerler. Böylece zafer ve üstünlük elde etmek için, başta Allah ve Resulüne itaat etmek üzere zaferin sebeplerine sarılmadan sırf Müslüman oluşlarını söylemeleri yeterli değildir (Seyyid Kutub, 191).

Kur'ân'da toplumların yok olmaları, bizzat o toplumların yaptıkları zulüm ve haksızlıklar yüzünden olduğu belirtilmektedir. Hûd sûresinde de Semûd kavminin işledikleri zulümden dolayı sanki hiç yaşamamış gibi yok olup gittikleri belirtilmektedir. Âyetlerden açıkça anlaşılan o ki, hiçbir toplum kendi yapıp ettikleri olmadan helâk olmuş değildir. Buna göre şunu diyebiliriz: Tarihte; cebre, tesadüfe veya insan iradesinin dışındaki başka bir etkene yer yoktur (Güneş, 2005: 16).

KUR'ÂN'A GÖRE SÜNNETULLAHIN İŞLEYİŞ TARZI

Kur'ân'ın anlatım özelliğine baktığımızda, olayları tasvir edici değil, onlara anlam kazandırıcı bir karakter taşıdığını görmekteyiz. Kur'ân hiçbir zaman bilime aykırı bir açıklama getirmemektedir. Örneğin yağmurun oluşumu sadece, buharlaşan suyun soğuk hava tabakasına çarpıp geri dönmesinden ibaret olmanın ötesinde, yeryüzünün ve yeryüzündekilerin ona olan aşırı ihtiyaçlarını düşünüldüğünde, yağmurun oluşumuna imkân veren bir sistemi kuran Allah'ın mahlûkata rahmetinin bir hediyesidir. Bu bağlamda Kur'ân'ın üslubu Allah merkezlidir. Bu üslupta bütün olayların gerisinde mutlak irade ve güç sahibi Allah'ın oluşu insanın sorumluluğunu ortadan kaldırmaz.

Kur'ân'ın ana temalarından biri insan davranışlarıdır. İnsanın dışarıdan gözlemlenebilen tepkileri iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli eylemlerin tümüne davranış denmektedir (Doğan, 2011:599). Hidâyet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim, insan fitratına uygun olarak sergilenen davranışları överken, fitratına ve yaratılış amacına ters olarak sergilenen davranışları ise eleştirmektedir. Aynı zamanda eleştirilen davranışların nedenlerini ve sonuçlarını açıklayarak, ideal çözüm önerilerini de sunmaktadır. İnsanlara, birer hedef davranış olarak gösterilen bu ilahi ölçülere riayet etmemenin bir haddi aşma olduğu ve bunun bir karşılığı olacağı anlatılarak sebep-sonuç ilişkisi kapsamında sonraki kavimlere ders verilmektedir

İslam ahlak felsefesinde mutluluk, ifrat ve tefritin, yani bilgi eksikliğinden kaynaklanan orta yoldan sapmaların yer almadığı bir durumu ifade etmektedir (Saruhan, 2002: 550). İslam dini, orta yolu yani ifrat ve tefritin olmadığı vasat olanı her zaman tavsiye etmektedir. Fatiha suresinde zikredilen "sıraat-ı müstakim"den kasıt; şecaat, iffet ve hikmetin toplamından oluşan adalete bir işaret vardır. İnsan hayatının devamı ve mutluluğu için insana; şehvet, öfke ve akıl kuvvetleri verilmiştir. Bunlardan birincisi, menfaatleri elde etmek, ikincisi; zararları def etmek, üçüncüsü ise iyiyi kötüden, faydalıyı zararlı olandan ayırmak içindir. Ancak, insandaki bu

kuvvetlere şerî bir sınır konulduğu halde, fitri bir sınır konulmamış olması, bu kuvvetlerin her birisinin, tefrit, vasat ve ifrat diye üç mertebeye çıkabilme ihtimali bulunmaktadır. Bunlardan konumuzla alakalı olan aklın vasat mertebesi hikmettir ki, kişi bununla hakkı kak bilir, ona sarılır, batılı batıl bilir, ondan kaçır.

“Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir (Bakara, 2/269).

İnsanın, sebepleri belirlerken yanlış tespitite bulunmaması ve katı kadercilik düşüncesine sapmaması, yanlış atıflarda bulunmaması ve eşyayı doğru bir şekilde konumlandırması için hikmet erdemini iyi bilmesi gerekir. Gazzali'nin deyimiyile hikmet; doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü birbirinden ayırma imkanı verir (Gazzali, 557). O halde, kişi, eşyayı değerlendirirken, iyi ve kötü hakkında değerlendirmede bulunurken aceleci davranmayacak ve olayların gerçek yüzünü aklın ve gönlün kuralları çerçevesinde değerlendirecektir. İnsan, İslam düşüncesinin ana kaynağı olan Kur'an açısından, hep bir hikmet arayışı içinde olmalıdır (Saruhan, 2002: 557).

İslam düşüncesi bağlamında ele alacağımız herhangi bir konunun soyolojik boyutunu incelediğimizde bunun bir sebep-sonuç ilişkisi içinde cereyan ettiğini müşahede etmekteyiz. İster bireysel ister toplumsal boyutta olsun insani tecrübelerin yönünü bu sebep-sonuç ilişkisi belirlemektedir. Bireysel başarılarımız veya başarısızlıklarımız, orduların zaferleri veya hezimetleri bu sebep-sonuç ilişkisi ile değerlendirildiğinde daha da anlam kazanmaktadır. Bazı tarihçilerin özellikle İbn Haldun'un da eserlerinde değindiği gibi; bu âlemdeki her şeyin üzerine kurulu olduğu bir kanun vardır. Bu kanunun adı Kur'an'ın ifadesiyle sünnetullahtır (Zurkani, 2015: 579).

Konumuz açısından ele alacağımız âyetler, sosyolojinin de bir nevi temelini oluşturmaktadır. Beşeri sosyoloji konum itibariyle yeni bir ilim dalı olmakla birlikte konu itibariyle en eski ilim dallarından biridir. Çünkü toplumların hangi esaslar üzerinde yürüdüğünü ve ayakta durduğunu, hangi toplumun varlığını koruyup yükseldiğini, varlığını güçlendiren oluşum etmenlerinin ve bu birlikteliğin bağlarını kıran çözülme sebeplerinin ne olduğunu bize bildirir (Zurkani, 580). Nitekim aşağıdaki ayette bu durum açık bir şekilde anlatılmaktadır: *“Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak öncekilere uygulanan kanunu bekliyorlar. Sen Allah'ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen, Allah'ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın.” (Fatır, 35/43).*

Kur'an'da sadece fertlerin değil aynı zamanda toplumların da ecellerinin olduğu belirtilmektedir. Bu da göstermektedir ki fert ile toplum arasında benzer özellikler bulunmaktadır. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: *“Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.” (el-A'raf, 7/34).* Dolayısıyla toplumların da tıpkı fertler gibi belli bir ömürleri olduğu, doğup, gelişip ve ölüp tarih sahnesinden silinip gittiği vurgulanmaktadır. Toplumların tarih sahnesinden silinip kaybolmasının çeşitli sebepleri vardır. Fakat en önemlisi; toplumun süregelen değişmez kanunları diye bilinen sünnetullah'a aykırı hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Kur'an'ın neredeyse üçte birine tekabül eden kıssaların sık sık anlatılmasının hikmeti; insanların dikkatlerini bu gerçeğe çekilmekten başka bir şey değildir. Bu kıssaların sıklıkla

Kur'ân'da yer almasının temel hikmeti; ahlaki ve terbiyevi oluşudur. Şâyet insanlık yaşanan hadiselerden ders alsaydı tarih tekrür etmezdi.

İnsan, Allah tarafından zulme uğramaz, ancak, insan cehaleti ve bilgisizliği sebebiyle kendisine zulmetmiş olur. Bir açıdan cehaletine, zulmeti, karanlığı, karanlık üzerine karanlığı yüklemiş olur (Saruhan, 2002: 551). Bu konuya işaret eden çok sayıda ayet vardır. Bu ayetler incelendiğinde göze çarpan ortak nokta, insanların başlarına gelen kötülüklerin sebebinin de, yine insanların kendi hatalarından kaynaklandığı hususudur: “Sana gelen her iyilik Allah’tandır. Başına gelen her fenalık ise senin kendi nefsendendir” (en-Nisa 4/79) âyetinde belirtildiği gibi kişi, başına gelen bir sıkıntıyı nefsinden kaynaklandığını bilmeli, ayağı taşa değse dahi bunun sebebinin kendisinde aramalı, kalbini yoklamalı ve kendisiyle yüzleşmelidir. Yoksa kendisini görmeyip dış sebeplere takılıp kalırsa problemlere çözüm bulamaz.

“Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder.” (eş-Şura, 42/30). İnsanın hareket ve eylemlerinden birinci derecede sorumlu olduğu Kur'an'da dile getirilmiştir (Bkz. Yunus 10/27). Müslüman veya müşrik olsun insan kendini Sünnetullah'ın işleyişine sundu mu gerekli karşılığı alacaktır. (Seyyid Kutub, 245).

İnsanın yaptığı her hatasından dolayı başına bir musibet gelseydi hayatı kararır. Zira Allah Teala kullarına olan aşırı merhametinden dolayı birçok günahını affediyor. Dolayısıyla bu ilahi beyanlarla, fert ve toplum olarak tüm müslümanlara, yaptıklarını sürekli gözden geçirmeleri ve gerektiğinde rahatlıkla özeleştiri yapmaları gerektiği mesajı da ayrıca verilmektedir. Çünkü kişinin çevresiyle kurmuş olduğu ilişkilerde meydana gelen yanlışları düzeltmede en etkili yöntem özeleştirmedir. Ahlaken olgunlaşmak isteyen kişinin, kendisinden beklenen davranışları belli bir değerler şablonu ekseninde tespit etmesi, bu şablona göre tespit ettiği hatalarının sorumluluğunu kabul etmesi gerekir.

Uhud Savaşında ağır kayıplar veren müslümanlardan bir kısmının şaşkınlığı bunun en dikkat çeken örneğidir. Sonrasında Hz. Peygamber'e gelen vahiy ile: “Bu duruma düşmeniz sizin hatalarınızdan kaynaklandı” denilerek, müslümanların kendi hatalarıyla yüzleşmeleri sağlanmıştır.

“Onların (müşriklerin) başına (Bedir’de) iki mislini getirdiğiniz bir musibet (Uhud’da) sizin başınıza geldiğinde, “Bu, nereden başımıza geldi?” dediniz, öyle mi? De ki: “O (musibet), kendinizdendir.” Şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.” (Al-i İmran, 3/165).

Yukarıdaki ayette Uhud Savaşı’nda Müslümanlar’ın yaşadığı şok ve şaşkınlığın etkisiyle “Bu, nereden başımıza geldi?” demelerine karşılık, “Onların (müşriklerin) başına (Bedir’de) iki mislini getirdiğiniz...” ifadesiyle Allah (c.c.) Müslümanları teselli ederken, yaşadıkları sıkıntının sebeplerini dışardaki unsurlara bağlamalarında yadırgıyor ve dikkatleri kendi üzerlerine çekmeye çalışıyor (Nahcivani, 1325: 133). Yani, "Bu sizin zayıflığınız ve yanlış davranışlarınızın bir sonucudur; siz sabretmediniz, takvaya aykırı şeyler yaptınız; komutanlarınızın tertibatına aykırı davrandınız, açgözlülüğün kurbanı oldunuz ve birbirinizle tartışmaya başladınız. Bir de kalkmış, 'Bu felâket nasıl başımıza geldi?' diye soruyorsunuz (Mevdudî, 1996: 307)." Yapılan başka bir yoruma göre müslümanların Bedir’de esir aldıkları yetmiş müşriki “bunlar bizim akrabalarımız ve kardeşlerimizdir” deyip fidye karşılığında

serbest bırakmalarına karşı bir ceza olarak yetmiş müslüman Uhud savaşında şehit olmuştur (Bağavi, 1987:129).

Bu âyette geçen “O (musibet), kendinizdendir” ifadesi aslında her şeyi açıklamaktadır. Birincisi Bedir savaşına göndermede bulunarak oradaki zaferin nasıl elde edildiğini, sünnetullah’ın orada nasıl tecelli ettiğine işaret edilmektedir. Zira Bedir Savaşı’nda müslümanların sayısı az olmasına rağmen tam bir disiplin içinde ve emirleri harfiyyen uygulamaları neticesinde Allah (c.c) onlara zaferi nasip etti. İkinci olarak burdan hareketle Uhud savaşındaki yenilginin sebepleri üzerine düşünmemizi, yine sünnetullah’ın burada nasıl tecelli ettiğine işaret etmektedir. Zira burada emre itaat etmeyen bir gurup müslümanın yaptığı ölümcül hata ve bir kısmının ise ganimet toplamaya çalışması, onlara ahireti ve Allah rızasını gözetmeyi unutturmuş, Allah Teala da onları sorunlarıyla yüz üstü bırakmıştır. Kur’ân dilinde bu acı akıbetin adı hızlandır. Furkan suresi 29. Ayette geçen “hazul” kelimesiyle aynı kökten olan hızlan dini bir terim olarak, “Allah’ın, kendi buyruklarına karşı gelen insanlardan yardımını kesmesi, onları yapayalnız ve yardımcısız bırakması” anlamına gelir (Karaman & Çağrırcı, 2007: 116).

Kaynaklarda yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre, hızlânın “ilâhî yardımın kesilmesi ve kulun kendi başına terkedilmesi” anlamına geldiği görüşü genellikle kabul edilen bir husustur. (Karaman & Çağrırcı, 705-706) Bu konudaki görüş ayrılığı daha çok hızlânın bütün beşerî fiilleri kapsayıp kapsamadığı noktasında odaklanmaktadır. Kelâm ilmi açısından bakıldığında meselenin odak noktasını ilâhî buyruklara boyun eğme hususu oluşturur. Bu çerçevede ileri sürülen görüşler içinde, hızlânın sadece ilâhî emirleri kabul etmek istemeyen kâfirler için geçerli olduğunu savunan görüş isabetli görünmektedir. Nitekim kâfirlerin bu durumu, fırtınalı bir havada denizin ortasında kaptansız olarak kendi haline terk edilen gemiye benzetilmiştir. İman ve itaat, inkâr ve isyan gibi dinî konularla ilgili olmayan hususların ise hızlâna konu teşkil etmediğini, bu alanda sünnetullahın geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Uhud savaşında yaşanan sıkıntının asıl sebebi; düşmana karşı kararlı bir şekilde mücadele etmeyen ve dünya malına tamah edenlerin sorumsuz hareketleri kapsamında sünnetullah müslümanların aleyhine işlemiştir.

Kur’an-ı Kerim’de, peygamberlere karşı gelen önceki milletlerin başına gelen musibetlere dikkat çekilerek, inkarlarında ısrar etmeleri halinde sünnetullahın gereği olarak aynı akıbetle uğrayacakları belirtilmiştir. Çünkü bu ilahi yasa insanlık tarihi kadar eski olup değişmezlik özelliği ile herşeyin sebep-sonuç ilişkisiyle meydana geldiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, insanın karşılaştığı olumsuz bir durumun sebeplerini dışarıdaki herhangi bir unsura veya eşyanın tabiatına bağlaması hataların tekrarına sebep olmaktadır. Dolayısıyla insan, yaşadığı olumsuzlukların sebeplerini kendi içinde arar ve özeleştiri yaparsa daha çabuk sonuca ulaşır (Mevdudi, 1996: 565).

SÜNNETULLAHIN İŞLEYİŞİNDE ETKEN UNSURLAR

Kur’ân’a göre, çoğusu insan tarafından üretilen ve kendi davranışlarını etkileyen çeşitli dahili ve harici motivler vardır. Bunlardan bir kısmı fizyolojik, bir kısmı da psikolojiktir. Açlık, susuzluk ve cinsel güdü önemli fizyolojik motivler olup insanı faaliyete sevkeden faktörlerdir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de bu gerçeklere şöyle işaret edilmektedir; “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de biz besliyoruz. Onları öldürmek, büyük günahtır.” (el-İsra, 17/31). Aynı şekilde Kur’ân’ın

“nefis” adını verdiği psikolojik yapı, insanı faaliyete geçiren en önemli iç faktörlerden biridir. Nefis, insanın özü, kendisi, ilâhî latife olduğu gibi, kötü huyların ve süflî arzuların kaynağıdır aynı zamanda (Uludağ, 2006: 526). İnsanın çeşitli zaaflarından ötürü zaman zaman şımarması ve istiğna duygusuyla hareket edip haddini aşmasıyla değişmez ilahi kanunlarla karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz bir durumdur. Böylece insan yaptıklarıyla kendine yazık etmiş, bir nevi tarihin akışına hür iradesiyle katkı yapmış olmaktadır.

İnsanı anlamak için sadece davranışlarına bakmak yeterli değildir. Aynı zamanda onun etkisi altında bulunduğu saikleri bilmekle yahutta bu saiklerin altındaki kaynaklardan hareketle davranışların ne şekilde ortaya çıkmakta olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir (Çamdibi, 2014: 59-60). Gazzali’ye göre insan tabiatı dört unsurdan oluşur ve bunlar bütün psikolojik eğilimlerinin, ilgi ve davranışlarının kaynağıdır: Rabbaniyet, behimiyet, sebuiyet, ve şeytaniyet. Bunlardan rabbaniyet bağımsızlık, üstünlük, engelleri aşma, önder olma, sevilme ve beğenilme gibi istek ve eğilimlerinin çıkış kaynağı, psikolojinin adlandırdığı “kendini gerçekleştirme” melekesidir. Behimiyet beslenme, boşaltım, teneffüs, cinsellik gibi fizyolojik ihtiyaçların tatmini yönündeki davranışların esasıdır; bütün bunlar şehvet kelimesiyle ifade edilir. Sebuiyet öfkelenme, tahrip etme gibi davranışların kaynağıdır; buna gazap gücü de denir; psikolojide “saldırganlık dürtüsü” diye adlandırır. Şeytaniyet aldatma, kötülüğü iyilik gibi göstermeye çalışma, akıl ve düşüncüyü kötülük yolunda kullanma eğilimlerini meydana getirir. Gazap ve şehvet bakımından insan ile hayvan tabiatı ortak iken benlik bilinci, akıl ve düşünce ile kötülük yapma gücü yönünden insan tamamen kendine özgü bir türdür (Gazzalî, 2010: 10).

Batı kültürüne dayalı günümüz psikolojisi konuları arasında yer almayan fakat Kur’ân’a göre insan davranışlarını etkileyen bir başka motiv de vardır o da şeytandır. Yalnız Şeytan insanın davranışlarına direk etki edip nüfuzu altına alamaz. Ancak o, terbiye ve tezkiye edilmemiş “nefs-i emmare”yi kullanmak suretiyle dolaylı yollardan insan davranışlarını etkilemektedir. “Çünkü inananlara ve Rab’lerine dayananlara o (şeytan)ın bir gücü yoktur. Onun gücü, sâdece kendisini dost tutanlara ve Allah’a ortak koşanlardır. O, sâdece onları kandırabilir.” (en-Nahl, 16/99-100). Dolayısıyla hiç kimse yaptığı hatasınının faturasını şeytana keserek kendisini temize çıkaramaz.

Kur’ân, tarihsel olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisine dikkat çekmekle kalmayıp, bu ilişkiyi sünnetullah’ın değişmezliği ilkesiyle teyit etmiş olmasına rağmen, olayların akışı için önceden belirlenmiş bir seyir anlayışına kesinlikle yer vermez. Kur’ân’ın teyit ettiği, belli bir sosyal değişim için gereken şartlar oluştuğunda, bunun sonucu olan değişimin mutlaka gerçekleşeceği. Ama değişimi belirleyen sebeplerin faili, hür irade sahibi fertlerden oluşan toplum olduğu için, hiçbir sosyal değişim önceden belirlenmiş olamaz (Özsoy, 2015: 118).

İlâhî yasalarda bir değişiklik olmamakla birlikte, söz konusu yasaların öğrenilmesiyle, onları lehimize kullanabiliriz. Allah’ın varlık dünyasıyla ilgili kanunları bilindiği takdirde onları kontrol altına almak ve *iyiliğin* hâkim olma sürecini hızlandırmak mümkündür. Bu ilâhî yasaların bilinmesi ise ancak geçmişlerin tarihini, onların yükselme ve gerileme nedenlerini araştırmakla ortaya çıkabilir. *Sünnetullah*’ın işleyiş tarzını anlayan insanlar, tarihe müdahale ederek onun akışını değiştirebilir, onu yönlendirebilir ve geçmişlerin yaptıkları hataları işlememekle de kurdukları medeniyet ve uygarlıkların yaşam sürelerini uzatabilirler (Güneş, 2005: 7).

İnsanın değişime yönelik gösterdiği irade Kur'an'ın çeşitli ayetlerine konu olmuş ve günlük hayatına yön vermede belirleyici olmuştur: “*Nefsini arındıran, kurtuluşa ermiştir. Nefsini karanlığa gömen ise kayıptadır (Şems, 91/9-10)*. Dolayısıyla insan, temiz fitratını bozmadığı müddetçe Allah onu bozmaz, kendini düzeltmediği müddetçe de Allah onu düzeltmez. Yani bu konudaki irade tamamıyla insana verilmiştir. Nitekim milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy (1873/1936) da bu durumu dizelerinde şöyle dile getirmektedir:

“Bilmez misin ki kat’i bir düsturdur bu Hak’ça

Bir kavmi bozmaz Allah, onlar bozulmadıkça”

SONUÇ

Kur'an'a göre tabiat hem tümel hem de tikel anlamda nedenseldir. Yani hem yaratmanın gai bir sebebi vardır, hem de bizzat tabiatın kendisi nedenselliğe sahneder. Bu nedenselliğin Kur'an'daki karşılığı sünnetullahıdır. Varlık âleminde meydana gelen her şeyin bir sebebi ve bağlı olduğu bir kanunu vardır. Sünnetullah olan bu ilahi kanundan ötürü evrende tesadüfe yer yoktur.

Sosyal bir varlık olan insanın çevresinde olup-biten hadiselerle duyarsız kalması mümkün değildir. insanın, varlık nedeni doğrultusunda kendisini doğru bir şekilde konumlandırması ve yaşaması son derece önemlidir. Bir yandan Allah'ın yeryüzündeki halifesi konumuyla varlıkların en üstünü olma şerefini elde etmesi mümkün iken, diğer yandan hayvanlardan daha aşağı seviyelere düşme riskiyle karşılaşır. Bu durum tamamıyla kişinin kendi tercihi sonucu şekillenmektedir.

Kur'an'da yerin ve göğün yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde düşünen akıl sahipleri için birer ibret olduğu vurgulanmaktadır. İnsanın sorumlu bir varlık olması, kendisine verilen akıl ve iradesiyle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla Kur'an, insanı farklı kılan akıl nimetine sık sık vurgu yaparak insanların her durumda Allah'ı zikretmekle meşgul olmasını ve kâinatın yaratılışını tefekkür etmesini; “ya Rabbi sen bunları boşuna yaratmadın” diyerek eşyanın arkasında bulunan hikmeti ve hakikati sebep-sonuç ilişkisi içinde anlamasını öğütlemektedir. Bu ilişkiyi doğru anlaması halinde insan, yanlış atıflara girmeden bireysel ve toplumsal sorumluluklarının farkına varacak ve gelişmenin önündeki her türlü engeli ortadan kaldırma imkanını elde edecektir.

Kur'an insanoğlunun yeryüzünün imar ve inşasıyla görevli olduğu ve burada yüce idealleri gerçekleştirmekle yükümlü olduğundan bahseder. Bu idealler onun iyiliği ve menfaati için olduğu kadar içinde yaşadığı toplumun da menfaatinde. Kendisine verilen yeteneklerle bu idealleri gerçekleştirebilen insanın fitratına uygun yaşaması esastır. Ancak emmare nefsin tazyiki ve daha başka sebeplerle zaman zaman fitratından uzaklaşan insan sünnetullahın gereği olarak istemediği bir durumla karşılaşması kaçınılmaz hale gelir. Kimin daha iyi davrandığını sınamak için ölümü ve hayatı yaratan Allah Teala, insanları fitratlarına uygun davranmalarını tavsiye ederken zaman zaman meydana gelen yanlışlıkların sebeplerini araştırmaları ve yaşananlardan ders çıkarmaları istenmektedir. Nitekim insan yapıp ettiklerinden ötürü olumlu veya olumsuz bir karşılık görmektedir. Bu, insanoğlunun tabii olduğu ve boyun eğmek zorunda olduğu evrensel bir yasa olup süreklilik ve değişmezlik özelliğine sahiptir.

Kur'ân, insanın çevresiyle olan iletişimde eşyayı ve olayları doğru okumayı ve anlamaya çalışmasını hedeflerken, gerek bireysel gerek toplumsal düzeyde yaşanan hadiselerden de ders almayı öğütlemektedir. Olaylara sorgulayıcı, eleştirel bir yaklaşımla yaklaşması ve ibret gözüyle bakmasını telkin etmektedir. Bu çerçevede, Kur'ân'ın asıl muhatabı olan insanın sergilemiş olduğu davranışlarının arka planında çeşitli etkenlerin olduğunu varsayarak bu etkenleri din psikolojisi açısından araştırıp bulmak, neden öyle davrandığını anlayabilmek açısından son derece önem arz etmektedir.

Kur'ân'da, doğa olaylarıyla ilgili geçerli ilâhî yasalara işaret edildiği gibi, toplumsal olaylarla ilgili yasaların var olduğuna da dikkat çekilmiştir. Buna göre, toplumların yükselmeleri, geri kalmaları ve çökmeleri gibi olaylar kendiliğinden ve tesadüf eseri değil, evrensel ilâhî yasalar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Zamanın geçmesiyle toplumların mutlak surette yok olacağı hususunda sosyal değişimin yönünü belirleyen bir yasadan söz etmemektedir. Buradan hareketle, toplumların çöküşünü belirleyen faktörlerin hepsinin önlenabilir nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Neredeyse Kur'ân'ın üçte birine tekabül eden kıssaların sıklıkla anlatılmasının asıl sebebi, ilahî yasaların süreklilik ve devamlılık özelliklerine vurgu yapmak ve onlardan ders almayı sağlamak, muhataplarına bir ahlak ve tarih bilincini kazandırmaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. & (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları,
- Altıparmak, Ö. F. (2003). Hikmet ve Felsefe İlişkisi. *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, (1-6), 86-118.
- Âlûsî, Ş. (ts). *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'u'l-Mesani*. Beyrut: Daru'l-İhyau't-Turasu'l-Arabi.
- Aydın, M. (1987). *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Aydınlı, A. (1987). *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bagâvî, H. (1987). *Mealimu't-Tenzil*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Bakırcıoğlu, R. (2016). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayınları.
- Beyzâvî, N. (691h). *Tefsiri'l-Beyzâvî*. Beyrut: Daru İhyâi't-türasi'l-Arabi.
- Cürcani, S. (2014). *Ta'rifat*. trc. A. Mecdi Tolun. İstanbul: Litera Yayınları.
- Çamdibi, H. (2014). *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Çelebi, H. (ts). *İslami Hareket ve Özeleştirme Üzerine*. trc. Metin Parıld. Kayseri: Rey Yayınları.
- Çelebi, İ. (2010). "Sünnetullah". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Dihlevi, Ş. (1990). *İslam Düşünce Rehberi*. trc. Mehmet Erdoğan. Beyrut: Daru İhyâi'l-Ulum.
- Doğan, M. (2014). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Yazar Yayınları.
- El-Cabiri, M. (2013). *Kur'ân'a Giriş*. İstanbul: Mana Yayınları.

- El-İsfahanî, R. (2012). *Müfredat*. trc. Abdulkakî Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Farabi, E. (1927). *Et-Ta'likat*. Haydarabad:
- Ferrâ, E. (2010). *Meani'l-Kur'an*, Mısır: Daru'l-Mısriyye.
- Gazzalî, E. (2010). *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Dımaşk: Daru'l-Feyha.
- Gazzalî, E. (2014). *Tehâfütü'l-Felasife*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Gölcük Ş. & Toprak S. (2016). *Kelam*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Güneş, A. (2005). Kur'an'da Sünnetullah ve Toplamların Çöküş Nedenleri. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5 (4), 61-93.
- İbn Haldun, E. (2018). *Mukâddime*. trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Kesir, İ. (2010). *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife.
- İbn Rüşd. (1986). *Tehâfütü't-Tehâfüt*. Çevr: Kemal Işık-Mehmet Dağ, Samsun: On dokuz Mayıs Yayınları.
- İbrahim, M. (1960). *el-Mu'cemu'l-Vasit*. Kahire: İhyâi't-türâsi'l-Arabî.
- İmamoglu, T. (2016). *Din Felsefesi*. Erzurum: Eser Yayınları.
- Karagöz, İ. & Karaman, F. (2010). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları.
- Karaman, H. & Çağrııcı, M. & Dönmez, İ.(2007). *Kur'an Yolu*. Ankara: DİB Yayınları.
- Köksal, M. (1981). *İslam Tarihi*. İstanbul: Şamil Yayınları.
- Kurtubi, E. (1964). *Camiu'l-Ahkamu'l-Kur'an*. Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye.
- Kutub, S. (1989). *fi Zilâl'l-Kur'an*. Çev. Salih Uçan- Mehmet Yolcu-Vahdettin İnce. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Levis M. (1342). *El-Muncid*. Tahran: Daru'l-Kur'ani'l-Kerim.
- Macit, M. (1997). İmkân Metafizigi Üzerine-Gazzali'nin Felsefi Determinizmi Eleştirisi. *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı:3, s. 93-141.
- Macit, M. (2012). Meşşai Gelenekte Nedensellik. *İslami İlimler Dergisi*, 7(2), 33-58.
- Mazhârî, M. (2007). *et-Tefsiru'l-Mazharî*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Mevdudi, E. (1996). *Tefhimu'l-Kur'an*. trc. Muhammed Han Kayani vd., İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nahcivanî, N. (1325). *el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l Mefatihü'l-Gâybîyye*. İstanbul : Osmanlı Hilafet Matbaası.
- Özsoy, Ö. (2015). *Sünnetullah*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Rıza, R. (ts). *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hâkim (Tefsiru'l-Menâr)*. Beyrut: Dâru'l-Marife.
- Sa'lebî, E. (2002). *el-Keşf ve'l-Beyan*. Beyrut: Daru'l-İhyau't-Türasi'l-Arabiyye.
- Sabunî, A. (2014). *Sefvetu't-Tefasir*. Beyrut: el-Mektebetül Asriyye.

- Saruhan, M. S. (2002). Ahlak Felsefemizde İyi ve Kötünün Sebepleri. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 15(4), 543-558.
- Şimşek, S. (2016). *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Taberi, E. (1992). *Camiu'l-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân*. Lübnan: Daru'l-Ma'rife.
- Topaloğlu, B. & Çelebi, İ. (2010). *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Uludağ, S. (2006). Nefis. *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, Ş. (2009). *İbn Haldun'da Tarihsel Varlık Alanının Nedenselliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zeydân, A. (1998). *es-Sünenu'l-İlâhiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Zürkani, M. (2015). *Menahilü'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'ân*. trc. Halil Aldemir- Ramazan Şadan, İstanbul: Beka Yayınları.

Araştırma Makalesi/Research Article**Âyetlerde Geçen Esmâ-i Hüsnânın Fıkhî ve İtikadî Hükümlere/Meselelere Kaynaklık Etmesi*****The History of Esmâ-Hüsna in the Qur'an's Translations for Fiscal Anditical Provisions/Issues*****Mehmet ALTIN*****Öz**

Kur'ân-ı Kerim, farklı üslup ve kalıplarda değişik isimlerle Allah'ı insanlara tanıtmış ve bu isimleri de “el-esmâu'l-husnâ” diye adlandırmıştır. Bir sıfat tamlaması olan bu terkip Allah'a ait tüm isimleri ifade etmek üzere “en güzel isimler” demektir. Türkçede daha çok Farsça karşılığı olan “esmâ-i hüsnâ” şekliyle kullanılmaktadır. Biz de söyleyiş kolaylığı ve yaygınlığı açısından çalışmamız boyunca bu terkinin “esmâ-i hüsnâ” şeklindeki kullanımını tercih edeceğiz.

Esmâ-i hüsnâ, zât-ı ilâhîyi tanıtır nitelikte olması hasebiyle Kur'ân'da yaygın bir şekilde; birçok âyette veya âyetin sonunda zikredilmektedir. Allah'ın isimleri Kur'ân'da rastgele serpiştirilmemiştir. Tek ya da ikili olarak gelen bu isimlerin, geçtikleri âyetlerin ve o âyetlerin içerisinde yer aldığı pasajların muhtevasıyla sıkı bir münâsebet içindedir. Özellikle âyetlerin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnâ, hem âyetin anlaşılmasında önemli bir yer tutmakta, hem de önceki ve sonraki âyet içerikleriyle çoğu zaman sıkı bir anlam ilişkisi içinde bulunmaktadır.

Müfessirler, âyetlerde zikredilen esmâ-i hüsnâyı filolojik tahlili ve bağlamla olan irtibatı gibi açılardan incelemiştir. Hatta bu isimlerden birtakım hükümler ve itikadî sonuçlar çıkarmış oldukları görülmektedir. Bu da âyetlerde esmâ-i hüsnânın zikredilmesinin değişik sebepleri olduğu gibi hukuki ve itikadî hükümlere kaynaklık edebileceğini göstermektedir. Allah'ın isimlerini bu açıdan inceleyip hükme kaynaklığını ortaya çıkarmak önem arz etmektedir. Bundan dolayı bunu bir makale çalışması çerçevesinde inceleme ihtiyacı duyduk.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim, Âyet, al Esmâu'l-Hüsna, Fıkıh, Vahhâb.

Abstract

The Quran introduced God to people with different names in different styles and patterns and called these names “al-esmâu'l-husnâ”. This composition, which is an adjective clause, means the most beautiful names üzere to express all the names of Allah. In Turkish, it is mostly used

Geliş Tarihi/Received: 22.10.2019 - *Kabul Tarihi/Accepted:* 02.12.2019

* Dr. Öğr. Üyesi. Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Bitlis/Türkiye, maltin@beu.edu.tr, ORCID:0000-0003-4441-0821.

in Persian form “esmâ-i hüsnâ”. We will prefer the use of this composition in the form of “esmâ-i hüsnâ” throughout our study in terms of ease of saying and prevalence.

Esmâ-i hüsnâ is widely used in the Qur'an as it introduces the divine; it is mentioned in many verses or at the end of the verses. The names of Allah are not randomly scattered in the Qur'an. It is in strict contact with the content of these names, the verses they pass through and the passages in which these verses appear as single or dual. Esmâ-i Hüsnâ, which is mentioned at the end of the verses, has an important place in the understanding of the verse and also a strict meaning relationship with the contents of the previous and subsequent verses.

The commentators examined the esmâ-i hüsnâ mentioned in the verses in terms of their philological analysis and their connection with the context. In fact, it is seen that they have drawn some conclusions and religious results from these names. This shows that there are different reasons for the mention of verses in the verses as well as the source of legal and legal provisions. It is important to examine the names of Allah in this respect and to reveal the source of judgment. Therefore, we felt the need to examine this within the framework of an article.

Keywords: Holy Quran, Verse, al-Esmâu'l-Hüsnâ, Fiqh, Wahhab.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim İslâm'ın dünya ve âhireti, fert ve toplum hayatını, inanç, ibadet, ahlâk ve hukuk konularını genel bir yaklaşımla veya özel bir ayrıntıyla kuşatan hükümlerinin kaynağını teşkil eder. Bu hükümler için, şer'î hükümler veya ilâhî hükümler tabiri kullanılır. Şer'î hüküm denince, âyet ve hadislerin doğrudan ifade ettiği hükümler anlaşılır ve bunlar da konuları itibariyle itikadî, ahlâkî ve amelî olmak üzere üç ana gruba ayrılır. Dinin itikadî hükümleri, bütün dinî ahkâmın temelini oluşturur. Bu nedenle iman esaslarına nasların bildirdiği şekilde ve kendi bütünlüğü içinde inanılması esastır. Ahlâkî hükümler, insanların kendi aralarında ve diğer canlılarla ilişkilerini iyileştirip nefsin eğitilmesini hedefleyen hükümlerdir. Amelî hükümler ise, itikadî hükümlere nisbetle ikinci derecede oldukları için bunlara ahkâm-ı fer'iyye de denilir. Bu hükümler mükellefin dış dünyaya yansıyan davranışlarına bağlanacak sonuçları ve bunlarla ilgili kuralları konu edinir. Bunlar da ibadetler ve muâmelât şeklinde iki kısma ayrılır (Karaman vd.,2004: 1/160).

Kur'ân'da yer alan şer'î hükümleri ve gösterilen hedefleri kavrama, ondan amelî hayata ve her bir olaya ilişkin sonuç çıkarma tamamıyla Kur'an'ın muhatabı olan müslümanlara ait bir sorumluluktur. İslam âlimleri bu sorumluluğun bilinciyle Kur'ân'dan hüküm çıkarma çaba ve gayretlerini hep ortaya koymuşlardır. Öyle ki birçok müfessirin, âyetlerde zikredilen esmâ-i hüsnâdan dahi birtakım hükümler ve itikadî sonuçlar çıkarmış oldukları görülmektedir. Söz konusu ettiğimiz esmâ-i hüsnâ, zât-ı ilâhîyi niteleyen ve tanıtan vasıfları içermesi hasebiyle Kur'ân'da çokça yer alırlar. (Özdemir, 2018: 54-58). Nitekim Kur'ân'ın ana konularından biri her ne kadar insan ise de merkezî konusu Allah'tır. Başka bir ifadeyle Kur'ân'da bütün konular Allah merkezli bir ifade örgüsü içinde sunulur. Esmâ-i hüsnâ genellikle âyetlerin sonlarında tekli veya ikili olarak zikredilir. Ayetlerin sonunda tek veya ikili bir şekilde gelen esmâ-i hüsnânın, ayetlerle ve o ayetlerin pasajlarının muhtevasıyla sıkı bir münasebetinin olduğu görülmektedir.

Müfessirlerin âyetlerde zikredilen esmâ-i hüsnâyı filolojik tahlil ve bağlamla olan irtibat açılarından inceledikleri, hatta bu isimlerden birtakım fıkhî hükümleri ve itikadî sonuçları çıkarmış oldukları görülmektedir (Güneş & Altın, 2016: 51). Bu da âyetlerde esmâ-i hüsnânın zikredilmesinin değişik hikmetlerinin olması yanında onun hukukî ve itikadî hükümlere de kaynaklık edebileceğini göstermektedir. Allah'ın isimlerini bu açıdan

inceleyip hükümlere kaynaklık etme durumunu ortaya çıkarmak önem arz etmektedir. Öneme binaen çalışmamızda esmâ-i hüsnânın itikadi ve fikhî hükümlere kaynaklığı incelenmektedir.

ÂYETLERDE GEÇEN ESMÂ-İ HÜSNÂNIN İTİKADÎ HÜKÜMLERE/MESELELERE KAYNAKLIK ETMESİ

Efâlu'l-İbâd (Kulun fiilleri)

Kulların fiillerinin kim tarafından yaratılmış olduğu ile ilgili tartışmalar, kelâm ilminin en önemli konularından biridir. Konunun uzamaması için burada sadece Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile'nin görüşlerine yer vereceğiz. Ehl-i Sünnete göre; küfür-imân, günah-sevap türünden olan insanların bütün fiillerini Allah yaratır. İnsan, fiilin hâlikı değildir. Onun fiillerinin hepsi Allah'ın iradesi, meşiet-i, hükmü, kazası ve takdiriyedir (Taftazânî, 1991: 189-194). İnsan yaratılanı kesb eder. Dolayısıyla fiiller kesb yönünden insana, yaratma yönünden ise Allah'a aittir. Mu'tezile ise, aklî ve naklî delillere dayanarak kulların kendi fiillerini yarattığını ispata çalışmaktadır. Mu'tezile'nin bu konudaki delili de, fiillerin insanın kastına, bilgi ve gücüne göre meydana gelmesidir. İnsanın fiillerini Allah yaratsaydı, insanın bilgisi ile bilgisizliği, kudreti ile güçsüzlüğü arasında fark olmazdı. Bu da gösteriyor ki insan fiillerini bizzat kendisi yaratmaktadır (Kadî Abdulcebâr, 2001: 218-223).

Tefsirleri incelediğimizde birçok müfessirin kulların fiilleri konusunda kendi mezhebinin görüşü doğrultusunda izahatlarda bulunduğunu görürüz. Hatta bazı tefsirciler ilgili âyetin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnâyı delil getirerek görüşlerini temellendirme gayretine girmişlerdir.

Bakara suresinde Yüce Allah mealen şöyle buyurmaktadır: “O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir” (Bakara, 2/29). Fahrettin Râzî (ölümü 606/1209) bu âyetin, felsefecilerin ‘Allah cüziyyatı bilemez’ şeklindeki görüşleri ile Mutezile'nin ‘kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır’ tarzındaki görüşlerini çürüttüğünü iddia ederek şöyle der:

Allah'ın, göklerin ve yerin yaratılmasından bahsettikten sonra kendisinin “Alîm” olduğunu bildirmesi, yaratıcının yaptığı şeyleri mutlaka bütün detaylarıyla bildiğini gösterir, dolayısıyla bu O'nun cüziyyatı da bildiğine delildir. Diğer taraftan şayet kul kendi fiillerinin yaratıcısı olsaydı, hem o fiilini hem de fiilin adedini, kemiyetini ve keyfiyetini bilmiş olması gerekirdi. Kulun böyle bir ilmi olmayınca kendi fiillerinin yaratıcısı olması da mümkün değildir. Oysaki Allah söz konusu âyette yaratan kimsenin, yarattığı şeyi ve onun detayını bilmesinin gerektiğini açıklamıştır (Râzî, 1981: 2/265).

Hz. Şuayb, kavminin iman etmesinden ümidini kesip kendisinin ve müminlerin, bunların şerrine uğramalarından korkunca Allah'a “Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçekle hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısısın” (Araf, 7/89) şeklinde yalvararak meseleyi O'na havale etmiştir (Taberî, 2001: 10/319). Duâsının sonunda zikrettiği ‘وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ’/Sen açanların (hükmedenlerin) en hayırlısısın’ şeklindeki ifadesi de duâda talep edilen şeyi pekiştirmiştir. Hatta Eşarîler bu ifadeden yola çıkarak kulda imanı yaratanın Allah olduğuna hükmetmişlerdir ve bu bağlamda şöyle demişlerdir:

Bizim âlimlerimiz bu ifade ile kulda imanı yaratanın, Allah olduğuna istidlal etmişlerdir. Çünkü iman, yaratılan şeylerin en şerefliisidir. Eğer biz, buradaki ‘feth’i, bir şeyi açıp,

iyice ortaya koymak ve beyan etmek manası ile tefsir edersek, şüphe yok ki iman da böyle daha sonra ortaya çıkan ve beyan edilen şeylerdendir. Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Eğer imanının yaratıcısı kulun kendisi olmuş olsaydı, açanların (fatihlerin) en hayırlısının kul olmuş olması gerekirdi. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın fatihlerin en hayırlısı olmasına ters düşer (Râzî, 14/188).

Hidayet ve Delaletin Allah'tan Olması

Hidâyet ve dalâlet kelâm ilminde erken devirlerden itibaren kulların fiilleri, dolayısıyla kader meselesine bağlı bir problem olarak tartışılmıştır. Bu kavramlar fiilin, daha çok, kulun iradesi ve gücüyle mi yoksa Allah'ın iradesi, takdiri ve yaratmasıyla mı gerçekleştiği açısından inceleme konusu olmuştur. Mu'tezilî âlimler, hidâyeti genellikle, 'sonuca ulaştırarak şekilde yol gösterme', dalâleti de buna zıt anlamda tarif ederek kulun sorumlu tutulabilmesi için hidâyet ve dalâleti seçme hürriyetine, tercihini gerçekleştirme gücüne sahip olması gerektiğini vurgularlar. Bu nedenle onlara göre, hidâyet ve dalâlet insanın iradesi ve kudretiyle gerçekleşir; ilâhî bir müdahaleye bağlı olarak gerçekleşmez (Kadî Abdulcebbar, 57, tarihsiz: 616). Ehl-i Sünnete göre ise, hidâyet ve dalâlet Allah katından olup hidâyet, Allah'ın insanda doğru yolu bulma fiilini yaratmasıdır. Dalâlete düşme de aynı biçimde onun kulda yaratılmasıdır (Gölcük & Toprak, 1996: 259). Ehl-i Sünnet kelamcısı olan Eş'arî (ö. 324/935), hidâyet ve dalâletin tamamen Allah'a ait olduğunu şu sözleriyle ifade eder: "Allah kâfirleri hidâyete erdirseydi, onlar da ererdi. Onları hidâyete erdirmede için, onlar da eremediler ve böylece dalâlette kaldılar." (Eş'arî, ts.: 260).

Ehl-i Sünnet mensubu birçok müfessir, (Onlar şöyle yakarırlar): "Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok bahşedensin" (Al-i İmran, 3/8) âyetinin tefsirini yaparken; 'اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ/Şüphesiz sen çok bahşedensin' ifadesinin hidâyet ve dalâletin Allah'tan olduğuna, kullarına verdiklerini lütuf ile verdiğine, yoksa hiçbir şeyin kendisine vacip olmadığına delil teşkil ettiğini söylemişlerdir (Beydâvî, ts.: 2/7; Şirbinî, ts.: 1/198). Böylece onların âyetin sonunda zikredilen Allah'ın الْوَهَّابُ/Vahhâb isminden itikadî bir hüküm çıkardıklarını görmekteyiz.

Allah'ın Bağışlaması İçin Kulun Tövbesinin Şart Olup Olmama Meselesi

Allah'ın bağışlaması için, kulun tövbesinin şart olup olmama meselesiyle birlikte kul tövbe ettiği takdirde tövbenin kabulünün Allah'a vacip olup olmadığı meselesi de mezhepler nezdinde tartışılmıştır. Eş'ari ve Maturidilerin meydana getirdikleri Ehl-i Sünnete göre, şirk dışındaki tüm günahların tövbe olmadan da Allah tarafından bağışlanabilmesi mümkünken, Mu'tezileye göre ise Allah'ın bütün günahları bağışlaması tövbe şartına bağlıdır. Aynı şekilde Ehl-i Sünnete göre, tövbenin kabulü Allah'ın meşi'etiyle ilgilidir. Bu nedenle O dilerse kabul eder, dilerse etmez. 'Allah tövbeyi kabul etmeye mecburdur', denemez. Zira O, yaptığı hiçbir şeyde zorunlu değildir; aksine O bunları 'Fail-i Muhtar' olarak kendi irade, kudret ve hikmetiyle yapar. Buna karşılık Mu'tezile mezhebi mensubları, tövbeyi kabul etmenin aklen Allah'a vacib olduğunu iddia etmişlerdir (Zemahşerî, 2003: 4/138; Nesefî, 1999: 3/187; Tunç, 1978: 338-340).

Özellikle Ehl-i Sünnet müfessirlerinin -vereceğimiz örneklerde de görüleceği gibi- bu konuyu bazen ilgili âyetlerde zikredilen esmâ-i hüsnâ çerçevesinde izah ettikleri görülür:

1. Âyet: “Göklerdeki her şey ve yerdeki her şey Allah’ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹ (Âl-i imrân, 3/129).

Âlûsî (ö. 1270/1853) bu âyetin tefsirini yaparken, Gafûr-Rahîm isimlerinin zikredilmesini Ehl-i Sünnet görüşünü destekleyen bir delil olarak görür ve şöyle der:

Gafûr-Rahîm isimleri, *دِيلِدِيغِي بَاغِيْشْلَار*/dilediğini bağışlar kısmını te’kid eder. Allah’ın âyetin sonunu Rahîm ismine tahsis etmesi, ihsân ve in’am cihetini tercih ettiğine işaret eder. Ayrıca âyette Rahîm isminin gelmiş olması, Allah’ın bağışlaması için, kulun tövbesinin şart olduğunu iddia eden (Zemahşerî, 2/41-42) Mu’tezileye karşı Ehl-i Sünnetin itikadını desteklemektedir (Âlûsî, ts.: 4/52).

Nitekim Ehl-i Sünnete göre Allah, lütuf ve ihsân ederse tövbesiz de kulunu bağışlayabilir (Râzî, 27/169-170).

2. Âyet: “Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de - yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız ya da biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır” (Nisâ, 4/43).

Ebu Hayyân (ö. 745/1344) bu âyeti açıklarken; “Şaşılacak bir durum da şudur ki, Allah hata işleyenleri affedeceğini ifade ederken, bunu tövbeye bağlamamıştır.” der (EbûHayyân, 1993: 3/271). Bu da ehl-i sünnetin ‘Allah dilerse kulunu tövbesiz bağışlayabilir’ şeklindeki görüşünü desteklemektedir.

3. Âyet: “Ancak gerçekten zayıf ve güçsüz olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar başkadır” (Nisâ, 4/98). “Umulur ki, Allah bu kimseleri affeder. Çünkü Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır” (Nisâ, 4/99).

Aralarında Neseî’nin (ö. 710/131) de olduğu bazı âlimler yukarıda zikrettiğimiz âyeti ve benzeri âyetleri (Necm, 53/32) Allah’ın, tövbe edilmese de günahları bağışlayabileceğine delil getirmişler ve sebebini şöyle açıklamışlardır:

Burada bir günah söz konusu olmasaydı, o zaman bu konuda âyette af ve mağfiretin olmasına gerek kalmazdı. Ancak Allah, affedip bağışlayacağını haber verdiğine göre bu, ortada bir günahın olduğunu gösterir. Sonra Allah, affedeceğine dâir vaadini mutlak (şartsız) olarak zikredip, kişinin tövbe etmesi şartına bağlamamıştır. Dolayısıyla bu ifade, O’nun, günahları tövbe edilmese de affedebileceğine delâlet eder. (Râzî, 11/14; Beydâvî,5/160; Neseî, 3/394).

Nûr sûresinde geçen “Ancak, bundan (iftiradan) sonra tövbe edip düzelenler bunun dışındadır. Şüphesiz Allah Gafûr ve Rahîm’dir.” (Nur, 24/5) âyeti, namuslu kadınlara zina iftirasında bulunanlar hakkında cezaî ve dînî hükümler ihtivâ eden Nur sûresi⁴. âyetten sonra gelmektedir. Râzî’ye göre, Allah’ın tövbeyi kabul edip bağışlaması Gafûr, merhamet etmesi ise Rahîm isminin bir sonucudur. Rahîm isminin zikredilmesi, tövbeyi kabul edip

¹ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ

bağışlamasının Allah'a vâcib (üzerine düşen bir zorunluluk) olmadığına delâlet etmektedir. Çünkü tövbeyi kabul edip bağışlamak Allah'a vâcibolsaydı, buulûhiyyete uygun düşmezdi (Râzî, 23/163). Râzî'nin bu açıklamaları daha önce ifade edildiği gibi, Mu'tezilenin 'tövbe edenin tövbesini kabul etmek Allah'a vaciptir' şeklindeki görüşüne bir reddiye niteliğindedir.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi âyetlerde zikredilen bir kısım esmâ-i hüsnâ, söz konusu âyetlerde geçen itikadî hükümlere kaynaklık teşkil etmektedir.

ÂYETLERDE GEÇEN ESMÂ-İ HÜSNÂNIN FIKHÎ HÜKÜMLERE/MESELELERE KAYNAKLIK ETMESİ

Yemin-i Lağv

Muhtevaları ve geçerlilik şartlarını taşıyıp taşıyamamaları bakımından yeminler; yemin-i lağv, yemin-i gamûs ve yemin-i mün'akide/ma'kude olmak üzere üç kısma ayrılır.

Konumuz olan yemîn-i lağv, manası kastedilmeyerek dilin söyleyiverdiği yahut da bir başka şey hakkında yemin etmek isterken dili ile başka bir şey söylemesi şeklinde yapılan yemindir (Serahsî, 2001: 8/212). Başka bir ifade ile yemin-i lağv, yanlışlıkla veya doğru olduğu sanılarak yapılan yemindir. Borcunu ödediğini zannederek, "Vallahi borcumu ödedim" diye yemin etmek böyledir.

Yemîn-i lağv ile ilgili olarak Kur'ân'da şu ayet zikredilmektedir: "Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah, gafurdur, halîmdir" (Bakara, 2/225).

Bu âyette yeminlerdeki lağvdan dolayı insanların sorumlu tutulmayacağı, fakat bilerek kasten yapılan yeminlerden sorumlu tutulacağı bildirilmektedir. Müfessirler yeminlerdeki lağv nedeniyle insanların niçin sorumlu tutulmayacağına dair farklı izahlar yapmışlardır. Beydâvî (ö. 685/1286) bunun sebebini âyetin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnâyâ bağlamaktadır. Ona göre, Allah âyette Gafûr ismini zikrettiği için yemin-i lağvın sahibini cezalandırmaz. Halîm ismini de zikrederek ciddi olarak yapılan yeminde de hemen cezayı vermeyip tövbe için fırsat tanır (Beydâvî, 1/140). Elmalılı (ö. 1361/1942) da benzer bir açıklamada bulunarak yemin-i lağvın, günah olmadığı için değil, Allah'ın bağışlamasının ve hilminin çokluğundan dolayı kişinin yemin-i lağvdan sorumlu tutulmayacağını belirtir (Yazır, 1979: 1/781). Ayrıca Gafûr ve Halîm isimlerinin zikredilmesi, boş ve amaçsız yeminlerin hoş karşılanmadığına yönelik bir işaret olmasının yanında bu iki isimle mü'minlere şu mesaj da verilmektedir: Allah, kullarına karşı yumuşak davranır, onları ağızlarından kaçırdıkları her sözden sorumlu tutmaz, kalplerin bilerek işledikleri günahları da affeder (Kutub, 2003: 1/244; Tabâtabâî, 1997: 2/231).

Îlâ Yemini

Bir fıkıh terimi olarak îlâ, kocanın yemin veya bir şarta bağlamak suretiyle ve hususi şartlar çerçevesinde karısıyla cinsel ilişkiyi kendisine yasaklamasıdır. (Erdoğan, 2010: 244).

Bu uygulamayı düzenleyen ayetler şu şekildedir: "Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Eğer (bu süre içinde) dönerlerse, şüphesiz Allah

çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”² (Bakara, 2/226). “Eğer (yemin edenler yeminlerinden dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah hakkıyla iştiridir, hakkıyla bilendir”³ (Bakara, 2/227).

İslâm’dan önce îlâ, kadınları baskı altında tutmak, zulmetmek ve onlardan haksız menfaatler sağlamak üzere yaygın olarak uygulanırdı. Az da olsa eşlerini eğitmek, bazı kötü davranışlarını düzeltmek üzere îlâ yapanlar da bulunurdu. Kötü maksatla bu yemin âdetinden yararlananlar eşlerini yıllarca nikâh altında tuttukları halde onlarla yatmazlar, cinsel ilişkide bulunmazlardı. Kadınların bu tutsaklıktan kendi istekleriyle kurtulma imkânları yoktu. İslâm kadına zarar verme kastıyla yapılan îlâyı yasakladı. İyi niyete dayanan îlâyı ise dört ayla sınırladı. Dört ay içinde normal aile ilişkilerine dönüldüğü takdirde evlilik hayatı devam eder. İla müddeti dolmadan eşine dönen için yemin kefaretinin gerekli olup olmadığı hususunda ise ihtilaf vardır (Karaman vd., 2006: 1/360). Bazı âlimler kefaretle ilgili hükmü söz konusu âyetlerin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnâyâ dayandırarak açıklamışlardır.

Yukarıda ki âyetlerin birincisinde Allah, hanımına yaklaşmamaya yemin eden kimsenin, azamî dört ay bekleyebilme ya da bu süre zarfında normal aile ilişkilerine dönmesi ile ilgili hususu belirttikten sonra “Gafûr-Rahîm” isimlerini; ikinci âyette de bu kimsenin geri dönmeyip ayrılması durumunu ifade ettikten sonra “Semî-Alîm” isimlerini zikretmektedir. Böylece îlâdan sonra eşine dönen kocanın yaptığı hata ve kusurların Allah tarafından affedileceği bildirilmekle, bu davranışa teşvik söz konusu iken, haksız yere hanımını boşayan kimsenin ise ne dediğini Allah’ın işittiğini ve onun ne yaptığını Allah’ın bildiği ifade edilmekle de böyle davrananlara uyarı söz konusudur. Böylelikle bu iki âyetin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnâ, Allah’ın îlâ, boşanma ve geri dönüşe karşıyaklaşımına açık bir şekilde işaret etmektedir. Buna göre îlâ yapan kocanın hanımına dönmesi durumunda adeta Allah’ın merhamet ve affının mevcudiyeti hatırlatılmakta, îlâdan sonra boşanmaya karar veren kişiler için de Allah’ın söylenenleri işittiği ve bildiğine işaret edilmektedir (Abid, 1997: 59).

Müfessirler özellikle birinci âyetin sonunda zikredilen Allah’ın Gafûr ve Rahîm olmasından neyin kastedildiği hususunda iki görüş zikretmişlerdir:

1. Hasan Basrî ve İbrahim Nehaî gibi bir kısım âlime göre Allah’ın Gafûr ve Rahîm olmasından maksad, îlâ yeminini yapandan yemin kefaretinin düşmesidir. Bunlara göre bir erkek hanımıyla cinsi münâsebette bulunmayacağına dâir yemin eder sonra da bu yeminini bozacak olursa onun, yeminini bozmasından dolayı kefaret vermesi gerekmez. Çünkü Allah, Gafûr ve Rahîmdir (Taberî, 4/61).

2. Abdullah b. Abbâs, Rebi b. Enes, Katade ve Taberî gibi bir kısım âlime göre ise, Allah’ın Gafûr ve Rahîm olmasından maksad, îlâ yapan erkeğin, yeminini bozması hâlinde Allah’ın onu âhirette cezalandırmamasıdır. Fakat böyle bir erkeğin, yeminini bozmasından dolayı yemin kefareti vermesi gereklidir (Taberî, 4/61). Râzî de bu görüşte olduğunu söyler ve görüşünü şöyle açıklar:

Âyetin sonundaki, *فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ* cümlesi îlâ yapıp da yeminini bozan kimseler için ilâhî cezanın olmayacağını gösterir. Fakat ilâhî cezanın olmaması, kefaretin gerekmediği

لَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرِيصُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَأُو فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ²
وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ³

anlamına gelmez. Nitekim zina ve katillikten tövbekâr olan kimse için de, ilâhî ceza olmayabilir. Fakat yine de bu kimseye had ve kısas uygulanması gerekir (Râzî, 6/89).

Ayrıca bazı müfessirler, zikrettiğimiz ikinci âyeti dayanak göstererek, hanımına yaklaşmayacağına dâir yemin eden kimse, kendisi için tayin edilen dört ay bekleyebilme süresi içinde hanımına dönmez ve yemininde kararlı olursa hanımının ondan boş olacağını söylemişlerdir. Taberî ise mezkûr âyetin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnâyı dayanak göstererek, bir erkek hanımına yaklaşmayacağına dâir yemin eder de dört ay ona yaklaşmayacak olursa; yaklaşmamasından dolayı hanımının ondan herhangi bir talak şekli ile boş olmayacağını belirtir ve özetle şunları söyler:

Âyette, *وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ* "Eğer boşamaya karar verirlerse, biliniz ki, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir" buyrulmaktadır. Elbette işitme söylenen bir söz için olur. Yapılan bir iş için söz konusu olmaz. Şayet, diğer görüşlerin belirttiği gibi erkeğin hanımına yaklaşmamaya yemin etmesi hâli, dört ay geçmekle hanımının boş olmasını gerektirseydi âyetin sonunda: 'Şüphesiz ki Allah işitendir' denilmezdi. Böyle denildiğine göre anlaşılıyor ki dört ay geçmesi ile kadın boş olmaz, dört ay geçtikten sonra erkeğin ancak boşamayı tercih ettiğini söylemesi ile boşama gerçekleşir. (Taberî, 4/87).

Had Cezaları

Had cezası, ceza müeyyidesinin uygulanmasını gerektiren çirkin fiilleri işlemekten İnsanları alıkoymak için Allah'ın hakkı olarak -O'nu ta'zimen ve emrine uyarak- farz kılınan belli cezalar demektir (İbnu'l-Hümam, ts.: 5/216, 231).

Had cezasını gerektiren suçlar, Şâri' tarafından tayin edilmiş olup şunlardır:

1. Zina suçu
2. Kazf suçu (İffetli bir kadına zina isnadında bulunmak)
3. Şûrb suçu (Şarap içmek)
4. Sirkat suçu (Hırsızlık)
5. Hırabe suçu (Eşkîyalık/Yol kesicilik)
6. Ridde suçu (İslam dininden çıkmak)
7. Bağy suçu (Sebepsiz yere devlet başkanına isyan etmek) (Bilmen, 1967: 3/250-255).

Fakihler tövbenin bazı had cezalarının düşmesine etkisinde ittifak ederken bir kısmında ihtilâf etmişlerdir. Eşkîyalık suçunda suçlunun yakalanmadan önce tövbe etmesinin had cezasını düşüreceğinde fakihler arasında görüş birliği vardır (Şîrbînî, 1958: 4/184; Gamidi, 1994: 249). Had grubunda yer alan ve Allah hakkına müteallık yönü ağır basan hırsızlık, zina ve içki içme suçlarının cezaları çoğunluğa göre tövbe ile düşmez. Bu durum ister olay hâkime intikal etmeden önce ister sonra olsun hüküm değişmez. Çünkü ceza işlenen suçun kefaretidir. Fakihlerin bir kısmına göre ise eşkîyalık suçuna kıyasen yakalanmadan önce yapılan tövbe bu had cezalarını da düşürür. Suçlunun yakalandıktan sonra yapacağı tövbenin cezayı düşüreceği görüşünde olan fakihler de vardır (Kasanî, 1986: 7/96; İbnu'l-Hümam, ts.:5/181).

Fakihler had cezaları ve bununla ilgili yapılan tövbe konularını âyetler çerçevesinde tartışmışlardır. Bir kısım âlimler bu konuları âyetler çerçevesinde incelerken ilgili âyetlerde zikredilen esmâ-i hüsnâdan hareketle hüküm vermeye çalışmışlardır. Misal olarak hırsızlık

yapanın cezası ve tövbe etmesiyle ilgili olan âyetler verilebilir:

Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sâhibidir, hüküm ve hikmet sâhibidir⁴(Mâide, 5/38). Her kim de işlediği zulmünün arkasından tövbe edip durumunu düzeltirse kuşkusuz, Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir⁵ (Mâide, 5/39).

İslam âlimleri, tövbe eden hırsızın elinin kesilme cezasının düşüp düşmeyeceği hususunu ikinci âyette yer alan, “*إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ*”/Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” ifadesi çerçevesinde tartışmışlardır. Tabiîn âlimlerinden bir kısmına göre, eli kesilmeden önce, kişi tövbe ederse, Allah onun tövbesini kabul eder ve o kimseden, had cezası düşer. Çünkü bu âyetin sonunda, Gafûr ve Rahîm isimlerinin zikredilmesi, azabın o kimseden sakıt olduğunu gösterir. Nitekim bu âyette zikredilen ceza da, el kesme cezasıdır. Dolayısıyla âyetin zâhirî, bu cezanın sakıt olmasını gerektirmektedir. Ancak cumhur-i ulemâya göre ise, bu kimseden el kesme cezası düşmez; bilakis bu ceza o kimseye, bir imtihan maksadıyla tatbik edilir (Râzî, 2/236). Taberî de bu konuda cumhur-i ulemâ gibi düşünür ve derki: “Hırsızlar, hırsızlık yaptıktan sonra tövbe eder ve amellerini düzelteler, hırsızlık cezası tatbik edildikten sonra Allah, onların tövbesini kabul eder, günahlarını affeder ve kıyamet gününde o günahtan dolayı kendilerini cezalandırmaz ve onlara merhamet eder” (Taberî, 8/412).

Eşkıyalık suçunda suçlunun yakalanmadan önce tövbe etmesinin had cezasını düşüreceğinde fakihler arasında görüş birliğinin var olduğunu söylemiştik. Bu hususta delil gösterilen âyet şudur: “Ancak onları ele geçirmenizden önce tövbe edenler bunun dışındadırlar. Artık Allah'ın çok bağışlayıcı, çok merhamet edici olduğunu bilin”⁶ (Maide 5/34).

Maide sûresinin 33. âyetinde, halkın huzurunu kaçırdığı ve düzeni bozduğu için, silâhlı eşkıyalık ve yol kesicilik, Allah ve Resulü'ne karşı işlenmiş büyük bir suç olarak görülmekte ve bu suç karşı caydırıcı cezalar getirilmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz âyette ise tövbe edenlerin affedilecekleri bildirilmektedir. Birçok müfessire göre âyette Gafûr-Rahîm isimlerinin zikredilmesi, âyetdeki istisna edilen şeyin Allah hakkıyla alakalı olduğuna delalet eder. Dolayısıyla tövbe Allah haklarını ve hadleri düşürür; ancak kısas ve insanların sair haklarını düşürmez. (Kurtubî, 2006: 22/446; Mahallî & Suyûtî, 2005: 113; Zuhaylî, 2009: 6/512).

Hac İbadeti

Fıkıh terimi olarak hac, “Mekke şehrindeki Kâbe'yi ve civarındaki kutsal sayılan özel yerleri, özel vakit içinde, usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer menâsiki yerine getirmek” demektir. İslâmiyet'in beş esasından biri olan hac, hicretin IX. yılında farz kılınmıştır. Haccın farz olduğu hükmü, Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet'te bildirilmiş ve bu hüküm konusunda Müslümanların görüş birliği (icmâ) gerçekleşmiştir. (Karaman vd.,1/514).

⁴ وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

⁵ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

⁶ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Haccın farz olduğunu bildiren âyette şöyle buyrulmaktadır:

Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır.)⁷ (Al-i İmran, 3/97).

Âyet-i kerime Beytullah'a ulaşmasına engel bulunmayıp oraya ulaşmaya gücü yeten kimse için haccın farz olduğunu göstermektedir. Âyetin sonunda yer alan ‘ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ /Kim nankörlük ederse şüphesiz Allah, bütün âlemlerden zengindir’ cümlesi ile ilgili müfessirler şu açıklamalarda bulunmuşlardır:

1. Bu, tek başına müstakil bir cümledir ve Allah'ı inkâr eden bütün kâfirler hakkında umumî bir va'îd/tehdittir.
2. Müfessirlerin çoğunluğu bu cümlenin, öncesi ile ilgili olduğunu ve كَفَرَ fiilinin “nankörlük etmek” anlamında olduğunu söyleyerek bu cümleyi, “kim gücü yettiği hâlde nankörlük edip hac ibadetini yerine getirmez” şeklinde yorumlamaktadır. Buna göre âyette imkân sâhibi olduğu hâlde hacca gitmeyen kimsenin çok büyük bir günah işlemiş ve Allah'ın buyruğuna karşı isyankârlık etmiş olacağına işaret edilmektedir (Yazır, 2/1149).
3. Bu cümle haccı terk etmenin ağır bir vebal olduğunu ifade etmektedir. Bazı âlimler bu cümlenin şu vurguyu taşıdığını söylemişlerdir: Kim gücü yettiği hâlde haccetmeksizin ölecek olursa, onun hakkında tehdit söz konusu olduğu için başkasının onun yerine haccetmesi yeterli olmaz. Çünkü başkasının haccetmesi, üzerinden farzı kaldırmış olsaydı, âyet tehditle sonlanmazdı (Kurtubî, 5/232).
4. “*Kim haccetmezse...*” yerine, “*Kim nankörlük ederse...*” denilerek hem haccın vücubu pekiştirilmiş hem de haccı terk eden kimse hakkında şiddetli bir uyarıda bulunulmuştur (Beydâvî, 2/30). Bunun içindir ki Peygamberimiz “Haccetmeden ölen kimse, ister Yahudi, ister bir Hıristiyan olarak ölsün!” (Dârimî, 2000: 2/1122) buyurmuştur.
5. Âyette ‘ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ /âlemlerden zengin olma’ ifadesi kullanılarak bütün âlemlerden müstağnî olanın, tek insandan ve onun tâatından müstağnî olmasından daha evlâ olduğu vurgulanmıştır. Bu ifade, hem kâmil manada istiğnaya, yani Allah'ın hiçbir varlığa muhtaç olmadığına delâlet eder, hem de haccı kasden/bilerek terk edenle ilgili ilâhî gazabın, kızgınlığın büyüklüğüne delâlet etmektedir (Nesefî, 1/277-278).
6. ‘Ganî’ ismi zikredilerek hac ibadetinin vâcib kılınmasının, sırf ulûhiyyetin izzeti ve rubûbiyyetin kibriyasından dolayı olduğu, herhangi bir fayda temini veya bir zararı def etmek için olmadığı beyân edilmiştir (Râzî, 8/170).

Âyetler incelendiğinde bazen söz konusu edilen âyette ibadetler noktasında Allah'ın kuluna tanıdığı ruhsat ve kolaylığın bir neticesi olarak esmâ-i hüsnânın zikredildiği görülmektedir:

Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız ya da biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel

⁷ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır (Nisâ, 4/43).

Bu âyette Allah, mü'minleri sarhoş ve cünüp haldeyken namaza yaklaşmaktan sakındırmakta, abdest için su bulunmadığında teyemmüm yapmayı emretmekte ve sonunda da çok affedici ve bağışlayıcı olduğunu belirtmektedir. Âyette Allah'ın 'Afûv' ismi, su olmadığı takdirde toprakla teyemmüm etme gibi mükellefiyetleri kolaylaştırmasına delâleti söz konusuysa; 'Gafûr' ismi de, bilgisizlikten kaynaklanan ve geçmişte olan hatalar ile sarhoşken (içki haram kılınmadan önce) namaz kılanları ve bu esnada bunların yanlış okumalarını bağışlamasına delâlet edebilmektedir (Ebû Hayyân, 3/271). Böylelikle bu iki isim, Allah'ın kuluna tanıdığı ruhsatı ve kolaylığı göstermektedir.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın kelâmı olup itikadî, ahlâkî ve amelî hükümlerin birinci kaynağıdır. İslam âlimleri şer'i hükümlerin kaynağı olan Kur'ân'dan hüküm çıkarma çaba ve gayretlerini hep ortaya koymuşlardır. Öyle ki birçok müfessirin, âyetlerde zikredilen esmâ-i hüsnâdan dahi birtakım hükümler ve itikadî sonuçlar çıkarmış oldukları görülmektedir.

Nitekim verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi kulların fiilleri, tövbe, hidayet ve dalâlet gibi itikadî konularla ilgili âyetler ile yemin-i lağv, ilâ yemini, had cezaları ve hac ibadeti gibi fıkhî konularla ilgili âyetlerde zikredilen esmâ-i hüsnânın hüküm kaynaklı olduğunu gördük. Bu da bize Kur'ân'da yaygın bir şekilde; birçok âyette veya âyetin sonunda zikredilen esmâ-i hüsnânın rastgele serpiştirilmediği, tek ya da ikili olarak gelen bu isimlerin, geçtikleri âyetlerin ve o âyetlerin içerisinde yer aldığı pasajların muhtevasıyla sıkı bir münâsebet içinde olduklarını göstermektedir. Ayrıca âyetlerde zikredilen esmâ-i hüsnânın söz konusu âyetlerin anlaşılmasında da önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abîd, A. (1997). *Esmâullahi'l-Hüsnâ fî HavâtimÂyâtSûreti'l-Fâtihave'l-Bakara*. 1. baskı, Riyâd.
- Âlûsî, Ş. (ts.). *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*. Beyrut.
- Beydâvî, N. (ts.). *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl*. 1. baskı, Beyrut.
- Bilmen, Ö. (1967). *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Basımevi.
- Dârimî, M. (2000). *Sunenu'd-Dârimî*. (Thk.: Hüseyin SelîmEseded-Dârimî), 1. baskı, Riyâd.
- EbûHayyân, M. (1993). *el-Bahru'l-Muhît*. (Thk.: Adil AhmedAbdulmevcud - Alî Muhammed Muavvid), 1. baskı, Beyrut.
- Erdoğan, M. (2010). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul.

- Eş'arî, H. (ts.). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Mûsallîn*. (Thk.:HelmutRitter),3. Basım, Beyrut.
- Gamidi, A. (1994). *EsbabuSukuti'l-Ukube fi'l-Fıkhî'l-İslami*. Mekke.
- Gölcük, Ş. & Toprak, S. (1996). *Kelam*. 3. Baskı, Konya: Tekin Yayınları.
- Güneş, A. & Altın, M. (2016). Kur'ân'da "Gafür" İsmi ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi. *NEÜİF Dergisi*, 41, 39-72.
- Şirbînî, M. (ts.). *es-Sirâcu'l-Munîr*. MatbaatuBulaki'l-Emîriyye.
- Şirbînî, M.(1958). *Muğni'l-Muhtac*. Mısır.
- İbnü'l-Humam, K. (ts.). *ŞerhuFethi'l-Kadir*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kesîr, İ. (2000). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. (Thk.: Mustafa Seyyid Muhammed vd.), 1. baskı, Kâhire.
- KadîAbdulcebbar, E. (2001). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. Beyrut: Darulİhyai't-Turasi'l-Arabi.
- KadîAbdulcebbar, E. (ts.). *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, (Thk.: Adnan Muhammed Zerzûr), Kahire.
- Karaman, H., Çağrııcı, M., Dönmez, İ. K. & Gümüş, S. (2006). *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*. 2. baskı, Ankara
- Karaman, H., Bardakoğlu, A. & Apaydın, H. Y. (2004). *İlmihal*. 6. Baskı, İstanbul.
- Kasanî, A. (1986). *Bedâiu's-Sanâî*. Beyrut.
- Kurtubî, A. (2006). *el-Câmi' liAhkâmi'l-Kur'ân*. (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Beyrut.
- Kutub, S. (2003). *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 32. baskı, Kâhire.
- Mahallî, C. & Suyûtî, C. (2005). *Tefsîru'l-Celâleyn*. Beyrut.
- Nesefî, E. (1999). *Medarikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vî*. 2. Basım, Beyrut.
- Özdemir, A. (2018). *el-Esmâu'l-Hüsnâ Bağlamında Kur'ânSûreleri*. 1. Baskı, Konya: Hüner Yayınları.
- Râzî, F. (1981). *Mefâtihu'l-Gayb*. 1. baskı, Beyrut.
- Serahsî, E. (2001). *el-Mebsût*. Beyrut.
- Tabâtabâî, M. (1997). *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. 1. baskı, Beyrut.
- Taberî, E. (2001). *Câmiu'l-Beyân an Tevîli'l-Kur'ân*. (Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki), Kâhire,
- Taftazânî, S. (1991). *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi(Şerhu'l-Akâid)*. (Haz.: Süleyman Uludağ), İstanbul.
- Tunç, C. (1978). Kelâm İlminde Büyük Günah Meselesi. *AÜİF Dergisi*, 23, 326-342.
- Yazır, E. (1979). *Hak Dini Kur'ân Dili*. 3. baskı, İstanbul.
- Zeccâcî, E. (1986). *İştikâkuEsmâillah*. (Thk.:Abdülhüseyin Mübarek), Beyrut.

Altın, M. (2019). Âyetlerde Geçen Esmâ-i Hüsnânın Fıkhî ve İtikadî Hükümlere/Meselelere Kaynaklık Etmesi. *BEÜ SBE Derg.*, 8(2), 592-604.

Zemahşerî, E.(2003). *Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. 1. Basım, Beyrut: Darulhyai't-Turasi'l-Arabi.

Zuhaylî, V. (2009). *et-Tefsîru'l-Münîr*. 10. baskı, Şam.

Araştırma Makalesi/Research Article**Türkiye’de Takrîbü’l-Mezâhib Alanında Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi***The Evaluation of the Studies on Taqrib Al Madhahib in Turkey***Ramazan TARİK*****Öz**

19. asırdan itibaren İslam dünyasında Müslümanlar arasında meydana gelen parçalanma ve bölünmelere karşı politikalar geliştirilmeye başlanmış bir takım kavramlar ortaya atılmıştır. İslam Birliği, (Panislamizm) bu kavramların ilki olup özellikle 20. Asrın ortalarına kadar bu kavramla alakalı çalışmalar yürütülmüştür. Ancak ortaya çıkan başarısızlıklar ve olumsuzluklar karşısında İslam Birliği kavramı yerini takrîbü’l-mezâhib düşüncesine bırakmıştır. Takrîbü’l-mezâhib denildiğinde, akla ilk olarak 18. asırda Sultan I. Mahmud ile Nadir Şah arasında Caferiliğin beşinci hak mezhep olmasına yönelik gerçekleştirilen çalışmalar ve toplantılar gelse de bu dönemde “takrîbü’l-mezâhib” kavramı kullanılmamıştır. Bu kavram, resmi olarak 1945’te Mısır’da ortaya atılmış ve “Dârû’t-Takrîb Beyne’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye” adıyla kurumsallaşmıştır. İlmi, dini ve akademik birçok çalışmaya imza atan bu kurum, ortaya çıkan siyasi ve dini nedenlerden dolayı 1960’tan itibaren derin bir sessizliğe bürünmüştür.

Bu çalışmada, takrîbü’l-mezâhib düşüncesi ile ilgili olarak ülkemizde yapılan akademik çalışmalar farklı başlıklar altında tasnif edilerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle konu ile alakalı önem arz eden bazı çalışmalarla ilgili dipnotlarda açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Çalışmaların zaman aralığı tespit edilirken, düşüncenin resmi olarak ortaya çıkış tarihi baz alınmıştır. Bu tarihi belirlerken de -her ne kadar bazı kaynaklarda bu düşüncenin kökeninin çok eskiye dayandığı ifade edilse de- takrîbü’l-mezâhib kavramının 1940’lı yıllarda Mısır’da dillendirildiği ve kavramlaşarak bir topluluk etrafında kurumsal bir kimliğe büründüğü zaman dilimi esas alınmıştır.

Çalışma, takrîbü’l-mezâhib düşüncesinin tanımı ile başlayıp tarihsel süreci hakkında genel bir girişten sonra ülkemizde yapılan çalışmaların başlıklar halinde tasnif edilerek her birinin altına yapılan çalışmalar sıralanmak suretiyle yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Takrîb, Mezhep, Ehl-i Sünnet, Şia, Mısır, İran, Türkiye.

Abstract

Since the 19th century, a number of concepts have been put forward to develop policies against fragmentation and division among Muslims in the Islamic world. The

Geliş Tarihi/Received: 22. 11. 2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 20. 12. 2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Bitlis/Türkiye, rtarik@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1912-6610.

Islamic Union (Panislamism) is the first of these concepts, and especially until the mid-20th century, studies on this concept have been carried out. However, in the face of the failures and negativities, the concept of Islamic Union has been replaced by the idea of taqrib al madhahib. When Taqrib al madhahib is mentioned, the concept of taqrib al madhahib was not used in this period, although the studies and meetings carried out between Sultan Mahmud I and Nadir Shah in the 18th century to make Jafarism the fifth right sect. This concept was formally introduced in Egypt in 1945 and was institutionalized under the name Dar al taqrib bayna al madhahib al Islamiyya. This institution, which has signed many scientific, religious and academic studies, has been in deep silence since 1960 for political and religious reasons.

In this study, the academic studies carried out in our country regarding the idea of taqrib al madhahib are classified under different titles and determined. In particular, explanatory information is given in the footnotes of some studies that are relevant. When determining the time interval of the studies, the official appearance date of the thought was taken as the basis. While determining this date, although some sources have stated that the origin of this idea is very old, the concept of de taqrib al madhahib was expressed in Egypt in the 1940s and conceptualized into an institutional identity around a community.

The study started with the definition of takrîbü’l-mezâhib thought and after a general introduction about the historical process, the studies carried out in our country were classified as titles and the studies conducted under each one were listed.

Keywords: Taqrib, Sect, Ahl al Sunnah, Shia, Egypt, Iran, Turkey.

GİRİŞ

Kaynaklarda kullanıldığı kısa adıyla “*takrîbü’l-mezâhib*” veya “*takrîb*”, tam adıyla “*et-takrîbü’l-mezâhib beyne’l-mezâhibi’l-İslâmiyye*”, 20. asrın ortalarına doğru İranlı Şii bir âlim tarafından ortaya atılan, Ezher ulemasının desteği, Mısır’ın jeopolitik ve tarihi özelliği dolayısıyla Mısır’da hayat bulan ve kurumsallaşan bir düşüncedir.

19. asrın yarısından itibaren tarih sahnesinde olan İslam Birliği kavramı 20. asırdan itibaren yerini “*takrîbü’l-mezâhib*” kavramına bırakmıştır (Tarik, 2018:178). Özellikle 20. asrın başlarından itibaren İslam dünyasında dini birlikteliği ve İslam kardeşliğini hâkim kılmak için hem Sünni ve Şii cemahtan birçok girişimde bulunan eylemler gerçekleştirilmiş, konferans ve toplantılar düzenlenmiştir. Aslında bu çalışmaların önemli bir bölümü İslam Birliği ve İslami vahdet düşüncesi etrafında gerçekleştirilmiştir (Atiyye, 2013: 438-439).

Takrîbü’l-mezâhib, özellikle 1930’lu yılların arasında planlanmış, 1945’ten itibaren Mısır’da Ezher himayesinde hayata geçirilmiş, önce “*Cemâ’atü’t-Takrîb*” adıyla bir grup tarafından benimsenmiş (eş-Şirâzî, ty.: 81) daha sonra da “*Dârü’t-Takrîb Beyne’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye*” adıyla kurumsal bir kimliğe kavuşmuştur (el-Gıfârî, 2007:176). Kurumun ilk kurucu üyeleri arasında ağırlıklı olarak Sünnî âlimler ile Yemen’deki Zeydî lideri yer almıştır. İlk etapta Şii ulemeden hiçbir isim bu kurucu üyeler arasında yer almamıştır (eş-Şirâzî, 1992: 17).

Kurumun faaliyet sürecinde ilk dönemde sık sık idari ve ilmi toplantılar yapılmıştır. Bu toplantıların ilkinde Dârü’t-Takrîb’in Yönetim Kurulu Başkanlığına Muhammed Ali Allûbe Bâşa; Muhammed Takî el-Kummî de kurumun Genel Sekreteri olarak seçilmiştir (Kıssatü’t-Takrîb, 2007: 23). İlerleyen dönemde özellikle yayıncılık alanında önemli

faaliyet yapılmıştır. İlk olarak “*Risâletü’l-İslâm*”¹ adlı bir dergi neşredilmiştir (Brunner, 2004: 143). Kurum, kuruluş ilkelerinde yer alan yönetmelik gereği dergi ile birlikte kurum tarafından bazı eserler neşredilmiştir (el-Kummî, 1949: 39). Mısır Evkaf Bakanlığı da bu yayın sürecinde kuruma destek vermiştir (Tarik, 2018: 269).

Dârû’t-Takrîb faaliyetlerinin Şiiler açısından en önemli noktası, 1959 yılında Şeyh Mahmûd Şeltût tarafından verilen tarihi fetvadır (Şeltût, 1959: 227-229). Bu fetva, Caferîliğin İslam dininin beşinci hak mezhebi olma statüsü kazanmıştır. Böylelikle Şii düşünce legal olma statüsünü elde etmiştir (Nasr, 2006: 107). Bu fetva sonrasında Şii fihri Ezher müfredatına girmiştir (Ze’evi, 2007: 3).

Takrîb kurumu, faaliyet dönemi boyunca birçok kesimin eleştirilerine maruz kalmıştır. Ehl-i Sünnet çevresinin genel tepkisi, Şiiliğin yayılmasının bu kurum sayesinde kolaylaştığı yönündedir (Ahmed Ali, 2008:168). Seleflerin de yoğun eleştirileri olmuştur. Bu eleştirilen en önemlisi de kurumun neşrettiği yayınların hemen hepsinin Şii kökenli veya Şiilerin lehine olan eserler olmasıdır. Ayrıca Şiilerin sahabeye olan olumsuz üsluplarını değiştirmemeleridir (ez-Zeyd, 1434: 25).

Kuruma yönelik giderek artan eleştiriler, Sünni ulemanın hayal kırıklığına uğraması, Mısır ile İran arasında giderek artan siyasi kriz, Seleflerin Mısır ve çevresinde etkin bir rol oynaması, Sünni ulemanın desteğini çekmesi ve kurumun en önemli temsilcisi Ağâ Hüseyin Burucerdî’nin vefat etmesi gibi daha birçok nedenden dolayı 1960’tan sonra önce çöküş başlamış 1972’den sonra da derin bir sessizliğe bürünmüştür (Tarik, 2018: 280-281). Bu kurum, 1947’den 1972’ye kadar inişli çıkışlı bir süreç yaşamış ve daha sonra derin bir sessizliğe bürünmüştür. Ancak 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte İslam dünyasında Şii âlemine karşı olan tavır değişikliği Mısır’da da kendini göstermiş ve Şii varlığının burada zarar görmesi üzerine Mısır’da takrîbü’l-mezâhib düşüncesi etkisini kaybetmiş ve 1972’de Dârû’t-Takrîb Beyne’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye’nin kapanmasıyla bu düşüncenin Mısır tecrübesi sona ermiştir (Brunner, 2013: 33).

Mısır döneminde yapılan çalışmalar, takrîbü’l-mezâhib düşüncesi için yeni kapılar açmış, Lübnan’da “*Dârû’l-İnsâf*” adıyla aynı amaca hizmet eden kurum tesis edilmiştir (el-Gıfârî, 2007: 294.; Allâm, 2010: 47). Her ne kadar Dârû’t-Takrîb kadar etkili olmadıysa da bir müddet varlığını devam ettirmiştir. Yine Hind alt kıtada benzer şekilde “*Medresetü’l-İslah*” (Fazlurrahman, 1990: 148) ve “*Aligarh ekolü*” tarafından özellikle takrîbü’l-mezâhib düşüncesi doğrultusunda bazı çalışmalar yapılmış ve özellikle Aligarh ekolü tarafından halen de benzer çalışmalar yapılmaya devam etmektedir (Tarik, 2018: 149-159). Ancak takrîb düşüncesi için asıl dönüm noktası, 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte olmuş, özellikle Ayetullah Humeynî’nin vahdet düşüncesi etrafında benzer çalışmalar yürütülmüştür. Her ne kadar Humeynî dönemine yetişmese de 1991’de İran Ruhani Lideri Ayetullah Ali Hamaney tarafından “*Mecmaû’l-âlemî li’t-takrîb beyne’l-mezâhibi’l-İslâmiyye*” adıyla yeni takrîb kurumu tesis edilmiştir. Bu kurum halen varlığını devam ettirmekte olup, dini, kültürel, yayıncılık, eğitim, basın-yayın vb. alanlarda takrîb düşüncesini hayatta tutmak ve canlılığını her geçen gün arttırmak için çalışmalarına devam etmektedir (el-Mecmaû’l-Âlemî li’t-Takrîb Beyne’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye, 2005: 300-306).

¹ Derginin bütün sayılarına online olarak ulaşmak için bkz: <https://www.taghrib.org/>. Erişim Tarihi: 11.12.2019.

İslam mezhepleri arasındaki ihtilafları, ayrılıkları ve düşmanlıkları ortadan kaldırmak amacıyla takrîb düşüncesi ekseninde İran’ın yanı sıra Suudi Arabistan’ın da içinde bulunduğu (Arıkan, 2013: 279-280.; Aksoy, 2017: 77-78) bazı İslam ülkelerinde kurumsallaşma çabaları olmuştur. Aynı zamanda Mısır’da da 2006’da Dârû’t-Takrîb’i yeniden canlandırma girişimleri olmuştur (Kramer, 1992: 203-204). Bu girişimlerden bazıları başarılı olurken bazıları ise olumsuz sonuçlanmıştır.

TÜRKİYE’DE TAKRÎBÜ’L-MEZÂHİB DOĞRULTUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Bu çalışmamızda, takrîbü’l-mezâhib düşüncesinin ortaya atıldığı zamandan bugüne kadar konu ile alakalı olarak ülkemizde yazılan yazılar ve akademik çalışmalarla alakalı bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Bu yüzden yukarıda saydığımız İslam ülkelerindeki çalışmalara burada yer vermeyeceğiz.

Takrîbü’l-mezâhib düşüncesi doğrultusunda ülkemizde bir kurumsal çabanın olmadığı bilinmelidir. Ancak düşüncenin ortaya atıldığı 1940’lı yılların sonundan beri konuyla alakalı çalışmalar yapıldığı da aşikârdır. Bu çalışmalar, ilk dönemde gazete, dergi ve mecmualarda haber niteliğinde yazılırken günümüzde akademik çevrelerde yazılır, tartışılır olmuştur. Bu konuda ansiklopedi maddesi, makale, yüksek lisans ve doktora tezi yazılmakla birlikte sempozyum ve toplantılar düzenlenmektedir.

Bu çalışmayı kaleme alırken izlenecek yol, ülkemizde konuyla alakalı yapılan çalışmaları türlerine göre tasnif edip yazılanlar hakkında kısaca bilgiler verilecektir. Ancak burada tasnif dışında tutacağımız bir çalışma mevcuttur. Konunun daha iyi anlaşılması bakımından zikretmekte fayda vardır. Takrîb düşüncesi, 1945 yılında Mısır’da ortaya atılıp Dârû’t-Takrîb Beyne’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye kurulduğunda bütün İslam ülkelerine telgraf ve mesajlar gönderilmiştir. Böylece kurum hakkında bilgiler verilmiş, yapılacak olan etkinliklere davetiyeler gönderilmiştir. Aynı şekilde Hicaz, İran ve Türkiye başta olmak üzere İslam ülkelerinden de benzer iyi dilek mesajları iletilmiştir. Bu mesajlar ve dilekler, kurum tarafından yayınlanan ve adeta kurumun sesi olan (Ahmed Ali, 2008: 93) “*Risâletü’l-İslâm*” adlı dergisinin “*Savtu’t-Takrîb*” köşesinde yayınlanmıştır.² Türk basınında da o dönem geniş yer bulan takrîb düşüncesi ile alakalı Türkiye’den giden mesaj, Bağdat Şeriat Fakültesi Dekanı Şeyh Hamdi el-A’zamî’ye aittir. el-A’zamî’nin bir Türkiye seyahati esnasında takrîb düşüncesi ile ilgili basına verdiği demeçte, Türkiye’deki aydınların düşünce ile alakalı olarak sergiledikleri tavrı dile getirmiş, onun bu demecine söz konusu dergide Türkiye başlığı altında yer verilmiştir. el-A’zamî mesajında, İstanbul’da bulunduğu dönemde, görüştüğü gazeteci, fikir ve düşünce insanlarına kurum hakkında bilgiler verdiğini ve bu haber karşısında İstanbul aydınlarının sevinç ve memnuniyetle karşıladığını söylemiştir (et-Takrîb fî Türkiye, ty: 137-139). Ayrıca Sebülürreşad Dergisi editörü olan Eşref Edip’in kendisinden kurumla alakalı dergiye bir yazı yazmasını istediğini ve kendisinin de detaylı bir yazı kaleme aldığını ifade etmiştir (Tarik, 2018: 242-243).

² Risâletü’l-İslâm dergisinin (bütün sayılarında olmasa da) özellikle ilk sayılarında “*Savtu’t-Takrîb*” şeklinde derginin en son kısmında bir başlık açılmıştır. Bu başlık altında İslam ülkelerinde düşünce ile alakalı yapılan çalışmalar hakkında bili ve güncel haberler kısaca verilmiştir.

Akademik Çalışmalar

Çalışmada, takrîbü’l-mezâhib düşüncesi ile ilgili olarak yapılan akademik çalışmalar, öncelikle yayınlanan kitap, makale, ansiklopedi maddesi, sempozyum tebliğleri, yüksek lisans ve doktora tezleri şeklinde tasnif edilmiştir.

Telif ve Çeviri Eserler

Bu başlık altında zikredilen eserlerin önemli bir bölümü İran’da farklı isimler tarafından Farsça olarak kaleme alınmış daha sonra ülkemizde Türkçe’ye çevrilen eserlerdir. Bununla birlikte ülkemizde çevrilen eserlerin başlıkları doğrudan takrîbü’l-mezâhib olarak değil de genellikle “*vahdet*” veya “*İslâmî vahdet*” şeklindedir. Çünkü Şii dünyasında yayınlanan birçok eserde takrîbü’l-mezâhib ile vahdet kavramları birlikte kullanılmakta olup yüklenen mana da aynıdır (Teberreiyân, 2007: 52-53). Özellikle 90’lı yıllarda Türkçe’ye çevrilen eserler ülkemizde rağbet görmüştür. Bunda, şüphesiz İran Devrimi’nin ülkemizin de dâhil olduğu birçok ülkede özellikle İslamcı çevrelerde uyandırdığı heyecan etkili olmuştur (Elhan, 2016: 52).

Ülkemizde takrîbü’l-mezâhib ile ilgili doğrudan alakalı bir eser neşredilmemiştir. Ancak çalışmada Sünni-Şii ittifak düşüncesine yer veren Cemil Hakyemez’in eserini bu başlık altında zikretmek istiyoruz.

- Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, 1. Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014. 207 s.

Müellif eserinde Şiilik ve Sünnilik açısından Osmanlı-Safevi ilişkileri, Safevi sonrası dönem ve Nadir Şah dönemi Sünni-Şii ittifak çalışmaları, İslam dünyasında modernleşme ve Sünni-Şii ilişkilerine etkisi, Osmanlı Devleti’nin İslam Birliği Politikası ve Şiiler ile Sünni-Şii birlikteliğinin nasıl olacağına değinmiştir.

Takrîbü’l-Mezâhib ile ilgili ülkemizde yayınlanan diğer çalışmalar, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Türkçe’ye çevrilen eserlerdir. Söz konusu eserleri yayınlayan yayınevleri, ülkemizde faaliyet gösteren özellikle Şia mezhebine ait eserlerin yayın ve satışını yapan şirketlerdir. Tercümesi yapılan eserler şunlardır:

- *Vahdet (Ortak Kitap)*, Objektif Yayınları, İstanbul, 1992.

Muhammed Vaizzâde Horasânî, Abdülkerim Biazar eş-Şirâzî, Murtaza Mutahharî, Abdülkerim Suruş ve Cafer Şehîdî tarafından kaleme alınan bu ortak eser, yayınlandığı dönemde İslami vahdet düşüncesi çerçevesinde ortaya çıkan tartışmalara ve vahdet düşüncesinin önündeki engelleri konu almaktadır. Bu bağlamda ülkemizde ilk tercüme edilen eserlerdendir.

- Abdü’l-Hüseyin Şerefüddîn el-Mûsevî, *el-Mürâcaât*, (Çev: Sabahattin Sonay), Velayet Yayıncılık, İstanbul, ty.

Abdü’l-Hüseyin Şerefuddin el-Mûsevî tarafından kitap haline getirilmiştir. el-Âmilî’nin bir Mısır ziyareti esnasından Ezher ulemasından Şeyh Selim el-Bişrî’ye Ehl-i Sünnet-Şia arasındaki ihtilafların ortadan kaldırılmasına dair olan hissiyatını dile getirmiştir. el-Bişrî’nin de olumlu yaklaşması üzerine iki mezhep arasındaki ihtilaflı konuların çözümü için mektuplaşmaya karar vermişlerdir. Süreç içerisinde karşılıklı olarak 106 mektup yazılmıştır. Daha sonra her iki taraf, bu mektuplaşmanın gelecek nesillere

aktarılmasını sağlamak amacıyla bu mektuplar kitap hâline getirilmiştir (el-Mûsevî, ty.: 4-5).

- Ayetullah Seyyid Ali Hamanei, *İslami Birlik*, (Çev: Nurcan Altun), Feta Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Ayetullah Ali Hamaney’in doğrudan kaleme aldığı bir eser değildir. Ancak onun adıyla yayınlanmıştır. Eserin içeriğinde, Hamaney’in İslami vahdet hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir. Genellikle TV, Radyo, toplantı, gösteri ve benzeri etkinliklerde yaptığı konuşma ve verdiği demeçlerin bir araya getirilmiş halidir.

- Ebü’l-Berekât Abdullah es-Süveydî, *Hucec-i Kat’iyye*, (Yayına Hazırlayan Hüseyin Hilmi Işık), Hak Sözü Vesikaları, Hakikat Kitâbevi Yayınları, No: 2, İstanbul, 2014.

Hucec-i Kat’iyye, İran Şahı Nadir Şah tarafından Şiilerle Sünniler arasındaki ihtilafı noktaları ortadan kaldırmak amacıyla her iki taraftan âlimlerin bir araya gelmek suretiyle düzenlenen toplantı hakkında bilgiler vermekte olup Ebü’l-Berekât Abdullah es-Süveydî tarafından kaleme alınmıştır (es-Süveydî, 2014: 5-6). 1908’de Mısır’da Osmanlıca’ya çevrilmiş, ülkemizde de Hakikat Kitâbevi tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.

- Murtaza Mutahhari, *Hac ve Müslümanların Vahdeti*, Çev: Nurcan Altun, Önsöz Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Murtaza Mutahharî tarafından kaleme alınan bu eser, Mutahharî’nin konuşmalarından derlenmiştir. Özellikle Hac ibadeti üzerinden birçok konuya temas etmiş, Müslümanların vahdetinin üzerinde durarak Haccın vahdet düşüncesi üzerindeki rolüne değinmiştir. Vahdet düşüncesinin olabirliği üzerinde de duran Mutahharî, bunun için öncelikle Müslümanların birbirine karşı anlayışlı olması gerektiğini ifade etmiş hac ibadetine de bu bağlamda iyi değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

- Haydar Hubbullah, *Mezhepler Arası Barış Risalesi*, (Çev: Mikail Gürel), Asr Yayınları, İstanbul, 2016.

Haydar Hubbullah’ın “*Risâletü selâm-ı mezhebi*” başlıklı eserinin tercümesidir. Eser, son dönemde kaleme alınan ve takrîbü’l-mezâhib ile ilgili yazılan eserlerdendir. Takrîbü’l-mezâhib’in gerekliliğine işaret edilerek özellikle Ehl-i Sünnet ile Şîa arasında ihtilafı görünen meselelere yer verilmiş ve bu meselelerin tarihsel süreçte geçirdiği evreleri açıklayarak iki mezhep arasında bu meselelerin sorun haline getirilmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Lisansüstü Tezler

Ülkemizde hâlihazırda konumuzla alakalı yapılan tezler incelediğinde, doğrudan takrîbü’l-mezâhib düşüncesi ile ilgili biri yüksek lisans diğeri doktora olmak üzere iki adet tez hazırlandığı tespit edilmiştir. Takrîbü’l-mezâhib denildiğinde, ilk olarak Nadir Şah ve Sultan I. Mahmud döneminde Sünni-Şii ittifakı için yapılan faaliyetler akla gelmektedir. Ancak bu dönemde yapılan faaliyetlerde, takrîbü’l-mezâhib kavramından ziyade “*ittifak, diyalog*” tabirleri kullanılmaktadır. Ancak Nadir Şah tarafından düzenlenen 1743 Necef Toplantısı’nda Sünni-Şii âlimlerinin bir araya gelmesi ve mezheplere dair meseleleri karşılıklı görüşmeleri ve değerlendirmeleri bazı Batılı araştırmacılar tarafından doğrudan takrîbü’l-mezâhib olmasa da bu düşüncenin ilk nüveleri olarak değerlendirilmiştir (Bengio

vd., 2011: 1). Bu itibarla, tezler başlığı altında her ne kadar doğrudan konuyla alakalı olmasa da, kaynaklarda bu dönemde atıfların olması dolayısıyla I. Mahmud ve Nadir Şah dönemi ile alakalı yapılan tezleri de çalışmamızın kapsamında değerlendireceğiz. Buna göre tespit edebildiğimiz lisansüstü tezler şunlardır:

- Ali Djafar-Pour, *Nâdir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv. SBE, İstanbul, 1977.
- Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nâdir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniv. SBE, Isparta, 2001.
- Saim Arı, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nâdir Şah-I. Mahmut Dönemi Ehl-i Sünnet-Şîî Diyalogu*, Basılmamış Doktora Tezi, Harran Üniv. SBE, Şanlıurfa, 2001.
- Uğur Kurtaran, *Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi (1730-1754)*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. SBE, Konya, 2012.
- Nesrin Aksoy, *Şîî-Sünnî Takrîb Çalışmaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta, 2017.
- Ramazan Tarik, *İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri (Takrîbü’l-Mezahib: Mısır Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2018.

Yüksek Lisans ve doktora tezleri başlığı altında yapılan çalışmalara baktığımızda, özellikle Djafar-Pour, Ateş, Kurtaran tarafından yapılan çalışmalar tarihçi gözüyle kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar, daha çok Sultan I. Mahmud ile Avşar Devleti lideri Nadir Şah devri, Mühimme ve Nâme-i Hümâyûn Defterleri başta olmak üzere Osmanlı Arşivleri ışığında tarihsel süreci yansıtmaktadır. Arı’nın çalışmasında ise temelde 3 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri esas alınmıştır.³ Bu çalışmada, Osmanlı Devleti-Safevi Devleti arasındaki çekişmeler, barış antlaşmaları ve bu antlaşmalardaki mezhep unsuruna yer verilmiştir. Yine Nadir Şah dönemi siyasi olarak ele alınmış, Şiilik ve Caferilik mezhebine değinilmiştir. Daha sonra o dönem 1743 tarihinde Nəcəf’te düzenlenen ve mezhep temsilcilerinin⁴ yaptığı karşılıklı görüşmelerde problemlenilen meselelere yer verilmiştir.

Aksoy ve Tarik tarafından yapılan tezlerde ise, takrîbü’l-mezâhib kavramı müstakil olarak ele alınmıştır. Aksoy’un tezinde kavramın manası ile birlikte Sünnî-Şîî mezhebi arasındaki ihtilafli bahisler ve tarihsel süreçte takrîbü’l-mezâhib faaliyeti kabul edilen bazı girişimler ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda ise bu düşünceye destek veren âlimler tanıtılmıştır. Tarik’in tezi ise, kavramın manaları ile birlikte İslam dünyasında ve Batı’da ele alınışı, tarihsel süreçteki mezhepleri yakınlaştırma faaliyetleri ve özellikle de bu düşüncenin resmen ortaya atıldığı dönem olan Mısır dönemi, Dârü’t-Takrîb Beyne’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye kurumu ve çalışmaları ele alınmıştır.

³ Bu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı tarafından matbu hale getirilmiştir. Bkz: *I. Mahmud-Nâdir Şah Mektuplaşmaları, 3 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri (Transkripsiyon/Tıpkıbasım)*, (Proje Yöneticisi: Doç. Dr. Uğur Ünal), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 136, Bion Matbaacılık, İstanbul, 2014.

⁴ Nadir Şah tarafından düzenlenen bu toplantıda, dönemin Bağdat Valisi Ahmed Paşa tarafından Sünnî mezhebini temsilen Bağdat’ta mukim Şafîî âlim Abdullah es-Süveydî görevlendirilmiştir. (es-Süveydî, 1323: 6-7; Litvak, 2011: 71)

Ansiklopedi Maddesi

Takrîbü’l-mezâhib ile ilgili olarak tespit edebildiğimiz kadarıyla iki ansiklopedi maddesi yazılmıştır. Bunlardan ilki Werner Ende tarafından Encyclopaedia Dictionary Islam Muslim World’de kaleme alınmış (Ende, 2004: 139-140), diğeri ise İlyas Üzüm tarafından Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde yazılmıştır. Ülkemizde neşredilen diğers ansiklopedilerde bu kavram ve düşünce ile ilgili bir madde veya yayın mevcut değildir. Söz konusu ansiklopedi maddesi aşağıdadır:

- İlyas Üzüm, “Takrîbü’l-Mezâhib”, *DİA*, XXXIX, 2010, ss. 467-469.

Üzüm tarafından yazılan bu madde, aslında takrîbü’l-mezâhib düşüncesi hakkında tanıtıcı bilgiler veren ilk yayın kabul edilebilir. Kavramın manası ile başlayan madde, kısa bir tarihi süreç özetinden sonra Mısır dönemi ve bu düşünceye destek veren âlimler hakkında bilgi vermiş son kısımda da bu düşüncenin imkânı üzerine düşünceleri aktararak çalışmayı tamamlamıştır. Çalışma ansiklopedi maddesi olmasına rağmen yoğun bir içeriğe sahiptir. Bu yönüyle takrîb adı ile yazılan diğers ansiklopedi maddesine göre daha ayrıntılı ve kapsayıcıdır. Madde, konu ile alakalı daha sonra yapılan çalışmalar için bir başvuru kaynağı olma özelliğine sahiptir.

Makale ve Bildiriler

Takrîbü’l-mezâhib düşüncesi ile ilgili olarak ülkemizde çok sayıda makale kaleme alınmış ve tebliğler sunulmuştur. Makale alanında aşağıda listelediğimiz çalışmaların önemli bir kısmı, yine bildiriler başlığı altındaki çalışmalarla aynı başlık ve içeriğe sahiptir. Sempozyumlarda bildiri olarak sunulan birçok çalışma daha sonra dergilerde yayınlanmıştır. Makale ve bildiriler başlığı altında her ikisine de yer verdik. Listedeki çalışmalar, yayın tarihi esas alınarak sıralanmıştır. Ayrıca bu iki başlık altında yer alan çalışmaların değerlendirmesi, son kısımda yapılacaktır.

Öncelikle makale başlığı altında tespit ettiğimiz çalışmalar şunlardır:

- M. Raif Ogan, “İslam Mezhepleri Arasında Ayrılık ve Birleşmeler”, *Sebilürreşad*, Mart 1949, Cilt: 2, S. 36, ss. 164-165.
- M. Raif Ogan, “İslam Mezhepleri Arasında Ayrılık ve Birleşmeler-2”, *Sebilürreşad*, Mart 1949, Cilt: 2, S. 37, ss. 182-184.
- M. Raif Ogan, “İslam Dünyasının Ehemmiyetli Mevzuları: Mezhepleri Birbirine Yaklaştırma”, *Sebilürreşad*, Mart Cilt: 3, S. 74, 1950, ss. 371-373.

Dârû’t-Takrîb Kurumu, tesis edildikten sonra İslam dünyasındaki birçok ülkeye mektup göndermiştir. Burada amaç, İslam ülkeleri ile kurum arasında bilgi akışını sağlamaktır. Türkiye’deki birçok âlimle bilgi alış verişinde bulunmak amacıyla bu mektuplaşma gerçekleşmiştir. Bu mektuplaşmalar o dönem Türk basınında geniş yer bulmuştur. Bu konuyu köşesine ilk taşıyanlardan biri de Râif Ogan’dır. Ogan, *Sebilürreşad Dergisi*’nde konu ile alakalı üç makale kaleme almıştır. İlk makalesinde, takrîbü’l-mezâhib düşüncesinin “*kestörü*” (mimar) olarak ifade ettiği Muhammed Takî el-Kummî’nin⁵

⁵ Muhammed Takî el-Kummî, 1910 Yılında İran’ın Kum şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini ve hıfzını Tahran’da tamamlamış, Arap Dili ve batı dilleri (Fransızca) üzerine eğitim almıştır. Gençliğinden itibaren Sünn-Şii mezhepleri arasındaki ihtilafli meselelerin çözümüne yönelik

yazdığı makaleden yola çıkarak bir değerlendirmede bulunmuştur. İkinci makalesinde ise, birinci makalede kaldığı yerden devam etmiş, özellikle burada “müşterek kültür” kavramına vurgu yaparak müşterek kültürü yapanlarla yıkanların bir arada olamayacağını umduğunu söylemiştir. Ancak yine de doğrudan “olmaz” diyerek koca bir duvar çekmek yerine “*inşallah olur*” demenin daha doğru olduğunu ifade etmiştir. Son makalesinde ise Dârü’t-Takrîb hakkında tanıtıcı bilgiler vererek özellikle kurum tarafından yayınlanan Risâletü’l-İslâm dergisinde yayınlanan makalelere değinmiştir.

- Ebû'l-Berekât es-Süveydî, “Sünnî-Şii İttifakına Doğru”, (Çeviren: Mustafa Çağrırcı), *Nesil Dergisi*, Sayı: 10, 1979, ss. 33-48.
- Ebû'l-Berekât es-Süveydî, “Sünnî-Şii İttifakına Doğru”, (Çeviren: Mustafa Çağrırcı), *Kelam İlmi Giriş*, Damla Yayınevi, İstanbul, 1996, ss. 317-349.
- Muhibbuddîn el-Hatîb, “İslâm Mezhep ve Fırkalarının Birbirine Yaklaştırılması Konusu”, (çev: Mehmet Hayri Kırbasoğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, cilt: XXX, ss. 293-327.

“*Makale ve bildiriler*” başlığı altında zikredilen çalışmaların özellikle makale türleri ilk olarak çeviri tarzında yayınlanmıştır. Özellikle es-Süveydî’nin Necef Toplantısı’nı konu alan “*Hucec-i Kat’iyye*” adlı eseri Mustafa Çağrırcı tarafından tercüme edilmiştir. Yine Muhibbuddin el-Hatîb’in takrîbü’l-mezâhib düşüncesinin olamayacağı argümanı üzerine yazılan “*el-Hutûtu’l-arîza li’l-uses elletî kâme aleyhâ dînü’ş-Şîa el-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*” adlı eseri de yine ilk tercüme edilen çalışmalar arasındadır.

- İlyas Üzüm, “Sünnî-Şîi Yakınlaşması: Dârü’t-Takrîb Tecrübesi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, 1998, ss. 171-185.
- A. Bülent Ünal, İtikadi ve Siyasi İslâm Mezheplerinin Yakınlaştırılmasına Dair Bazı Mülâhazalar, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, sayı: 25, ss. 31-42.
- Ayetullah Muhammed Ali Teshiri, “İslâmî Uzlaşıda İlimler ve Kültürel İlişkilerin Rolü”, *İslami Davet*, 21 Şubat 2008, (Çevrimiçi)
<http://www.islamidavet.com/2008/02/21/islami-vahdetten-uzaklamak-kurandan-uzaklamaktir/>. 11.12.2019.
- Doğan Kaplan, “İran’da Şîi-Sünnî Yakınlaştırma Çalışmaları”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2, Güz-2013, ss. 257-274.
- Cemil Hakyemez, Nasıl Bir Şîi-Sünnî Birlikteliği?, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2012, sayı: 25, ss. 70-80.⁶

çalışmalar yapmıştır. 1937’den itibaren Mısır’a giden ve takrîbü’l-mezâhib düşüncesini Mısır’da hayata geçirmek için uğraşlar vermiş, Ezher uleması ile iletişim halinde olmuştur. Bu çabaları karşılık vermiş ve Dârü’t-Takrîb Beyne’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye’yi Mısır’da kurmuştur. Bu çalışmalar arada çıkan savaş ve benzeri bazı nedenlerden dolayı kesintiye uğrasa da 1972’ye kadar devam etmiştir. Bu tarihte kurumun kapanması ve sonraki süreçte İran İslam Devrimi’nin gerçekleşmesiyle Kummi’nin takrîb çalışmaları sona ermiştir. 1980 yılında Fransa’ya taşınmış ancak 1990’da meydana gelen trafik kazasıyla vefat etmiştir. (Brunner, 2004:135) (eş-Şîrâzî, ty: 94.; Dehbân, ty.: adı geçen site)

⁶ Hakyemez’in bu çalışması hakkında “*Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şii İttifakı*” adlı eserini değerlendirirken bilgi verdiğimiz için bu kısımda değerlendirmedik.

- Mehmet Ali Büyükkara, “Mezhepsel Uzlaşma ve Barış: Modern ve Post-modern Yaklaşımlar”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 18, S. 35, 2013/2, ss. 109-138.
- Âdem Arıkan, “Şîîlerin Takrîbi ve Suûdîlerin Teklifi”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, cilt. 6-2, 2013, ss. 275-292.
- Hasan Hüseyin Güneş, “İslamî Vahdet, Mezheplerin Yakınlaştırılması ve Dârû’t-Takrîb”, *İntizar Dergisi*, C. 1, S. 1, İstanbul, 2014, ss. 145-152.
- Hasan Hüseyin Güneş “Takrib Çalışmalarının Tarihsel Nüveleri ve Ehl-i Sünnet Ulemasının XX. Yüzyıldaki Gayretleri”, *İntizar Dergisi*, C. 1, S. 2, İstanbul, 2014.
- Hasan Hüseyin Güneş, “Sünnî-Şîî Ulema ve Aydınlarının İslam Mezheplerini Yakınlaştırma Çabaları”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 2017, sayı: 13, ss. 185-203.
- Hasan Hüseyin Güneş, “Şîî Ulema ve Aydınların Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri-I”, *İntizar Dergisi*, Cilt:1, Sayı:3, İstanbul, 2014, ss. 161-174.
- Cafer Yusufî, “İslam Mezhepleri Arasındaki Dostluğun Etkenleri ve Engelleri”, *Misbah: İslamî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 11, 2015, ss. 5-22.
- Mehmet Ali Büyükkara, “İran’ın Takrîb-i Mezahib Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 8, Sayı: 74, Mayıs-Haziran 2016, ss. 22-24.
- İbrahim Barca, “Geçmişin Hakikat Âleminde İnternetin Sanal Âlemine Şii-Sünnî Diyalog ve Yakınlaşma Çalışmaları”, *PURE LIFE*, Vol.11.No.4, December. 2017, ss. 167-200.
- Cemil Hakyemez, “Mezhepleri Yakınlaştırma (Takrîbü’l-Mezâhib) Çalışmalarının Değerlendirilmesi”, *İslâmî Araştırmalar*, 2018, cilt: XXIX, sayı: 2, ss. 288-309.

Sempozyum Bildirileri

- Muhammed Hasan Teberreyyan, “Takrîbü’l-Mezâhib Stratejisi”, *Uluslararası Fikirde Uzlaşma Eylemde Birlik Sempozyumu*, İstanbul, 2007, ss. 52-59.
- Doğan Kaplan, “Sünnî-Şii Yakınlaşmasının İmkânı Üzerine”, *Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu*, 17-18 Mayıs 2013 Dedeman Otel / Konya.
- Doğan Kaplan, “İran’da Şii-Sünnî Yakınlaştırma Çalışmaları”, *Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünnî İlişkileri*, 27-29 Eylül 2013, Çorum, 2014, s. 165-176.
- Hasan Hüseyin Güneş, “Sünnî-Şîî Ulema ve Aydınlarının İslam Mezheplerini Yakınlaştırma Çabaları”, *II. Ortadoğu’da Siyaset ve Toplum Kongresi*, ORMER Enstitüsü, 14-17 Ekim 2014.
- Doğan Kaplan, “Sünnî-Şii Yakınlaştırma (Takrîbü’l-Mezâhib) Çabalarının Başarıya Ulaşamamasının Nedenleri Üzerine”, *Kur’an ve Toplumsal Bütünleşme Sempozyumu -Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler*, 27-29 Mart 2015, Tayyare Kültür Merkezi, Bursa.
- Mustafa Ekinci, “Vahdet Çalışmaları Çerçevesinde Tarih Boyunca Sünnî-Şii İttifakı Teşebbüsleri”, *Hz. Peygamber, Tevhid ve Vahdet, Şanlıurfa Uluslararası X. Kutlu Doğum Sempozyumu*, 21 Nisan 2016, ss. 116-120.
- Cemil Hakyemez, “Sünnî-Şii İlişkilerinde Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*, 2016, ss. 89-124.

- İbrahim Barca, “Geçmişin Hakikat Âleminde İnternetin Sanal Âlemine Şii-Sünni Diyalog ve Yakınlaşma Çalışmaları”, *I. Uluslararası Sanal Âlemin Din Eğitimi Geliştirmede Kapasitesi ve Etkisi Sempozyumu*, Kum, el- Mustafa Tercüme ve Yayıncılık Merkezi, 2017.

2000’li yılların başlarından itibaren takrîbü’l-mezâhib ile ilgili olarak makaleler yazılmaya başlanmıştır. Bu alanda ilk çalışma, İlyas Üzüm’den gelmiştir. Kendisi aynı zamanda Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde aynı isimle ansiklopedi maddesi de kaleme almıştır. Ansiklopedi maddesinin daha geniş hali olan bu çalışma, düşüncenin Mısır dönemini ele almıştır.

Öncelikle sempozyum bildirisi olarak sunulan ve daha sonra bilimsel bir dergide makale olarak yayınlanan çalışmalar yoğun olarak bulunmaktadır. Sempozyumlarla ilgili olarak yapılan ilk çalışma CAFERİDER tarafından düzenlenen sempozyumdur.⁷ 14-15 Nisan 2007 tarihinde İstanbul’da düzenlenen “Fikirde Uzlaş, Eylemde Birlik” sempozyumu, ülkemizden ve İslam dünyasından birçok ilim ve siyaset adamı katılmıştır. Toplantıya, (merhum) Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, Prof. Dr. Hasan Onat, Kafkas Müslümanları Lideri Allahşükür Paşazade, İran’daki İslam Mezhepleri Yakınlaştırma Kurumu Genel Sekreteri Ayetullah Muhammed Ali Teshîrî, Irak Nəcəf Cuma İmamı H. İslam Seyyid Sadruddin el-Qubançi, Prof. Dr. Hayrettin Karaman gibi önemli ilim adamları ile siyasi kanattan Afganistan Lideri Hamid Karzai’nin danışmanı ve Namık Kemal Zeybek gibi önemli ilim ve siyaset adamları katılmıştır. Bu toplantıda sunulan tebliğler temelde İslami mezhepler arasında fikir ayrılığının ortadan nasıl kaldırılabilir? Sorusunun cevapları aranmıştır. Teberreyyan bu toplantıda takrîbü’l-mezâhib hayata geçirilmesinde izlenecek yolu yani stratejileri ele almıştır. Hasan Onat burada yaptığı konuşmasında,

Müslümanlar din adına birbirini öldürüyorlar. Irak ve Pakistan, bunun en canlı örneği. Mezhepler din yerine geçmemelidir. Ama ne yazık ki mezhepler dinleştirilmiştir. Neyin din neyin din dışı olduğunu iyi anlamamız lazım. Mezhepler din değil insan ürünüdür. Mezhep kurucuları hata yapmış olabileceklerini söylerken, insanlar bunun tam tersini yapıyor. Mezhepleri bir zenginlik olarak görmek zorundayız. Sünni ya da Şii olmadan önce Müslümanız. Ondan da önce insanız.

diyerek konunun önemine dikkat çekmiştir.

Bununla birlikte çalışmaların önemli kısmı, 2014 yılında Çorum’da düzenlenen “*Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünnî İlişkileri*” adlı sempozyumda sunulmuş bildirimlerdir. Bu bildirimler, daha sonra e-Makâlât dergisinin 2013/2. Sayısı bu sempozyuma hasredilmiş olup bu sayıda yayınlanmıştır.⁸ Yine “*İntizar Dergisi*”nde Hasan Hüseyin Güneş tarafından yazılan çalışmalar listede geniş yer bulmuştur. İntizar Dergisi, ülkemizde 2014 yılında birkaç sayı olarak çıkmıştır. Genellikle Şii düşünceye ait makale ve çevirilere yer verilen bu derginin güncel sayılarına ulaşamamakla birlikte hâlihazırda yayımlandığına dair bilgi ve malumat da bulunmamaktadır. Bu başlık altında, kavrama dair iki makalesi ile Mehmet Ali Büyükkara, gerek kitabı gerek Sünni-Şii birlikteliğinin nasıl olacağına dair makalesi ve bildirisi ile Cemil Hakyemez ve konu hakkında makale ve bildirimleri olan Doğan Kaplan’ın isimlerini zikretmek gerekir.

⁷ Toplantı ile ilgili basına yansıyan ifadeler için bkz: (Dünya Bülteni, 2007).

⁸ Sempozyum, Çorum Belediyesi tarafından sempozyum kitabı olarak basılmıştır. Bkz: *Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünnî İlişkileri*, (Editör: Mesut Okumuş, Cemil Hakyemez), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2014.

Burada zikredilmesinde fayda gördüğümüz bir diğer çalışma da 2016 yılında Harran Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen, “*Hz. Peygamber, Tevhid ve Vahdet*” temalı “*Şanlıurfa Uluslararası X. Kutlu Doğum Sempozyumu*”dur. Bu sempozyumda İslam dünyasında Müslümanların vahdeti konu edinilmiştir. Sempozyumda sunulan bildiriler, “İslam’da Vahdet, Kur’an’da Vahdet, Hadislerde Vahdet, Tasavvuf ve Mezhepler Tarihi’nde Vahdet, Edebiyat ve Sanatta Vahdet ve İslam Toplumunda Vahdet” başlıkları altında değerlendirilmiştir.⁹

Değerlendirmeler

Bu başlık altında takrîbü’l-mezâhib düşüncesi ile ilgili beş değerlendirme yazısına yer verilmiştir. Bu değerlendirmeler, “*Marife*” dergisinin “*Ehl-i Sünnet*” özel sayısında derginin son kısmında “Soruşturma” başlığı altında Şerafettin Gölcük, Ferhat Koca, Süleyman Uludağ ve İlyas Çelebi’ye;

- Ehl-i Sünnet isimlendirmesinin değeri nedir? Böyle bir isim belirlenmemiş olsaydı yerine ne önerilebilirdi?
- Ehl-i Sünnet çatısını kuran temel unsurlar nelerdir?
- Ehl-i Sünnet düşüncesinin ilim ve fikir tarihi içindeki rolü hakkında ne dersiniz?
- Ehl-i Sünnet, firkalaşma tarihinde hangi hususları tetikleyici/etkileyici olmuştur?
- Ehl-i Sünnet-siyasi erk ilişkisi: Çatışma ve diyalog hakkında ne dersiniz?
- Sosyo-kültürel hayatta Ehl-i Sünnet düşüncesinin yansımaları nelerdir?
- *Takrîbü’l-mezâhib mümkün bir düşünce midir?*
- Günümüz ilim, düşünce ve sosyal hayatı bakımından Ehl-i Sünnet ne anlam ifade etmektedir?

şeklinde sorular sorulmuştur. Bu sorulardan biri, takrîbü’l-mezâhib düşüncesinin imkânı üzerinedir. Bu soru bağlamında genel görüşler ifade edilerek değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Buna göre söz konusu soruşturmada adı geçen bölümlerin künyesi şu şekildedir:

- Şerafettin Gölcük, “Takrîbü’l-mezâhib mümkün bir düşünce midir?”, Soruşturma, *Marife*, yıl. 5, sayı. 3, Kış-2005, s. 427.
- Sönmez Kutlu, “Takrîbü’l-mezâhib mümkün bir düşünce midir?”, Soruşturma, *Marife*, yıl. 5, sayı. 3, Kış-2005, s. 437-438.
- Süleyman Uludağ, “Takrîbü’l-mezâhib mümkün bir düşünce midir?”, Soruşturma, *Marife*, yıl. 5, sayı. 3, Kış-2005, s. 448-449.
- Ferhat Koca, “Takrîbü’l-mezâhib mümkün bir düşünce midir?”, Soruşturma, *Marife*, yıl. 5, sayı. 3, Kış-2005, s. 455.
- İlyas Çelebi, “Takrîbü’l-mezâhib mümkün bir düşünce midir?”, Soruşturma, *Marife*, yıl. 5, sayı. 3, Kış-2005, s. 458.

⁹ Sempozyum kitapçığına, <http://ilahiyat.harran.edu.tr/assets/uploads/other/files/ilahiyat/files/hz-peygamber-tevhid-ve-vahdet-sempozyum-kitabi-28122016.pdf> uzantılı internet adresinden ulaşmak mümkündür.

Takrîbü’l-mezâhib ile ilgili ilk yapılan değerlendirme Şerafettin Gölcük’e aittir. Gölcük, takrîbü’l-mezâhib’in abesle iştigal ve beyhude bir çaba olduğu ifade eder. Ayrıca bu düşüncenin insan tabiatına aykırı olduğunu ifade etmiştir.

İkinci değerlendirmenin sahibi olan Sönmez Kutlu, takrîbü’l-mezâhib düşüncesi ile alakalı tarihi seyri özetledikten sonra bu dönemde İslam ümmetinin birlik içerisinde olmasının önemine işaret etmiştir. Ancak takrîbü’l-mezâhib ile ilgili olarak bu dönemde önemli olanın karşılıklı dayanışma ve diyalogu geliştirmenin gerekliliğine işaret etmiştir. Ancak Müslümanların vahdet adı altında birbirini dönüştürmesi veya değiştirmesi, kendine benzetmeye çalışması olmamalıdır demiştir.

Süleyman Uludağ ise değerlendirmesinde olaya farklı bir pencereden bakmıştır. Uludağ, takrîbü’l-mezâhib’in mezhepleri birleştirmek olmadığı, aslında bunun mümkün de olmadığını ifade etmiştir. Takrîbü’l-mezâhib, mezheplerin birbirine karşı saygılı ve yakın durması manasındadır. Dolayısıyla bu durum aslında Ehl-i Sünnet’in de kabul edeceği bir gerçektir.

Ferhat Koca ise, mezhepler arasında bir birlik oluşturma ihtiyacı, aslında mezhep ihtilaflarının arttığı dönemlerde kendisini gösteren bir durumdur. İtikâdî mezhepler arasında takrîbü’l-mezâhib düşüncesi hâkimken benzer durum fıkhi mezhepler arasında da düşünülmektedir. Takrîbü’l-mezâhib’den kasıt eğer itikâdî mezhepleri birleştirerek tek bir mezhep ortaya çıkarmak kastediliyorsa bu mümkün değildir. Ancak burada amaç, mezheplerin kendi kimliklerini koruyarak İslam birliğini sağlamak ve vurgulamaksa böyle bir çalışma hem imkân dâhilindedir hem de her türlü takdire şayandır.

Son değerlendirme İlyas Çelebi tarafından yapılmıştır. Çelebi, eğer usulüne uygun olarak bu düşünce hayata geçirilirse hem olumlu hem de gereklidir. Özellikle mezhepler arasında çözümü giderek zorlaşan problemlerin çözümünde takrîbü’l-mezâhib bir geçiş rolü de üstlenebilir.

Yapılan değerlendirmelere bakıldığında, takrîbü’l-mezâhib düşüncesinin iki yönüne vurgu yapılmıştır. Bu kavram ile mezheplerin ana kimliklerini bozarak yeni bir mezhep oluşturmak veya diğer mezhepleri yok sayarak tek bir mezhebe bağlılığın esas olduğu durumlarda bu düşüncenin tatbiki mümkün değildir. Ancak d takrîbü’l-mezâhib’in diğer yönü olan birleştirici rolü, diğerini hiçe saymadan olduğu gibi kabul ederek sadece İslam ümmeti arasında safların sıklaştırılması amacıyla hareket edilirse bu düşünce hem gerekli hem de imkân dâhilinde görülmektedir.

SONUÇ

Takrîbü’l-mezâhib, her ne kadar 20. asrın kavramı olarak bilinse de tarihçiler bu kavramın kökeninin Sultan I. Mahmud-Nadir Şah arasında geçen ve Caferiliğin hak mezhep sayılması için yapılan karşılıklı görüşmelere ve Nəcəf Toplantısı’nda Sünni-Şii ittifak çalışmalarına dayandırmaktadır. Bu dönemde takrîbü’l-mezâhib kavramı, müstakil olarak kaynaklarda kullanılmadığından, yapılan çalışmalar ancak ittifak arayışları veya takrîbü’l-mezâhibe yönelik ilk girişimler ve bu düşüncenin ilk nüveleri olarak değerlendirilmektedir. Takrîb düşüncesinin, kavramsallaşma ve kurumsallaşma itibarıyla 1945’ten sonra ortaya atıldığı bilinmektedir.

İranlı bir Şii âlim tarafından Mısır’da ortaya atılan bu düşünce, Ezher ulemasının desteği ile kurumsallaşmış, birçok ilmi ve dini toplantı, yayın ve benzeri etkinlikler

gerçekleştirilmiştir. Düşünce ve kurumla ilgili ilk yayınlar Mısır’da yazılmış ve buradan dünyaya yayılmıştır. Özellikle kurum tarafından neşredilen Risâletü’l-İslâm Dergisi, kurumun ve düşüncenin sesi olmuştur. Ancak her düşünce gibi oluşum, gelişim, duraklama ve çöküş aşamalarını tamamlayarak 1972’de Mısır’daki sürecini tamamlamıştır. Bu süreç, politik ve apolitik sebepler dolayısıyla sona ermiştir. Ancak Dârü’t-Takrib döneminde yapılan bazı çalışmaların Şii mezhebi lehine olması, süreç içerisinde Sünni ulemanın desteğini çekmesine neden olmuştur. Bu durum, düşüncenin ivme kaybetmesini hızlandırmıştır. Mısır dönemi sonrasında komşu İslam ülkelerinde benzer girişimlerde bulunulmuşsa da günümüzde bu çalışmalar İran tarafından devam ettirilmektedir.

Takrîbü’l-mezâhib ile ilgili çalışmalar, aralıksız olarak Batı’da da devam etmiştir. Yukarıda tasnif ettiğimiz her başlıkta yapılan birçok çalışma öncelikle İran ve Batı’da yapılmıştır. Özellikle Batı’da “*Islamic Ecumenism*” başlığı altında takrîb düşüncesi üzerine birçok yayın neşredilmiştir.

Ülkemizde söz konusu kavram ve düşünceyle alakalı yapılan çalışmalara bakıldığında, yeni yeni başladığı görülmektedir. Kıyas yapıldığında, konu ile alakalı Şii dünyada ve Batı’da daha fazla çalışma yapıldığı görülmektedir. Şüphesiz bunda kavramın Ehli Sünnet camiası tarafından kabul görmemesi hatta bu kavramı yeterince tanımaması, kavram şüpheli yaklaşılmasına neden olmaktadır. Bu şüphelerin ortaya çıkmasında da takrîbü’l-mezâhib düşüncesi ekseninde Şii dünyanın gerçekleştirdikleri tek yönlü uygulama ve planlar neden olmuştur demek yanlış olmaz.

Yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında, 2000’li yılların başında başladığı görülmektedir. Bu alanda ülkemizde müstakil bir eser mevcut değildir. 90’lı yılların başında İran’da yazılan vahdet konulu eserlerin tercümesi ile başlayan yayın süreci günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir. Yayınlanan eserler, Şii kökenli yazarların çalışmalarından ibarettir. Ancak ülkemizde makale ve bildiri tarzında yazılan eserler hiç de azımsanmayacak durumdadır. Özellikle doğrudan takrîb düşüncesiyle ilgili yazılar bilimsel çerçevede ele alınmış olup bu çalışmalarda kavramın tanıtımı ve tarihsel sürecine yer verilmiştir. Ülkemizde kavramla ilgili olarak mezhebi taassupla ele alınan bir çalışma veya takrîb düşüncesinin karalama kapsamlı herhangi bir faaliyet bulunmamaktadır. Bütün çalışmalar bilimsel ölçütlerde yazılmış olup fikir ve görüşler İslam’ın temel kaynaklarına dayandırılmaktadır. Birçok çalışmada, takrîbü’l-mezâhib düşüncesinin imkânı üzerinde durulmuş, “*nasıl bir birliktelik sağlanabilir?*” sorusuna cevaplar aranmıştır.

Konu ile doğrudan alakalı tezlerin yapılmaya başlanması, Sünni-Şii ilim ve din adamlarının iyi niyet esasına dayalı hareket etmesi ile birlikte önümüzdeki süreçte daha da fazla bilimsel etkinliklerin yapılacağı öngörülmektedir. Ayrıca birbirini daha iyi tanımaya yönelik yapılan çalışmaların kısmen sonuç verdiğini de görmekteyiz. Nitekim İran’daki Takrîbü’l-Mezâhib Kurumu Başkanı Ayetullah Şeyh Muhsin el-Erakî Diyanet İşleri Başkanlığı’nın resmi davetlisi olarak 2017 yılında ülkemize gelmiştir. Bu kapsamda hem Diyanet İşleri Başkanlığı’nı hem de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni ziyaret etmiştir.

Görüldüğü üzere takrîbü’l-mezâhib düşüncesinin önemi İslam dünyasında iyice anlaşıldığı ve tarafların bu düşüncenin ruhuna uygun hareket ettiği sürece bu düşünce İslam dünyası için bir gereklilik olarak görülmektedir. Hatta itikâdî mezhepleri birbirine yakınlaştırmak amacıyla ortaya atılan bu düşünce, farklı isimler altında fikhi mezheplere de uygulanmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla İslam ümmeti için gerekli olan bu düşünce için herkes üzerine düşeni usulüne uygun şekilde yerine getirirse, bu konuda hem ilmi

çalışmalar giderek artacak hem de İslam dünyasında mezhep temelli kavgalar giderek azalacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, N. (2017). *Şîî-Sünnî Takrîb Çalışmaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Allâm, A. (2010). *et-Takrîb beyne’s-Sünne ve’s-Şîa: Ru’ye siyâsiyye*. Kahire: el-Merkezü’l-Arabi li’d-Dirasati’l-İnsaniyye.
- Arıkan, A. (2013). *Şiîlerin Takribi ve Suûdilerin Teklifi*. e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, VI/2, 275-292.
- Bekir b. Abdullah ez-Zeyd. (1434). *Hakikatü da’veti’t-takrîb: Tarih...ehdâf...ve mâzâ ba’d?* Riyad: Merkezü’l-Buhûs ve’d-Dirâse.
- Bengio, O.; Litvak M. (2011). *The Sunna and Shi’a in History: Division and Ecumenism in the Muslim Middle East*. New York: Palgrave Macmillan.
- BOA. (2014). *I. Mahmud-Nâdir Şah Mektuplaşmaları, 3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri (Transkripsiyon/Tıpkıbasım)*. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 136, İstanbul: Bion Matbaacılık.
- Brunner, R. (2013). Sunnites and Shiites in Modern Islam: Politics, Rapprochement and the role of al-Azhar, *The Dynamics of Sunni-Shia Relationships Doctrine, Transnationalism, Intellectuals and the Media*. London: Hurst & Company, 25-40.
- Brunner, R., (2004). *Islamic Ecumenism in the 20th Century: The Azhar and Shiism between Rapprochement and Restraint*. Leiden: E. J. Brill.
- Dehbân, N. (ty.). Dârü’t-Takrîb Mısr, *Kurdnoor.ir*. 10.12.2019 tarihinde <http://www.kurdnoor.ir/content/news/index.php?id=205&title=> adresinden alındı.
- Dünya Bülteni. (2007). *İslam âlimlerinden birliktelik çağrısı*. 04.10.2019 tarihinde <https://www.dunyabulteni.net/arsiv/islam-alimlerinden-birliktelik-cagrisi-h11643.html> adresinden alındı.
- el-Gıfârî, Nasır b. A. (1992). *Mes’eletü’t-takrîb beyne Ehli’s-Sünne ve’s-Şîa*. Riyad: Dârü’t-Taybe li’n-Neşr ve’t-Tevzi’.
- Elhan, N. (2016). İran Devrimi’nin Türkiye’de Yansımaları: “İrancılık” ve “İrancı” İslamcılık. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, III/2, 28-57.
- el-Mecmaû’l-Âlemî li’t-Takrîb Beyne’l-Mezahibi’l-İslamiyye: Ehdâfihü ve menhecühü ve müncezâtühü*, (2005). Tahran: el-Mecmaû’l-Âlemî li’t-Takrîb Beyne’l-Mezahibi’l-İslamiyye.
- el-Müsevî, Abdü’l-Hüseyin Şerefüddîn. (ty.). *el-Mürâcaât*. (çev: Sabahattin Sonay), İstanbul: Velayet Yayıncılık.
- Ende, W., (2004). Takrîb, *Encyclopaedia Dictionary Islam Muslim World*. (etc. Gibb, Kramer. Scholars), 12 vols., Brill Publisher, 139-140.

- eş-Şirâzî, Abdülkerim B. (1992). *el-Vahdetü’l-İslâmiyye evi’t-takrîb beyne’l-mezâhibi’l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü’l-Â’lemî li’l-Matbûât.
- eş-Şirâzî, Abdülkerim B. (ty.). Zikriyyâtü’ş-Şeyh Muhammed Takî el-Kummî an mesîrati Dâri’t-Takrîb, *Risâletü’t-Takrîb*. Tahran, XVIII, 76-94.
- “et-Takrîb fi Türkiye”, Neşâtâtun Âlemiyye, *Risâletü’t-Takrîb*. XVIII, Tahran, 137-139.
- Ahmed Ali, A. S. (2008). *et-Takrîb beyne Ehli’s-Sünne ve’ş-Şîa-Mâ lehû vemâ aleyh*. Mısır: Dârû’l-Yakîn.
- Fazlur Rahman. (1990). *İslam ve Çağdaşlık, Fikrî Bir Geleneğin Değişimi*. Çev. Hayri Kırbaoğlu, Ankara: Ankara Okulu, Ankara, 1990.
- Kramer, M. (1992). The Global Village of Islam, *Middle East Contemporary Survey*. San Francisco & Oxford: Westview Press, Boulder, XVI, 193-226.
- Laurence, L. (1938). *Nâdir Shah: Critical Study Based Mainly Upon Contemporary Sources*. London: Luzac & Co.
- Litvak, M. (2011). Encounters Between Shi’i and Sunni “Ulama” in Ottoman Iraq, *The Sunna and Shia in History: Division and Ecumenism in the Muslim Middle East*. New York: Palgrave Macmillan, 69-86.
- Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şî’-Sünnî İlişkileri*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Süveydî, Ebü’l-Berekât A. (1323). *el-Huccetü’l-kat’iyye li ittifâki’l-firaki’l-İslâmiyye*. Mısır: Matbaaatü’s-Saade.
- Süveydî, Ebü’l-Berekât A. (2014). Hucec-i Kat’iyye, *Hak Sözü’n Vesikalari*. İstanbul: Hakikat Kitâbevi Yayınları. No: 2.
- Şeltût, M. (1959). “Fetvâ Târîhiyye”, *Risâletü’l-İslâm*. XLIII, Kâhire, 227-229.
- Tarik, R. (2018). *İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri (Takrîbü’l-Mezahib: Mısır Örneği)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Teberreian, M. H. (2007). Takrîbü’l-Mezâhib Stratejisi. *Uluslararası Fikirde Uzlaşma Eylemde Birlik Sempozyumu*, İstanbul: CAFERİDER, 52-59.
- Vali Reza, N. (2006). *The Shia Revival: How Conflicts Within Islam Will Shape the Future*. New York: W.W.Norton Company.
- Ze’evi, D. (2007). The Present Shia-Sunna Divide: Remaking Şirâzî Memory. *Middle East Brief*, Crown Center for Middle East Studies or Brandeis University, No. 19, 1-8.

Araştırma Makalesi/Research Article**Tezhip’te Kullanılan Motif ve Teknikler***Mottif and Techniques Used in Illumination***Edip YILMAZ***
Rumeysa ŞİMŞEK****Öz**

Yüzyıllar içerisinde İslâm’ın ilk emrinin de bir gereği olarak kitaba ve yazı sanatına verilen önem Türklerde nihai noktasına ulaşmıştır. Allah’ın ifade ve temsil edilemezliğinin kâğıda dökülmüş hali olan hüsn-i hattaki gelişime ortak olarak onun tamamlayıcısı ve bütünlüğünün sağlayıcısı olan tezhip sanatı da aynı ölçüde yenilikler göstermiştir. Kitap ve levha çalışmalarında birbirlerinden bağımsız düşünilemeyen, yazının bütünleyici bir parçası olan tezhipten bahsederken öncelikle hüsn-i hattan bahsetmek gereklidir. Bunun yanında mimariden kitap sanatına kadar birçok alanda kullanılan tezhip sanatında ağırlıklı olarak çiçek motifleri kullanılırken, değişik geometrik motiflerin de kullanıldığı müşahede edilmektedir. Ayrıca tezhip sanatının icrasında değişik tekniklerin kullanıldığı bilinmektedir.

Bu çalışmada kısaca tezhip sanattan bahsederken ağırlıklı olarak tezhip sanatında kullanılan motif ve teknikleri irdeleyerek okuyucunun istifadesine sunmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tezhip, müzehhip, hüsn-i hat, motif

Abstract

Over the centuries, the importance given to the book and the art of writing as a requirement of the first order of Islam has reached its final point in the Turks. The art of illumination, which is complementary to its development and the provider of its integrity, has shown the same extent to the development of the line of thought, which is the documented form of God’s expression and unrepresentation. When talking about illumination, which is an integral part of writing, which cannot be considered independently from each other in books and sheet works, it is necessary to first mention hüsn-i hat. In addition to this, it is observed that while flower motifs are used mostly in illumination art which is used in many fields from architecture to book art, different geometric motifs are also used. In addition, it is known that various techniques are used in the art of illumination.

In this study, while briefly speaking about the art of illumination, we will try to present the motifs and techniques used in illumination art to the benefit of the reader.

Keywords: Illumination, Illuminator, Calligraphy, motif.

Geliş Tarihi/Received: 22.10.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 29.12.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, eyilmaz2@beu.edu.tr/eyilmaz_mus@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9041-23969.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü rumeysa.simsek34@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8846-5440.

GİRİŞ

Arapça “zehebe” kökünden türetilerek sözlükte “altınlamak” anlamına gelen tezhip, “yazma kitap, levha ve murakka’ların bezenmesinde ezilmiş varak altın ve çeşitli renklerin kullanılmasıyla uygulanan süsleme sanatıdır.” (Arseven, 1952: 1982) ve (Bırol, 1997: 61). İslâm kitap sanatlarının en önemlilerinden biri olarak kabul edilen tezhip sanatıyla uğraşan kişilere müzehhip denilir.

Türklerde yüzyıllar boyunca kullanım imkânı bulan tezhip sanatı; mimariden yazma eserlere, cilt kapaklarından levhalara, madeni eşyalardan halılara ve tılsımlı gömleklere varana kadar pek çok alanda sıklıkla kullanılmıştır (Taşkale, 1990: 5). Kitap ve levha çalışmalarında birbirlerinden bağımsız düşünülemeyen, yazının bütünleyici bir parçası olan tezhipten bahsederken öncelikle hüsn-i hattın bahsetmek gereklidir. Hüsn-i hattı göz önüne almadan tezhip sanatının keyfiyetinin tam manasıyla anlaşılacağı aşikârdır.

İslami yazı çeşitlerinin belli ölçülere ve kurallara bağlı kalarak yazılması olarak tarif edilen hüsn-i hattın İslâm sanatları içinde önemli bir yere sahip olmasındaki en önemli neden şüphesiz bu sanatın, Allah’ın ifade ve temsil edilemezliğini vurgulaması olmuştur. Bunun yanı sıra kelâmın görsel düzeyde algılanmasında, O’nun şanına yaraşır bir şekilde aracılık etmesi de hat sanatını diğer sanat dalları arasında önemli bir konuma yükseltmiştir. Hüsn-i hattı vahiydeki manevi hakikatlerin billurlaşmasının görsel bir tezahürü olarak niteleyen Turan Koç’un da ifade ettiği gibi, aslında hat sanatı Müslümanların ilahi mesaja verdikleri ehemmiyeti, aynı zamanda adeta onu kabul ve tasdiklerinin bir sonucu olarak tazim içeren cevaplarını yansıtır (Koç, 2015: 154-155).

Tezhip sanatını başka bir çalışmada ele aldığımızdan, biz bu çalışmamızda tezhip sanatında kullanılan motif ve teknikleri nazara vermeye çalışacağız.

TEZHİPTE KULLANILAN MOTİFLER

Çiçek Motifleri

Tezhipte kullanılan belli başlı çiçek motifleri içerisinde rumi, hatai, münhani gibi çeşitleri yanında, yarı stilize motifler ve natüralist motifleri(şükufe) saymak mümkündür. Bunlar hakkında aşağıda kısaca bilgi verilecektir.

Rûmî

Rûmî motifi İslamiyet öncesinde hayvanların mücadeleleri resmedilirken ekseriyetle kanat, kuyruk, gaga ve pençe gibi unsurlar yerine kullanılmıştır. Tarihi seyir içerisinde Türklerin İslâm’ı kabulünün bir etkisi olarak hayvansal motif olan rûmîler, stilize edilerek daha çok bitkisel bir motifi andırır hale bürünmüştür (Gül, 2017: 287). Bu da rûmîlerin kökeninin hayvansal mı bitkisel mi olduğu tartışmalarını doğurmuştur (Yavuz, 2018). Günümüzde ise çoğu sanat tarihçisi rûmîlerin hayvansal kökenli olduğunu kabul etmektedir.

Rûmî motifinin günümüze kadar gelen en eski örneği Uygur Türkleri’ne kadar dayanmaktadır. XI. veya X. y.y.da yapılan Bezeklik Fresklerindeki bir deniz ejderinin kanatlarında ilk rûmî motiflerine rastlanmıştır (Keskiner, 2000: 3).

Tarihi Orta Asya’ya kadar dayanan, Anadolu Selçukluları ile birlikte özellikle XII, XIII ve XIV. yüzyıl kitap bezemelerinde yaygın biçimde kullanılan rûmîler, ismini

“Anadolu” anlamına gelen “rûmî” kelimesinden almıştır (Birol, 1997: 82). Anadolu’ya ait olduğu söylenen bu üslûp Karahanlılar’da, Gazneliler’de, Fâtımîler’de, Abbâsîler’de, Memlûkler’de ve Endülûs Emevîleri’nde kullanılmıştır. Buna göre adı geçen bezeme üslûbunu yalnızca Anadolu’ya mal etmek doğru görünmemektedir.

Rûmîler çizilişine göre yalın, dilimli, sarılma, sencide, işlemeli, müsenna, çiçekli, rûmî içinde rûmî, parçalı gözlü, muharrel, med-cezir olarak çeşitlere ayrılır (Yavuz,2007:36,40). Kullanılış amaçlarına göre de ayırma rûmî, tepelik rûmî, ortabağ rûmî, tek iplik rûmî, iki iplik rûmî, üç iplik rûmî olarak farklı şekillere ayrılır.

Hatâî

Tezhip sanatının ana motiflerinden biri olan hatâî “hata”, “hatay”, “hıtay”, “huten” köklerinden türetilerek Çin Türkistan’ına nispet ettirilmiştir. Doğadaki bitki ve çiçeklerin gerçek görünüşlerinin sanatkâr tarafından üsluplaştırılarak çizildiği motiflerin tümüne genel olarak hatâî denilir. Bu çiçeklerin üstten görünümüne penç ismi verilirken, gelişmiş veya az gelişmiş çiçeklerin dikine kesitinin anatomik çizgilerle üsluplaştırılarak motife çevrilmiş haline de hatâî denilir (Birol: 1997: 61; Birol ve Derman, 1992; Demironat, 1966; Derman, 2009: 534).

Genellikler hatâîler simetrik bir tarzda çizilmişlerdir. Anadolu Selçuklular’ı süslemede hatâîleri daha sade tarzda kullanırken XV. y.y.’da yaprakları çoğaltılarak zenginleştirilmiş ve en süslü örnekleri verilmiştir (Mert, 2008: 32-33).

Münhani

Ana yapıları kavisli ve yumuşak hatlardan oluşan münhaniler çoğunlukla Selçuklular tarafından kullanıldığı için Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver bu üsluba “Selçuklu münhanileri” adını vermiştir. Selçuklu dönemi kitap tezyinatında sıkça rastladığımız münhaniler XV. yüzyıldan sonra kullanım sıklığını giderek kaybetmiştir.

Münhaniler, ekseriya kuşkanatlarının iç bünyelerindeki ayrıntılardan meydana gelir. Münhaniler, bir sap üzerinde belirli aralıklarla devamlılık göstermeyip, birbirine birleşik kümeler halinde bir forma sahiptir. Kendine mahsus yumuşak bir renklendirme tekniği ile tezyin edilir (Keskiner, 1978:19).

Yarı Stilize Çiçek Motifleri

Kara Memi’nin XVI. yüzyılda süsleme alanında getirmiş olduğu yeniliğin bir parçası olup yarı stilize olarak çizilen çiçek motifleridir. Hatai gruba göre daha az stilize edildiğinden lale, gül, karanfil, nergis, sümbül, çiçek açmış bahar ağaçları ve serviler gibi kendi adlarıyla kullanılmışlardır. Kara Memi bu motifleri dalında yaprağı ile beraber tezhip deseninde kullanarak yeni bir üslubun kapılarını açmıştır (Ünver, 1951: 42-71).

Natüralist Çiçekler (Şüküfeler)

XVIII. yüzyılın birinci yarısında Avrupa’daki resim sanatının etkileriyle ortaya çıkan şüküfe sözlükte “çiçek” anlamına gelir (Keskiner: 2000: 4). Lâle Devri’nin etkisiyle revaç

gören çiçekçilik ve gündelik hayatta, sanat, ilim ve teknik alanlarında yenileşmenin etkileri süsleme sanatlarında da görülmüştür. XVI. yüzyılda klasik çağına ulaşan Türk bezeme sanatlarına bu dönemde barok ve rokoko tarzı üslup da dahil olmuştur. Klasik üslupta eser veren sanatkarlar yeniliğe ayak uydurarak natüralist bir üslupla çiçek ve çiçek buketi minyatürleri tezyin ederek şükûfe tarzı diye adlandırılan yeni bir üslup oluşturmuşlardır. Klasik resim sanatındaki gölgenin yerini şükufede ince tarama tekniği almış, renk ve ayrıntılar aslına uygun işlenerek çiçekler motif niteliğini kaybetmiştir.

Şükûfe tarzı bezeme padişah için hazırlanan divan, yazma eserler ve padişah resimlerinin bulunduğu albümler, tuğra ve fermanlar, hilye-i nebevî, levha ve murakka'larda, zahriye, serlevha, unvan ve hâtıme sayfalarında, koltuklar ve kenar suyu içinde, ruganî cilt bezemeleri gibi pek çok alanda sıklıkla kullanılmıştır. Kimi zaman dalında veya vazoda tek çiçek veya buket kimi zaman da tezhip deseninin içine yerleştirilerek kullanılmıştır.

XVIII ve XIX. yüzyıllarda şükûfe ismiyle bir moda haline gelen çiçek minyatürlerinde de kısmen üsluplaştırma vardır. Böylece devrin nakkaşları arasında sanatkar kişiliği yanında çiçek ressamı adıyla anılan bir zümre ortaya çıkmıştır (Biol: 1997: 258-259).

Zencerek (Geçme)

Farsçada küçük zincir" anlamına gelen zencerek/zencirek yazma eserlerin sayfa kenarlarına ve levha yazılarının etrafına, iki çizgi arasında zemini altın yaldızlanarak üzerine mürekkeple zincirleme halkalar şeklinde yapılan süsleme suyudur (Özer, 1985: 79). Tezhipte ekseriyetle yazıdan süslemeye geçişlerde arada bordür olarak kullanılırlar. Yuvarlak bir noktanın etrafında bir alttan bir üstten olacak şekilde kesintisiz olarak devam eden çizgilerden oluşan desenlerdir. Her yüzyılda süslemelerde sevilerek kullanılan zencerekler özellikle Anadolu Selçuklular döneminde gerek mimaride gerekse el yazması eserlerde yoğun olarak işlenmiştir (Şanes, 1995: 1-5).

Geometrik Motifler

Hemen hemen her dönemde sıklıkla kullanılan geometrik motiflerin başlangıcı ve sonu belli olmadığı için İslâm felsefesinin etkisiyle gelişme gösterdiği düşünülür. İslâm'daki tasvir yasağının da etkisiyle geometrik şekillerde gelişme gösterilmiştir (Mülayim, 1982:68). Üçgen, kare, dikdörtgen, daire gibi formların birleşmesinden meydana gelirler. Özellikle Selçuklular döneminde geometrik motifler sıkça kullanılmıştır (Kurtişoğlu, 2014:217-222). Geometrik motiflerin rûmi ve bitkisel formlarla beraber kullanıldığı da olsa da geometrik motifin ana hatları daha kesin bir şekilde vurgulanmıştır (Bulut, 2017:27-44; Dalağan, 2012; Sönmez, 2015; Şener, 1994; Türeli, 2006).

Çintamani

Yan yana uzanan iki dalgalı şekil ve ikisi altta biri üstte olmak üzere üç top şeklinde oluşan desendir. Köken olarak Orta Asya'dan geldiği ve Şamanizm inancında gücü simgelediği düşünülen bu motif yoğunlukla kaftanlarda ve kumaş deseninde kullanılsa da sayfa kenarlarında da görülmektedir (Biol: 169). Güç, kuvvet ve saltanatın sembolü olarak

nitelendirilen üç yuvarlak pars postundaki beneklere, iki dalgalı çizgi ise; kaplan ya da pars postuna benzetilmiştir (Keskiner, 1978:5).

Tı'ğ

Tezhiplenen yazının ana süslemesinden boş alana geçişte dengeyi sağlamak ve gözü dinlendirerek bütünlük sağlamak amacıyla yapılan ince süslemelerdir. Tı'ğ süslemesi yapılırken ana süslemenin enini geçmeyecek boyutta yapılmasına özen gösterilir. Tı'ğlarda genelde çizgi, nokta ve küçük S ve C kıvrımları kullanılır. Bunlara ek olarak rûmi hatı ve bulut motifleriyle de zenginleştirildiği eserler mevcuttur. Özellikle Fatih devri sonrasında ihtisamlı ve yoğun tı'ğ kullanımı dikkat çeker.

Bulut

Yazma eser süslemelerinde sıkça karşılaşılan motiflerden biri olan bulut motifinin menşei Çin olduğu için Çin bulutu olarak da isimlendirilir. Çin kaynaklarında simurg veya ejderha gibi mitolojik hayvanların ağızlarından çıkan ateşin simgesi olarak öfkeyi temsil ettiği düşünülür. Türklerde ise İslamiyet'in de etkisiyle tasvirten kaçınılmak için motifin tabiattaki buluttan ilham alınarak oluşturulduğu düşünülmektedir (Biol ve Derman, 1992: 48).

Yazmalarda Fatih devrinden itibaren süsleme unsuru olarak kullanılmasına rağmen II. Bayezid döneminde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. II. Bayezid döneminde çoğunlukla sure başları tezhiplerinde kullanılsalar da ara pervazlarda ve sayfalarda serbest veya paftalama unsuru olarak da kullanılmıştır (Küpeli, 2005: 487).

Bulut motifinin desen içindeki yerine ve biçimine göre yığma, dolantı, ayırma, ortabağ, gerdanlık, tepelik, bürde gibi çeşitleri vardır (Işık, 2007: 24-25).

TEZHİPTE KULLANILAN TEKNİKLER

Türk tezhip sanatında kullanılan tekniklerin bazısı klasik tezhip tarzını ortaya koyarken, yıllar içerisinde gelişen sanat akımları ve sanatçıların özgün tasarımlarıyla yeni süsleme teknikleri de oluştuğu görülür. Müzehhip kullanacağı tekniğe göre desenini kurgular. Belli başlı özellikleri ve kullanım alanlarına göre uygulanan teknikler; zemini boyalı klasik tezhip tekniği, zer-ender-zer tekniği, halkâri tekniği ve çift tahrir tekniğidir.

Zemini Boyalı Klasik Tezhip (Düz Tezhip)

Klasik tezhip denilince akla ilk gelen süsleme tarzıdır. Desenin işlenişinde belli bir sıra takip edilir. İlk önce altın kullanılacak sap, yaprak gibi alanlara altın sürülür. Mühre yardımıyla parlatılan altınlı alanların dışında kalan farklı renklerle işlenecek diğer çiçek, rûmi, bulut vb. gruplar boyanır. Tüm desendeki motiflerin kenarlarına çekilen tahririn nüanssız ve çok ince olmasına özen gösterilir. En son kalan zemin rengi olabildiğince dalgasız olması, sapları oluşturan dairevî helezonların saç kılma yakın incelikte ve aynı kalınlıkta olması, sap ve yapraklara sürülen altının parlaması yapılan işin başarısını ve

kalitesini belirler. Kuzu çizilerek klasik tezhibin ayrılmaz parçası olan tığlar da işlenerek bezeme tamamlanır.

Zer-ender-zer

Sözlükte “altın içinde altın” anlamına gelen zer-ender-zer tekniği, altın zemin üzerine farklı tonlarda ve parlaklıklarda altın kullanılarak yapılan süsleme tekniğinin ismidir. Desen zemininde mat, sap ve yapraklarda parlatılmış altın tercih edilir. Aynı renk altın kullanıldığı gibi sarı ve yeşil gibi farklı renk altın da kullanılabilir. Tahrir çekilirken nüans verilmemeye dikkat edilir (Derman: 2009: 629).

Altının süslemeye hâkimiyeti gözler önüne sermek için bu tarz bezemelerde sadece çiçeklere hafif tonlarda renk konur. XVI. yüzyılda en güzel örnekleri görülür.

XIX. Yüzyıla kadar kalite zaafını altın parıltılarıyla saklamak amacıyla zer-ender-zen tekniği tezyinat unsuru olarak kullanılmıştır.

Halkârî

Sözlük anlamı “süslemek” olan Arapça “haly” kelimesi ve “iş” anlamına gelen Farsça “kâr” ekinden türetilen “haly-i kâr” kelimesi, zamanla galatlaşarak halkârî şeklini almıştır.

Varak altının ezilip jelatin eriyiğiyle karıştırılması ile hazırlanan zer-mürekkebin yoğunluğunun dereceli olarak kullanılması sonucunda elde edilen gölgeli tezyinata halkârî adı verilir (Biol-Derman:365).

Tarihi tahminen altı asır öncesine kadar uzanan halkârî tekniği iki şekilde uygulanır. Birinci teknikte jelatin eriyiğiyle sulandırılmış olarak fırçaya yeterli miktarda alınan altının yaprak uçlarına doğru sürülmesiyle altın zerelerinin ağırlığı uçlarda toplanarak doğal bir geçiş sağlanır. Altının yoğunluğu fırça ile motifin uç noktalarına doğru taşınır. En uç kısımlar altının en koyu olarak bulunduğu yerlerdir. Kompozisyonun her alanında altının gölgelemesinin homojen bir şekilde yapılması süslemenin başarısını göster önüne seren noktadır.

İkinci teknikte ise gölgelendirme fırça ile tarama şeklinde gerçekleştirildiği için bu teknik “tarama(taramalı) halkârî” veya “perdahlı halkârî” olarak da adlandırılır. Tarama halkârî, yaprak uçlarına damla halinde bırakılan koyuca altının ince fırça yardımıyla taranarak yaprağın kalan kısımlarına doğru gölgelendirme şeklinde dağıtılması ile yapılır. Bu teknikte dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, altın zerelerinin uçtan uzaklaştıkça azaltılarak dağıtılmasıdır. Uzun emek ve zaman gerektiren bu tarz diğerine göre daha zor ve yorucudur. Taramada fırça izlerinin belli olmaması en önemli noktadır.

Halkârînin asıl güzelliği en son yapılan mühreleme işleminden sonra ortaya çıkar. Tezyinata daha zengin ve gösterişli bir hava vermek için gölgelendirme sarı, tahrirler yeşil altınla veya yapraklar yeşil, çiçekler sarı altınla işlenebilir.

Bu sayılanlardan başka “tahrirli halkârî, zerşikâf (renkli halkârî), foyalı halkârî, motif zemini boyalı halkârî” teknikleri de bulunmaktadır. Tahrirli halkârî, açık renk zemin üzerine uygulanacak süslemede desenin daha iyi görünmesini sağlamak için uygulanır.

Foyalı halkârî yarı şeffaf la'1 mürekkebiyle yapılır. Altınlama işleminden sonra motiflerin sadece uç tarafında altının kesif bulunduğu kısımlara fırça ile la'1 mürekkebi sürülür. Bu tekniğe özellikle Fâtih devri eserlerinde rastlamak mümkündür.

Motif zemini boyalı halkârîde desen iki defa silkelendiğinden iki kat zamana ihtiyaç vardır. İlk silkelemede motiflerin içi tamamen boyanır; ikinci silkelemede gölge ve tahrirler altınla yapılır.

Çift Tahrir (Havalı)

Desende tahrirleri birbirine eşit aralıklarla, paralel olarak çizilen tekniktir. İki çizgi arasındaki boşluktan dolayı "havalı" olarak da isimlendirilen bu teknikte boşluk motifin büyüklüğüne uygun olacak biçimde gözü yormayacak şekilde olmalıdır. Çoğunlukla iki renk kullanılan çift tahrir tekniğinde renkler zeminle kontrast oluşturacak şekilde seçilmeli, motifler küçük boyutta ve sade olmalıdır. Sıvama ve tarama olarak iki farklı şekilde işlenir.

Zer-efşan (Altın Serpme)

"Kalbur zer-efşanı" ismiyle de bilinen bu işlem varak altının kalbur şeklinde delikli bir kutuya konulup içinde kuru fırçanın hareket ettirilmesiyle altın parçalarının kalburun deliklerinden aşağıya dökülmesi işlemidir (Bırol:62). Altın parçalarının farklı büyüklükte olmasını sağlamak için uygulama esnasında kalburun delikleri irili ufaklı farklı boyutlarda açılır. Daha önceden jelatinli su sürülen zemine bu düşen altın parçaları yapışması için zeminin ıslak kalmasına özen gösterilir. Altın parçacıklarını serpme işlemi zeminin her yerine homojen bir şekilde serpilmesi tekniğin başarılı olduğunun göstergesidir.

Müzehhiplerin tercih ettiği bir diğer serpme yöntemi de fırça zer-efşanı tekniğidir. Ezilmiş altın jelatinli su ile karıştırılıp fırçaya alınır ve belirli yükseklikten zemine serpilerek bu yöntemde altın kuruduktan sonra zer-mühre yardımıyla parlatılarak uygulanır.

SONUÇ

İslâm dininde yaratıcının ifade ve temsil edilemezliğinin vurgulayıcısı olan hat sanatı, kelâmın görsel düzeyde algılanmasında, O'nun şanına yaraşır bir şekilde aracılık ettiğinden ötürü yüzyıllar boyunca İslâm dünyasında tazimle icra edilen nesillerden nesillere aktarılan en temel İslâm sanatı olmuştur. Tezhip ise sanatkarın gönül pınarından süzülen renklerle, nihyesi düşünülemeyen varlığın kelamını nihyesiz bir kompozisyonla insanlara aktarma ve O'nun kelamını daha da ortaya serecek, bakan gözleri büyüleyecek, hat ile süslemeyi bütünleştirecek bir eser oluşturma gayesini taşımaktadır.

İlahi kaynaklı olan hat sanatına verilen önemin bir sonucu, dolayısıyla da onun tamamlayıcısı olarak görülen tezhip sanatının kökleri 7. Yüzyıla Uygur Türklerine dayansa da asıl kemale ermesi ve yazıyla bütünlüğünün sağlanarak ihtişamlı bir hal alması şüphesiz Osmanlılar döneminde 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılda gerçekleşmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda sönmeye yüz tutan bu sanat zaman zaman zaman gösterilen gayretlerle canlandırılmaya çalışılmıştır.

Tezhip sanatında birçok motif ve desenler kullanılmıştır. Bunlardan ağırlıklı çiçek motifleri ön plana çıkmaktadır. Bunlar stilize ve yarı stilize çiçek motifleri olarak

sınıflandırılabilir. Rûmi, hatai, münhani gibi stilize motiflerle beraber lale, gül, sümbül, karanfil, nergis, çiçek açmış bahar ağaçları, serviler tezhipte kullanılan motiflerdendir. Bunların dışında zencerek, çintamani, ti'ğ, bulut gibi geometrik motifler ve zencerek motifi tezhip sanatında kullanılmıştır.

Tezhip sanatında kullanılan tekniklerden düz tezhip, zer-ender-zer, halkâri, havalı, altın serpmeye gibi teknikler saymak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Akar, A. & Keskiner, C. (1978). *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*. İstanbul: Sanat ve Kültür Yayınları.
- Aksoy, Ş. (1977). Kitap Süslemelerinde Türk Barok-Rokoko Üslubu. *Kültür Sanat*, 6, 126-136.
- Arseven, C. E. (1952). Tezhip Maddesi. *Sanat Ansiklopedisi*. (Cilt. IV). İstanbul: MEB Yayınları.
- Aslanapa, O. (1993). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aslanapa, O. (1970). *Türk ve İslam Sanatı III*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Aslanapa, O. (1977). *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Biol, İ. A. (1997). Koltuk Tezhibi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bulut, M. (2017). Geometrik Sistemin Çözümlemesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 26, 27-44.
- Dalağan, V. (2012). *İslami Yıldız Geometrik Örüntülerin Biçim Grameri Yöntemleri ile Kurallı Üretimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Derman, F. Ç. (2013). Osmanlı İstanbul'unda Bezeme Sanatı. *Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu-I*, 497.
- Derman, F. Ç. & Biol, İ. A. (1992). *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Derman, F. Ç. (2009). *Tezhip Sanatında Kullanılan Terimler, Tabirler ve Malzeme, Hat ve Tezhip Sanatı*. Ankara.
- Demiriz, Y. (1996). Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Başkentinde Kitap Süsleme Sanatı. *19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı Habitat II'ye Hazırlık Sempozyumu*. İstanbul, 116-117.
- Demironat, M. (1966). Türk Tezyini Sanatında Motifler. *Akademi Mecmuası*, 5.
- Doğru, H. (2011). 15. Yüzyıl Tezhip Sanatında Zencerek. *Eyüp Sultan Sempozyumu VII*. İstanbul, 335-337.
- Duran, G. (1997) Kara Memi. *DİB İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Gül, Y. (2017). Sanayi-i Nefise Mektebinde Tezvinat Bölümünün Kurulması Hakkında Bazı Değerlendirmeler. *Akademik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(40). 387.
- Işık, Z. (2007). *Süleymaniye Kütüphanesi XVI. Yüzyıl Mushaflarında Bulut Motifi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Karataş, C. (2004). *Türk Tezhip Sanatında Levha Tezvinatı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kazan, H. (2010). *XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi*. İstanbul: İsar Vakfı Yayınları.
- Keskiner, C. (2000). *Türk Süsleme Sanatında Stilize Çiçekler*. Ankara: TTK Basımevi.
- Koç, T. (2015). *İslam Estetiği*. Ankara: İSAM Yayınları.
- Kurtişoğlu, G. A. (2014). Anadolu Selçuklu Dönemi Minberlerinde Geometrik Kurgu. *III. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/ Sanat Etkinlikleri*. (Ed. Osman Kunduracı & Ahmet Aytaç). Delhi- Hindistan, 217-222.
- Küpel, G. (2005). *II. Bayezid Dönemi Tezhip Sanatı*. İstanbul: Bilim Sanat Vakfı.
- Mahir, B. (1988). Kanuni Döneminde Yaratılmış Yaygın Bezeme Üslubu: Saz Yolu. *Türkiyemiz*, 54, 28-37.
- Mert, A. (2008). *Süsleme Sanatlarında Hatai Motifi ve Tarihsel Gelişimi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Mülayim, S. (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sanat Yayınları, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Sanat Yayınları.
- Özer, M. E. (1985). *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları.
- Şanes, M. H. (1995). *Selçukulardan 20. y.y'a Kadar Tezhipte, Ciltte ve Mimaride Kullanılmış Zencerekler Üzerine Motiflerin Kökenlerine İlişkin Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Sönmez, S.E. (2015). *Mimar Sinan'ın Şehzade Süleymaniye ve Selimiye Camilerindeki Birim Hücrelerden Üreyen Geometrik Desenlerin Çözümlemeleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Şener, M. S. (1994). *Mimari Tasarımda Düzlemsel Geometrik Örüntü Kullanımının İhtiyaç Programının Alansal Değeri ile İlişkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Tanıncı, Z. (1993). *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*. Mehmet Önder (Haz.). Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tekin, B.B. (2008). *Batılılaşma Süreci Osmanlı Tezhip Sanatı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Türel, İ. (2006). *Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1964). *Osmanlı Tarihi*. (Cilt.2). Ankara: TTK.

Ünver, S. (1951). *Müzehhip Karamemi*. İstanbul: İÜ Yayınları.

Yağmurlu, H. (1973). Tezhip San'atı Hakkında Genel Açıklamalar ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde İmzalı Eserleri Bulunan Tezhip Ustaları. *Türk Etnografya Dergisi* 8. İstanbul, 79-117.

Yavuz, Ş. (2008). *Süsleme Sanatlarında Rumi Motifi ve Tarihsel Gelişimi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.

Yücel, E. (2000). *İslam Öncesi Türk Sanatı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sempozyum Değerlendirmesi/Symposium Review

**Beşinci Uluslararası Dini Araştırmalar Ve Küresel Barış
Sempozyumu “Toplum-Birey İkileminde Ortak Değerler Ve
Farklılıklar” Değerlendirmesi**

*5th International Symposium on Religious Studies and Global Peace
“Shared Values and Differences in Society-Individual Dilemma”
Evaluation*

Mehmet YOLCU*

Ayşe TOKAY**

GİRİŞ

Türkiye İmam Hatipliler Vakfınca (TİMAV) Mardin Kültür Merkezi'nde "5. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu" düzenledi. Sempozyuma Mardin Artuklu Üniversitesi, N. Erbakan Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi ve N. Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlim ve Hikmet Araştırma Merkezi destek verdi. Bu vesile ile ülkemizden ve dünyadan pek çok ilim insanı bir araya geldi ve alanla ilgili tebliğler sundu; mülahazalarda bulundu.

Sempozyumun açılışında konuşan TİMAV Genel Başkanı Ecevit Öksüz, vakıf olarak birçok program düzenleyerek ülke ve millet için önemli değerlere dikkat çekmeye, insanlığa nasıl hizmet edileceğini gösterecek faaliyet ve projeleri yürütmeye çalıştıklarını ifade etti. Fert ve cemiyet için farklılıklar ve ortak değerlerin insanlık için en çok ihtiyaçlar duyulan değerler olduğunu, bu farklılıkları çatışma yerine dayanışmaya, kavgaya yerine kol kola girmeye ve farklılıklar zenginliğe vesile

Geliş Tarihi/Received: 15.12.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 27.12.2019

* Prof. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, myolcu@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4501-4399.

** Arş. Gör. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, atokay@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4596-6103.

kılınabilirse insanlığa önemli bir katkı sağlanmış olur. Bunun tersine bir istikamete yönelip farklılıklar kavga, çatışma ve terörizm gibi menfi faaliyetlere malzeme yapıldığında ise, mutlak manada insanlığa zararlı bir faaliyet içine girmiş olur, şeklinde tamamladı.

Açılış konuşmasında Mardin (Artuklu) Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İbrahim Özcoşar da, sempozyumun bireysel ve toplumsal sorunlar ile küresel sorunlara ışık tutan pek çok tebliğ ve ilmi mülahazaya zemin hazırladığını ifade etti. Burada akademik camianın derinlikli çalışmalarına konu olmuş kimlik, birey-toplum ilişkisi, gelenek, değer, birlikte yaşama gibi şahsen beni heyecanlandıran birçok kavramla karşılaştıklarını dile getirdi ve ekledi: "Elbette bu heyecanım bir ölçüde bu kavramlara dair yapılacak değerlendirmelerle ilgili ama bundan çok daha fazla tüm bu değerlendirmelerin yapılacağı epistemik zemin merakımı celp ediyor. Şöyle ki; epistemik doğruluğun sadece Batı tedarikatından geçmiş halklar için bir anlamı olduğu, diğerlerinde doğru dürüst bir zaman veya kanıt mefhumu olmadığı şeklindeki hastalıklı varsayımın baskılaması altında uzun yıllar kendimiz olmaya çalışırken oldukça esaslı gerilimler yaşayan bir Doğuyu temsil ediyoruz. Altını çizerek belirtmek isterim ki; Batı ve Doğu kavramlarını modernliğin kısır çatışmalarına hapsedilmiş bir dikotomi olarak tanımlamıyorum. Ama akademik zihnin malul olduğu bir bilim krizinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü Batı çeşitliliğe ulaşmasına rağmen, başarıyı gösteremedi."

Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Cem Zorlu da öz olarak: "İslam medeniyetinin meseleye yaklaşımı, diğer etnik mezhebi, meşrebi grupların içerisindeki enerjiyi sinerjiye dönüştürmektir. Yani bir arada yaşama kültürünü oluşturmaktır. Batı son zamanlardaki özellikle ekonomik gerekçelerden dolayı göç meselesinde etnik anlamda çeşitliliğe ulaşmasına rağmen, bu başarıyı gösteremedi. Elindeki fırsatı kaçırdı" dedi ve İslam medeniyetinde Osmanlı'nın yüzlerce insan kitlesinin yüzlerce yıl barış içerisinde bir arada yaşama başarısını gösterdiğinin altını çizdi.

Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Ertan Özensel de günümüz dünyasına hakim olan batı siyasal sisteminin, insanlığın temel değerlerini hiçe sayan bir perspektifle dünyayı algıladığını ve değerlendirdiğini söyledi ve ekledi: "İslam medeniyetinin uzun süren tasavvuruna baktığımızda onun bir arada yaşama tasavvuruna sahip olan İslam pratiği bu bakış açısıyla geçmişte İslam toplumlarıyla batı toplumları arasında kültürel bir derinliğin oluşmasına katkı sağlamıştır."

SEMPOZYUMUN AMAÇ VE KAPSAMI

Mardin Artuklu Üniversitesinde (6-7 Kasım 2019) gerçekleştirilen 5. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumunun amacı şöyle açıklanmıştır: Özellikle son dönemlerde, hızlı küreselleşme ile birlikte toplum ve birey arasındaki ilişkiler, kırılmalar, mecburiyetler, ayrılıklar ve iş bölümü disiplinler arası bilimsel merakın odağı haline gelmiştir. 19. yüzyılda ortaya çıkmış ve gelişmiş felsefi ve sosyal bilimsel doktrinlerin ve 20. yüzyıl düşüncelerinin bütünü özellikle toplum ve birey arasındaki ilişkileri anlamaya adanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın her

yerinde yoğun bir etkide bulunan liberal ekonomik ve hukuki modellerin en merkezi meselesi, toplum ile birey arasındaki ilişkilerin içeriğidir.

Kurumsal dünya, neredeyse tamamen bir ile çok arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinden doğan bir dünyadır. Küresel çapta yaşanan toplumsal değişim sürecinde *her insanın ortak talebi*, ihtiyacı ve kabulü, kurallı bir toplumsal düzende kendisinden vazgeçmek ve kendini inkâr etmek zorunda kalmadan yaşayabilmektir. Küreselleşmenin sonunun tartışıldığı bu dönemde, insanlar arası iletişim ve ilişkilerde azalma ve insanların birbirlerinden kaçışlarına tanık olunabilmektedir. Bu vakıa, toplum ile birey arasındaki ikilemde ortak değerlerin ve farklılıkların yeniden belirlenmesi ve tanımlanmasını gerektirmektedir. Bu nedenle günümüzde felsefe, sosyoloji, antropoloji, etnoloji, iktisat, psikoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, tarih, coğrafya, hukuk ve ilahiyat gibi birçok bilim dalının hala en güncel ve çözümlenemeyen problemiği, toplum ve birey etkileşiminin değişken sınırları ve normlarının çağa göre yeniden belirlenmesidir.

Uzun zamanlardan beri cemiyet ile fert arasındaki ikilemden doğan birçok kavram, disiplinler arası araştırma ve incelemelerin konusu olmaktadır. Kimlik, aidiyet, farklılık, beden, kültür, öteki, gelenek, yenilik, değerler, özne, iktidar, örtüşen görüş birliği, iletişimsel eylem, tanınma politikaları, post-modernlik, küreselleşme, sosyal medya ve benlik gibi birçok kavramın ortaya çıkışındaki en önemli nedenlerden biri cemiyet ile fert arasında sürdürülebilir bir uyumun zeminine ulaşabilmektir.

Fert ile toplum arasında sadece kavramsal değil, aynı zamanda olgusal bir uyumun imkânları üzerinde düşünmek, araştırma ve tartışmalar yapmak, hem entelektüel uğraşların hem de akademik çevrelerin ortak görevidir. İnsanlar arasında gittikçe azalan güvenin yeniden temin edilmesi ve ferdin cemiyeti sahiplenmesi için geliştirilebilecek öneriler, cemiyet-fert ikilemine dair akademik araştırma ve tartışmaların ortak hedefi sayılır.

Bu fikir çerçevesi içinde 2019 senesi Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumunun amacı kalıcı bir barış için fert ve cemiyet kavramlarının sahici olgusal muhtevalarını tespit etmek ve bu çerçevede ortaya konan tezler, fikirler, sentezler ve mülahazalarla hem ferde hem de cemiyete ve onlara vaziyet eden kurum ve şahsiyetlere yol gösterici olmaktır.

Sempozyumun böyle faydalı ve pratik değeri olan bir konuyu seçmesi ve ona katkıda bulunma cehdinde olması takdir edilmelidir. Bu amaçla verdiği emeği de her tür takdirin üstünde saymak gerekir.

Sempozyum Ana Başlıkları

- 1-) *Farklılıklarla Var Olma*
- 2-) *Toplumsalın Baskısında Bireyin Çığığı*
- 3-) *Kimlik, Aidiyet ve Farklılıklar*
- 4-) *Kimlik, Beden, Algı ve İmaj*
- 5-) *Semboller ve Kimlikler*
- 6-) *Ekstremizm (Aşırılık, Sapkınlık)*

7-) *Benlik İnşasında Ortak Değer*

8-) *Farklılıkların Yönetimi*

9-) *Yeni Günde Değerlerin İnşası*

10-) *Kültürel Doku ve Değer Farklılaşması*

11-) *Değerlerin Dışsallaşması, Normlar ve Birey*

12-) *Ötekiyle Yaşamak*

13-) *Post Modern Dönemde Toplum ve Birey*

14-) *Modern Değerler ve Birey*

15-) *Geleneksel Değerler ve Birey*

16-) *Gerilim Hattında Yaşamak, Toplum ve Birey*

17-) *Modern Dünyada Yerel Algılar*

18-) *Dil, Yerel, Evrensel ve Küreselleşme*

19-) *Akademi Dünyası ve Küresellik*

20-) *Yerel, Evrensel ve Değer*

21-) *Küreselleşme ve Etik*

22-) *Yerellik, Evrensellik ve Farklılık*

23-) *Yerellik ve Evrensellik İlişkisinde Birey*

24-) *Toplumun Kuruluşunda ve Devamlılığında Farklılıklar ve Ortak Değerlerin Rolü*

Sempozyum Heyeti bu başlıklarla özellikle hangi alanlara katkıda bulunmak istediğini izhar etmeye çalışmıştır. Fakat katılımcılar genelde bu tür ana başlıklara gereken ihtimamı göstermezler. Her araştırmacı kendi araştırmasını bunlar arasından bir başlık altına koymaya çalışır. Sempozyum ilkeleri doğrultusunda çalışıp onların istediği bir tebliği getiren bilim insanı çok azdır. Bu nedenle söz konusu ana başlıklar ile tebliğ başlıkları, çoğunlukla örtüşmez; bu durumda eklemleme yoluna gidilir. Bu da konunun güdükleşmesine ya da verimsizleşmesine yol açar. Her şeye rağmen bu konuda araştırması ve hazırlığı bulunan ilim adamları da vardır. Onlar araştırmalarını yapar ve incelemesini sunabileceği uygun ortam veya zemini bekler. Ya bir konferansta ya da denk gelen bir sempozyumda araştırmasını takdim eder ve tenkitleri almaya çalışır. Ondan sonra konu kafasında netleşir ve daha sağlam savunulabilir bir konuma gelip olgunlaşır ki bu da onun yayınlanmasının yolunu açar. Sempozyumun ana başlığı içine dil ve kültürümüze henüz oturmamış iki kavramın konması kültürel derinliğimize ve tarihi değerlerimize, kavramlarımıza gölge düşürebilecek bir yöne işaret etse de şimdilik bu konuya girmeye ne zaman ne de zemin uygun düşer. Önerilen “toplum” yerine “cemiyet”, “birey” yerine “fert” kavramını kullanmaktır. Zira bu her iki kavramın bizde en azından 1300 senelik mazisi vardır. Onların yerine konan kavramların ise 50-60 senelik mazisi var mıdır?

Tebliğlerin Muhtevaları

Sempozyumun hedefleri ile kabul edilen tebliğlerin uyumu incelendiğinde yüzde yüzlük bir örtüşmenin olmadığı müşahade edilir. Tam örtüşen ve “mükemmel” vasfına sahip tebliğlerin sayısı onda bir kadardır (10/103). Misaller:

- 7 Kasım V. Oturum: Salon III, 3. Tebliğ;
- 6 Kasım IV. Oturum: Salon VI, 1. Tebliğ;
- 6 Kasım IV. Oturum: Salon V, 2. Tebliğ;
- 6 Kasım IV. Oturum: Salon IV, 3. ve 4. Tebliğler;
- 6 Kasım III. Oturum: Salon IV, 1. Tebliğ;
- 6 Kasım II. Oturum: Salon IV, 4. Tebliğ.

Ana konularla alakası zayıf olan tebliğlerin diğerlerine oranı da onda birden hayli fazladır (18/103). Misaller:

- 6 Kasım III. Oturum: Salon V, 4. Tebliğ;
- 6 Kasım III. Oturum: Salon II, 4. Tebliğ;
- 6 Kasım II. Oturum: Salon VI, 1. ve 4. Tebliğler;
- 6 Kasım III. Oturum: Salon IV, 2. Tebliğ;
- 6 Kasım III. Oturum: Salon III, 1. 2. 3. ve 4. Tebliğler.

Yüzde elli uyum sağlayan tebliğlerin sayısı yüzde elliye yakındır (44/103). Misaller:

- 6 Kasım I. Oturum: Salon III, 2. ve 4. Tebliğler;
- 6 Kasım I. Oturum: Salon II, 1. 2. ve 4. Tebliğler;
- 6 Kasım II. Oturum: Salon I, 2. ve 3. Tebliğler.

Yüzde altmış-seksen arası uyum sağlayan tebliğlerin sayısı ise yüzde yirminin üstindedir (22/103). Misaller:

- 6 Kasım III. Oturum: Salon V, 2. ve 3. Tebliğler;
- 6 Kasım III. Oturum Salon VI, 3. Tebliğ;
- 6 Kasım I. Oturum: Salon II, 3. Tebliğ.

Oturum Başkanlıklarındaki Farklı Uygulama

Sempozyumlarda oturum başkanlarını tayin etmede bir usul ve adab yok mudur? Alışlagelen gelenek veya töre yaşlıları öne çıkarmaktır. Bu olmadığı takdirde unvanlar öne çıkarılabilir. Unvan da bir nevi tecrübe sayılır. Bunlardan başka bir kıstas kullanıldığında uygulama abes karşlanır ve gönül rahatlığıyla kabul edilmesi zorlaşır. Genelde oturum başkanı olarak Profesör, o olmadığı takdirde Doçent, o da olmadığı hallerde Dr. Öğretim Üyesi hocalardan seçmek makul ve uygun olur. Doçenti, Profesöre başkan yapmak şık olmadığı gibi, Dr. Öğretim Üyesini Doçente başkan

tain etmek de hoş olmaz. Bu teamül birçok oturumda ihlal edilmiş ve bir hayli dikkat çekmiştir.

Sunum Salonları

Girişteki karşılıklı iki büyük salon gayet mükemmel hatta harikaydı. Baştan sempozyum, panel ve konferanslar için hazırlanmış oldukları aşikardı. Diğer dört salon sınıflardan dönüştürülmüştü. Bu belki naçar durumda kalındığı için kabul edilebilir ve imkânsızlıklar buna sebep olarak gösterilebilir. Ama dördüncü salonda ne sunumu yansıtacak cihaz ne de perde vardı. Bu gerçekten çok büyük eksiklikti. Bu yüzden sunumu sakat kalan veya güdükleşen tebliğ sahiplerine rastlanmıştır. Bu da onların canlarını çok sıkmıştır. Bu tür sıkıntılara mahal vermemek için her salona mutlaka bir bilgisayar ve bilgisayardaki sayfayı salona yansıtacak cihaz ve araç gereçler konmalıdır.

Salon kapılarının kenarına asılan oturumlar, konular ile hocaların ve tebliğlerinin isimleri ve saatlerini gösteren tablolar çok şahane ve harika denebilecek estetik güzellikteydi. Bunları planlayanları tebrik etmek gerekir. Takdire şayan işlerden biri de sempozyum planını gösteren kitapçığı. Bir iş ancak bu kadar düzenli, ayrıntılı ve şık tasarlanabilirdi. Baskı, kâğıt ve muhtevanın düzeni de harikaydı. Yılların tecrübesi ve estetik bilinci burada konuşturulmuştu. Burada başta Timav olmak üzere Necmettin Erbakan, Mardin Artuklu, Selçuk ve Hacı Bektaş Veli Üniversitelerine böyle mükemmel bir eseri ortaya çıkardıkları için teşekkür edilmelidir. Bu kitapçıkta göze çarpan tek kusur, bazı tebliğ isimlerinin sadece İngilizcesinin verilmiş olmasıydı. Onların da Türkçeleri verilmeliydi. Misaller: 6 Kasım I. Oturum: Salon V, 1. 2. 3. 4. ve 5. tebliğler; 6 Kasım II. Oturum: Salon V, 1. 2. 3. ve 4. tebliğler; 6 Kasım IV. Oturum: Salon I, 1. ve 4. tebliğler; 6 Kasım IV. Oturum: Salon V, 3. ve 4. tebliğler. Bir de kimi kelimelerin düştüğü imajını veren tebliğ başlıklarına rastlanmıştır. Misal: 6 Kasım V. Oturum: Salon III, 4. tebliğ.

MÜLAHAZALAR

A) Tebliğlerin Sıralanış Mantığı

Kabul Edilen Tebliğ Özetlerinin sıralaması bildirim gönderim tarihine göre yapılmıştır. Bu sıralanış bayağı ilkel bir yöntemle gerçekleştirilmiş bulunuyor. En uygun olanı yazarın soyadına göre sıralamaktır. Yazarın adına göre de sıralanabilirdi.

B) Kurullar

1) Onur Kurulu

- 1. Ecevit Öksöz (TİMAV Genel Başkanı: Konya/Türkiye)*
- 2. Prof. Dr. İbrahim Özcoşar (Mardin Artuklu Üniv. Rektörü: Mardin/Türkiye)*
- 3. Prof. Dr. Cem Zorlu (Necmettin Erbakan Üniv. Rektörü: Konya/Türkiye)*
- 4. Prof. Dr. Mustafa Şahin (Selçuk Üniv. Rektörü: Konya/Türkiye)*
- 5. Prof. Dr. Mazhar Bağlı (Hacı Bektaş Veli Üniv. Rektörü: Nevşehir/Türkiye).*

Onur Kurulun bu şekilde sıralanmasında bir sakınca olmadığı düşünülebilir. İlk ikisi etkinlik ve katkı açısından öne alınmış, diğer üçü de kıdem derecesine göre sıralanmış gibi görünüyor. Bu makul bir sıralamadır.

2) Düzenleme Kurulu

Bu kurulda Başkan Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar yanında 8 Profesör, 5 Doçent, 2 Dr. Öğretim Üyesi, 1 Arş. Gör. yer almıştır. Bunların 10’u Türkiye, 1’i Malezya, 1’i Saraybosna/Bosna Hersek, 1’i İspanya, 1’i Ürdün, 2’si ABD biri ise USA uyrukludur. Acaba ABD ile USA farklı ülkeler olarak mı algılanmış yoksa bu bir hata mıdır? Burada yeterli sayıda ülke ve hocanın yer aldığı düşünülebilir.

3) Bilim Kurulu

Bu kurulda ise, 23 Profesör, 7 Doçent, 4 Dr. Öğretim Üyesi, 6 Doktor, 3 Dra yer almıştır. Burada hatırı sayılır bir liste olduğu kuşkusuzdur. Ne ki, böyle uluslararası bir sempozyum tebliğinin değerlendirilmesinde Dr. veya Dra. derecesindeki bilim insanlarına görev yaptırmak beraberinde kimi sıkıntılar getirebilir ve işin ciddiyetine gölge düşürebilir. Bilim kurulunda çıtayı Dr. Öğretim üyesinden aşağı düşürmemek daha makul olacaktır.

C) Sekreteryaya

Bu bölümde 8 kişi görevlendirilmiştir. Bunların hepsi de Türkiye’den. Bu alanda görev alan kişilerin işlerini hakkıyla yaptıklarına şahit olunmuştur. Gayret anlayışlı, yardımsever, sevecen ve nazik insanlar oldukları gözlenmiştir. Herkese birçok açıdan destek oldukları müşahede edilmiştir.

D) Ulaşım

Bu konuda temel ilke şöylece özetlenmiştir: “Tüm ulaşım süreçleri, sempozyum katılımcılarının kendileri tarafından organize edilecek olup, öğle ve akşam yemekleri için yapılacak şehir içi ulaşımın organizasyon heyeti tarafından ayarlanacaktır.” Bu kural kimi katılımcılar için kaldırılabilir iken kimilerine göre zor bir şart sayılabilir. En azından ülke dışından gelenlerin havaalanından alınıp misafir edilecekleri mekânlara kadar götürülmesi sağlanabilirdi. Bir de sağlığı elverişli olmayan, yaşlı hocalar ve ailelerine yardımcı olunmalıydı. Çünkü şehri bilmeyen hocalara bu konuda yardımcı olmak ilme gösterilen saygı ve verilen değer göstergesi sayılır.

E) Konaklama

Bu konuda kural şöyleydi: “Sempozyum katılımcıları, konaklama işlemlerini kendileri yürütecekler.” Bu prensip de şık değildi. Özellikle dış ülkeden gelenler, yaşlılar ve sağlığı fazla elverişli olmayan hocalara bu konuda yardımcı olunmalıdır. Yerini ayırma, kalacağı yere kadar vasıta ile alıp götürme gibi hizmetler bu tür organizasyonlarda gereklidir.

F) Yemek

“İki gün boyunca devam edecek olan sempozyumda 06 ve 07 Kasım tarihlerinde öğle ve akşam yemekleri sempozyum organizasyon heyetimiz tarafından organize ve ikram edilecektir.” Bu açıklama hoştu ve gerekliydi. Bu hizmeti ve emeği veren kurum ve şahıslara şükran borcumuz olduğunu ifade etmek gerekir.

G) Gezi

Gezi programı ilginçti ve faydalı oldu. Mardin Kalesi, Zinciriye Medresesi, Kasımiye Medresesi, Mor Behnam (Kırklar) Kilisesi, Meryemana Kilisesi ve Patrikhanesi, Mardin Müzesi, Kadim Çarşı vs. yerler hem uygun zamanda hem de faydalı olacak şekilde gezildi, rehberlik edildi. Bundan çok istifade edildiği kuşkusuzdur. Gezinin Sempozyumun ikramı olması ve servisler tahsis etmiş olması da ayrıca takdire şayan bir hareketti. “Gezi” başlığı altında yer alan yazı ise özensiz ve çalakalem bir karalamayı andırıyordu. Sadece gezilecek yerlerin isimleri düzenli bir şekilde yazılıydı, yeterli olurdu.

H) Sempozyuma Duyulan İlgisi

Sempozyum iki gün sürdü. Bu süre içinde çok farklı ülke ve bölgelerden pek çok ilim insanı yüz yüze tanışma, mülahazalarını birbirlerine iletme ve yaklaşımlarını tartışmaya açma imkânı buldu. Kadim tespite (العلم يحصل بين الإثنين) “İlim, iki kişinin sağlıklı iletişimiyle elde edilir” denmiştir. Sempozyum bu düsturu daha geniş çapta gerçekleştirmenin zeminidir. Bu ilim şölenine eşraf ve kudemadan çok kişi katılmıştı. Hepsine böyle iyi, hayırlı ve faydalı bir çalışmaya destek verdikleri için teşekkür etmek gerekir. Özellikle Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İbrahim Özcoşar ve Danışmanı Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ceylan hocalarımız candan ilgi ve destekleri nedeniyle tebrik edilmelidir.

Sempozyumda eksik olan Mardin halkıydı. Mardinli memurlar, esnaf ve orada okuyan talebe sempozyuma hemen hiç ilgi göstermemişlerdi. Herhalde bu bilim veya ilim dünyasının kaderi değildir. Bu konuda kanaat önderleri, dernekler, sendikalar, partiler ve resmi kurumlar biraz duyarlı hareket etmeli ve temas içinde buldukları çevreleri en azından birkaç oturuma katılmaya teşvik etmelidir.

Son söz olarak Timav Camiasına ve onları temsilen Genel Başkan Ecevit Öksöz’e bu takdirlik bilim şölenini planlayıp icra etmek için gecesini gündüzüne katan bütün resmi ve fahri çalışanlarına/emektarlarına şükran borçlu olduğumuz ifade edilmelidir.

SONUÇ

Dünya çapında bir organizasyonun ardından onun müspet yönlerine vurgu yapılması gerekir. Şayet varsa menfi yönlerinin dile getirilmesi de makul karşılanmalıdır. Zira bu tür ilim mahfilleri ve toplantılar ülke ve milletin malıdır. Harcanan paralar ve sarf edilen

emeklerin titiz bir şekilde müzakere edilmesi ve muhasebesinin yapılması İslam’ın ahlak ve prensiplerinin gereğidir.

Objektif bir veya birkaç gözlemcinin bu muhteşem organizasyonu katılmayan ve içinde yer alamayan kişi ve çevrelere ana hatlarıyla tasvir etmesi ilerde yapılacak bu türden organizasyonlara yol işaretleri vereceği gibi onları kaçırarlara da geçmişi bir ölçüde aydınlatma ve gelecekte yapılacak ilim mahfillerine katılma şevk ve hevesini canlandırma konusuna da bir katkı sağlayabilir. Organizasyonu yapanların hedeflerine ne ölçüde ulaştıkları, hangi konularda başarılı, ne gibi noktalarda zayıf kaldıkları makul, mutedil, ıslah amaçlı dile getirilebilir. Takdirin yanında tenkidin de kültürümüzde yerleşmesinin birçok faydaları olacağı mülahaza edilmektedir. Garazkarane olmadıktan sonra bu konuda kendilerine yöneltilen tenkitlerden istifade etmeyecek bir Allah kulunun mevcut olmadığı izahtan varestedir. Doğru olup hakkı dile getiren eleştiriye kapalı olmanın ne manası olabilir? Nitekim camide, hutbe esnasında II. Raşit Halife Hz. Ömer’i makul biçimde tenkit eden şahsı ve onun tenkidini makul gören Halifenin bu tutumunu çoğumuz birçok bağlamda dile getirmekte ve bunu iyi bir misal olarak zikretmekteyiz. Bu bağlamda bu yazıda tespit edilen (müspet-menfi) hususların ilgililer tarafından ciddiye alınması ve bundan sonraki organizasyonlarda göz önünde bulundurulması hepimizin yararına olacaktır.

EK:

**5. ULUSLARARASI
DİNİ ARAŞTIRMALAR VE
KÜRESEL BARIŞ SEMPOZYUMU**
TOPLUM-BİREY İKİLEMİNDE ORTAK DEĞERLER VE FARKLILIKLAR
**5th INTERNATIONAL SYMPOSIUM
ON RELIGIOUS STUDIES AND GLOBAL PEACE**
SHARED VALUES AND DIFFERENCES IN SOCIETY-INDIVIDUAL DILEMMA
المؤتمر العالمي الخامس للبحوث الدينية والسلام العالمي
القيم والتنوع المشترك لمعضلة المجتمع والفرد

**06-07 KASIM 2019
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
MARDİN - TÜRKİYE**

